

TAKİYYUDDİN EN-NEBHANİ

İSLÂM ŞAHSİYETİ

CİLT
1

HİZB-UT TAHRİR YAYINLARINDANDIR

DÂR-ÜL ÜMMET YAYINEVİ

H. 1428 – M. 2007

TAKİYYUDDİN EN-NEBHANİ

İSLÂM ŞAHSİYETİ

CİLT
1

İkinci Baskı

HİZB-UT TAHRİR YAYINLARINDANDIR

BASIM YAYIN VE DAĞITIM İÇİN

DÂR-ÜL ÜMMET
P.K 135190

BEYRUT-LÜBNAN

H. 1428 – M. 2007

Dâr-ül Ümmet Yayınları: 1
Seri no: 1

Yazarı: Takiyyuddün en-Nebhani
Tercüme: Şeyho Duman
M. Hanifi Yağmur
İkinci Baskı Türkçe İnceleme: Kenan Şahin
Mehmed Güney
Necati Erdem
Teknik Dizayn ve Kapak: Hüseyin Zeren
Birinci Baskı: Ağustos 1997
İkinci Baskı: 2007

Bu kitabın tercümesinde Arapçasının H.1424 -M.2003 yılı 6. baskısı esas alınmıştır.

Yazar ve Yayınevi Belirtilmeden İktibas Edilemez.

Bu kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm kişilere yayınevi adına teşekkür ederiz.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رِسُولَهُ وَالْكِتَابِ
الَّذِي أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَمَن يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ
وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا

بَعِيدًا

(النساء-136)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

**"EY İMAN EDENLER! ALLAH'A,
RESULÜNE, RESULÜNE İNDİRDİĞİ
KİTAB'A VE DAHA ÖNCE İNDİRDİĞİ
KİTABA İNANIN. KİM; ALLAH'I,
MELEKLERİNİ, KİTAPLARINI,
RESULLERİNİ VE AHİRET GÜNÜNÜ
İNKÂR EDERSE, ŞÜPHE SİZ DERİN BİR
SAPIKLIĞA DÜŞMÜŞTÜR."**

NİSA: 136

İÇİNDEKİLER

Takiyyuddin En-Nebhani Kimdir?.....	9
1- ŞAHSİYET	12
İslâmî Şahsiyet	15
Şahsiyetin Oluşturulması.....	20
Davranış Bozuklukları.....	22
2- İSLÂM AKİDESİ	27
Kıyamet Gününe İnanmanın Anlamı.....	42
Kelamcıların Ortaya Çıkışları ve Metotları.....	47
Kelamcıların Metodunun Yanlışığı.....	54
Kaza Kader Meselesi Nasıl Ortaya Çıktı?.....	63
Kader	75
Kaza.....	81
Kaza ve Kader	83
Hidayet ve Dalalet.....	95
Ecelin Bitmesi Ölümün Tek Sebebidir.....	103
Rızık Yalnızca Allah'ın Elindedir	110
Allah'ın Sıfatları.....	115
Müslüman Felsefeciler	125
Nebiler ve Resuller.....	129
Nebilerin Günah İşlememeleri	133
Vahiy	136
Resul'ün Müçtehit Olması Caiz Değildir	141
KUR'AN-I KERİM	156
Kur'an'ın Toplanması	160
Mushaf'ın Yazılması	167
Kur'an'ın Mucize Oluşu.....	169
SÜNNET	181
Sünnet de Kur'an Gibi Şer'i Delildir.....	185
Sünnetle İstidlal/Delil Getirmek.....	189

Haber-i Ahad Akidede Delil Değildir	192
Akide İle Şer’i Hüküm Arasındaki Fark	197
İÇTİHAD VE TAKLİT	199
İçtihad	202
İçtihadın Şartları	210
Taklid	218
Taklidin Vakıası	222
Mukallidlerin Durumları ve Tercihleri	230
Bir Müçtehiten Bir Başka Müctehide Geçme	233
Şer’i Hükümü Öğrenmek	236
Delilin Kuvveti	239
ŞURA VEYA İSLÂM'DA GÖRÜŞ ALMAK	246
İLİM VE KÜLTÜR	262
İslâmî Kültür	264
Öğrenimde İslâm'ın Metodu	265
İlimleri ve Kültürü Elde Etmek	268
Kültür Hareketi	269
İslam Dışı Kültürler Karşısında Müslümanların Tavrı	270
İSLAMİ BİLGİLER	282
TEFSİR	283
Tefsirde Müfessirlerin Üslûbu	287
Tefsir Kaynakları	292
Ümmetin Bugün Müfessirlere Olan İhtiyacı	297
HADİS İLMİ	319
Hadis	319
Hadis Ravileri	320
Rivayeti Kabul Edilenler ve Kabul Edilmeyenler	
Cerh ve Ta’dil’in Açıklanması	322
İslâmî Fırkaların Rivayeti	324
Mana ve Özetleme Yoluyla Hadis Rivayetleri	325
Hadis’in Kısımları	325
Ahad Haberin Kısımları	329

Makbul Hadis, Merdud Hadis	331
Mürsel Hadis	335
Kudsî Hadis	336
Sened Açısından Hadisin Sabit Olmaması Hadisin Zayıf Olduğunu Göstermez.....	337
Şer'î Hükümlerde Hadisin Delil Sayılması	338
SİYRET VE TARİH	344
FIKİH USULÜ	350
FIKİH	357
Fıkhın Gelişmesi.....	358
İslâm Fıkhında Çekişmelerin ve Tartışmaların Etkisi	367
İslâm Fıkhının Büyümesi	376
İslâm Fıkhının Gerilemesi	380
Roma Hukukunun İslâm Fıkhını Etkilediği İddiasının Saçmalığı.....	383

TAKİYYUDDİN EN-NEBHANİ KİMDİR?

Takiyyuddin en-Nebhani'nin Nesebi:

Adı: Muhammed Takiyyuddin b. İbrahim b. Mustafa b. İsmail b. Yusuf en-Nebhani, **Baba Adı:** İbrahim, **Soyadı:** Nebhani.

Takiyyuddin en-Nebhani, Filistin'de yerleşen bedevi arap kabilelerinden biri olan Nebhan oğulları kabilesine mensuptur. Bu kabile, Filistin'in kuzeyinde Hayfa şehrine bağlı İczim köyünde yerleşmiştir.

Doğumu ve Yetiştirilmesi: Takiyyuddin en-Nebhani, 1909'da İczim köyünde fakih bir babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Ailesi hep ilimle ve dinle meşgul idi. Babası Filistin'de Şer'i ilimler müderrisi idi. Annesi ve babası Şeyh Yusuf en-Nebhani'den Şer'i ilimler öğrendiler. Dedesi Şeyh Yusuf en-Nebhani, Osmanlı Devleti'nde en önemli âlim ve kadılardan birisi, Sultan Abdulhamid'in gözdelelerinden idi. Edebiyatçı ve şairdi. Dedesi Yusuf en-Nebhani'nin hayatı hakkında Hayrettin Zirikli "Âlimler Fihristi" isimli kitabında şunları söyler: "*Yusuf b. İsmail b. Hasan b. Muhammed en-Nebhani, 'Ebu'l Mehasin' lakabını aldı. Şafii mezhebinde fakihdir. Edebiyatçı, şair olan Yusuf en-Nebhani aynı zamanda da Yüksek Kadı idi. Filistin'de Cinin kasabasında kadılık yaptı. Daha sonra İstanbul'a göçtü. Ardından Musul vilayetine bağlı Suriye'deki "Yekva" ilçesine kadı olarak tayin edildi. Lazkiye'de Ceza Mahkemesi Başkanlığı yaptı. Daha sonra Kudüs'e ve Beyrut Hukuk Mahkemesi Başkanlığı'na tayin edildi. 48 kitap yazdı.*"

Takiyyuddin en-Nebhani böyle bir çevrede yetiştiği için, çevresi onun yetişmesinde etkili oldu. Onüç yaşına basmadan Kur'an'ı ezberledi. Dedesinin ilminden çok etkilendi. Ayrıca önemli siyasî konuları kavradı ve öğrendi. Çünkü dedesi Yusuf en-Nebhani'nin Osmanlı Devletinde adamları ile sağlam ve samimi ilişkisi vardı.

Takiyyuddin en-Nebhani, dedesinin yaptığı ilmî ve fikhî oturumları, münazaraları ve münakaşaları dinliyordu. Onun bu davranışları dedesinin dikkatini çekti ve El-Ezher'e gönderilmesi için babasını ikna etti.

Tahsili ve İlmî Hayatı: Dedesinden ve babasından Şer'i ilimlerin temelini öğrendi. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi. İlkokulu İczim

köyünde, Liseyi de Akka'da okudu. Liseyi bitirmeden dedesinin isteğine binaen Mısır'a gidip 1928'de Ezher'in Lise bölümüne girdi. Ezher'in lise bölümünü birincilikle bitirip diplomasını aldı. Ardından Ezher'e bağlı Dar'ul Ulum'a devam etmeye başladı. Dedesinin tavsiyesi üzerine Ezher âlimlerinden Muhammed Hader Hüseyin'in derslerine devam etti. Ezher'in eski programını okuduğu gibi Ezher'de okutulan yeni programa göre de okudu. Üstünlük gösterip bütün dersleri birincilikle geçen Takiyyuddin en-Nebhani, hocalarının ve okul arkadaşlarının dikkatini çekti. Fikirleri derin, görüşleri olgundu. Bu özelliğinden dolayı Kahire'de yüksek okullarda fikrî münazaralara ve münakaşalara katılıyordu. Böylece hüccetli, delilleri kuvvetli bir kişi olarak tanındı.

1932 yılında Dar'ul Ulum ve Ezher'i bitirdi. Arapça ilimleri, fıkıh, fıkıh usulü, hadis ve hadis usulü, tefsir, tevhid ve kelam ilimlerini ve diğer ilimleri okudu. Bu ilim derslerine katılan en uyanık ve derin düşünen kişi olarak tanındı. Delilleri ince bir şekilde kavrayıp anlatıyordu. Fikir, münakaşa ve münazaralarda ikna edici delillere sahip idi. Ciddiyette, çalışkanlıkta, ilmi tahsil etmekte ve vaktini en iyi bir şekilde değerlendirmekte özen gösteren bir talebe olarak bilindi.

Çalışma Alanı: Tahsilini bitirip Mısır'dan Filistin'e Hayfa'daki Devlet Liselerine Şer'i İlimler hocası olarak tayin edildi. Aynı anda Hayfa İslam Okulunda da hocalık yapmaya başladı. 1932'den 1938 yılına kadar bir kaç şehre geçti ve bir kaç okulda öğretmenlik yaptı. Şer'i mahkemelerde çalışmak için müracaat etti. Filistin'de Bisan Mahkemesi'ne katip olarak tayin edildi. Sonra Taberiye'de aynı görevde çalıştı. 1940'da Hayfa Şer'i Mahkemesi'ne başkatip olarak tayin edildi. Ardından da aynı mahkemeye başkatip ve adli müşavir olarak tayin edildi. 1945'e kadar bu görevde kaldı. 1945 yılında Remle Şer'i Mahkemesi'ne kadı olarak tayin edildi. 1948'de Filistin'in Yahudiler tarafından işgal edilmesine kadar bu görevini sürdürdü. 1948'de Filistin Yahudiler tarafından işgal edilince Şam'a geçti. Arkadaşı Prof. Enver el-Hatib'in Kudüs Mahkemesi'ne kadı olarak tayin talebi üzerine aynı yıl Kudüs'e geri dönerek Şer'i Mahkeme kadısı olarak tayin edildi. Ardından Şer'i Mahkemeler Müdürü ve Şer'i Yargıtay Başkanı Şeyh Abdülhamid es-Saih tarafından Şer'i Yargıtay Üyeliğine tayin edildi. 1950'ye kadar yargıtay kadısı olarak görev yaptı. 1950 yılında bu görevinden istifa ederek 1951 yılından itibaren İslâmi İlimler Fakültesi'ne bağlı okullarda dersler vermeye başladı. Nablus'un büyük camii olan Mescid-i Kebir'de bir hutbe verdikten sonra dönemin Ürdün Kralı Abdullah (Kral

Hüseyin'in dedesi) tarafından çağrılarak sorguya çekildi. Bunun üzerine Kral Abdullah'a şu cevabı verdi: *"Allah'ı dost edineni dost edineceğime, Allah'a düşmanlık yapana düşmanlık yapacağıma dair Allah'a söz verdim."* Ardından Kral Abdullah tarafından hapse atıldı. Araya bölgenin etkili âlimlerinin girmesi ile hapisten çıkartıldı. Sonra Kudüs'e dönüp yüklendiği devlet görevlerinin tümünden istifa ederek şöyle dedi: *"Benim gibi insanların herhangi bir devlet görevinde çalışması doğru değildir."*

Devlet memuriyetinden istifa edip ayrıldıktan sonra ölümüne kadar geçen süre içerisinde hayatını İslâm mücadelesi ile geçirdi.

23 Receb 1398 (20 Haziran 1977) yılında Beyrut'ta vefat etti. Vefat edince mütevazı bir törenle Beyrut'taki İmam'ı Evzai Mezarlığına defnedildi. Allah rahmet etsin. Alim, mütefekkir ve aynı zamanda da müctehid olan Takiyuddin en-Nebhani'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

Eş-Şahsiyyetü'l İslamiyyetü (3 cilt)

Nizam el-Hüküm fi'l İslam

Nizam el-İktisad fi'l İslam

Nizam el-Ukubat fi'l İslam

Nizam el-İctima'i fi'l İslam

Et-Tefkir (Düşünme Metodu adı ile dilimize çevrildi)

Sür'at'ül Bedihe (Kıvrak Zeka adı ile dilimize çevrildi)

Es-Siyase el-İktisadiyye el-Müsla

El-Fikrü el-İslami

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

1

ŞAHSİYET

Her insandaki şahsiyet; **akliyet** ve nefsiyetten meydana gelir. Kişinin şeklinin, cisminin, boyunun posunun şahsiyetle ilgisi yoktur. Bunların hepsi dış görünüşlerdir. Dış görünüşlerin insanın şahsiyetine etki ettiğini veya kişiliğini belirleyen faktörlerden olduğunu sanmak yüzeyselliktir. Çünkü insan, **aklı ve davranışları** ile ayırt edilir. Onun geri kalmışlığını veya kalkınmışlığını gösteren işte budur. İnsanın hayattaki davranışları mefhumlarına göredir. Dolayısıyla insanın davranışları ayrılmaz bir şekilde kesin bir bağ ile mefhumlarına bağlıdır.

Davranışlar; insanın içgüdü ve uzvi/organik ihtiyaçlarını doyumak için yaptığı işlerdir. İnsan, ihtiyaçlarını doyumak için zorunlu olarak kendisinde var olan meyillere/**eğilimlere** göre hareket eder. Bu nedenle insanın mefhumları ve eğilimleri şahsiyetinin temel direkleridir.

Öyleyse bu mefhumlar nelerdir, nelerden meydana gelir ve sonuçları nelerdir? Bu eğilimler nelerdir, eğilimleri ortaya çıkartan etkenler ve eğilimlerin etkileri nelerdir? gibi soruların açıklanmasına gerek vardır.

Mefhumlar, lafızların anlamları değil, fikirlerin anlamlarıdır. Zira lafız, bazen vakıası bulunan bazen de vakıası bulunmayan manalara delalet eder. Örnek olarak;

Bazı adamları güreşe kalkıştığında
Omuzlarını geniş vücutlarını iri görürsün.
Üzerine hak bir dava yüklediğinde
Omuzlarının çöktüğünü
Çarpışmayı terk ettiğini görürsün.

Bu mısraları söyleyen şairin yazdığı şiirin manasını anlamak için her ne kadar düşüncede derinleşmek ve aydın düşünmek gerekse de, şiirdeki bu mananın hissedilen bir vakıası vardır. Ancak bir de aşağıdaki şiirde ortaya konulan ifadelere bakalım.

Dediler ki; Savaşçı bir vuruşta
İki süvariye mızrağa dizer de,
Savaş günü onu yüce görmez mi?
Ben de derim ki;
Eğer onun mızrağının uzunluğu bir mil olsa
Süvarilerden bir mil boyu ölü dizecektir.

Bu şiirde ortaya konulan mananın vakıası yoktur. Çünkü övülen savaşçı bir vuruşta iki süvariye öldürmediği gibi bunu soran da olmadı. Üstelik bir mil uzunluğunda bir mızrak olmadığı gibi süvarileri dizmesi de mümkün değildir. Cümlelerle ortaya konulan bu manalar açıklanıp lafızları da yorumlanır.

Ortaya konulan fikrin manasına gelince: Kelimenin içerdiği anlamın vakıası varsa, yani doğrulanan ve hissedilen bir şey gibi zihin onu tasavvur edebiliyor ve his de onu algılayabiliyorsa, zihninde tasavvur eden ve doğrulayan kimsede bu anlam mefhum haline gelir. Kendisinin okuduğu veya bir başkası tarafından kendisine anlatılan cümledeki manayı anlasa dahi, anlamını zihninde tasavvur edemediği ve algılayamadığı sürece o mana onda mefhum haline gelmez. Bu nedenle kişi, ister okuyarak isterse duyarak algılasın, sözleri **fikir** olarak alması gerekir. Yani cümlenin anlamını, kendisinin olmasını istediği şekilde ya da cümlenin lafızlarıyla değil, cümlenin delalet ettiği anlamlara göre anlaması gerekir. Aynı zamanda bu anlamların birer mefhum haline gelebilmesi için, onların vakıasını zihninde canlandırabilecek şekilde kavramalıdır.

Mefhumlar; zihinde vakıası idrak edilebilen manalardır. Bu vakıa, ister dışarıda hissedilen bir vakıa olsun isterse hissedilen bir vakıaya dayalı olarak dışarıda var olduğu tam bir teslimiyetle kabul edilen bir vakıa olsun, zihinde idrak edilebiliyorsa bunlar birer mefhumdurlar. Bunların dışındaki cümlelerin ve kelimelerin anlamları mefhum olarak isimlendirilemez. Bunlar ancak soyut bilgilerdir.

Mefhumlar, ya vakıayı bilgilerle ya da bilgileri vakıayla ilişkilendirmekle oluşurlar. Bu oluşum, vakıa ve bilgileri birbiri ile ilişkilendirme anında, vakıa ve bilgilerin ölçüldüğü kaide veya kaidelere göre daha da netleşir. Yani vakıa ve bilgileri birbiriyle ilişkilendirme anındaki akletmesi, kavraması oranında billurlaşır. Böylece kişide,

cümleleri ve lafızları anlayan, somut vakıasıyla manaları idrak eden ve bunlar hakkında hüküm veren **akliyet** /zihniyet meydana gelir.

Buna göre **akliyet**; bir şeyi **akletme**, **idrak etme keyfiyetidir**. Bir başka anlatımla **akliyet**; tek bir kaideye veya belirli kaidelere göre değerlendirilerek, vakıanın bilgilerle veya bilgilerin vakıayla ilişkilendirilmesi keyfiyetidir.

İşte, bu nedenle İslami **akliyet** ile komünist akliyet, kapitalist akliyet, karışık akliyet ve düzenli akliyet arasında fark vardır.

Kişide var olan mefhumların neticeleri ile insan, idrak ettiği vakıaya yönelik davranışlarını, vakıaya yönelme veya ondan yüz çevirme şeklinde görülen eğilimini belirler ve eğilimlerini özel bir eğilim ve belirli bir zevk haline getirir.

Eğilimler; ihtiyaçlarını doyumak istediği eşyalar hakkında insanda var olan mefhumlarla bağlantılı olarak, ihtiyaçlarını doyurmaya yönelten yönelticilerdir. İnsandaki meyiller, organik ihtiyaçları ve içgüdüleri doyurmayı gerektiren hayati güç tarafından ortaya çıkartılır. Bağlantı bu güç ile mefhumlar arasında olur.

Tek başına bu eğilimler yani hayat hakkındaki mefhumlarla bağlantılı olan yönelticiler insanın **nefsiyetini** oluşturur. O halde **nefsiyet; içgüdüleri ve organik ihtiyaçları doyurma keyfiyetidir**. Diğer bir ifade ile ihtiyaçları doyurmaya yönelten yönelticilerin mefhumlarla ilişkilendirilmesi keyfiyetidir. **Nefsiyet**, hayat hakkındaki mefhumlarla bağlantılı olarak, eşya hakkında insanda var olan mefhumlarla, insanın içinde doğal olarak var olan yönelticiler arasındaki bağlantıdan meydana gelen zorunlu bir sentezdir.

İşte, bu akliyet ve **nefsiyet** ile **şahsiyet** oluşur. Akıl ya da idrak insanın fitratında bulunmasına, her insanda kesin olarak var olmasına rağmen **akliyet**, ancak insanın fiili ile meydana gelir. Meyiller de insanla beraber yaratılmış olmasına ve her insanda kesinlikle bulunmasına rağmen **nefsiyet** de insanın fiili ile oluşturulur.

Ancak bilgiler ile vakıayı birbirine bağlama esnasında, bunları ölçmede kullanılacak kaide veya kaidelerin bulunması ile anlam netleşir ve **mefhum** haline gelir. Yöneltici etkenler ile mefhumlar arasında meydana gelen sentez, yönelticileri netleştirir ve meyil haline getirir.

İlişkilendirme anında insanın bilgileri ve vakıayı ölçmede kullandığı **kaide** veya **kaideler** nefsiyetin ve akliyetin oluşumunda yani belirli bir şahsiyetin oluşumunda en büyük etkendirler. Akliyetin

oluşumunda kullanılan kaide ve kaideler, nefsiyetin oluşumunda kullanılan kaide veya kaidelerle aynı olmazsa insanda bulunan akliyet ve nefsiyet birbirinden farklı olur. Çünkü o zaman insan, eğilimlerini iç dünyasında var olan kaide veya kaidelere göre ölçer. Yöneltilerini akliyeti oluşturan mefhumların dışındaki mefhumlara bağlar. Bu durumda ise fikirleri ile eğilimleri başka başka, birbirine zıt, farklı olur. Böylece seçkin olmayan bir şahsiyete sahip olur. Çünkü kelimeleri ve cümleleri anlayışı, vakıyı idraki, eşyaya olan meylinden farklı bir şekilde meydana gelir.

Bu nedenle şahsiyetin tedavi edilebilmesi ve seçkin bir şahsiyetin oluşturulabilmesi, ancak insanın akliyeti ve nefsiyeti için aynı anda ancak tek bir kaidenin bulunması ile gerçekleşir. Yani bağlantı kurma esnasında bilgileri ve vakıyı değerlendirmede kullanılan kaidenin, yöneltilerle mefhumlar arasındaki sentezin sağlanmasında da aynen kullanılmasıyla tek kaide ve tek ölçü üzere seçkin bir şahsiyet oluşur.

İslâmî Şahsiyet

İslâm, diğer şahsiyetlerden tamamen farklı ve seçkin bir şahsiyet oluşturmakla insanı eksiksiz bir şekilde tedavi etmiştir. İslâm, İslâm akidesi ile insanın fikirlerini tedavi etmiştir. Zira İslâm akidesini insan için üzerine fikirlerini oturtacağı ve bu esasa göre de mefhumlarını oluşturacağı **fikri kaide** haline getirmiştir. Böylece İslâm akidesiyle ölçmek suretiyle doğru fikir ile yanlış fikri birbirinden ayırt edebilir. Fikri kaide olmasından dolayı fikri, İslâm akidesi üzerine bina eder. Böylece insanın akliyeti bu akide üzerine oluşur. İnsan, bu fikri kaide ile seçkin bir akliyete sahip olur. Kendinde fikirler için doğru ölçüler bulunur. Böylece fikir sapmasından emin olur. Bozuk fikirleri reddeder. Doğru fikir ve sağlam bir kavrayış üzerinde kalır.

Aynı zamanda İslâm, insanın içgüdü ve organik ihtiyaçlarından kaynaklanan davranışlarını, bu aynı akideden çıkan Şer'i hükümlere göre dosdoğru bir şekilde tedavi eder. İçgüdüleri en güzel bir şekilde düzenleyip onları ne baskı altında tutar ne de tamamen salıverir. İnsan için, huzur ve istikrar sağlamaya yönelik olarak ihtiyaçlarını birbiriyle uyumlu bir şekilde doyurabileceği bir ortam hazırlar.

İslâm, **İslâm akidesini** akli bir akide olarak düzenledi. Böylece İslâm akidesi, fikirleri ölçmek için **fikri kaide** olmaya elverişli hale geldi. Aynı zamanda bu akideyi, insan, hayat, kâinat hakkında **külli bir**

fikir haline getirdi. Bu külli fikir ile kâinatta yaşayan canlı bir varlık olan insanın içindeki ve dışındaki sorunlarını çözüme kavuşturdu ve İslâm akidesini **genel bir mefhum** olmaya elverişli hale getirdi. Yani İslâm akidesini yönlendiriciler ile mefhumlar arasında sentez yapma işlemi esnasında doğal olarak kullanacağı, eğilimleri için bir esas olarak alabileceği **ölçü** haline getirdi. Böylece İslâm, insanda, mefhumları ve eğilimleri için birlikte yani, aynı anda akliyeti ve nefsiyeti için **kesin bir ölçü** olarak kullanabileceği kesin **bir kaide** meydana getirdi. Bu şekilde de diğer şahsiyetlerden tamamen farklı **seçkin belirli bir şahsiyet** oluşturdu.

Buna göre İslâm'ın, İslâm akidesi ile İslâm şahsiyetini oluşturduğunu, zira aynı akide ile insanın akliyetini ve nefsiyetini meydana getirdiğini görüyoruz. Bundan dolayı İslâmî akliyet, yalnızca İslâm esasına göre düşünen zihniyettir. Yani **İslâmî akliyet**, sadece düşünen ve bilen zihniyet değil, hayat hakkındaki düşünceleri için genel ölçü olarak sadece İslâm'ı ölçü kabul eden zihniyettir. Uygulama amaçlı ve gerçeklikle ilgili olarak düşüncelerinin tamamı için İslâm'ı ölçü olarak ele almadıkça insanda İslâmî akliyet meydana gelmez.

İslâmî nefsiyet ise; bütün eğilimlerini İslâm esası üzerine kuran nefsiyettir. Yani sadece şiddetli ve tutucu bir şekilde kendisini ibadete vermek değil, doyurulmak istenen ihtiyaçlarının tamamı için yalnızca İslâm'ı genel ölçü haline getiren nefsiyettir. Ancak uygulama amaçlı ve gerçeklikle ilgili olarak ihtiyaçlarının tamamını İslâmî ölçülere göre doyuran kimsede İslâmî nefsiyet meydana gelir.

Âlim veya cahil oluşuna bakılmaksızın farzları ve mendupları yerine getiren, haramları ve mekruhları terk eden veya bunlarla beraber müstehab olan itaatleri yapan ve şüphelerden kaçınan kimsede, bu akliyet ve nefsiyet ile **İslâm şahsiyeti** oluşur. Bu tür niteliklere sahip olan herkeste “İslâm şahsiyeti”nin varlığından bahsedebiliriz. Çünkü İslâm esasına göre düşünen ve arzularını İslâm'a tabi kılan herkes İslâm şahsiyetine sahiptir.

Evet, İslâm, bu akliyetin gelişmesi, her fikri ölçüde yeterli güce sahip olabilmesi için kişinin İslâm kültüründen daha fazla beslenmesini emretmektedir.

Yine İslâm, İslâm'a ters düşen her eğilimi reddedebilme gücüne sahip olabilmesi ve bu nefsiyeti kuvvetlendirebilmesi için farzlardan öte

şeyleri, mendupları ve mustehapları yapmayı emretmekte ve haramlardan öte şeyleri, mekruhları da terk etmeyi istemektedir.

Ancak bütün bunlar bu şahsiyeti yükseltmek ve en üst seviyeye ulaşma yolunda yürümesini sağlamak için vardır. Fakat bu ifade, bu niteliklere sahip olmayanlarda İslâm şahsiyetinin olmadığı anlamına gelmez. Davranışlarını İslâm'a bağlı kılan avamdan kimseler de ve sadece farzları yerine getirmek, haramları da terk etmekle yetinen eğitim görmüş kimselerde İslâm şahsiyetine sahiptirler. Her ne kadar kuvvet bakımından aralarında fark olsa da bunların tamamı İslâmî şahsiyetlerdir.

Bir insanın İslâmî şahsiyete sahip olmasına hüküm verirken önemli olan, kişinin düşüncelerine ve eğilimlerine İslâm'ı esas kılmasıdır. İslâmî şahsiyetler, İslâmî akliyetler ve İslâmî nefsiyetler arasındaki farklılıklar da buradan kaynaklanmaktadır.

İslâmî şahsiyeti melek olarak tasavvur eden birçok kimse de bu nedenle yanılmaktadır. Kesinlikle insanlar arasında melek bulunmadığı halde melekler arayanların topluma vermiş oldukları zarar gerçekten de pek büyüktür. Hatta kendilerinde bile böyle bir özelliği bulamadıkları için ümitsizliğe düşmekte ve ellerini Müslümanlardan çekmektedirler. Bu hayalciler İslâm'ın ancak hayal olduğunu, İslâm'ın yüksek ideallerden ibaret olduğunu dolayısıyla insanın İslâm'ı hayatta uygulamasının ve bu uygulamalara sabretmesinin mümkün olmadığını ispatlamaya çalışırlar. Böylece insanlar İslâm'dan yüz çevirmekte birçoklarını İslâm'ı yaşamaktan uzaklaştırarak onları amelde felce uğratmaktadırlar.

Hâlbuki İslâm, uygulanmak için gelmiş pratik bir din olup vakıadaki sorunları tedavi eden, uygulanması zor olmayan bir dindir. Kişi İslâm akidesini idrak ettikten sonra İslâmî şahsiyete sahip olunca, insandaki düşünce ne kadar zayıf olursa olsun veya içgüdü ve organik ihtiyaçları ne kadar kuvvetli olursa olsun her insan İslâm'ı kolaylıkla kendisine uygulayabilir. Çünkü İslâm akidesini mefhumları ve eğilimleri için ölçü olarak almakla ve bu doğrultuda yürümekle kesinlikle İslâm şahsiyetine sahip olur.

Artık bundan sonra yapacağı şey; zihniyeti geliştirmek için İslam kültürünü artırmaktır. Nefsiyetini kuvvetlendirmek için de itaatini artırmak, yükselme yolunda yürümek, bu yolda sebat göstermektir. Ta ki bu yücelerin yücüne yükselsin. Çünkü o, fikirlerini İslâm akidesi ile tedavi etmiştir. Zira İslâm akidesini, hayat hakkındaki fikirlerini üzerine

bina edeceği fikri kaide haline getirmiştir. İslâm akidesini, üzerine düşüncelerin oturtulacağı fikri kaide haline getirip, fikirleri İslâm akidesi ile ölçtüğünde doğru fikir ile yanlış fikir arasında ayrımı yapabilir. Böylece fikir hatasına düşmekten emin olur. Bozuk fikirlerden kendisini korur, doğru fikir ve sağlam idrakle baş başa kalır. Meyillerini Şer'i hükümlere göre tedavi etmekle de içgüdü ve organik ihtiyaçlarından kaynaklanan amellerini tedavi anında, içgüdüleri yok ederek, baskı altında tutarak veya tamamen başıboş bırakarak değil, onları düzene sokarak dosdoğru bir şekilde tedavi etmiş olur. İnsana ait açıklıklarının tamamını birbiriyle uyumlu, insanda istikrar ve huzur sağlamaya yönelik bir şekilde doyuracağı ortamı hazırlar.

Onun için Müslüman; akla ve kesin delile dayalı olarak İslâm'a sınımsız sarılan, İslâm'ı kâmil bir şekilde nefesine/kendisine uygulayan ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükümlerini doğru şekilde anlayan kimsedir. Bu Müslüman, İslâm akidesini düşüncelerine esas almakla İslâmî akliyeteye sahip, İslâm akidesini meyilleri için esas almakla da İslâmî nefsiyete sahip olduğundan dolayı başkalarından apayrı bir İslami şahsiyettir. Bu nedenle İslâm şahsiyetine sahip olanlar için özel sıfatlar vardır. İnsanlar arasında bu ayrıcalıkları ile tanınırlar ve onlar adeta insanlar içinde özel alametleri ile belirginleşirler. Müslüman'ın sahip olduğu bu sıfatlar, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın emir ve yasaklarına bağlı kalmasının yani Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın emir ve yasaklarına göre yürütmesinin kesin sonucudur. Bu nedenle Müslüman, Şer'i hükümlere ancak Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın rızasını kazanmak için bağlanır.

Müslüman, İslâmî akliyeteye ve İslâmî nefsiyete sahip olduğu zaman, kendisinde merhameti ve sertliği, zühdü ve nimetleri bir arada toplayabilen, hayatı doğru bir şekilde anlayan, gerektiği kadar dünyaya yönelen, ahireti kazanmak için bütün gücüyle çalışan aynı anda hem asker hem de lider olmaya elverişli şahsiyet olur. Ona ne dünyaya tapanların sıfatları, ne Hint çilekeşliği/fakirliği ne de dünyadan elini eteğini çeken kimsenin hali etki edebilir. O, cihadda kahraman iken aynı zamanda mihrabın dostudur. Güçlü olduğunda da mütevazidir. Liderlik ile fakihliği, ticaret ile siyaseti bir arada barındırır. Onun özelliklerinin en üstünü onu yoktan yaratan yaratıcısı Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kulu olmasıdır. Bunun için onu; namazında huşuda, boş sözlerden yüz çeviren, zekâtını veren, gözünü haramdan çeviren, kendisine verilen emanetleri muhafaza eden, ahdine vefakâr, verdiği sözü yerine getiren, Allah

Subhanehû ve Teala yolunda cihad eden bir kimse olarak bulursun. İşte Müslüman budur. İşte mü'min budur. İnsanı insanoğlunun en hayırlısı kılan İslâm'ın oluşturduğu **İslâm şahsiyeti** işte budur.

Allahu Teâla Kur-an'ı Kerim'de, "Resulullah'ın ashabının", "mü'minlerin", "Rahman'ın kullarının" ve "mücahitlerin" sıfatlarını zikrettiği birçok ayette bu şahsiyeti böylece nitelemektedir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

“**Muhammed** مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ **Allah'ın resulüdür. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı sert zorlu, kendi aralarında merhametlidirler.**”¹

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (1) الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (2) وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (3) وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ “**Muhacir’ler ve Ensar’dan öncü kişilerle ihsan ile onlara uyanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah’tan hoşnutturlar.**”²

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (63) “**Rahman’ın kulları onlardır ki, yeryüzünde mütevazi olarak yürürler, bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman selam deyip geçerler. Onlar ki gecelerini Rab’leri için secdeye vararak ve kıyama durarak geçirirler.**”⁴

لَكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأَوْلِيكُمْ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأَوْلِيكُمْ هُمْ الْمُقْلِحُونَ (88) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ “**Fakat Resul ve ona iman etmiş olanlar; mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. Bütün hayırlar işte onlarındır. Ve işte onlar felaha/kurtuluşa erenlerin kendileridir. Onlar için Allah, içinde ebedi kalacakları ve zemininde ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük kurtuluştur.**”⁵

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّابِقُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ “**Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, Allah yolunda seyahat edenler, rüku**

¹ Fetih: 29

² Tevbe: 100

³ Mu'mininun: 1-4

⁴ Furkan: 63-64

⁵ Tevbe: 88-89

edenler, marufu emredenler, münkeri nehy edenler, Allah'ın hududunu koruyanlar. Mü'minleri müjdele.”¹

Şahsiyetin Oluşturulması

Eşyaları belirli bir keyfiyete göre idrak eden insanda belirli bir **akliyet** oluşur. Eşya hakkındaki mefhumlarla kesin bir sentez yoluyla billurlaşmış halde bulunan açıklıkları doyurmaya sevk eden yönelticileri, hayat hakkındaki belirli mefhumlarla bağladığında, belirli bir **nefsiyet** oluşur. Hayat hakkındaki mefhumlarını, eşyaları aklederken/idrak ederken ve bunlara meyil gösterirken **esas** aldığında belli bir **şahsiyete** sahip olur.

Böylece **şahsiyet**, eşyaları akletme ve onlara yönelme esnasında insanda tek bir esasa dayalı tek bir yön belirlemektir. Buna binaen **şahsiyet**; insanda “düşünme” ve “meyiller” için tek bir **esas** meydana getirmekle oluşmaktadır.

Bu **esas** ise bazen tek olur, bazen de çok sayıda olur. Eğer çok sayıda olursa, düşünme ve meyiller için adeta birçok kaide esas olarak konulmuş olur. Bu durumda da şahsiyet vardır, ancak bu şahsiyetin rengi belli değildir. Bir tek esas olursa, düşünme ve meyiller için yalnızca tek bir tek kaide esas olarak konulmuş olur. Bu durumda meydana gelen insan şahsiyetinin rengi ise bellidir. İnsan için olması gereken şahsiyet de budur. Fertler belirli özelliklerle donatılmaya kalkışıldığında uğraşılması gereken şey de budur.

Zaten her ne kadar genel olan her fikir, düşünme ve meyiller için esas olabilirse de, bu bütün eşyalar için değil ancak bir takım şeyler için mümkün olur. Her genel fikir, insan hayat ve kâinat hakkında külli/bütüncül temel fikir özelliğini taşımadıkça bütün şeyler için kapsamlı bir esas olmaya elverişli olamaz. Çünkü **külli temel fikir**, her fikrin üzerine oturtulacağı ve her bakış açısını belirleyen **fikri kaidedir**. Çünkü **o**, hayat işlerinin düzenlenmesi ile alakalı fikirleri kendisine bağlamaya tek elverişli olan ve hayatta insanın davranışlarını etkileyen akli **akidedir**.

Şu var ki, her külli temel fikrin yani akli akidenin, eğilimler ve düşünme için kapsamlı genel bir esas olmaya elverişli olması onun doğru bir temel fikir olduğu anlamına gelmez. Doğru olup olmadığına

¹ Tevbe: 112

bakılmaksızın onun esas olmaya elverişli olduğu anlamına gelir. Bu esasın doğru olup olmadığını gösteren, insan fitratına uygunluğudur.

Akli akide insan fitratına uygun ise o, doğru bir akide, düşünme ve meyiller için, yani şahsiyetin oluşması için doğru bir esastır. Eğer insan fitratına uygun değilse batıl bir akidedir ve batıl bir esastır.

Akidenin insan fitratına uygun olması demek, insan fitratında var olan acizliği ve düzen sahibi bir yaratıcıya muhtaçlığı kabul eder olması demektir. Diğer bir ifade ile **dindarlık içgüdüsüne** uygun olması demektir.

İslâm akidesi, insan fitratında var olan tedeyyünü/dindarlığı kabul eden tek akli akidedir. Çünkü İslâm akidesinin dışındaki akideler, ya dindarlık içgüdüsüne uygunluğu akıl yerine vicdan yoluyla sağladığı için akli bir akide sayılmazlar. Veya akli bir akide olsa dahi insan fitratında olanı kabul etmezler. Yani dindarlık içgüdüsüne uygun olmazlar.

Bu nedenle yalnızca İslâm akidesi doğru akidedir. Sadece İslâm akidesi düşünme ve meyiller için esas olmaya elverişlidir. Buna göre insandaki şahsiyetin, düşünmesi ve meyilleri için esas olarak kabul edeceği akli akideye göre oluşması gerekir. Mademki; İslâm akidesi tek doğru akli akide ve tek doğru esastır, öyleyse şahsiyet oluşturulurken, İslâmî şahsiyet yani seçkin ve üstün şahsiyet oluşuncaya kadar meyilleri ve düşünmesi için insanın İslâm akidesini tek esas olarak alması gerekir.

Dolayısıyla, bir fertteki İslâmî şahsiyet düşünme ve meyillerin birlikte İslâm akidesi üzerine bina kılınmasıyla oluşur.

İslâmî şahsiyet işte böyle oluşur. Ancak bu oluşum sonsuza dek devam edecek bir şahsiyet anlamına gelmeyip sadece şahsiyetin olduğu anlamını ifade eder.

İslâm akidesi üzerine oturtulan bu şahsiyetin devamlılığı garantili değildir. Çünkü insan bazen düşünmesinde bazen de eğilimlerinde İslâm akidesinden dönüş yapabilir. Bu dönüş, bazen dalalet/İslâm'dan çıkma şeklinde bazen de fasıklık şeklinde olabilir. Ferdin İslâmî şahsiyet üzere devam edebilmesi için hayatının her anında düşünme ve meyillerinin İslâm akidesi üzerinde kalmasına dikkat etmesi gerekir.

Bu şahsiyetin oluşturulmasından sonra akliyetin ve **nefsiyetin** geliştirilmesine çalışılarak **şahsiyet** geliştirilir. **Nefsiyet**, yaratıcıya ibadet etmek O'na itaatle yaklaşmak ve her şeyde bütün meyillerini İslâm akidesi üzere bina kılmaya devam etmekle geliştirilir. **Akliyet** ise İslâm

akidesine göre kurulu fikirleri açıklamak ve İslâm kültürüyle izah etmekle geliştirilir.

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in de uyguladığı, şahsiyeti oluşturma ve geliştirme metodu budur. Zira Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, İslâm akidesine çağırarak insanları İslâm'a girmeye çağırıyordu. Müslüman olduklarında ise onlarda bu akideyi kuvvetlendirmeye, düşüncelerinin ve meyillerinin bu akide üzerinde olmasına özen gösteriyor ve onlara şöyle diyordu:

“Arzuları benim getirdiğime uygun olmadıkça sizden hiç biriniz iman etmiş sayılmaz.”¹

“Ben kendisine babasından, çocuğundan ve tüm insanlardan daha çok sevdiği olmadıkça sizden hiç biriniz iman etmiş sayılmaz.”²

Kur'an'dan kendisine indirilen Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın ayetlerini onlara beyan ediyor, hükümleri açıklıyor ve Müslümanlara İslâm'ı öğretiyordu. Onun zamanında ona uyma ve onun getirdiklerine göre hareket etme sayesinde nebilerin şahsiyetinden sonra kâinatta şahsiyetlerin en üstünü oluşturuldu.

Buradan da anlaşılmaktadır ki fertte, İslâmî şahsiyeti oluşturmada başlangıç noktası, İslâm akidesini yerleştirmek ve ardından da bu akide üzerine düşünme ve meyilleri oturtmaktır. Sonra da itaatleri yerine getirmesine ve fikirlerle kültürleşmesine çaba harcamaktır.

Davranış Bozuklukları

Müslümanların birçoğunda İslâm akidesine ters işler görülmektedir. Yine birçok İslâmî şahsiyette İslâm şahsiyetiyle çelişen davranışlara şahit olunmaktadır. Bazıları İslâm akidesine ters düşen amellerin kişiyi İslâm'dan çıkardığını sanmaktadırlar. Yine bir Müslüman'da dinine bağlı Müslüman sıfatıyla çelişen davranışların görülmesi ile onun İslâmî şahsiyete sahip olmaktan uzaklaştığını zannetmektedirler.

1- (Ebu Naim ve Nasr b. İbrahim El-Muktesî rivayet edip sahih olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Nevevi de sahih olduğunu söylemiştir.)

2 - (Buhari, Müslim)

Gerçekte ise, Müslüman'da davranış bozukluklarının varlığı onu İslâmî bir şahsiyet olmaktan çıkarmaz. Zira insan bazen mefhumlarını akidesi ile bağlamama gafletine düşebilir. Veya kendisinde var olan mefhumların İslâm akidesi ile veya İslâm şahsiyeti ile çeliştiğini bilmeyebilir. Veya şeytanın onun kalbine baskın gelir de amellerinden bazılarında kalbi İslâm akidesine karşı katılaşılabılır ve böylece bu akideye ters düşen işleri yapabilir. Veya dinine bağlı Müslüman'ın sıfatlarıyla çelişen ya da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın emir ve yasaklarına zıt olan hareketleri yapabilir. Ancak bu amellerin hepsini veya bir kısmını yapmakla birlikte düşünme ve meyillerine İslâm akidesini esas almaktan ve ona bağlılıktan da vazgeçmemiştir. Bu nedenle böylesi durumlarda kişinin İslâm'dan çıktığını veya İslâm dışı şahsiyete sahip olduğunu söylemek doğru olmaz. Her ne kadar bazı amellerinde asi olsa da İslâm akidesini benimsemeye devam ettiği müddetçe Müslüman'dır. İslâm akidesini düşünme ve meyilleri için esas olarak almaya devam ettikçe bazı davranışlarda fıska düşse de İslâmî şahsiyete sahiptir. Bir takım amellerinde ve davranışlarda bozukluklar bulunsa da düşünme ve meyilleri için İslâm akidesini esas almasına ve İslâm akidesine inanmasına itibar edilir.

Sözle veya amelle İslâm akidesine olan bağlılığını terk etmedikçe Müslüman İslâm'dan çıkmaz. Düşünme ve meyillerinde İslâm akidesinden uzaklaşmadıkça yani düşünme ve meyillerine İslâm akidesini esas almaktan vazgeçmedikçe İslâm şahsiyetinden çıkmış sayılmaz. Eğer İslâm akidesinden uzaklaşırsa İslâm şahsiyeti olmaktan çıkar, uzaklaşmazsa İslâm şahsiyeti olarak kalır.

Bu nedenle, bile bile İslâm akidesini inkâr etmediği için kişi Müslüman olabilir. Böyle bir kişi Müslüman olmakla beraber İslâm şahsiyeti olmayabilir. Çünkü o, İslâm akidesine inanmakla birlikte, düşünme ve meyilleri için İslâm akidesini esas almamaktadır.

Zira mefhumların İslâm akidesi ile olan bağlantısı otomatik olmadığından dolayı da mefhum her zaman akideye göre hareket etmez. Bu bağ, kendisinde dönme ve ayrılma kabiliyeti bulunan bileşik bir bağdır. Bunun için Müslüman'ın bir takım amellerinde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın emir ve yasaklarına muhalefet ederek asi olması yadırganmamalıdır. Zira kişi vakıanın, davranışı akideye bağlamakla çeliştiğini görebilir. Bazen insan, çıkarı olduğu hayaline kapılarak bir fiili işler, sonra ise hatasını anlar, pişman olur ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'ya döner. Bu şekilde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın emir ve yasaklarına muhalefet

eden kişi, akidenin yokluğu ile itham edilmemelidir. Akidesi ile değil, yalnızca bu davranışı ile kınanması gerekir. Bu nedenle asi veya fasık olan kimse hemen mürted sayılmaz. Sadece isyan ettiği amelinden dolayı asi Müslüman sayılır ve yalnızca o suçundan dolayı cezalandırılır. İslâm akidesine inandıkça da Müslüman olarak kalır. Düşünme ve meyilleri için İslâm akidesini esas olarak aldığı, bu esasa herhangi bir zarar gelmediği, İslâm akidesinde şüpheye düşmediği sürece, sadece gaflette bulunmasıyla veya bir kere şeytanın aldatmasıyla onun İslâm şahsiyetinden çıktığı söylenemez, o kişiye güvensizlik ve noksanlık gözüyle bakılmaz.

Nitekim Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} zamanında Sahabe ile bu şekilde birkaç olay vuku bulmuştur. Sahabe bazı emir ve yasaklara muhalefet ettiği halde, muhalefeti sebebiyle İslâm'dan çıkmakla itham edilmedi. Bu davranışlar, onun İslâm şahsiyeti oluşunu da etkilemedi. Çünkü onlar beşerdiler, melek değillerdi. Onlar, diğer insanlar gibiydiler, masum da değillerdi. Zira onlar nebi değildiler.

- Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in, gizlenmesi hususunda çok hırslı olduğu halde Sahabeden Hatıb b. Ebi Beltaa, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in Kureyşlilerle savaşacağı haberini Kureyş kâfirlerine göndermişti.

- Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, bir konu hakkında kendisiyle konuşmakta olan kadına, Fadl b. Abbas'ın şehvetle üst üste baktığını görünce Fadl'in yüzünü eliyle başka tarafa çevirdi.

- Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} kendilerini terk etmeyeceğine dair Ensar'la biatlaştığı halde, Mekke'nin fethedildiği sene Ensar, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in kendilerini terk edip ehline (Mekke'ye) döneceğini konuşuyorlardı.

- Huneyn'de ise, sahabenin büyükleri bile savaşın ortasında az bir grupla birlikte Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} i bırakarak kaçtılar.

Ve daha bunun dışında vuku bulan birkaç olaydan dolayı Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bu suçları işleyenleri Müslüman olmamakla itham etmedi ve bu durum onların İslâmî şahsiyetlerini de etkilemedi.

Sadece bu örnekler, davranışlarda meydana gelebilecek bozuklukların Müslüman'ı, İslâm'dan ve İslâmî şahsiyet olmaktan çıkarmayacağına delil olarak yeter.

Ancak bu ifadeler, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın emir ve yasaklarına muhalefet etmenin mübah olduğu anlamına da gelmez. Allah ^{Subhânehu ve}

Tealâ'nın emir ve yasaklarına muhalefetin haramlılığı ve keraheti şüphesizdir. Bu, İslâmi şahsiyetin, dinine sımsıkı bağlı Müslüman niteliklerine muhalefet edilebileceği anlamına gelmez. Elbette ki, dinine sımsıkı bağlanma özelliği İslâm şahsiyetini oluşturmak için gereklidir. Müslüman'ın davranışlarındaki bu bozukluklar, Müslümanların beşer olduğu, İslâmî şahsiyetlerin de melekler değil insanlar olduğunun ifadesidirler. Onlarda meydana gelen sürçmeler cezalandırılmaları gereken türden bir suç ise bu günahları nedeniyle Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmüne göre cezalandırılırlar. Fakat onlar İslâm dışı şahsiyetler olmakla itham edilemezler.

Asıl olan kişide İslâm akidesinin varlığından, İslâm şahsiyetini oluşturan düşünme ve meyillerini İslâm akidesine göre şekillendirdiğinden emin olmaktır. Temel sağlam olduğu, düşünme ve meyilleri İslâm akidesine göre bina edildiği sürece, ara sıra görülebilecek yanlıgılar veya davranışlarındaki bozukluklar nedeniyle kişi İslâm şahsiyetine sahip olmamakla itham edilemez.

Eğer akidesi bozuk olursa, davranışları İslâm'ın hükümlerine göre olsa bile kişi İslâm'dan çıkmış sayılır. Çünkü bu durumda kişi, İslâm akidesinin dışında -ya geleneklere, ya toplumun gidişatına, ya menfaatlerine, ya da başka şeylere- inanmaktadır. Fakat İslâm akidesine inandığı halde, bina üzerindeki hususlarda dengesizlik olursa -davranışlarını çıkarıcılık esasına göre yürütürse veya davranışlarına akli esas alırsa- o kimse akidesinin selametinden dolayı Müslüman sayılır. Ancak böyle bir kişi, İslâm davetini taşıyanlardan olsa bile hatta bütün davranışları İslâmî hükümlere uygun olsa bile İslâmi şahsiyet sayılmaz. Çünkü İslâm akidesine inanarak düşünme ve meyilleri İslâm akidesi üzerine bina etmek ancak insanı İslâmî şahsiyet kılar.

Bu nedenle İslâm'ı sevdikleri, İslâm'ın muzaffer olmasını istedikleri halde düşünmelerini İslâmî fikirlere ve hükümlere göre değil de, akıllarına veya çıkarlarına veya arzularına göre yürüten kimseleri bu davranışlarından dolayı uyarmak ve sakındırmak gerekir. Bu tür kimseler, İslâmî hükümlerin ve düşüncelerin büyük bir bölümünü bilmelerine ve İslâm akidesinden de çıkmamalarına rağmen, bu tür davranışın onları, İslâmi şahsiyet olmaktan uzaklaştıracağı hususunda uyarılmalıdırlar.

İslâm akidesine inanmak, Resulün getirdiklerine bütün olarak, kesin delille sabit olanlara da ayrı ayrı, gönül rızasıyla isteyerek ve

teslimiyetle iman etmek anlamına geldiğine dikkat çekmek gerekir. Sadece bilmenin yeterli olmayacağını bilmek gerekir. İslâm'da, kesin delille sabit olan en ufak bir şeyi reddetmek, kişiyi İslâm akidesinden ayırır ve çıkarır. İslâm, iman ve kabullenme yönüyle parçalanmayı kabul etmeyen bir bütündür. Bütünsel bir kabullenmenin dışındaki bir kabul İslâm'da caiz değildir. İslâm'ın bir kısmından vazgeçmek ise küfürdür. Bu nedenle dinin hayattan ve devletten ayrı olduğuna inanmak açık küfürdür. Allahu Teâla şöyle demektedir:

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ
بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا⁽¹⁵⁰⁾ أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا
“Doğrusu; Allah’ı ve resullerini inkâr edenler, Allah ile resullerinin
arasını ayırmak isteyenler, bir kısmına inanır, bir kısmını da inkâr
ederiz diyerek, bu ikisinin arasında bir yolu tutmak isteyenler; işte
onlar gerçekten kâfir olanlardır....”¹

2 İSLÂM AKİDESİ

¹ Nisa: 15-151

İslâm akidesi, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe, Kaza ve Kader in hayrının ve şerrinin Allah'tan geldiğine iman etmektir.

İman ise; vakiya uygun delile dayalı kesin tasdik demektir. Zira tasdik, delilsiz olursa iman olmaz. Delilden kaynaklanmadıkça kesin tasdik gerçekleşmez. Eğer delil olmazsa kesinlik de olmaz. Böyle bir durumda ise sadece bir haber doğrulanmış olur ki bu, iman sayılmaz. Buna göre tasdiğin kesinlik kazanabilmesi yani iman haline gelebilmesi için elbette bir delile dayanması gerekir. Bu nedenle iman edilmesi istenen her şeyin tasdikinin iman haline gelebilmesi için delilin varlığı zorunludur. Dolayısıyla doğru olup olmadığına bakılmaksızın imanın oluşumunda temel şart delilin varlığıdır.

Delil ise ya **akli** olur, ya da **nakli** olur. Delilin akli veya nakli olup olmadığını, kendisine iman edilmesi için hakkında kendisi ile delil getirilen konunun vakıası belirlemektedir. Eğer konu, duyu organları ile idrak edilerek hissedilen bir vakıa ise onun delili kesinlikle nakli değil, aklidir. Duyu organları ile idrak edilemeyen bir konunun delili ise naklidir. Nakli delilin bizzat kendisini duyu organları hissediyorsa, yani delil özelliğini kazanmasını hissini algılama alanında bulunmasından alıyorsa, varlığı akli delile dayalı ve iman etmeye elverişli nakli bir delil sayılması gerekir.

İslâm akidesinin iman edilmesini istediği şeyleri inceleyen kimse görür ki;

- Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya **imanın** delili aklidir. Çünkü Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya iman konusu duyularla algılanır. Zira duyular, varlıkların hepsini yaratanın var olduğunu hisleriyle idrak eder.

- Oysa **meleklerle imanın** delili naklidir. Çünkü meleklerin varlığını duyular idrak edemez. Zira melek, gerek zatıyla gerekse de ona dalalet edecek bir şeyle idrak alanının dışındadır.

- Kitaplara **iman** etmeye gelince; iman edilmesi istenen kitap, **Kur'an** ise onun delili aklidir. Çünkü Kur'an, duyularla algılanabilmektedir. Mucizeliği de asırlar boyu duyularla idrak edile gelmiştir.

- Fakat iman edilmesi istenen kitaplar, Kur'an'ın dışındaki Tevrat, İncil ve Zebur gibi, nakli delile dayanan kitaplar ise durum farklıdır. Çünkü bu kitapların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},dan geldiği her asırda idrak

edilmemiştir. Sadece o kitapları getiren resullerin döneminde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, dan geldiği, resullere verilen mucizelerle idrak edilebilmiştir. Nitekim bu mucizeler kendilerine gelen resullerin vakitlerinin bitmesiyle sona ermiştir. Dolayısıyla resullerle birlikte yaşayanlardan sonra gelenler tarafından idrak edilemeyen, bu kitapların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} tarafından gönderildiği, resullere indirildiğine dair haberlerin nakli ile bilinmektedir. Bu kitapların her asırda Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın kelamı olduğunu aklen idrak etmemize imkân verecek mucizeleri hissen idrak edemediğimizden dolayı delil akli değil naklidir.

- Bütün **resullere iman** için de aynı şey söz konusudur. Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in bir şey ile geldiğini yani Kur'an ile geldiğini idrak edebileceğimiz için Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın resulü olduğunun delili aklidir. Her asırda ve her nesilde bu böyledir.

- Fakat diğer resullerin, resullüğüne imanın delili naklidir. Çünkü resullerin resul olduğunun delili Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} tarafından onlara verilen mucizelerdir. Bu mucizeleri ise zamanlarının dışındakiler idrak edememektedirler. Onlardan sonra şu ana kadar gelenler ve kıyamete kadar gelecek olanlar da diğer resullerin mucizelerini hissedemezler. Onların resullükleri hissedilen bir delille sabit değildir. Dolayısıyla resul olduklarının delili akli değil naklidir. Fakat Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in resullüğünün mucizesi halen daha hissedilebilen Kur'an'dır. Dolayısıyla resullüğünün delili aklidir.

- Ahiret **gününe iman**ın delili ise naklidir. Çünkü kıyamet günü hissedilememektedir. Onun varlığına delalet eden hissedilebilecek bir şey de yoktur. Akli bir delil bulunmadığı için de Ahiret gününün delili naklidir.

- Kaza ve **Kaderin** delili ise aklidir. Çünkü **kaza** şu iki hususla alakalıdır:

Birincisi; varlık nizamının gerektirdiği husustur ki bunun delili aklidir. Çünkü o, Yaratıcı ile alakalıdır.

İkinci husus ise; insanın kendisinden kaynaklanan veya cebren insan üzerinde gerçekleşen insanın fiilidir. Bu ise hislerle idrak edilebilen hissedilebilen bir şey olup delili de aklidir.

Kader ise; insanın ortaya çıkardığı, ateşin yakması, bıçağın kesmesi gibi eşyada bulunan özelliklerdir. Bu özellikler ise duyuların idrak edebildiği hissedilebilir şeylerdir. Öyleyse kaderin delili de aklidir.

Bu açıklamalar İslâm akidesine ait delillerin çeşidi açısından yapılan açıklamalardır. Bunların her birinin delillerini açıklamaya gelince:

Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın varlığının delili** her şeyde vardır. Hissedilebilen şeylerin varlığı kesindir. Aynı zamanda bunların bir başka şeye muhtaç olması da kesindir. Eşyanın bir yaratıcı tarafından yaratılmış olması da kesindir. Çünkü bunların muhtaç olması, onların yaratılmış olduğu anlamına gelir. Zira onların muhtaç oluşları, ezeli olmadıklarına yani bir başlangıçlarının olduğuna delalet eder. Burada şöyle bir tez ileri sürülemez:

“Şey, bir başka şeye muhtaçtır, şeyin dışındakilere muhtaç değildir. Şeyler birbirini tamamlamaktadır dolayısıyla da şeylerin tamamı muhtaç değildir”

Böyle söylenemez. Çünkü delil; kalem, ibrik, kâğıt gibi belirli şeyler hakkındadır. Dolayısıyla delil, bu kalem, ibrik veya kâğıt gibi şeylerin bir yaratıcı tarafından yaratılmış olduklarına dair olmaktadır. Buradan da açığa çıkmaktadır ki kendisine muhtaç olana bakılmaksızın bu şey bizzat kendi varlığı itibari ile başkasına muhtaçtır. Şeyin muhtaç olduğu bu başka varlığın, şeyin dışında bir varlık olduğu his/duyu yoluyla kesinlikle gözlemlenmektedir. Bir şeyin kendisinin dışında başka bir şeye muhtaç olması, onun ezeli olmadığını yani başlangıcının bulunduğunu dolayısıyla da yaratılmış olduğunu gösterir. Yine burada şöyle bir tez de ileri sürülmez:

“Şey, maddedir. Sonuçta da maddenin dışında bir şeye değil, maddeye muhtaçtır. Kendi kendine muhtaç olmasından dolayı muhtaç değildir.”

Böyle söylenemez, çünkü bir şeyin madde oluşu ve bir başka maddeye muhtaç olduğu kabul edilse bile bu madde de kendisine değil, başka maddeye muhtaçtır. Zira madde, kendiliğinden bir başka maddenin ihtiyacını karşılamaya güç yetiremez. Bir başka maddenin ihtiyacını karşılayabilmesi için maddenin dışında bir şeyin varlığı şarttır. Madde kendisine değil, kendi dışında bir şeye muhtaçtır. Mesela su, buhara dönüşebilmek için sıcaklığa muhtaçtır. Sıcaklığın da su gibi madde olduğunu kabul etsek dahi, sıcaklığın bulunması suyun dönüşüme uğraması için yeterli değildir. Suyun buhar haline gelebilmesi için sıcaklığın belirli bir seviyede olması gerekir. İşte madde olan suyun muhtaç olduğu şey ısının belirli bir oranıdır. Bu oran ise suyun ve ısının

dışında yani maddenin dışında bir şey tarafından tespit edilmektedir. Madde bu orana boyun eğmeye zorlanmıştır. Bundan dolayı madde, maddenin dışında belirli bir ısı derecesini tayin edene, yani maddenin dışındakine muhtaçtır. Dolayısıyla da maddenin madde dışında bir varlığa yani maddeyi yaratan bir yaratıcıya muhtaç oluşu kesindir, şüphesizdir. Böylece hissedilen ve idrak edilen bütün şeylerin yaratıcı tarafından yaratıldığı ortaya çıkmaktadır.

Yaratıcının ezeli olması yani başlangıcının olmaması gerekir. Ezeli olmazsa yaratıcı olmaz yaratılmış olur. Yaratıcı olması ise kesinlikle ezeli olmasını gerektirir. Yaratıcı kesinlikle ezelidir. Başlangıcı yoktur. Yaratıcı olabileceği zannedilen şeyler ortaya konulduğunda ya maddenin, ya tabiatın, ya da Allahu Teâla'nın yaratıcı olduğu ortaya çıkacaktır. Maddenin yaratıcı olması yukarıda sunduğumuz sebeplerden dolayı batıldır, mümkün değildir. Maddenin, bir halden bir başka hale dönüşebilmesi için, maddeye belirli bir oranı tayin edene ihtiyacı vardır ve dolayısıyla madde ezeli değildir. Ezeli olmayan ise yaratıcı olamaz. Tabiatın yaratıcı olması da batıldır. Çünkü doğa, şeyler ile bunları düzenleyen nizamın toplamıdır ve kâinatta bulunan her şeyde bu nizama uygun olarak yürür.

Bu düzenleme ise otomatik olarak yalnızca düzenin kendisinden gelmez. Çünkü düzenleyici olmadan düzen de olmaz. Düzenleme, şeylerden de gelmemiştir. Çünkü şeylerin varlığı, otomatik veya zorunlu olarak nizamı oluşturmaz. Şeyleri düzenleyecek bir düzenleyici bulunmaksızın kendi kendilerine de düzen kuramazlar. Düzen, şeylerle nizamların toplamından da meydana gelmez. Çünkü düzenleme, nizam ve şeylerin kendisine boyun eğeceği özel bir durum bulunduğu ortaya çıkar. Şeylerle beraber nizama ait bu özel durum düzenlemeyi meydana getirir. Özel durum, şeyler ve nizam üzerinde egemen bir durumdur. Düzenleme ancak bu özel duruma göre gerçekleşir. Şeylerin ve nizamın dışında zorla uygulanan bu özel durum ise, ne nizamdan, ne şeylerden ne de bunların toplamından meydana gelmez. Öyleyse düzenleme bunların dışındadır. Tabiatın kendiliğinden hareket edemeyip kendisi dışından zorla konulan özel durumlara göre hareket edebilmesi, tabiatın başkasına muhtaç olduğunu ve başlangıcının bulunduğunu ifade eder. Ezeli olmaması yani başlangıcının bulunması ise tabiatın yaratıcı olmadığını gösterir. Öyleyse yaratıcı kesinlikle **ezeli** olmalı "başlangıcı olmama" sıfatıyla nitelenmelidir ki bu da Allah ^{Sübhanehu ve Teâla} dır.

Öyleyse Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın varlığı duyu yoluyla idrak edilebilen bir iştir. Çünkü hislerle idrak edilen şeylerin muhtaç oluşları ezeli bir varlığın, yaratıcının gerekliliğine delalet eder. İnsan, bakışlarını Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın yarattıklarına çevirdiğinde, kâinata baktığında, zaman ve mekânı tam anlamıyla kavramaya çalıştığında, hareket halindeki bu âlemlere oranla kendisinin gerçekten zerre kadar küçük kaldığını görür. Yine insan, çok sayıdaki bu âlemlerin hepsinin belirli yörüngelere ve sabit kurallara göre hareket ettiğini görür. İşte böyle bir idrakle yaratıcının varlığını, vahdaniyetini tamamen kavrar. O'nun gücünü, büyüklüğünü, azametini açıkça görür. Gece ve gündüzün birbirini takip edişini, rüzgârların esmesini, denizlerin, nehirlerin ve gezegenlerin, yıldızların varlığını görerek idrak eden insan için bunlar ancak Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın varlığına, birliğine ve kudretine delalet eden apaçık akli delillerdir. Allahu Teâlâ Kur'an da bu durumu ayetlerle şöyle ifade etmektedir:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ “Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara faydalı şeylerle denizde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları döndürmesinde elbette akleden bir toplum için ayetler (pek çok deliller) vardır.”¹

“Onlar hiç bir şey olmaksızın mı yaratıldılar, yoksa kendileri midir yaratanları? Yoksa gökleri ve yeri mi yarattılar? Hayır, onlar iyi bilmiyorlar.”²

Allah ^{Subhenehü veTeala},nın varlığını idrak eden **akıldır** ve iman da akıl yoluyla olur. Onun için İslâm, iman konusunda akli kullanmayı farz kıldı ve onu Allah ^{Sübhanehu ve Teâla},nın varlığına imanda hakem kıldı. Bu nedenle Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın varlığına delil, akli delildir.

Dünyanın ve maddenin ezeli ve ebedi oluşunu yani başlangıcının ve sonunun bulunmadığını iddia edenler şöyle diyorlar:

¹ Bakara: 164

² Tur: 35-36

“Evren başkasına muhtaç değildir, bilakis evren, kendi kendine yeter. Çünkü dünyada var olan şeyler maddenin sayısız şekillerinden ibarettir. Dolayısıyla bunların hepsi maddedir. Birbirine muhtaç olması ise maddenin muhtaç olduğu anlamına gelmez. Çünkü bir şeyin kendisine muhtaç olması, onun muhtaç olduğunu göstermez. Zira madde kendi kendine yeterli olduğu için başkasına muhtaç değildir. Bu nedenle de madde ezeldir, onun başlangıcı yoktur. Çünkü madde, yani evren kendi kendine yeterli olmasından dolayı ezeldir, sonsuzdur ve başkasına da muhtaç değildir.”

Böyle bir iddiaya iki açıdan cevap verilir:

1. Dünyada var olan şeyler, ister ayrı ayrı olsunlar isterse hep bir arada bulunsunlar yoktan var etme, yaratma gücüne sahip değildirler. Yoktan var etmekten ve yaratmaktan aciz olan tek bir şeyi, dışındaki şeyler, bir veya birçok yönden tamamlasalar, eksikliğini giderseler dahi hem o hem de onun dışındakiler hep birlikte yaratmaktan ve yoktan var etmekten acizdirler. Yoktan var etmekten ve yaratmaktan aciz oluşu ise apaçık ortadadır. Bu ise onun ezeli olmadığını ifade eder. Çünkü ezeli olanda, yani başlangıcı olmayanda acizlik sıfatının bulunmaması tam tersine yoktan var etme, yaratma gücünün bulunması gerekir. Sonradan ortaya çıkan şeylerin hepsi ona dayanmalı ki ezeli olabilsin. Bu nedenle kâinat, yaratmaktan ve yoktan var etmekten aciz olduğu için ne ezeli olabilir ne de ebedi olabilir. Bir şeyin yoktan var etme gücüne sahip olmaktan yoksun olması onun ezeli olmadığını kesin delilidir.

2. Başkası tarafından ihtiyacı karşılanıncaya kadar, aşmaya güç yetiremediği belli bir orana (kurala, yasaya) gereksinim duyması bir şeyin muhtaç oluşundandır. Bu ifadeyi şu şekilde açıklamak mümkündür:

A B'ye ve B de C'ye muhtaç ise dolayısıyla A da C'ye muhtaçtır. Bu muhtaçlık silsile halinde böylece devam eder. Birinin bir başkasına muhtaç olması onlardan her birinin ezeli olmadığını delilidir. Birbirini tamamlaması veya birinin diğerinin ihtiyacını gidermesi mutlak değil belirli bir oranla sınırlıdır. Yani belirli bir **tertibe, düzenlemeye** göre olur. Tamamlama işlemi ancak bu düzenlemeye göre olur veya madde, bu düzenleme dışına çıkmaktan aciz kalır, çıkamaz. Böylece tamamlanan şey kendi kendini tamamlayamaz. İhtiyacını tek başına karşılayamaz. İhtiyacını ancak, kendisi dışında tespit edilmiş olana boyun eğmek zorunda bırakıldığı **düzenlemeye** göre giderebilir. Dolayısıyla da hem tamamlanan hem de tamamlayanın her ikisi de ihtiyacı karşılanıncaya kadar belirli düzenlemeyi yapana muhtaçtırlar. Bu düzenlemeye aykırı

hareket edemezler. Bu düzenleme dışında da ihtiyaç karşılanamaz. Bu nedenle düzenlemeye uymak mecburiyetinde olan, onu koyana muhtaçtır. Böylece eşyaların tamamı birbirlerini tamamlasalar dahi kendileri dışındaki varlığa muhtaç olmaktan kurtulamazlar. Yani şeyler belirli düzenlemeyi yapıp ona boyun eğmeye zorlayana muhtaçtırlar. Örneğin; suyun buza dönüşebilmesi için belirli bir ısı derecesine gereksinim vardır. Burada ise şöyle diyorlar:

“Su, ısı ve buz birer maddedirler. Maddenin bir halden bir başka hale dönüşmesinde ihtiyaç yine maddeyedir. Sonuçta madde başkasına değil yine kendisine muhtaç olmaktadır.”

Oysa gerçek böyle değildir. Su, buhar haline gelirken sadece ısıya değil, **belirli bir derecedeki** ısıya muhtaçtır. Isı bir şeydir. Ancak **belirli bir dereceye** ulaştığında etki etmesi ise daha başka bir iştir. Bu ise ısıdan başka bir şeydir. Isının etkileyebilmesi, suyun da etkilenebilmesi için ısıya zorla uygulanan oran otomatik olarak “su”dan ileri gelmemektedir. Yoksa su, istediği şekilde etkilenebilirdi. Bu oran ısıdan da kaynaklanmamaktadır. Öyle olsaydı bu sefer de ısı dilediği gibi etkileyebilirdi. Kısacası **oran** maddenin kendisinden kaynaklanmamaktadır. Aksi takdirde madde, dilediği gibi etkileme ve etkilenme gücüne sahip olurdu. Bu oran elbette ki maddenin dışında belirlenmektedir. Bu durumda da madde, madde üzerinde etki bırakacak ve madde için belirli oranı tespit edecek olana muhtaç olmuş olur. Bu oran madde dışında bir varlık tarafından tayin edilmektedir. Dolayısıyla madde başkasına muhtaçtır. Öyleyse madde ezeli değildir. Çünkü başlangıcı ve sonu olmayan demek başkasına muhtaç olmayan, bütün şeylerin kendisine muhtaç olduğu varlık demektir. Maddenin başkasına muhtaç olması, maddenin ezeli olmadığını kesin delilidir. Öyleyse madde yaratılmıştır. Kâinata şöyle bir göz atan insan, şeylerin -ister bir yer işgal etsin isterse enerji gibi bir yer işgal etmesin- yoktan var edilmesinin, ancak duyu organları ile algılanabilen şeyler arasında **belirli bir düzenlemenin** bulunması ile tamamlanabileceğini kavramaktadır. Dolayısıyla bu kâinata şeyler tarafından yoktan var edilen bir nesne yoktur. Ve yine belirli bir orana boyun eğmeden şeyler tarafından icat etmek de yoktur. Yani bu kâinata şeyler tarafından yoktan var edilen oransız ve düzensiz olarak yaratılmış bir şey yoktur. Bu nedenle de kâinata var olan ve var edilen bütün şeyler başlangıçsız ve sonsuz değildir.

Var olan şeylere gelince; onların hissedilen ve idrak edilen şeylerden oluştuğu gayet açıktır. Ve yine bu var olan şeylerin kendi iradeleri dışında kendilerine uygulanan belli oranlara boyun eğdikleri de apaçık ortadadır.

Kâinatın var edilen şeylere gelince; onların da yoktan var etmekten aciz oldukları ortadadır. Bu apaçık bellidir. Çünkü bunlar da kendi iradesi dışında kendisine uygulanan belirli düzenlemeye boyun eğmektedirler. Bu düzenleme kendi isteği ile olmamaktadır. Eğer kendi isteği ile olmuş olsaydı düzenlemeyi terk etmeye ve ona boyun eğmemeye kadir olurdu. Bu düzenleme onun dışındadır. Kâinatın duyu organları ile algılanabilen şeylerin acizliği yani kâinatın yoktan var etmekten aciz kalışı kendi dışından gelen belli bir düzenlemeye boyun eğişi kâinatın başlangıçsız ve sonsuz olmadığı, başlangıcı ve sonu olmayanın yarattığı olduğunun delilidir.

Yaratmanın ölçü verme ve ölçüye göre şekillendirme anlamına geldiğini söyleyip de yoktan var eden bir yaratıcının varlığını inkâr edenlere gelince:

Onların bu sözleri, duyu organlarıyla algılanabilen şeyler ve bunlar üzerine iradeleri dışında konulan belirli düzenlemelerin her ikisinin de yaratıcı olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü ölçü verme ve ölçüye göre şekillendirme duyu organlarıyla algılanabilen şeylerin ve bu şeyin dışından gelen belirli bir düzenlemenin bulunması ile mümkün olabilir. Yaratmanın ölçme ve verilen ölçüye göre şekillendirme anlamına geldiğini söyleyenlerin bu sözü kesinlikle batıldır. Bu söz batıldır, çünkü belirli düzenleme ne şeylerden ne de kendisindedir. Bu düzenleme, duyu organlarıyla idrak edilebilen şeylerin dışında, duyu organlarıyla doğrudan doğruya algılanamayan bir varlık tarafından konulmuştur.

Böylece ölçmenin ve verilen ölçüye göre şekillendirmenin yaratıcı olamayacağı açığa çıkar. Çünkü yaratmanın bu şekilde tanımlanması kesinlikle mümkün değildir. Yaratma olayının olabilmesi için duyu organlarıyla algılanabilen şeylere belli bir düzenlemeyi koyan, ancak doğrudan doğruya duyu organlarıyla algılanamayan bir şeyin bulunmasını gerektirir. Böylece ölçmenin ve verilen ölçüye göre şekillendirmenin yaratmak olmadığı ve yalnızca da onunla mutlak anlamda yaratmanın yani yoktan yaratmanın tamamlanamayacağı görülmektedir.

Yaratıcı duyu organlarıyla algılanabilen şeyleri yoktan var edemezse yaratıcı olamaz. Çünkü yaratıcı, sadece kendi iradesiyle yaratmaktan aciz olmuş ve yaratacağı şeyle birlikte bir şeye boyun eğmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu nedenle o, hem acizdir hem de ezeli değildir. Çünkü kendi kendine yaratmaktan aciz kalarak başkasına muhtaç olmuştur. Aciz ve muhtaç ise ezeli olamaz. Üstelik yaratıcı demek, yoktan var eden demektir. Yaratıcı olması demek yaratıcının şeylere değil şeylerin yalnızca O'na dayanması, muhtaç olması demektir. Eğer şeyleri yoktan var etmekten ve şeyler bulunmadan yaratmaktan aciz kalırsa yaratma hususunda şeylere muhtaç olur, şeyler kendisine muhtaç olmaz. Bu ise onun tek başına yaratıcı olmaması bu nedenle de yaratıcı olamaması demektir. Yaratıcının yaratıcı sıfatını kazanabilmesi için şeyleri yoktan var edebilmesi, kudret ve irade/dilediği gibi hareket edebilme özelliğine ve bütün şeylerin yalnızca kendisine dayanması özelliğine sahip olması gerekir. Bu nedenle icat etme işleminde yoktan var etme olmalı ki **yaratmak** olsun. İcat edenin de **yaratıcı** olması için elbette ki yoktan icat edebilmesi gerekir.

Meleklerle imanın delili ise naklidir. Allahu Teâla ayeti kerimelerde şöyle buyurmaktadır:

“Allah, adaleti ayakta tutarak şahadet etti ki; gerçekten O'ndan başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de buna şahadet ettiler...”¹

“Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz “birr” (içtenlikle yapılan iyilik) değildir. Lakin “birr” Allah’a ve ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve resullere iman etmektir...”²

“Müminlerin hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine inandılar.”³

“Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, resullerini ve ahiret gününü inkâr ederse uzak bir sapıklığa düşmüş olur.”⁴

¹ Ali İmran: 18

² Bakara: 177

³ Bakara: 285

⁴ Nisa: 136

Kitaplara imanın delili ise, Kur'an-ı Kerim ve diğer semavi kitaplara göre değişir.

Kur'an'ın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın kelamı olduğu ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} tarafından gönderildiğinin delili aklidir. Çünkü Kur'an, duyu organlarıyla algılanabilmekte ve akıl da onun Allah'tan geldiğini idrak edebilmektedir. Kur'an'ın kelimeleri ve cümleleri Arapçadır. Araplar, Arapça konuştular, Arapçayı şiirde ve şiir dışında nesrin her çeşidinde kullandılar. Sözleri hem kitaplarda yazılıdır, hem de asırlar boyu nesilden nesile ezber yoluyla aktararak günümüze ulaşmıştır. Buna göre Kur'an, ya belağatlı bir Arabın da söyleyebileceği tarzda bir sözdür, ya da Arabın dışında birisinin söylemiş olabileceği farklı bir tarzda söylenmiş bir sözdür. Bu durumda ise Arapça olmasından dolayı Kur'an, ya benzerini Arapların da söyleyebildiği bir sözdür ya da Arapların benzerini kullanmaktan aciz kaldığı bir sözdür. Eğer Araplar Kur'an'ın benzeri bir söz söyleyebilirlerse onun benzerini de getirebilirler. Dolayısıyla da bu söz beşer sözü olur. Dönemin Arapları, Arapçayı fesahatı ve belağatı ile en güzel kullananları olduğu halde Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kaldıklarına göre Kur'an'ın beşer sözü olması da mümkün değildir.

Kur'an'ı ve Arap dilini inceleyenler Kur'an'ın o güne kadar Arapların hiç kullanmadıkları çok özel bir üslûpta olduğunu, Kur'an indirilmeden önce ve sonra bile kesinlikle böyle bir üslûbun kullanılmadığını hatta ve hatta hiç kimsenin onu taklit edemediğini ve onun üslubu ile söz söyleyemediklerini görür. Arapların bu sözü söyleyememeleri ise Kur'an'ın Arapların dışında başkasının sözü olduğuna delildir. Kur'an'ın bütün Araplara meydan okumasına rağmen, Arapların, Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kaldıkları şüphesiz ve kesin bir şekilde tevatüren sabittir. Allahu Teâla onlara şöyle diyor:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “Şayet siz, kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız haydi ona benzer bir sûre de siz getirin. Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın. Eğer sadıklardan iseniz.”¹

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “Yoksa, onu uydurdu mu diyorlar? De ki: Sadıklardan iseniz onun

¹ Bakara: 23

benzeri bir sûre getirin ve Allah'tan başka çağırabileceğinizi çağırın.”¹

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yoksa, onu kendisi uydurdu mu diyorlar. De ki: Eğer doğru söylüyorsanız haydi onun sûrelerine benzer uydurma on sure getirin, Allah'tan başka çağırabileceğinizi çağırın.”²

قُلْ لَنْ أَجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ

ظَهِيرًا “De ki; insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek için toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine de onun bir benzerini getiremezler.”³

Kur'an'ın böyle apaçık meydan okumasına rağmen onlar, Kur'an'ın bir benzerini getiremediklerine göre, Kur'an'ın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} katından geldiği ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın kelamı olduğu da sabittir. Arap olmayanların Kur'an'ı söylemiş olmaları da imkânsızdır. Çünkü Arapça olduğu halde Araplar onun benzerini getirememişlerdir.

Muhammed, Arap ve Araplardan birisi olduğu için Kur'an'ın Muhammed'in sözü olduğu da söylenemez. Arap kavminin acizliği delille ispatlandığına göre Arap kavminden birisi olan Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in de yetersiz kalacağı kesindir.

Her insanın, sözlerin ve cümlelerin anlatımında kullandığı üslûb, yaşadığı dönemde bilinen şeylere veya öncekilerden kendisine aktarılanlara boyun eğer. İnsan, ifadeleri ve anlatım tarzını ancak, yeni hayalleri veya yepyeni manaları ifade ederken yenileyebilir. Daha önce hissetmediği bir şeyi konuşması ise hayaldir. Oysa Kur'an'ın kelimeleri ve cümleleri, cümleleri ifade tarzı, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in asrında da ondan önceki Arapların döneminde de bilinmemekteydi. Bu nedenle bir beşerin daha önce hissetmediği bir şeyi konuşması hayaldir. Çünkü böyle bir şey aklen de imkânsızdır. Dolayısıyla daha önce asla hissetmediği bir şey olan, lafızları ve cümleleri ile Kur'anî ifade tarzının Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den kaynaklanması da imkânsızdır. Öyleyse Kur'an, Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} katından getirdiği Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın kelamıdır.

¹ Yunus: 38

² Hud: 13

³ İsrâ: 88

Kur'an'ın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}dan başkasının kelâmı olmadığı, Kur'an'ın indiği dönemde de çağımızda da aklen sabittir. Çünkü insanoğlunun benzerini getirmekten aciz kalış mucizesi halen daha geçerlidir. Ve bu mucizeyi şu anda bile bütün dünya hissen idrak etmektedir.

Netice olarak Kur'an, tamamı Arapça bir kitap olduğu için ya Araplardandır, ya Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}dendir, ya da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}dandır. Bu üç yerin dışında başka bir yerden olması imkânsızdır.

- Kur'an'ın Araplardan gelmiş olması gerçeğe aykırıdır. Çünkü Araplar onun bir benzerini getirmekten aciz kaldılar ve bu yetersizliklerini de kabul ettiler. Onların Kur'an'ın bir benzerinin getirmekten aciz kalışları bugün de geçerlidir. Bu ise Kur'an'ın Araplardan olmadığına delalet eder. Öyleyse Kur'an, ya Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}dendir, ya da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}dandır.

- Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den olması da gerçeğe aykırıdır. Çünkü her ne kadar dâhi olarak görülse de Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}de Araptır. Dahi kimsenin de asrının seviyesindeki insanları aşması mümkün değildir. Araplar benzerini getirmekten aciz kaldırsa Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}de aciz sayılır. Çünkü Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}de onlardan biridir. Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den tavatüren rivayet edilen: **“Kim kasten bana yalan isnad ederse (benim söylemediğim bir şeyi, benim söylediğimi iddia ederse) cehennemdeki yerini hazırlasın.”**¹ hadisi ile Kur'an'ın ayetleri karşılaştırıldığı zaman bu iki ifade arasında hiç bir benzerliğin olmadığı görülür. Bu ise Kur'an'ın Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in sözü olmadığıнын, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}nın kelâmı olduğunun delilidir.

Dünyadaki bütün şair, yazar, filozof ve düşünürlerin üslupları başlangıçta zayıftır. Güçlerinin zirvesine doğru ilerlediklerinde ise üsluplarında da yükselme görülür. Bu nedenle güçlü ve zayıf olmalarına göre üsluplar değişir. Ayrıca bazı düşüncelerinde zayıflık, sözlerinde zayıf ve bozuk anlatımlar bulunur. Hâlbuki Kur'an'ın ilk ayeti olan; **اقْرَأْ**

¹ Buhari, İlm, 107, Edeb, 1209; Müslim, Mukaddime, 4, 5; Tirmizi, Fitne, 2183, İlm, 2583; Ebu Davud, İlm, 3166; İbni Mace, Mukaddime, 30; Ahmed b. Hanbel, Müs. Aşereh, 551; Daremi, Mukaddime, 233

“Yaratan Rabbinin adıyla oku.”¹ ayeti ile Kur’an’ın son ayeti olan; **“Ey iman edenler, Allah’tan korkun. Eğer Mü’minler iseniz faizden kalanı bırakın.”**² ayeti belağatı, fesahatı, düşüncelerinin yüksekliği ve anlatım gücü ile üslûbunun zirvesindedir. Onda bir tane dahi bozuk ifade, zayıf veya düşük fikir bulunmaz. O, tek parçadır. Toptan ve detaylı olarak üslûbunun tek cümle gibi olması, anlatımları ve manaları değişikliğe uğrayabilen beşer sözü olmadığına delildir. Kur’an ancak Âlemlerin Rabbi’nin kelimidir.

İslâm’ın iman edilmesini istediği semavi kitaplardan Kur’an’ın durumu budur. Fakat geri kalan semavi kitapların delili akli değil naklidir. Allahu Teâla ayeti kerimelerde şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ
“Ey iman edenler, Allah’a, resulüne, indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın...”³

وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ
“Lakin birr (içtenlikle yapılan iyilik); Allah’a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, resullere iman eden...”⁴

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ
“Sana kendinden önceki kitapları doğrulayıcı ve onlara egemen (Onları geçersiz kılıcı) olarak Kitabı hak ile indirdik...”⁵

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقٌ لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
“Bu indirdiğimiz, kendinden öncekileri doğrulayan kitaptır...”⁶

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ
“Bu Kur’an Allah’tan başkası tarafından uydurulmuş değildir. Kendisinden önce gelen kitapları tasdik eder.”⁷

Resullere imanın deliline gelince: Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’e imanın delili ile diğer resullere imanın delili farklıdır. Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in resul oluşunun delili nakli

¹ Alak: 1

² Bakara: 278

³ Nisa: 136

⁴ Bakara: 177

⁵ Maide: 48

⁶ En’am: 92

⁷ Yunus: 37

değil aklidir. Çünkü resul olduğunu iddia eden bir kimsenin, **resul** veya **nebi** olduğunun delili resullüğüne delil olarak getirdiği **mucizeler** ve bu mucizelerle desteklenen **Şeriat**tır.

Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in resullüğünün ve risaletinin delili Kur'an'dır. Zira Kur'an Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in beraberinde getirdiği Şeriat'tır. Kur'an'ın bizzat kendisi mucize olup mucizeliği halen geçerlidir. Buna göre, tevatür yoluyla Kur'an-ı Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in getirdiği, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın Şeriatı olduğu ve Allah katından geldiği kesindir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın Şeriatını ise ancak nebiler ve resuller getirir. Bu da Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, tarafından nebi ve resul olduğunun akli delilidir.

Diğer resullerin mucizesi ise yok olup gitti. Şu anda var olan kitapların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, dan olduklarına dair akli delil getirilmez. Çünkü bu kitapların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, dan geldiğini destekleyen mucizeler şu anda yoktur. Dolayısıyla Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in dışında diğer resullerin hiç birinin Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın nebisi ve resulü olduğuna dair akli delil getirilmez. Onların risaletleri ve resul oluşları ancak nakli delille sabittir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

“**Resul de, iman edenler de ona (Resul'e) indirilene inandı. Hepsi de Allah'a, meleklerine, kitaplarına, resullerine iman etti...**”¹

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ “**Biz Allah'a, bize indirilmiş olana, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilmiş olanlara, Musa'ya, İsa'ya verilenlere, resullere Rableri tarafından verilmiş olanlara iman ettik. Onların hiç birinin arasını diğerinden ayırmayız. Biz ona teslim olmuşlardanız deyin.**”²

Kıyamet günü olan Ahiret gününe imanın delili ise akli değil naklidir. Çünkü kıyamet günü aklen idrak edilemez. Allahu Teâla şöyle demektedir:

¹ Bakara: 285

² Bakara: 136

“Mekke ve etrafındakileri uyaran mübarek kitaptır. Ahirete inananlar buna da inanırlar...”¹

“Ahirete inanmayanların kalpleri inkâr edicidir ve onlar büyüklük taslayanlardır.”²

“Ahirete inanmayanlar kötülük örneğidirler.”³

“Ahirete inanmayanlar, onlar için elem verici bir azap hazırladık.”⁴

فَإِذَا نَفَخَ فِي الصُّورِ نَفْحَةً وَاحِدَةً (13) وَحَمَلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً (14) فَيَوْمَئِذٍ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ (15) وَانْشَقَّتِ السَّمَاءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ (16) وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةَ (17) يَوْمَئِذٍ تُعْرَضُونَ لَا تَخْفَى مِنْكُمْ خَافِيَةٌ “Sur’a üfürüldüğünde, yer ile dağlar bir vuruşla birbirine çarpıldığında, işte o gün olan olmuştur. Gök de yarılmış ve o gün bitkin bir hale gelmiştir. Melekler ise onun çevresindedirler ve o gün Rabbinin Arşı’nı, onların da üstünde sekiz tanesi yüklenir. O gün siz huzura alınırsınız. Ve hiçbir şeyiniz gizli kalmaz.”⁵

Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ise şöyle buyurmakta:

“İman; Allah’a iman; Allah’a meleklerine, kitaplarına, huzuruna varmaya, resullerine ve tekrar dirilmeye inanmandır.”⁶

İşte bunlar iman edilmesi gereken beş husustur. Bunlar; Allah Subhânehu ve Tealâya, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe inanmaktır. Aynı zamanda da Kaza ve Kadere inanmak da gerekir. Bir kişi bu beş şeyin tamamına ve bunlarla birlikte “Kaza ve Kader”e de iman etmedikçe İslâm’a inanmış sayılmaz ve ona Müslüman olarak itibar edilmez. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

¹ En’am: 92

² Nahl: 22

³ Nahl: 60

⁴ İsrâ: 10

⁵ Hakka: 13-18

⁶ Buhari, İman, 48

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ
“Ey iman edenler! Allah’a, resulüne, resulüne indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba inanın. Kim, Allah’ı meleklerini, kitaplarını, resullerini ve ahiret gününü inkâr ederse şüphesiz derin bir sapıklığa düşmüştür.”¹

Kur’an ve hadis bu beş şeye nass teşkil edecek şekilde, her birini ismi ile belirterek, açık ve net şekilde delillendirerek gelmiştir. Bu beş husus dışında, bizzat ismi ve gerçeği belirtilerek açık ve net olarak bu konularda anlatıldığı gibi iman ifadesi geçmedi. Delaleti ve sübutu kat’i olan kesin nasslar sadece bu beş konu hakkında vardır.

Evet, bazı rivayetlerde Cibril hadisinde **kadere** iman ifadesi şu şekilde geçmiştir:

وَتُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ “Dedi ki; **Kader’e ve onun hayrının ve serrinin Allah’tan geldiğine inanmandır.**”²

Ancak bu hadis, Haber-i Ahad’dır. Buna ilave olarak da burada “**kaderden**” kasıt, anlaşılmasında ihtilaf edilen “Kaza ve Kader” değil, **Allah** ^{Subhânehu ve Tealâ}, **nın ilmidir**. Bizzat “**Kaza ve Kader**” şeklinde isimlendirilen ve kavranılmasında birçok ihtilafın söz konusu olduğu “**Kaza ve Kader**”e iman hakkında ise kesin bir nass gelmemiştir. Ancak “Kaza ve Kader”in içeriğine iman akidedendir ve inanmak da gerekir. Bu isimle ve içerikle sahabe döneminde kesinlikle bilinmemekteydi. Bu isimle kullanıldığına dair de hiçbir sahih nass geçmemiştir. “**Kaza ve Kader**” kelimesi ancak Tabiin döneminin başlarında meşhur olmuştur. O zamandan beri bilinmekte ve konuşulmaktadır. Onu ortaya çıkaran ve söz konusu yapan kelimcilerdir. Kelam ilmi meydana gelmeden önce yoktu ve bizzat “**Kaza ve Kader**” ismi ile Hicri birinci asrın sonunda kelimcilerin dışında hiç kimse “Kaza ve Kader” meselesini konuşmadı ve araştırmadı.

Kıyamet Gününe İnanmanın Anlamı

Kıyamet gününe inanmak; yeniden dirilmeye inanmaktır. **Kıyamet**, dünyadaki bütün yaratıkların yok edildiği bir vakittir. Dünyada

¹ Nisa: 136

² Müslim, İman, 9; Ebu Davud, Seneh, 4075

olanlar ölümler sonra da Allahu Teala ölümleri ve çürümüş bir haldeki kemiklerini diriltir. Dünyada olduğu gibi vücutlarını eski haline getirir ve ruhlarını onlara geri döndürür. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ “Sonra siz, kıyamet gününde muhakkak diriltileceksiniz.”¹

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّهُ يُحْيِي الْمَوْتَى وَأَنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (6) وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ “İşte böyle. Muhakkak ki Allah hakkın kendisidir. Doğrusu ölümleri O diriltir. Ve O, her şeye kadirdir. Kıyamet saati mutlaka gelecektir. Onda hiç şüphe yoktur. Ve Allah, kabirlerde olanları diriltecektir.”²

قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ (78) قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ “Çürümüş kemikleri diriltecek kimdir? dedi. De ki: Onları ilk defa yaratan, diriltecektir.”³

قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ (49) لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ “De ki; Şüphesiz hem öncekiler, hem sonrakiler, belli bir günün belli bir vaktinde mutlaka toplanacaklardır.”⁴

Kıyamet gününe inanmak demek aynı zamanda insanlara kitaplarının verilmesine inanmak demektir.

Allahu Teâla şöyle buyurur:

وَكُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا (13) اقْرَأْ كِتَابَكَ “Her insanın işlediklerini boynuna dolarız. Ve onun için kıyamet gününde açılmış bulacağı bir kitap çıkarırız ve kitabımı oku deriz.”⁵

Mü'minlerin kitapları sağ taraflarından verilir. Kâfirlerin kitapları ise sol taraflarından verilir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ (7) فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا (8) وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا (9) وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ (10) فَسَوْفَ يَدْعُو ثُبُورًا (11) وَيَصْلَىٰ سَعِيرًا “Kimin de kitabı sağından verilirse; kolayca bir hesap ile muhasebe edilecektir. Ve ailesine de sevinçli olarak dönecektir. Ama kimin de kitabı

¹ Mu'minun: 16

² Hacc: 6-7

³ Yasin: 78-79

⁴ Vaktia: 49-50

⁵ İsra: 13-14

arkasından verilirse; derhal helakını temenni edecektir. Ve çılgın aleve girecektir.”¹

وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِي (25) وَلَمْ أَدْر مَا حَسَابِي (26) يَا لَيْتَهَا كَانَتْ
الْقَاضِيَةَ (27) مَا آغْنَى عَنِّي مَالِي (28) هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِي (29) خُذُوهُ فَغُلُّوهُ (30) ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ (31) ثُمَّ فِي
سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ “Kitabı solundan verilmiş olana gelince
der ki: ‘Keşke kitabım bana verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke bu iş son bulmuş olsaydı. Malım hiç fayda vermedi bana. Gücüm de yok olup gitti benden.’ Tutun onu da bağlayın. Sonra cehenneme salın onu. Sonra da onu, boyu yetmiş arşın olan zincire vurun.”²

Kıyamet gününe iman Cennet ve Cehennemin hak olduğuna inanmak demektir.

Cennet Allah ^{Subhānehu ve Tealā,} nın mü’min kulları için yaratılmış bir yurttur. Kâfirler ebediyen oraya giremezler. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَجَنَّةٌ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ “Eni göklerle yer kadar olan cennete koşun. O cennet takva sahipleri için hazırlanmıştır.”³

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ
حَرَمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ “Cehennem ehli cennet ehline şöyle seslendiler: Bize biraz su veya Allah’ın size verdiği rızktan gönderin. Onlar da; Doğrusu Allah kâfirlere ikisini de haram etmiştir.”⁴

تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا “Kullarımızdan takva sahibi kimselere verdiğimiz cennet, işte budur.”⁵

Cehennem ise hiç bir mü’minin içinde ebedi olarak kalmayacağı, yaratılmış bir yerdir.

Allahu Teâlâ ayette şöyle demektedir:

لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى (15) الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى (16) وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى “Oraya ancak yalanlayıp yüz çevirmiş olan en azgın kişi girecektir. Çok sakınan ondan uzaklaştırılacaktır.”¹

¹ İnşıkak; 7-12

² Hakka; 25-32

³ Al-i İmran; 133

⁴ A’raf; 50

⁵ Meryem;63

Cehenneme Müslümanlardan büyük günahları, küçük günahlarından ve iyiliklerinden çok olan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın dilediği kimseler de girecektir. Sonra oradan çıkıp Cennete girerler. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

“Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir mevkiye yerleştiririz.”²

“Ama kimin de tartıları hafif gelirse, artık onun anası haviyedir. Onun ne olduğunu bilir misin sen? O, kızgın bir ateştir.”³

Cennete inanmak, Cennetin nimetlerinin hissedilebilir (hayali olmayan) nimetler olduğuna, Cennet ehlinin orada yiyip içtiklerine, cinsi arzularını tatmin ettiklerine, giydiklerine ve Cennetin nimetlerinden tattıklarına da inanmaktır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ (17) بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (18) لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا كَأْمَنَالِ اللَّوْلُؤِ الْمَكْنُونِ يُتْرَفُونَ (19) وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ (20) وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (21) وَحُورٍ عِينٍ (22) “Çevrelerinde ölümsüzlüğe ulaşmış gençler dolaşırlar. Main'den büyük kaplarla, ibrikler ve kadehlerle, ondan baş ağrısına uğratılmayacakları gibi akılları da giderilmez. Beğenecekleri meyveler, içlerinin çektiğinden kuş eti, saklı inciler gibi iri gözlü huriler de hazırlanmıştır. Yapmakta olduklarına karşılık olarak.”⁴

“Onların elbiseleri ipektendir.”⁵

عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ وَحُلُوعًا أَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا “Üzerlerinde ince yeşil ipekli, parlak atlastan yapılmış elbiseler vardır, gümüş bileziklerle süslenmişlerdir. Rableri onlara tertemiz içecekler içirir.”⁶

¹ Leyl: 15-17

² Nisa: 31

³ Karia 8: 11

⁴ Vakıa; 17-24

⁵ Hacc: 23

⁶ İnsan: 21

إِنَّ الْأُبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا (5) عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا

“Şüphesiz takvalılar kâfur katılmış dolu bir kâsedan içerler. Bu ancak Allah’ın kullarının kana kana içebileceği bir pınardır.”¹

وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا (12) مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا (13)
وَدَانِيَةً عَلَيْهِمْ ظِلَالُهَا وَذُلَّتْ أَلْفُوفُهَا تَذَلِيلًا (14) وَيُطَافُ عَلَيْهِمْ بِآيَةِ مِنْ فَضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرَ (15)
قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ قَدَرُوهَا تَقْدِيرًا

"Sabırlarının karşılığı cennet ve oradaki ipeklerdir. Orada tahtlara yaslanırlar, orada ne yakıcı sıcak, ne de dondurucu soğuk görürler. Meyve ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkmış ve onların koparılması kolaylaştırılmıştır. Çevrelerinde gümüş kaplar ve kâseler dolaştırılır. Billurları gümüş gibi parlaktır, onlar ölçüp ölçüp dağıtılır.”²

Ve Kur’an’ın açıkça zikrettiği diğer çeşit nimetler.

Cehenneme inanmak da, Cehennem azabının hissedilebilir bir azap olduğuna Cehennem ehlinin, kaynatılmış irinle, yanmakta olan şiddetli ateşle ve bunların dışında Kur’an’da açıkça zikredilen, zincirler, bukağılar, katran, ateş tabakaları, zakkum yiyeceği, bağırsakları parçalayan kaynamış yağ tortusu gibi çok çeşitli azapla cezalandırılacaklarına inanmaktır. Allahu Teâla birçok ayette Cehennem azabını şöyle ifade etmektedir:

سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطَرَانٍ “Onların gömlekleri katrandandır.”³

إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَسَعِيرًا “Şüphesiz kâfirler için zincirler, demir halkalar ve korkunç alevli cehennemi hazırladık.”⁴

إِنَّ شَجَرَةَ الزُّقُومِ (43) طَعَامُ الْإِنِّيمِ “Muhakkak ki zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir.”⁵

فِي سَمُومٍ وَحَمِيمٍ “İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler.”⁶

وَإِنْ يَسْتَعْجِلُوهُ نُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ “Onlar feryat edip yardım dilediklerinde erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su kendilerine sunulur. O ne kötü içecek ve ne kötü duraktır.”¹

¹ İnsan: 5-6

² İnsan: 12-16

³ İbrahim-50

⁴ İnsan-4

⁵ Duhan-43,44

⁶ Vakıa-42

“Kanlı irinden başka yiyecekleri yoktur.”² وَلَا طَعَامَ إِلَّا مِنْ غَسَلِينَ

“Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, derilerini değiştirip yenileyeceğiz.”³ كَلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ

“Ölümlerine hükmedilmez ki ölsünler, kendilerinden cehennem ateşi de hafifletilmez.”⁴ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا

“Sonra gerçekten siz ey sapıklar, yalanlayıcılar, muhakkak ki yiyeceksiniz zakkum ağacından. Karınlarınızı dolduracaksınız hep ondan. Üstüne de içeceksiniz o kaynar sudan, susamış develerin suya saldırışı gibi içeceksiniz.”⁵ ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ (51) لَا تَكُلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ (52) فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ (53) فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ (54) فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهَيْمِ (55) هَذَا نُزُلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ

“Sabah ve akşam ateşe sunulurlar.”⁶ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا

Kelamcıların Ortaya Çıkışları ve Metotları

Müslümanlar İslâm'a, şüpheye yer bırakmayacak şekilde iman ettiler. İmanları o derece kuvvetliydi ki içlerinde İslâm hakkında hiçbir şüphe yoktu. Fikirlerdeki manalarını uygulama maksatlı olarak kavramaları dışında, Kur'an ayetlerini asla araştırmadılar. Mantiki neticeler çıkarmak ve varsayımlar icat etmek için de araştırmaya hiç eğilmediler. Bu İslâm davetini bütün insanlara taşıyarak dünyaya açıldılar. Onun uğrunda savaştılar, ülkeleri fethettiler ve kendilerine halklar boyun eğdi.

Hicri birinci asırda İslâmî davet akımları, önüne çıkan her engeli kökünden söküp atıyordu. İslâmî fikirler insanlara, Müslümanların aldıkları gibi apaçık bir anlayış, kesin iman ve müthiş bir uyanıklıkla veriliyordu. Ancak, fethedilen ülkelerde İslâm davetinin taşınması, henüz İslâm'a girmemiş diğer dinden olan kimselerle İslâm'a girmiş kimseler arasında fikri çatışmaya yol açtı. Bu fikri çatışma ise çok şiddetli idi. Diğer dinlerden olan kimseler bazı felsefi düşünceleri bildikleri gibi

¹ Kehf-29

² Hakka-36

³ Nisa-56

⁴ Fatır-36

⁵ Vakıa: 51-55

⁶ Gâfir: 46

kendi dinlerinden aldıkları birçok görüşe de sahiptiler. Bunlar şüpheler yayıyorlar ve inançlarla ilgili konularda Müslümanlarla mücadele ediyorlardı. Çünkü davet, akide ve akide ile ilgili fikirler esasına dayanmaktadır. Müslümanların İslâm davetine olan hırsları ve rakiplerine cevap verebilme ihtiyaçları düşmanlarına karşı ellerinde bir silah olması için birçoklarını bazı felsefi düşünceleri öğrenmeye sevk etti.

İslâm davetini taşıma ve muhaliflerine cevap verebilme hırslarının yanında onları bazı felsefi düşünceleri öğrenmeye şu iki etken sevk etmiştir:

1- Kur'an-ı Kerim, insanları tevhide ve nübüvvele inanmaya davet etmesinin yanında Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in zamanında yaygın olan dinlerin ve fırkaların önemlilerine de değiniyordu. Onlara cevap verip sözlerini çürütüyordu. Şirkin her çeşidini göstererek cevap veriyordu. Yıldızları ilah olarak kabul eden ve yıldızlara ve putlara tapıp onları Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya ortak koşan müşriklere, nübüvveti ve Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in resullüğünü inkâr edenlere, öldükten sonra dirilip hesap vermeyi inkâr edenlere, İsa ^{Aleyhisselam}'ı ilah veya Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın oğlu olarak görenlere de cevap veriyordu. Hatta bundan da öte Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'e onlarla mücadele etmeyi emrediyordu:

وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ "Onlarla en güzel şekilde tartış."¹

وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ "Ehli kitap ile en güzel şekilde mücadele et."²

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in hayatı müşriklerle, ehli kitapla, bütün kâfirlerle yapılan fikri çatışma ile doludur. Onun hem Mekke'de hem de Medine'de fert fert, toplu olarak ve heyetler halinde kâfirlerle tartıştığı, mücadele ettiğine dair birçok olay rivayet edilmiştir. Bu açık fikri mücadeleyi Müslümanlar, Kur'an ayetlerinden ve Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in hadislerinden ve davranışlarından okuyorlar ve duyuyorlardı. Bu nedenle de onların başka dinlerden olanlarla tartışmaları ve onlarla fikri çatışmaya girmeleri, mücadele etmeleri doğaldı. Çünkü İslâm dininin hükümleri onları mücadeleye çağırıyordu. Küfürle yapılan çatışmanın ancak fikri çatışma, mücadele ve tartışma ile meydana gelmesi İslâm davetinin tabiatındandır.

¹ Nahl: 125

² Ankebut: 46

Çatışmanın akli açıdan ele alınmasına gelince: Bizzat Kur'an'ın kendisi akli kullanmaya çağırılmış, akli deliller ve hissedilen burhanlar getirmişti. Akidesine yapılan çağırışı da nakle değil ancak akla dayandırmıştır. Bu nedenle çatışmanın ve mücadelenin akli açıdan yapılması, davetin tabiatı ile vasıflanması elbette ki kaçınılmazdır.

2- Nesatura Hıristiyanları ve benzerlerinden kaynaklanan lahutî/ilahiyat felsefesi ile ilgili konular Müslümanlar arasına sızdı. Aristo mantığı Müslümanlar arasında tanındı. Bir kısım Müslümanlar felsefi kitaplarla tanıştılar. Birçok felsefi kitap, önce Yunancadan Süryaniceye ardından da Arapçaya tercüme edildi. Daha sonraları ise doğrudan Yunancamdan Arapçaya tercüme edildi. Felsefi düşüncelerin İslâm dünyasına girmesine de bu tercüme yardımcı oldu. Bir takım din mensupları özellikle de Hıristiyanlar ve Yahudiler Yunan felsefesi ile silahlandılar. Ülkeye felsefi düşünceleri soktular. Bütün bunlarla İslâm toplumunda felsefi düşünceler yer buldu ve Müslümanlar da bu düşünceleri incelemeye koyuldular.

- **Mücadele** hakkında İslami hükümler ve İslâmî fikirler,
- **Felsefi** düşüncelerin varlığı.

İşte bu iki etken; Müslümanları mücadelelerinde ve tartışmalarında akli ve felsefi düşünceleri araştırmaya, öğrenmeye ve onları malzeme olarak kullanmaya sevk etti. Ancak bunların hepsi kapsamlı bir felsefi çalışma olmayıp, Hıristiyanlara ve Yahudilere cevap vermek için felsefi düşünceler üzerinde yapılan çalışmalardı. Çünkü Müslümanlar ancak Yunan filozoflarının düşüncelerini öğrendikten sonra bu yolu kullandılar. Özellikle de mantık ve ilahiyatla ilgili hususları öğrendikten sonra. Onun için Müslümanlar yabancı gurupları, sözlerini ve delillerini iyice kavramaya yöneldiler. Böylece İslâm toprakları bütün görüşlerin, dinlerin ortaya konulduğu ve üzerinde tartışmaların yapıldığı bir alan haline geldi.

Şüphesiz ki cedel/tartışma; düşünmeyi ve bakmayı gerektirdiği gibi, üzerinde dikkatle durulması gereken çeşitli meselelerin ortaya çıkmasına neden oldu. Her grup kendince doğru olanları almaya başladı. Bu tartışma ve düşünme; bazı kişilerin tartışma, mücadele ve araştırma konularında yeni metodları icat etmelerinde etkili oldu. Öğrenmiş oldukları felsefi düşünceler, delil getirme metodlarında ve bazı düşüncelerinde onları etkisi altına aldı. Bunların sonucunda da özel bir teknik olarak "Kelam İlmi" meydana geldi. İslâm topraklarında, Müslümanlar arasında "Kelamcılar" denen yeni bir grup doğdu.

Kelamcılar, İslâm'ı müdafaa etmeleri, hükümlerini açıklamaları ve Kur'an'ın fikirlerini açıklamaları nedeniyle aslında Kur'an'dan etkilenmişlerdir. Araştırmalarının temeli de Kur'an'dır. Ancak onların, Kur'an'ı savunmak için felsefeyi öğrenmeleri, düşmanlarına karşı felsefe ile silahlanmakla; araştırma, delil getirme ve karar vermede özel bir metoda sahip oldular. Onların kullandıkları bu metod Kur'an'ın, Hadisin metoduna ve Sahabelerin sözlerine ters düştüğü gibi, araştırma, delil getirme ve karar verme konularında Yunan filozoflarının metoduna da ters düşmekteydi.

Kur'an'ın metoduna ters düşmesine gelince:

Kur'an davette, fitrata dayanmaktadır. Kur'an fitrata dayandığı gibi, insanlara da fitratlarına uygun bir şekilde hitap etmiştir. Aynı zamanda da akli esasa dayanmaktadır. Akla dayanmış ve akıllara hitap etmiştir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْأَلُهمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ "Şüphesiz ki Allah'ı bırakıp ta taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu da ondan kurtaramazlar. İsteyen de istenen de aciz."¹

"Öyleyse insan neden yaratıldığına bir baksın. O, bir atılan sudan yaratıldı ki, erkek ve kadının beli ile göğüsleri arasından çıkıyor."²

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ (5) خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ (6) يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ "İnsan yiyeceğine bir baksın. Doğrusu suyu bol bol indirdik. Sonra yeryüzünü iyiden iyiye yardık. Oradan taneli ekinler, üzümler, sebzeler, zeytin, hurma ağaçları, koca koca ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik."³

وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ "Kendi nefislerinizde de ayetler var. Hala görmez misiniz?"⁴

أَمْ مَنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ "Yoksa sıkıntıya düşenin çağrısına icabet eden mi?"⁵

¹ Hacc:73

² Tank: 5-7

³ Abese: 24-31

⁴ Zariyat: 21

⁵ Neml: 62

İşte böylece Kur'an'ın metodunda; Allah ^{Subhenehû veTeala}'nın gücünü, ilmini, iradesini fitrat ve akıl esasına göre ispat vardır. Bu metot fitrata uygundur. Her insan bütün benliği ve iç dünyasında Kur'an'a cevap verir, onu dinler, hatta ateist bile onu akledebilir ve ona boyun eğer. Bu metot insanlar arasında eğitimli eğitimsiz, elit tabaka, alt tabaka ayırımı yapmaksızın her insana uygundur.

Sonra içlerinde genellik bulunan ve araştırmacı için açık olmayan müteşabih ayetler, tafsilatsız ve genel olarak gelmiştir. Müteşabih ayetler, eşyaları icmalî bir şekilde kısaca nitelemiş veya bazı olayları dile getirmek için özel bir şekilde gelmişlerdir. Bu ayetler, açıklamaya delil getirmeye ve tafsilata imkân vermemektedir. Okuyucu, müteşabih ayetlerden kaçmaz ve kelimelerinin delalet ettiği anlamların dışında gerçeğini de kavrayamaz. Bu nedenle bu tür durumlarda illetlendirmeye, delillendirmeye gitmeden her gerçeği olduğu gibi kabul etmek ve her vakıya olduğu gibi teslimiyet göstermek doğal olandır. Bir kısım ayetler vardır ki, insanı fiilleri ile nitelendirmesinin yanında zorlamaya delalet etmektedir. Yine bir kısım ayetler de vardır ki, bunlar serbestçe seçime delalet etmektedir. Allahu Teâla bir kısım ayetlerde:

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ "Allah sizin için kolaylık ister de zorluk istemez."¹

وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ "Allah kullarına zulüm dilemez."²
derken öte taraftan da şöyle demektedir:

فَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا "Allah kime doğru yolu gösterir, imana muvaffak ederse onun kalbini İslâmîyet'e açar. Kimi de sapıklıkta bırakmak dilerse kalbini dar ve sıkıntılı kılar."³

Bir kısım ayetler Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'ya el, yüz isnad eder, Allah'ı göklerin ve yerin nuru şeklinde ifade eder ve O'nun göklerde olduğunu söyler:

أَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمُ الْأَرْضَ "Gökte olanın sizi yerin dibine geçirmesinden emin mi oldunuz."⁴

¹ Bakara: 185

² Ğafir:31

³ En'am: 125

⁴ Mülk: 16

وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا
"Melekler sıra sıra iken, Rabbin geldiğinde."¹

وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ
"Ancak Rabbinin yüzü bakidir."²

بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ
"Allah'ın iki eli açıktır, dilediği gibi verir."³

Yine bir kısım ayetler Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın zatını herhangi bir şeye benzetmekten tenzih eder:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ
"Hiçbir şey O'nun gibi değildir."⁴

مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَى مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا
"Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok ne olurlarsa olsunlar ve nereden bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka onlarla beraberdir."⁵

وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ
"Haşa O, onların vasıflandırmalarından çok uzaktır, çok yücedir."⁶

Bunlara benzer birbiriyle çelişir gibi görünen ayetler Kur'an'da geçmektedir. Kur'an bu tür ayetleri "Müteşabih Ayetler" olarak isimlendirmiştir. Allahu Teâla bu hususu şöylece açıklamaktadır:

مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ
"Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki bunlar Kitabın esasıdır. Diğer bir kısmı da müteşabihlerdir."⁷

Bu ayetler indiği zaman Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} onları insanlara tebliğ etti. Müslümanlar bu ayetlere iman ettiler ve bütün benlikleri ile onları korudular. Bu ayetler onlarda herhangi bir araştırmaya ve mücadeleye sebep olmadığı gibi bunlar arasında uyumlaştırmayı gerektiren herhangi bir çelişki de görmüyorlardı. Ayetleri vasıflandırdığı şekilde anladılar. Ayetler, onların hayatlarıyla ve nefisleriyle uyum halindeydi. Müteşabih ayetlere inandılar, doğruladılar ve mücmel bir şekilde anladılar, bu kadarı ile yetindiler. Bu ayetlere vakıayı vasfeden ve

¹ Feer: 22

² Rahman: 27

³ Maide: 64

⁴ Şura: 11

⁵ Mücadele: 7

⁶ En'am: 100

⁷ Al-i İmran: 7

gerçekleri belirleyen ayetler olarak bakıyorlardı. Birçok akıllı kimse bu müteşabihlerin detayına dalmayı ve onlar hakkında çekişmeyi hoş karşılamıyor ve bu konuda tafsilata girmenin ve cedelleşmenin İslâm'ın lehine olmadığını görüyorlardı. Anlamalarını, güçleri oranında icmali olarak anlıyorlar ve **ayrıntılara girmiyorlardı.**

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in zamanında Müslümanların Kur'an'ın ayetlerini anlamaları ve Kur'an'ın metodunu kavramaları işte böyleydi. Onlardan sonra Hicri birinci asır bitinceye kadar da bu durum böyle devam etti.

Kelamcıların filozofların metoduna ters düşmelerine gelince:

Filozoflar, yalnızca burhanlara güveniyorlardı. Büyük önerme, küçük önerme ve sonuç şeklinde mantıksal burhanlar/deliller oluşturuyorlardı. Eşyalar için "cevher" ve "araz" gibi birtakım terimler ve kelimeler kullanarak oluşturdukları akli sorunları, pratik ve hissi esaslar yerine mantıki esaslar üzerine oturtuyorlardı.

Araştırmada kelamcılarının metodu ise bundan başkaydı. Zira Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ya, Resulüne ve Resulünün getirdiklerine inanan kelamcılar, inandıkları bu şeyleri mantıksal akli delillerle ispatlamaya çalışıyorlardı. Daha sonra âlemin sonradan yaratıldığını araştırmaya başladılar ve eşyaların sonradan yaratıldığına dair deliller getirmeye koyuldular. Bu konuda derinleştikçe de önlerine yeni yeni konular açıldı. Açılan bu konular ve bunlardan kaynaklanan detay konular üzerindeki araştırmalar, sonunda mantığa gelip dayandı. Kelamcılar, Kur'an ayetlerini, kendilerinden öncekilerin metodlarına ve Kur'an'ın sunuş tarzına göre anlamak için araştırmadılar. Onlar Kur'an'a inandılar ve Kur'an'dan anladıklarını ispatlamak için kanıtlar getirmeye çalıştılar. Bu değerlendirme Kelamcılarının araştırma metodlarının bir yönünü oluşturmaktadır.

Araştırmalarının diğer yönünü ise müteşabih ayetlere bakış açıları oluşturmaktadır. Kelamcılar, müteşabih ayetlere, tafsilata girmeksizin topluca iman etmekle yetinmediler. Kendileri bir takım araştırmalardan sonra, "irade" ve "cebr" ayetlerini ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ya cismaniyet ifade eder gibi görünen ayetleri ve aralarında çelişki varmış gibi görünen bütün ayetleri bir araya topladılar. Akıllarını bu ayetler hakkında zorladılar ve kendilerinin dışındakilerin cesaret edemedikleri şeye cesaret ettiler. Bu davranış onları, her meselede **reye** başvurmaya/görüş ortaya koymaya sevk etti. Belli bir görüşe ulaştıklarında ise, görüşlerine ters

gelen ayetleri tevil etmeye başladılar. **Tevil**, kelamcılarının ilk belirgin özellikleridir. Örneğin, yaptıkları araştırma onları Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın mekândan ve yönden münezzehtir olduğu sonucuna götürmüşse, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın semada olduğunu, arşı istila ettiğini ifade eden ayetleri yorumlayarak kendi görüşlerine uydurmak istediler. Eğer araştırmaları, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'ya yön belirlememe şeklinde sonuçlanmışsa bu sefer de, insanların gözleri ile Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'yı görmesinin mümkün olmadığını söylediler ve insanların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'yı göreceği şeklinde geçen haberleri tevil ettiler. Kelamcılarla kendilerinden öncekiler arasındaki en büyük ayırım ve onların en belirgin özellikleri **kelimelere taşımadıkları anlamlar yüklemeleri** yani **tevil** yapmalarıdır.

Araştırmada takip edilen bu metot, idrak edebildiklerinde veya edemediklerinde tabiatta bulunanlar hakkında veya tabiat ötesi/metafizik alanda, hissedilebilen ve hissedilemeyen her şeyde akla araştırma hürriyeti vermektedir. Dolayısıyla **Kur'an, akla esas alınması gerekirken**, akıl, Kur'an için esas alınır hale geldi. Tabi ki bu durumda hem tevil sahası alabildiğine açılabilme imkânına sahip oluyordu hem de kendi görüşlerine göre akla uyan her hangi bir yöne yönelmeleri doğal hale geliyordu. Bu nedenle aralarında çok büyük ihtilaflar doğdu. Bunlardan bir kısmı insanın davranışlarını kendi isteği ile yaptığını kabullenerek "cebr" görüşünü tevil ederken, karşı grup da "cebr" görüşünü ispat etmeye çalışırken "ihtiyar" ile ilgili ayetleri de tevil ediyordu. Bunların dışındaki üçüncü bir grup ise iki grubun görüşlerini yeni bir görüş ile uzlaştırmaya çalışıyordu.

Bütün "Kelamcılar" iki özellikleri ile tanındılar:

- **Mantığa** dayalı "kanıt"lara güvenmek ve hissedilmeyen şeyler üzerine önermeler oluşturmak,
- **Ulaştıkları** sonuçlara uymayan ayetleri tevil etmek.

Kelamcılarının Metodunun Yanlışılığı

Kelamcılarının metodu hakkında ortaya konulan bu açıklamalardan, bu metodun doğru olmadığı, davranışlarının ne kişinin iman etmesine ne de imanını kuvvetlendirmesine yol açmayacağı anlaşılmaktadır. Hatta bundan da öte takip edilen bu metotla ne kişinin düşünmesi sağlanabilir ne de düşünmesi kuvvetlendirilebilir. Bu metotla ancak, kişinin birtakım bilgilere sahip olması sağlanabilir. Bilgi ise düşünmeden ve imandan

daha farklı şeydir. Kelamcılarının metodunun yanlışlığı birkaç madde halinde şöyle ortaya konulabilir:

1- Bu metot, hissi esaslar yerine mantıki esaslara dayalı kanıtlar kurmaya dayanmaktaydı. Bu husus iki yönden hatalıdır:

a- Müslüman bir kimsenin Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın varlığına burhanlar getirebilmesi için mantık ilmini bilmesini zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla mantık ilmini bilmeyen bir kimse, akidesinin doğruluğuna burhanlar getirmekten aciz kalmaktadır. Diğer bir ifade ile kelam ilmi açısından mantık ilmi, "dil" bozulduktan sonra onu düzeltmede kullanılan "nahv"/gramer bilgileri konumuna gelmekteydi. Oysa mantık ilminin ne İslâm akidesinde ne de bu akidenin doğruluğunu ispatlamak için birtakım kanıtlar ortaya koymada yeri yoktur. İslâm geldiğinde İslâm'a inanan Müslümanlar, mantık ilmini bilmedikleri halde İslâm risaletini taşıdılar, akidelerinin doğruluğuna mantığa gereksinim duymadan kesin deliller getirmeye muvaffak oldular. Bu durum ise, mantık ilminin İslâm kültürü içerisinde yer almasına gerek olmadığına ve İslâm akidesinin doğruluğunu ispatlamada mantığa gereksinim duyulmadığına işaret etmektedir.

b- Mantıki esaslar hissi esasların tersine yanılığa daha elverişlidirler. Zira akide, bir şeyin varlığı açısından yanılma payının sızmasına imkân vermeyecek türden delillerle ispatlanmalıdır. Bu nedenle de mantığın "iman" konusunda esas alınması doğru değildir.

Mantık, yanılmalar ve doğru olmayan sonuçlar ortaya koymakla her zaman karşı karşıyadır. Her ne kadar mantık, önermelerin ve dizilişinin sağlıklı ve doğru olmasını şart koşuyorsa da, bir önermenin diğer bir önerme üzerine kurulması, sonucun doğruluğunu, önermelerin doğruluğuna bağlı kılmaktadır. Ortaya konulan önermelerin doğruluğu ise garantili değildir. Çünkü sonuç, doğrudan doğruya his yerine önermelerin birbirleri ile ilişkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkacak olan sonucun doğruluğu da garantili olmamaktadır. Mantık tekniği, önermelerin birbirleri ile olan bağlantılarına göre gerçekleştirilmektedir. Mantıkta, anlaşılabilir önermeler, anlaşılabilir diğer önermelere dayandırılarak anlaşılabilir sonuçlar çıkarılmaktadır. Ya da hissedilebilir önermelerin hissedilebilir diğer önermelere dayandırılması ile hissedilebilir sonuçlar çıkarılmaktadır. Anlaşılabilir önermeler kullanılarak ortaya çıkarılan mantıksal sonuçlar, hata içinde kayıp gitmeye, sonuçlarda çelişkiye, önermeler zincirinde serbest davranmaya, önermelerin gerçeklere dayanması yerine varsayımlara

dayalı anlaşılabilir sonuçlar çıkarmaya yol açar. Hatta yolun sonunda önermelerin çoğu evhamlardan ve karışımlardan meydana gelmektedir. Bu nedenle anlaşılabilir önermelerin anlaşılabilir diğer önermelere dayandırılması ile mantıki deliller her zaman yanlış sonuçlar verme ile karşı karşıyadır. Mantık kullanılarak şöyle bir örnek verilebilir:

Mesela mantıken şöyle denilir:

- Kur'an Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kelimidir ve varlıklar âleminde birbirini takip eden harflerden tertip edilmiş birleşik sözdür.

- Ve varlıkta birbirini izleyen tertip edilmiş harflerden birleşik her söz sonradan olmaktadır.

- Sonuç; o halde Kur'an da mahlûktur ve sonradan yaratılmıştır.

Önermelerin sıralanışı ile ortaya çıkan bu sonuç, hissin algılama sahası içerisine giren bir sonuç değildir. Öyleyse aklın böyle bir konuyu araştırmasına ve hakkında bir yargıya varmasına da imkân yoktur. Dolayısıyla ortaya konulan sonuç, vakıası olmayan varsayıma dayalı bir sonuçtur. Üstelik bu konu aklen araştırılması yasaklanan bir konudur. Zira Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatları konusunda araştırma, yapmak Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zâtı hakkında araştırma yapmak demektir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zâtını araştırmak ise hiçbir surette caiz değildir. Yukarıdaki aynı mantığı kullanarak tam tersi bir sonuç elde etmek de mümkündür. Örneğin;

- Kur'an Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kelimidir ve kelim O'nun sıfatıdır.

- Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatı olan her şey sonsuzdur.

- Sonuç; öyleyse Kur'an da sonsuzdur ve yaratılmamıştır.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere tek bir önermede kullanılan mantıkta çelişkiler görülmektedir. Bunlar ve benzeri örneklerde de görülebileceği üzere anlaşılabilirin bir diğer anlaşılabilire dayandırılması ile oluşturulan mantık birbiri ile çelişkili sonuçlar doğurmaktadır.

Ancak hissedilebilir önermelerin hissedilebilir diğer önermelere dayandırılması ile oluşturulan mantıksal sonuç histe son buluyorsa, elde edilen sonuç doğrudur. Çünkü sonuç, sadece önermelere değil aynı zamanda hissetmeye dayanmaktadır. Ancak elde edilen sonucun gerçek olup olmadığı önermelerin sıralanışına bağlıdır. Hissin varlığı ise önermenin sonuçları ile gözlemlenebilir. Mantıkta kullanılan önermeler

ve sonuçla ilgili olarak ortaya çıkabilecek yanıltıcı noktaların bir kısmını şu şekilde sıralayabiliriz:

a- Bazen bir önermeye göre doğrulandığı sanılan bir şeyin, vakiada doğrulanmadığı gerçeği ile karşı karşıya kalınabilir.

b- Yine her yönü ile çevrelenmiş olan bir önermenin, bir bütünün bir kısmını doğrulayıp diğer kısmını doğrulamamasına rağmen bütünün tamamını doğruladığı sanılabilir.

c- Zahiri hükmü doğru olup vakıası yanlış olan bir önermenin doğru olduğu sanılabilir.

d- Bazen sonuç doğru olabilirken, sonucun çıkarıldığı önermelerin hatalı olmasından dolayı sonucun doğruluğundan yola çıkarak önermenin doğru olduğu sanılabilir.

Bu ihtimallere şöyle örnek vermek mümkündür:

- İspanya'da oturanlar Müslüman değildir.

- Halkı Müslüman olmayan hiçbir ülke İslâm beldesi/toprağı değildir.

- Sonuç; öyleyse İspanya İslâm beldesi değildir.

Bu sonuç yanlıştır. Yanlışlık ikinci önermenin yanlış olmasından kaynaklanmaktadır. "Oturanları Müslüman olmayan hiçbir ülke İslâm beldesi değildir" sözü yanlış bir sözdür. Zira bir ülkede bir defaya mahsus da olsa İslâm ile hükmedilmesi veya halkının çoğunluğunun Müslüman olması ile o ülke "İslâm beldesi" sayılır. Bu nedenle de İspanya'nın İslâm beldesi olmadığı sonucu yanlış bir sonuçtur.

Örnek olarak şöyle de denilebilir;

- Amerika ekonomik açıdan gelişmiş bir ülkedir.

- Ekonomik açıdan gelişmiş her ülke kalkınmış bir ülkedir.

- Sonuç; öyleyse Amerika kalkınmış bir ülkedir.

Önermelerin ikincisi yanlış olmasına rağmen Amerika açısından bu sonuç doğrudur. İkinci önerme yanlıştır, çünkü ekonomik açıdan gelişmiş her ülke kalkınmış ülke değildir. Fikri açıdan gelişmiş, yükselmiş ülke kalkınmış ülke sayılır. Bu önermelere dayanılarak elde edilen doğru sonuca bakılarak doğru sonucun bu önermelerden kaynaklandığı dolayısıyla da Kuveyt, Katar ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin kalkınmış ülkeler olarak kabul edilmesi gerekir. Gerçekte bu

lkeler kalkınmış ülkeler olmadıkları halde ekonomik açıdan gelişmiş konumda bulduklarından önermelere göre kalkınmış ülkeler sayılmaları gerekmektedir. Bu örnekte de görüleceği üzere bütün önermeler, sonuçların doğruluğunu da etkilemektedir. Önermelerin doğruluğu ise garantili değildir. Çünkü her an yanılmaca ile karşı karşıyadır.

Bu nedenle delil getirmede mantıki esaslara güvenmek yanlıştır. Ancak bu ifade, mantık yoluyla ulaşılan her gerçeğin veya her kanıtın hatalı olduğu anlamına gelmemektedir. Bu ifade, mantıki esaslara göre kurulan kanıtlara güvenmenin ve deliller getirmede mantığı esas almanın yanlış olduğunu anlatmaktadır. Delil getirmede doğru sonuçlar elde edebilmek için mantık yerine hissin esas alınması gerekir. Fakat önermenin doğru olması koşulu ile mantığa dayalı kanıt getirmek de caizdir. nermenin doğru olması, hem önermenin hem de sonucun histe son bulması koşulu ile elde edilen sonuç da doğru olur. Sonucun doğruluğu, önermelerden elde edilen çıkarımın doğruluğuna bağlıdır. Mantığın, yanılmaya düşme imkânını içerisinde barındırmasından dolayı delil getirmede esas alınması doğru olmaz. Her ne kadar bazı durumlarda kesin sonuçlar ortaya koysa da, içerisinde yanılabilirlik imkânı bulunduğundan dolayı adeta bir bütün olarak zanni bir esastır. Öyleyse delil getirmede hissin esas alınması gerekir. Çünkü his, bir Şeyin varlığı hakkında Şüpheye veya herhangi bir hataya imkân bırakmayan her kesin esas gibidir.

2- Kelamcılar hissedilebilen gerçeğin dışına çıkararak, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın zati ve sıfatları gibi hissedilemeyen, metafizik alanları araştırdılar. His yoluyla algılanabilen Şeyleri his yoluyla algılanamayan Şeylerle karıştırarak görünmeyeni görünene kıyaslamakta aşırılığa gittiler. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},yı insana kıyasladılar. Dünyada insan hakkında tasavvur ettikleri adaleti, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya kıyasladılar. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın iyi olanı yapması gerektiğini, hatta onlardan bir kısmı, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın en iyi olan Şeyleri yapması gerektiğini söylediler. ‘nk Allah hikmet sahibidir, hikmetsiz, maksatsız bir iş yapmaz’ dediler. ‘Maksatsız bir iş yapmak ise akılsızlıktır. Hikmet sahibi olan bir kimse, bir işi ya kendisinin ya da başkasının faydalanması için yapar. Allahu Teâla faydalanmaktan mnezzeht olduğu için yaptığı işi başkalarının faydalanması için yapar’, dediler.

Akıl yoluyla hakkında hüküm verilemeyen, hissin algılama alanına girmeyen bu tür konuları araştırmaya daldılar ve içerisinde buldukları

çıkmaza düştüler. Hissedilen şeylerin algılanabileceği, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zatinin ise algılanamayacağı dolayısıyla da birini diğerü üzerine kıyas yapmanın mümkün olmayacağı gerçeğini gözden kaçırdılar.

Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın adaletini insanın adaleti ile kıyaslamanın doğru olmadığını ve koyduğu kanunlara göre âlemi idare eden, âlemin yaratıcısı olan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın dünyadaki kanunlara boyun eğeceğini sanmanın caiz olmadığını anlayamadılar. İnsanın dar görüşü sebebiyle adaleti dar bir şekilde anladığını, bakış açısının genişlediğinde ise hem adalete bakışının hem de verdiği hükmün değiştiğini gördüğümüz halde, nasıl oluyor da ilmi ile her şeyi kuşatan âlemlerin Rabb'inin adaletini, bizim kabul ettiğimiz “adalet” anlamıyla kıyaslıyoruz? “İyi” ve “en iyi” kelimeleri ve kelimelerin içerdeği anlamlar da onların adalete bakışlarının bir parçasıdır. Çünkü adalet hakkında söylenenlerin aynısı bu iki kelime hakkında da söylenir. Görünen şudur ki; insan bir şeyi iyi olarak görebilir, bakış açısı genişlediğinde ise görüşü değişir.

Örneğin; bugün İslâm dünyası, İslâm ile hükmetmeyi terk ettiği için Dar-ul küfürdür. Bu nedenle bütün Müslümanlar dünyayı bozuk bir dünya olarak görmekte ve onlardan birçoğu, dünyanın ıslah edilmeye muhtaç olduğunu söylemektedir. Ancak uyanık olanlar ıslah düşüncesinin yani mevcut ortamdaki bozukluğun giderilmesi düşüncesinin yanlış olduğunu, bilakis bugün İslâm dünyasının küfür kökünden kazıyacak ve İslâm'ı uygulayacak kapsamlı bir inkılâba muhtaç olduğunu, her türlü ıslah çalışmasının ise bozukluğun ömrünün uzamasına yarayacağını görmektedir.

Görüldüğü gibi insanlar, iyi ve güzel konusunda farklı görüşler ortaya koyabiliyorken nasıl olur da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın, insanın görüşüne göre hareket etmesi istenir ve kendi açımızdan iyi ve en iyi olarak gördüklerimizi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın da yapması gerektiğini söyleyebiliriz? Görüşlerimize aklımızı hakem kıldığımızda, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın eşyalar hakkında yaptıklarında aklımıza göre hangi iyilikleri bulabiliriz? İblis ve şeytanların yaratılıp insanları saptırmaları için kendilerine güç verilmesinde hangi iyilik vardır? Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} niçin İblisin ömrünü kıyamete kadar uzattı da Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem,} in canını aldı? Yaratıklar için bu mu daha iyi? Niçin İslâm hükmünü yeryüzünden kaldırdı da küfür hükmünü onun yerine koydu, Müslümanları zelil, kâfir düşmanlarını ise onlara musallat kıldı? Kullar için bu mu daha iyi? Daha bunlar gibi binlercesini, aklımıza iyi ve en iyi

kavramalarını anlayışımıza göre kıyasladığımızda hiç birinin iyi olmadığını görürüz.

Bu nedenle Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın insana kıyaslanması doğru değildir ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya hiç bir şey gerekmez. Ayette Allahu Teâla kendisi için şöyle buyurmaktadır:

لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ "O, yaptığından sorumlu değildir."¹

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur."²

İşte, kelamcıların yukarıda sıraladığımız hatalara düşmeleri araştırma metotlarının yanlışlığından ve Allah'ı insana kıyaslama yanlışlarından kaynaklanmaktadır.

3- Kelamcılarının metodu, hissettiği veya hissetmediği her şeyde akla araştırma hürriyeti veriyor. Bu durum aklen hakkında hüküm vermesi mümkün olmayan meselelerde akli araştırma yapmaya sürüklüyor. Varsayıma ve hayale dayalı konuları araştırıyorlar, var olup olmadığı kesin olarak belli olmayan şeyler hakkında soyut tasavvurlara göre kanıtlar getiriyorlar. Bu davranışlar bir taraftan, aklın idrak etmemesinden dolayı haberinin doğruluğunu kesin olarak bildiğimiz kimse, bize varlığı katî olan şeyleri haber verdiği halde, onları inkâr etmeye götürürken diğer taraftan da akıl, varlığını hayal ettiği için gerçekte var olmayan, şüpheli, boş şeylere iman etmeye götürür.

Örneğin, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın zatını ve sıfatlarını araştırdılar. Bu araştırma sonunda bir kısım kimseler 'sıfat, zatından bir parçadır' derken bir kısmı da 'sıfat zatından başkadır' dediler. 'Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın ilmi, bilinenin olduğu şekilde ortaya çıkması ve gelişmesidir' dediler. Bilinen ise değişik zamanlarda değişebilir. Örneğin bir ağaç yaprağı dalından kopup düşebilir. Allahu Teâla ise şöyle buyurmaktadır:

وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا "Her düşen yaprağı Allah muhakkak bilir."³

Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın ilmi bir şeyin bulunduğu hal ile gelişir. Allah, bir şey olmadan önce onun olacağını, olduğunda ise nasıl olacağını, yok olduğunda nasıl yok olacağını bilir. Öyleyse nasıl oluyor da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın ilmi varlıkların değişmesi ile değişebiliyor? Olayların değişimine göre değişen ilim sonradan meydana gelen ilimdir.

¹ Enbiya: 23

² Şura: 11

³ En'am: 59

Sonradan var olan ilim ise Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın ilahlık sıfatına uymaz. Çünkü sonradan olanla alakalı şeyin kendisi de sonradan olmuştur. Kelamcılardan bir kısmı bu soruya şöyle cevap veriyor:

“Zeydin bize geleceğini bilmemiz onun fiilen bize geldiğini bilmemizden farklı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu farklılık ise ilmin, bilginin yenilenmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu, insan için geçerlidir. İnsanın ilmi sürekli yenilenir. Çünkü ilmin kaynağı sürekli yenilenen hisler ve idraktır. İleride olacak, şu anda olan ve sonradan ne hale geleceği ile ilgili eşyalar hakkında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın ilminde herhangi bir farklılık olmaz. Çünkü O'nun için bütün bilgiler tek bir haldedir.”

Bir başka grup kelamcılar ise buna şöyle cevap verdi:

“Allahu Teâla, zatıyla olan ve olacak şeylerin hepsini bilir. Bütün bilgiler tek ilimle O'nun katında var olan bilgilerdir. Olan ve olacak olan şeyler arasındaki ihtilaf Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın ilminden değil eşyalar hakkındaki ihtilaftan kaynaklanmaktadır.”

İşte, bu araştırmaların tamamı, hakkında aklın hüküm koyamayacağı, hissin algılama sahası içine girmeyen konularda yapılan araştırmalardır. Bu nedenle de aklın onu araştırması caiz değildir. Ancak kelamcılar, akla her konuda araştırma hürriyeti tanıyan metotlarına göre hareket ederek aklın kavraması mümkün olmayan konuları araştırdılar ve bu sonuçlara vardılar.

Bazı şeyleri hayal edip hemen araştırmaya koyuldular. Örneğin;

“Kul bir fiili yapmak istediğinde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın iradesi kulun fiili ile ilişkilendirilir. Yani fiil, yalnızca kulun gücü ve iradesi ile yaratılmaz. Kulun gücü ve iradesi var olduğunda Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, fiili yaratır.”

Bu söz araştırmacıların tasavvur ettikleri, varsaydıkları ve hissen de vakıası olmayan sözlerdir. Ancak onlar akla araştırma hürriyetini vermekle bunları araştırdılar ve onlarda bu tasavvur meydana geldi. Ardından da "Kesb" ve "İhtiyar" ismini verdikleri tasavvurlarına iman etmenin vacib olduğunu söylediler.

Eğer onlar akli, yalnızca hissedilen şeyleri araştırmada kullansaydılar, bütün maddeleri yaratan olmasından dolayı fiili yaratanın da Allah olduğunu idrak edeceklerdi. Çünkü ancak yaratıcı yoktan var edebilir. Fakat doğrudan doğruya Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın yaratmış olduğu bu maddeleri bir araya getirerek kul, sadece sandalye gibi bir şeyi

imal edebilir. Eğer akli yalnızca hissedilen şeyleri araştırmada kullansaydılar varsayımlara ve gerçekte olmayan birçok şeye inanmazlardı.

4- Kelamcıların metodu imanın bütün bölümlerinin araştırılmasında akli esas almaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ı akla esas alacakları yerde akli Kur'an'a esas aldılar. Kur'an'ı koydukları esaslar gereğince tefsir ettiler. Allah'ı mutlak tenzih/eksikliklerden uzak tutma, irade hürriyeti, adalet, en iyi olanı yapmak ve bunlardan başka daha birçok şeyi bu esasa göre açıklamaya çalıştılar. Görünürde çelişir gibi görünen ayetlere akli esas aldılar. Müteşabih ayetleri akılla açıkladılar. Görüşlerine uymayan ayetleri tevil ettiler, taşımadığı anlamlarla açıkladılar. Hatta tevil, Mutezile, Ehl-i Sünnet ve Cebriye arasında bir fark olmaksızın ortak metot haline geldi. Çünkü onlara göre ayet yerine aklın esas alınması akla uyması için ayetlerin tevil edilmesini gerektiriyordu. İşte bu şekilde akli, Kur'an'a esas kılmakla, hem araştırma metodunda hem de araştırma konularında hataya düştüler. Eğer araştırmalarına yalnızca Kur'an'ı esas alsalardı ve Kur'an akla esas alınsaydı bu hatalara düşmezlerdi.

Evet, yalnızca Kur'an'ın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kelâmı olduğuna iman akla dayanır. Ancak Kur'an'ın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kelâmı olduğuna iman edildikten sonra, Kur'an'ın getirdiklerine imana akıl değil bizzat Kur'an'ın kendisi esastır. Kur'an'da geçen ayetlerin anlamlarının doğru olup olmamasında akıl değil ancak Kur'an'ın ayetleri hakemdir. Bu durumda ise aklın görevi yalnızca anlamaktır. Fakat kelamcılar böyle yapmadılar. Onlar akli Kur'an'a esas kıldılar. Bu nedenle de sürekli Kur'an'ın ayetlerini tevil ettiler.

5- Kelamcılar, filozoflara olan düşmanlıklarını araştırmalarına esas aldılar. Mutezile, filozoflardan aldıkları ile onlara cevap verdi. Ehl-i sünnet ve Cebriye de Mutezileye cevap verirken felsefecilerin metodunu kullandı. Hâlbuki araştırma konusu, felsefecilerle veya başkalarıyla düşmanlık değil İslâm'dı. Felsefecilere düşen görev İslâm'ı araştırmaktı. İnsanların ileri geri konuşmadan ve haddi aşmadan Kur'an'ın ve hadislerin getirdiklerini araştırmaları gerekirdi. Ancak onlar böyle yapmadılar. İslâm'ın tebliğini ve akidesinin açıklanmasını münazaralara ve mücadelelere çevirdiler. İslâm akidesini nefisteki dürtücü gücünden, sıcaklığından ve aydınlığından çıkararak tartışmalı sıfatlara ve kelam ile ilgili uğraşılara götürdüler.

Kelamcıların metotlarındaki en belirgin yanlışlıklar bunlardır. İslâm'a davet vesilesi ve insanlara İslâm'ın anlatılmasını gerektiren İslâm

akidesi hakkındaki araştırmalarını, fetihlerden sonra Arapça grameri ve benzeri ilimler gibi ders olarak okutulan birer ilim haline dönüştürmeleri bu metodun etkilerindedir. İslâmî bilgilerden herhangi bir bilgiyi öğrenmek, daha iyi anlayabilmek ve zihnen daha kolay kavrayabilmek için birtakım ilimler koymak caiz olmakla beraber, bu uygulama İslâm akidesi için caiz değildir. Çünkü İslâm akidesi, davetin temel öğesi ve İslâm'ın esasıdır. Kur'an'da olduğu gibi insanlara verilmesi gerekir. Akideyi insanlara tebliğde, onlara açıklamada Kur'an'ın metodunu almak gerekir. Zira Kur'an'ın metodu, İslâm'a davetin ve onun fikirlerini açıklamanın metodudur. Bu nedenle kelamcıların metodundan ayrılıp yalnızca Kur'an'ın metoduna dönmek gerekir. Yalnızca **Kur'an'ın metodu, araştırmada hissedilenler sınırında kalarak, davette fitri ve akli esasa dayanmaktadır.**

Kaza ve Kader Meselesi Nasıl Ortaya Çıktı?

Hasan el-Basri'nin ders halkasından ayrılan Mutezile reisi Vasil b. Ata'nın ortaya attığı, "büyük günah işleyen kimse" meselesini bir tarafa bırakırsak, kelam ilminde gördüğümüz meselelerin daha önce Yunan filozoflarının araştırdığı meselelerden kaynaklandığını görürüz. Adıyla sanıyla "**Kaza ve Kader**" meselesi, daha önce Yunan filozoflarının araştırdıkları ve hakkında ihtilafa düştükleri bir meseledir.

"**Kaza ve Kader**", "**ihtiyar ve cebr**", "**irade hürriyeti**" gibi isimlerin hepsi tek bir anlama gelmektedir ki o da şudur:

İnsandan kaynaklanan filleri meydana getirip getirmemede insan hr müdür, serbest midir yoksa mecbur mudur?

Yunan felsefesi tercüme edilmeden önce böyle bir mesele üzerinde araştırma yapmak hiçbir Müslüman'ın aklından dahi geçmemişti. Böyle bir meseleyi daha önceleri ancak Yunan filozofları araştırdılar ve hakkında ihtilafa düştüler.

Epikuroscular, "Dilediğini yapmada irade hürdür. İnsan bütün fiillerini hiçbir zorlama olmaksızın kendi serbest irade ve seçimi ile yapar" derken Revakılar ise; "İnsan iradesi bir yolda yürümek mecburiyetindedir. Bunu değiştirmesi mümkün değildir. İnsan, iradesi ile hiçbir şey yapamaz. O, fiili yapmak mecburiyetindedir. Yapıp yapmama hakkına sahip değildir" demektedirler.

İslâm geldiğinde ve zamanla felsefi düşünceler sızdığına “Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın adaleti” meselesi en önemli mesele haline geldi. “Allah adildir, sevap ve ceza meselesinde de bu adaleti uygulamak gerekir”, dediler. Ardından da kulların fiilleri meselesi üzerinde yürüdükleri araştırma metodlarına göre gündeme geldi. Bu meselelere çözüm ararlarken de felsefecilerin araştırmalarından etkilendiler. Yani konuları ile ilgili felsefi düşüncelerden etkilendiler. Bu konuda en fazla Mutezile'nin ortaya koyduğu araştırma dikkati çekmektedir. Bu meselede ve diğer kelamcılarının araştırmalarında Mutezile asıldır. Çünkü diğer kelamcılar, Mutezile'ye cevap vermek için ortaya çıktılar. Dolayısıyla "Kaza ve Kader" meselesinin araştırılmasında hatta kelam ilmi ile ilgili bütün araştırmalarda Mutezile esas sayılır.

Mutezile'nin “Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın adaletine” bakışı, O'nun zulümden uzak olduğu şeklindedir. Sevap ve ceza meselesinde de Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın adaleti ile Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın zulümden münezzehe olduğu düşüncelerini uyumlaştıran bir yerde durdular.

- “Ancak insanda irade hürriyetinin bulunması, kendi fiillerini yaratması, bir şeyi yapıp yapmama imkânına sahip olması ile Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın adalet sıfatının bir anlamı olur” dediler.

- Bir şeyi kendi iradesi ile yapıp ve yine kendi iradesi ile terk ettiğinden dolayı insana sevap veya ceza verilmesi akla ve adalete daha uygundur. Fakat Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} insanı yaratır, ardından da onu belli bir işi yapmaya zorlarsa, yani itaatkâr olanı itaate ve isyan edeni de isyana zorlar sonra da itaat edeni sevap ile mükâfatlandırıp asi olanı da azap ile cezalandırırsa bu, adalet sayılmaz”, dediler.

Onlar görünmeyeni görünene, Allahu Teâlâ'yı insana kıyasladılar. Yunan filozoflarından bir grubun yaptığı gibi, bu dünya hakkında konulan kanunlara Allahu Teâlâ'yı da boyun eğdirmeye kalkıştılar. İnsan hakkında tasavvur ettikleri adaleti, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya uygulamaya giriştiler.

Oysa "Kaza ve Kader", "Cebr ve İhtiyar" veya "İrade Hürriyeti" diye isimlendirdikleri konunun aslı, kulun fiiline Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın sevap veya ceza vermesidir. Araştırmalarında Yunan filozoflarına yönelerek "İrade" ve "Kulların fiilleri" meselesini araştırdılar.

İrade meselesinde şöyle dediler:

- Hayrı isteyen hayırlı, şerri isteyen şerli, adaleti isteyen adil, zulmü isteyen de zalimdir. Eğer dünyada olan her şey Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın

iradesi ile ilgili olsaydı, hayrı ve şerri dileyen de Allah olurdu. Bu durumda da hayrı-şerri, adaleti-zulümü dileyen kimsenin de bu niteliklerle nitelenmesi gerekirdi. Bu fiilleri işleyeni hayırlı, şerli, adil, zalim gibi sıfatlarla vasıflandırmak gerekirdi ki Allahu Teâla'yı bu şekilde nitelendirmek mümkün değildir. Eğer Allahu Teâla kâfirin küfrünü, asinin isyanını dilemiş olsaydı, onu küfürden ve isyandan men etmemesi gerekirdi. Örneğin; Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın Ebu Leheb'in kâfir olmasını dileyip ardından da onun iman etmesini ve küfürden uzak durmasını emretmesi nasıl düşünülebilir? Yaratıklardan böyle bir şeyi yapan kimse akılsız sayılır. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ise böyle bir şeyden çok çok uzaktır, yücedir. Kâfirin küfrünü ve asinin de isyanını Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} dilese, bu takdirde bunların cezalandırılmaması gerekir. Çünkü onların amelleri kendi iradelerinin sonucu değil O'na itaatin sonucudur.”

Delil getirmede işte böyle mantıki önermelerle delilleri sıraladılar. Sonra da bu görüşlerini Kur'an'dan nakli delillerle sürdürmeye çalıştılar. Allahu Teâla'nın şu ayetlerini delil olarak kullandılar:

وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعِبَادِ "Allah kulları hakkında zulüm dilemez."¹

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ "Allah'a şirk koşanlar: 'Allah dileseydi babalarımız ve biz puta tapmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık' diyecekler. Onlar da öncekiler de böyle yalanlamışlardı."²

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ "De ki: Üstün ve mükemmel hüccet, Allah'dır. Eğer O, dileseydi hepimizi birden hidayete kavuştururdu."³

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ "Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez."⁴

وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ "O, kullarının küfrüne razı olmaz...."⁵

Görüşlerine ters düşen şu ayetleri de tevil ettiler:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ⁽⁶⁾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً "Şüphesiz ki küfredenleri korkutsan da

¹ Gafir: 31

² Enam: 148

³ Enam: 149

⁴ Bakara: 185

⁵ Zümer:7

korkutmasan da birdir. Onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde bir perde vardır."¹

بَلْ طَعَّ اللَّهُ عَلَىٰهَا بَكْفُرِهِمْ "Küfürleri sebebiyle onların kalplerini mühürledik."²

Bu ayetleri benimsedikleri görüşlere uyması için tevil ettiler ve insanları kendi görüşlerine çağırdılar. Onların görüşleri ise, "bir fiili yapıp yapmama hususunda insanın iradesinde hür olduğu" şeklinde bilinmektedir. İnsan bir fiili yaparken de terk ederken de kendi iradesini kullanır.

Fiillerin yaratılması meselesinde Mutezile şöyle dediler:

- Kullanın fiilleri, kendileri tarafından yaratılmıştır. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın işi değil kulun kendi işidir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın gücünün müdahalesi olmaksızın fiili yapmak veya yapmamak insanın gücü dâhilinde olan bir iştir. İnsanın isteyerek veya istemeden yaptığı hareketler arasındaki fark bunun delilidir. İsteyerek elini hareket ettiren kimse ile istemeden eli titreyen kimsenin hareketi, minareye kendi isteği ile çıkan kimse ile istemeden düşen kimsenin hareketi arasındaki fark gibi. İhtiyari hareket insanın gücü dâhilinde olan harekettir. Onu insan yaratır. Zorunlu olarak yaptığı harekette ise insanın rolü yoktur. Aynı zamanda insan, fiillerinin yaratıcısı olmazsa teklif ortadan kalkar. Zira insan bir fiili yapıp yapmama gücüne sahip olmazsa ona yap veya yapma demek aklen doğru olmaz. Dolayısıyla da övmeye ve kınamaya, sevaba ve cezaya konu olmaz."

İşte, böylece görüşlerine uygun mantıki önermelere dayanan delilleri sıraladılar. Ardından da nakli deliller getirdiler. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın şu ayeti gibi birçok ayetle görüşlerini delillendirdiler:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ "Kendi elleriyle kitap yazıp sonra da bu Allah'tandır diyenlere yazıklar olsun"³

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ "Bir kavim nefislerindeki değiştiirmedikçe, Allah da onların halini değiştirmez."⁴

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ "Kim kötü bir iş yaparsa cezasını görür."¹

¹ Bakara: 6-7

² Nisa: 155

³ Bakara: 79

⁴ Ra'd: 11

الْيَوْمَ تُجْزَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ "Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir."²

قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِي (99) لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا "Rabbim beni geri çevir, belki iyi iş işlerim."³

Görüşlerine ters düşen şu ayetleri de tevil ettiler:

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ "Halbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."⁴

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ "Her şeyi yaratan Allah'tır."⁵

Böylece filleri yaratma konusunda inandıkları görüşle çelişen her engelden kurtulmuş oldular. Fiilleri yaratma meselesinde Mutezile; “insan fiillerini kendisi yaratır ve o, bir şeyi yapıp yapmama gücüne de sahiptir” der.

Mesele içinden mesele çıkartan kelamcılarının peşine takıldığımızda, filleri yaratma meselesinde, “fiillerden doğan fiiller” meselesinin de çıktığını görüyoruz. Mutezile'nin ortaya attığı “insan fiillerinin yaratıcısıdır” görüşünün ardından şöyle bir soru gündeme geldi:

- İnsanın amelinden, davranışından doğan ameller hakkındaki görüş nedir? O da insanın yarattığından mıdır? Yoksa Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın yarattıklarından mıdır? Dayak yiyen kimsenin hissettiği acı, bir şeyde görülen tat, bıçaktaki kesme özelliği, lezzet, sıhhat, şehvet, sıcaklık-soğukluk, rutubet-kuraklık, korkaklık-cesaret, açlık-tokluk ve daha birçok şey de insanın fiili midir?”

Mutezile bunların hepsinin insanın fiili olduğunu söyler. “Çünkü bir fiili yaptığında onun sonuçlarını ortaya çıkaran da insandır. O, insanın fiilinden doğmaktadır, insanın yarattığı şeylerdendir” der.

"Kaza ve Kader" meselesi ve bu meselede Mutezile'nin görüşü işte budur. Kulun fiilindeki iradesi ve insanın fiili sonucunda ortaya çıkan eşyanın özellikleri bu meselenin özüdür. Bu mesele hakkındaki görüşleri de, “kul bütün fiillerinde dilediği gibi hareket etme konusunda hürdür, fiillerini ve filleri sonucunda ortaya çıkan eşyanın özelliklerini yaratan da insandır” şeklinde özetlenebilir.

¹ Nisa: 123

² Ğafir: 17

³ Mü'minun: 99-100

⁴ Saffat: 96

⁵ Zümer: 62

Mutezile'nin bu görüşü Müslümanların heyecanını artırdı, onları galeyana getirdi. Çünkü bu görüş onlara göre yepyeni bir görüştü. Dinde ilk esas olan akidede cüretli bir görüştü. Bu nedenle Mutezile'ye cevaplar vermeye başladılar. En meşhurlarından birisi; Cehm b. Safvan olan ve kendilerini "Cebriye" diye isimlendiren yeni bir grup ortaya çıktı.

Cebriye'ciler şöyle diyorlardı:

- İnsan, irade hürriyeti ve fiilleri yaratma gücü olmayan, mecburen hareket eden bir varlıktır. İnsan rüzgârın önünde bir tüy veya dalgaların önüne katıp sürüklediği bir odun parçası gibidir. Ancak, Allah^{Subhânehu ve Tealâ} işleri onun eliyle yaratır. Eğer insan amellerinin yaratıcısıdır dersek, bu ifade, Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücünün sınırlandırılmasını gerektirir ki bu durumda da Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücü her şeyi kuşatmamış olur. Böylece kul dünyada bazı şeyleri yaratmada Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'ya ortak olmuş olur. Tek bir şeyde iki gücün birbiri ile yardımlaşması mümkün değildir. Eğer o şey Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücü ile yaratılmışsa insanın o şeyde herhangi bir rolü yoktur. Eğer o şey, insanın gücü ile yaratılıyorsa bu defa da o şeyde Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücünün herhangi bir rolü yoktur. Bir kısmının Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın bir kısmının da insanın gücü ile olması da mümkün değildir. Kulun fiilini yaratan Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'dır dır. Yalnızca O'nun iradesi ile kul bir fiili yapabilir. Kulların fiilleri sadece Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücü ile var olabilir, fiilin yaratılmasında kulun gücünün herhangi tesiri olmaz.”

Cebriye'ye göre insan; “Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın yarattığı fiillerin yeri olmaktan öte bir anlam ifade etmemektedir. O mutlak olarak mecburen hareket eden bir varlıktır. İnsanla cansız bir varlık arasında görüşten başka hiçbir fark yoktur.” Delillerini işte böylece sıraladılar. Görüşlerini desteklemek için de Allah^{Subhânehu ve Tealâ}'nın şu ayetlerini delil olarak kullandılar:

وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ¹ "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz."

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى² "Attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı."

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ³ "Sen sevdiğine hidayet edemezsin. Ancak Allah dilediğine hidayet eder."

¹ İnsan: 30

² Enfal: 17

³ Kasas: 56

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ "Sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı."¹

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ "Her şeyin yaratıcısı Allah'tır."²

Fiiller konusunda, kulun yaratmasına ve iradesine delalet eden ayetleri de tevil ettiler. Doğal olarak da, lezzet, açlık, yiğitlik, kesmek ve yakmak ve bunların dışında kulun fiilinden sonra meydana gelen eşyaya ait özelliklerin Allah'tan olduğunu söylediler.

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat da bu konularda Mutezile'ye cevap verdi. Ehl-i Sünnet, şöyle dediler:

- Kullarının fiillerinin tamamı Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın iradesi ve meşietiyedir. İrade ve meşiet aynı anlama gelir. İrade ve meşiet, diri olan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'ta ezeli bir sıfattır. İrade ve meşiet; kudretin bütüne nisbetinin birbirine denk olmasıyla, herhangi bir vakitte, takdir edilenlerden birinin gerçekleşmesinin tahsis edilmesini gerektirmektedir. Kulların fiilleri Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükmü iledir. Bir şeyin olmasını dilediği zaman ona ol der ve o da hemen olur. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kazası bazı hükümlerin ilavesi ile birlikte kulun fiilinden ibarettir. Zira Allahu Teâlâ şöyle dedi:

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ "Onları yedi gök olarak kaza etti/var etti."³

وَقَضَىٰ رَبُّكَ "Rabbin kaza etti/kesin olarak hükmetti."⁴

Ayetlerde geçen "kaza" kelimesi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatlarından bir sıfatı değil hükmedenin kastetmektedir. Kulun fiili Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın takdiri ile olur. Takdir, her yaratığın, güzel ve çirkin, fayda ve zarar, taşıdığı zaman ve mekân ve ona gereken sevap ve ceza gibi şeylerin belirli bir seviyede sınırlandırılması demektir. Bundan maksat ise Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın iradesini ve gücünü her şeye genelleştirmektir. Çünkü her şey Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın yaratmasıyla olur. Bu da zorlama ve baskı olmaksızın irade ve güç sahibi olmayı gerektirir."

Bunun üzerine onlara dediler ki:

¹ Saffat: 96

² Zümer: 62

³ Fussilet: 12

⁴ İsrâ: 23

- “Sizin bu sözünüze göre, kâfir küfründe, fasık da fışkında mecbur olur ki bu durumda da kâfirin ve fasıkın iman ve itaatle mükellef kılınması doğru olmaz denilse ne dersiniz”

Bu soruya şöyle cevap verdiler:

- “Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} her ikisinin de küfrünü ve fışkını zorlama olmadan kendi serbest istekleriyle olmasını irade etmiştir. Allahu Teâlâ'nın, kendi iradeleriyle onların küfrünü ve fışkını bilmesi, olması mümkün olmayan bir teklifi de gerektirmez.”

Kulların fiillerinin yaratılması konusunda Mutezile ve Cebriye'ye cevap olarak da şöyle dediler:

-“Kulların itaat ettikleri zaman karşılığında sevap kazanacakları, karşı geldiklerinde ise azaplandırılacakları kulların serbest iradeleri ile yaptıkları fiilleri vardır.”

“Allahu Teâlâ fiilleri, yaratma ve var etmede bağımsızdır”, demeleriyle beraber “kullara ait fiillerde ihtiyar olmasını” da şöylece açıkladılar:

- “Kulun fiilini yaratan Allahu Teâlâ'dır. Titreme gibi bir takım fiilleri dışında, yakalama hareketi gibi bir takım fiillerde kulun gücünün ve iradesinin rolü vardır. Her şeyi yaratan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dır, kul ise **"kasibtir"**tir.”

Bunu da şöyle açıkladılar:

- “Kulun gücünü ve iradesini fiile harcaması **"kesb"**tir. Bunun hemen akabinde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın bu fiili var etmesi ise “yaratmaktır”. Tek takdir edilen iki farklı açıdan iki gücün altına girmektedir. Fiil, yaratma yönünden Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın, kesb yönünden de kulun gücü dâhilindedir. Bir başka ifade ile fiil, yalnızca kulun iradesi ve gücüyle değil, kulun iradesi ve gücü esnasında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} tarafından yaratılmaktadır. İşte bu ilişki **"kesbdir."**

Sözlerini Cebriye'nin, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın fiilleri yaratması ve iradesi hakkında delil olarak kullandıkları ayetlerle de delillendirdiler. Kuldaki "kesb" özelliğini de şu ayetlerle delillendirdiler:

جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ **"İşledikleri amellere karşılık olarak"**¹

فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ **"İsteyen inansın isteyen inkâr etsin"**²

¹ Vakıa: 24

² Kehf: 29

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ "Kazandığı lehinedir ve yüklendiği de aleyhinedir."¹

Böylece kendilerini hem Mutezile'ye hem de Cebriye'ye cevap vermiş saydılar. Gerçekte ise onların görüşleri ile Cebriye'nin görüşleri birdir. Onlar da Cebriye'cidirler. Ehl-i Sünnet "kesb" meselesini ortaya çıkarmada oldukça zorlandı. Onlar akli metodu kullanmadılar. Çünkü bu konuda herhangi bir akli delil yoktur. Nakil yolunu da takip etmediler. Zira Şer'i delillerden herhangi bir delil de yoktu bu konuda. Ehl-i Sünnetin çabası, ancak Mutezile ve Cebriye'nin görüşünü uzlaştırmaya yönelik bir çabadır.

Özet olarak "**Kaza ve Kader**" meselesi kelamcılarının düşüncelerinde çok önemli bir yer tutmuştur. Bütün kelamcılar araştırma konusu olarak kulun fiilini ve fiilden doğan fiillerdeki özellikleri yani kulun fiili sonucunda ortaya çıkan eşyadaki özellikleri işlemişlerdir. Araştırmalarının esasını, kulun fiili ve kulun fiilinden kaynaklanan özellikleri Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} mı yaratıyor yoksa insan mı yaratıyor? Kulun iradesi ile mi oluyor yoksa Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın iradesiyle mi oluyor? gibi sorulara cevap aramak oluşturmaktadır. Bu araştırmanın ortaya çıkmasının sebebi, Mutezile'nin bu meseleyi "**Kaza ve Kader**", "**İrade Hürriyeti**", "**Cebe ve İhtiyar**" şeklindeki ifadelerle, olduğu gibi Yunan filozoflarından almaları ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'ya vacibe kıldıkları adalet sıfatı ile uyumlu olması gerektiği esasına göre kendi görüşleri ile yorumlamalarıdır. Bu düşünce Cebriyeyi ve Ehl-i Sünneti aynı çıkış noktasından ve aynı esasa göre Mutezile'nin görüşlerine cevap vermeye götürdü. **Kaza ve Kader** meselesini yalnızca kendi sınırları içerisinde araştırmayıp, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın sıfatları açısından araştırdılar. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücünü ve iradesini, kulun fiili ve kulun fiili sonucunda eşyalarda ortaya çıkan özelliklere egemen kılarak şu hususları araştırmaya başladılar: Kulun fiili, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücü ve iradesi ile mi yoksa kulun fiili ve iradesi ile mi gerçekleşmektedir.

Öyleyse; "**Kaza ve Kader**", kulların fiilleri ve kulların fiilleri sonucunda eşyalarda ortaya çıkan özelliklerdir. "**Kaza**" kulların fiilleri, "**Kader**" ise eşyalardaki özelliklerdir. Zira kelamcılarının, "**Kaza**" kelimesini kulların fiilleri anlamında kullandıkları yaptıkları araştırmalardan ve içine düştükleri ihtilaflardan anlaşılmalıdır. Bu

¹ Bakara: 286

sonuç, "kul kendi gücü ve iradesi ile bir fiili yaratır" şeklindeki sözlerden ve bu sözleri; "kulun fiili yalnızca kendi gücü ve iradesi ile var olmayıp Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın gücü ve iradesi ile meydana gelir" şeklinde reddeden ifadelerden ve bu iki görüşe birden karşı çıkarak; "kulun fiili yalnızca kulun gücü ve iradesi ile değil kulun gücü ve iradesi esnasında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın fiili yaratmasıyla meydana gelir" şeklindeki sözlerden de anlaşılmaktadır. "Kader" in kulun eşyalarda ortaya çıkardığı özellikler olduğu, kelamcılarının araştırmalarından ve ihtilaflarından anlaşılmaktadır. Onlar fiillerden doğan fiiller meselesini araştırırken, kulun fiilinden kaynaklanan özellikleri de araştırmışlardır. Şöyle dediler:

- "Nişasta ile şekeri bir kaba koyup pişirdiğimizde helva meydana gelir. Şimdi helvanın tadını ve rengini biz mi yarattık yoksa Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'mı yarattı? Boğazlama anında ruhun çıkması, attığımız zaman taşın gitmesi, gözümüzü açtığımız zaman gözün görmesi, düşme esnasında adamın ayağını kırması ve sarmayla kırık ayağın iyileşmesi ve buna benzer birçok şey bizim yaratmamızın bir sonucu mudur, yoksa Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın yaratması mıdır?"

İşte, bu araştırma özellikler hakkında yapılan araştırmadır. Ortaya çıkan bu özellikler hakkındaki ihtilafları da, "kader" in eşyanın özellikleri olduğuna delalet etmektedir.

Bağdat Mutezile reisi Bişr b. el-Mutemir şöyle diyor:

- "Bizim fiilimizden doğan her şey bizim yarattığımızdır. Ben bir insanın gözünü açtığım zaman gözü bir şey görür. Gözün bir şeyi görmesi benim fiilimdir. Çünkü o, benim fiilimden doğmuştur. Bizim imalatımız olan yiyeceklerin rengi, tadı, kokusu da bizim fiilimizdir. Aynı şekilde elem, lezzet, sağlık şehvet vb. her şey insanın fiilidir."

Mutezile'nin ileri gelenlerinden biri olan Ebu Hüzeyl el-Allaf ise şöyle dedi:

- "Fiilden doğan şeyler arasında fark vardır. İnsanın fiillerinden doğan fiillerden niteliğini bildiklerimiz insanın fiilindedir. Bilmediklerimiz ise insanın fiilinden değildir. Dayak sonucunda ortaya çıkan acı, yukarıya fırlattığımız taşın gidişi, aşağıya attığımız zaman aşağıya inişi gibi özellikler insanın fiilindedir. Fakat renkler, tat, sıcaklık, soğukluk, rutubet, serinlik, korkaklık, şecaat, açlık ve tokluk gibi şeylerin hepsi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın fiilindedir."

Nazzam ise şöyle demektedir:

- "İnsan hareket etmekten başka bir şey yapamaz. Hareket olmayan şey insanın fiili değildir. Hareketi ise insan ancak kendinde yapar, kendi dışında yapmaz. İnsanın elini oynatması onun fiilidir. Ancak insanın taşı attığında taşın aşağı veya yukarıya doğru hareketi insanın fiili değil Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın fiilidir. Yani Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, taşı atan bir kimsenin atmasıyla hareket etme kabiliyetini taşa yaratmıştır. Bu nedenle, renkler, tat, kokular, elem, lezzet insanın fiili değildir. Çünkü bunlar insanın hareketi değildir."

Fiillerden doğan şeylere bakıştaki bu ihtilafların vakıası, ihtilafın eşyanın özellikleri konusunda olduğunu açıklamaktadır. Fiillerden doğan şeyler insanın fiilinden midir yoksa Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın fiilinden midir? Öyleyse bu konudaki ihtilaf, insanın eşyalarda ortaya çıkardığı özelliklerden kaynaklanmaktadır.

Bütün kelamcıların tek bir konu ve tek bir alanda yaptıkları tartışma işte böylece sürüp gitti. Kulun eşyada meydana getirdiği eşyanın özellikleri konusu, kulun fiili konusuna göre fer'i/detay bir meseledir. Çünkü özellikler meselesi "**kulun fiili**" meselesinden kaynaklanmıştır. Ehli Sünnet, Mutezile ve Cebriye arasındaki ihtilafta da ikinci sırayı teşkil ediyordu. Çünkü kelamcılar arasında cereyan eden tartışmaların ağırlık noktasını kulun fiili meselesi oluşturuyordu. Kulun fiili konusunda yapılan tartışma eşyanın özellikleri konusunda yapılan münakaşalardan çok çok fazla idi.

"**Kaza ve Kader**" ifadesi her ne kadar iki kelimededen meydana gelmişse de birbiriyle iç içe girmiş tek anlamı olan tek bir isimdir. "Kaza ve Kader" konusunun ortaya çıkışına, "**kulun fiili**" konusu, "insanın eşyada meydana getirdiği özellikler" konusundan daha fazla etki etmiştir. "Kaza ve Kader" konusundaki tartışmalar sürüp giderken her grup "Kaza Kader"'i diğer gruptan farklı bir şekilde anladı. Ehl-i Sünnet ve Mutezile imamlarından sonra gelen öğrencileri ve onlara tabi olanlar arasında da bu tartışmalar asırlar boyu tekrarlanarak sürüp gitti. Mutezile'nin zayıflaması ve Ehl-i Sünnetin üstünlük kazanmasıyla tartışmalar Ehl-i Sünnet lehine döndü. Kaza ve Kader konusunda tartışanlar, Kaza ve Kadere kendiliklerinden hayal ettikleri yeni anlamlar vererek ihtilafa düşüyorlar, verdikleri anlamları sözlük ve Şer'î lafızlarla uyumlaştırmaya çalışarak onlardan bir kısmı şu görüşleri ileri sürüyorlardı:

- "Kaza ve Kader", hiç kimsenin bilemeyeceği Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın sırlarından bir sırdır.

- "Kaza ve Kader" konusunu araştırmak caiz değildir. Çünkü Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem,} إذا ذُكِرَ القدر فأمسكوا **"Kaderden bahsedildiği zaman susunuz."** diyerek kader hakkında konuşmayı yasaklamıştır.

"Kaza ve Kader'in" ayrı ayrı şeyler olduğunu söyleyenler ise şöyle diyorlardı.

- Kaza, yalnızca külliyat hakkında bir hükümdür, kader ise cüzi konularda ve detaylarında cüzi bir hükümdür.

- "Kader", kesin karar, "kaza" ise verilen kararı yerine getirmektir. Bu görüşe göre Allahu Teâla bir işin yapılmasına kesin karar verirse yani onu çizer ve kesin olarak uygulama sahasına koyarsa işin "kaderi" çizilmiş olur ve bu da kaderdir. Allahu Teâla karar verdiği işi uyguladığında iş gerçekleşmiş olur ki bu da "Kaza"dır.

- "Kader" takdir etmektir, "kaza" ise yaratmaktır.

- "Kaza ve Kader" birbirinden ayrılmaz şekilde birbirine bağlı iki kelime olup birinin diğerinden ayrılması mümkün değildir. Çünkü bunlardan biri temel konumundadır ki bu da "Kader"dir. Diğeri ise bu temel üzerine kurulu binadır ki bu da "Kaza"dır. Dolayısıyla kim bunlardan birini diğerinden ayırmaya kalkışırsa binayı yıkmaya ve yok etmeye kalkışmış olur. Onlardan kim "Kaza ve Kader" arasında bir fark görürse "kazayı" bir şey, "kaderi" de bir başka şey yapmış olur.

İster bu iki kelimenin birbirinden ayrılmaz olduğunu söyleyenlerce olsun, isterse bu iki kelimenin birbirinden ayrı anlamlara geldiğini söyleyenlerce olsun, "Kaza ve Kader" konusundaki tartışmalar işte böylece sürüp gitti. Halbuki "Kaza ve Kader" kelimesi ne şekilde tefsir edilirse edilsin bütün fırkalarca yalnızca tek bir anlamda kullanılmıştır:

Fiilin var olması açısından; Fiili yaratan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} mıdır yoksa kul mudur? Kul bir fiili yapmaya kalkıştığında fiili Allah'ı yaratıyor?

Böylece konunun bu noktada odaklaştığı, tartışmalarının aynı platformda dönüp dolaştığı netleşmektedir. Bu mesele ortaya çıktıktan sonra "Kaza ve Kader" meselesi akide konusunda altıncı bir konu olarak yerine oturdu. Fiildeki ve eşyadaki özellikler ister hayır ister şer olsun, fiilleri ve eşyanın özelliklerini yaratan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} olduğundan dolayı, "Kaza ve Kader" meselesi Allahu Teâla ile alakalı işlere delalet etmekte, bu nedenle de akide ile ilgili hususlardan sayıldı.

Buradan da anlaşılmalıdır ki gerek tek bir manaya gelen tek isim olarak kabul edilsin, gerek birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir iş olarak kabul edilsin, Kelamcılar ortaya çıkmadan önce “Kaza ve Kader” meselesi Müslümanların araştırmalarında yer almamıştı.

Kaza ve Kader konusunda aslında yalnızca iki görüş vardır. Bunlardan birincisi ki aynı zamanda Mutezile'nin görüşü olan “serbestçe seçme, hareket edebilme hürriyeti”, ikincisi ise her ne kadar kullandıkları tabirler, ifadeler ve lafızlar etrafında ihtilaflar olsa da Ehl-i Sünnet ve Cebriye'nin görüşü olan “icbar”, “serbest olmama” görüşüdür.

Müslümanlar, Kur'an ve Hadisin ortaya koyduğu görüşten, Sahabenin, Kur'an ve Hadislerden anladıkları görüşten saparak yeni bir isim olarak ortaya çıkan “Kaza ve Kader”, “Cebir ve İhtiyar” veya “İrade Hürriyeti” ifadeleri üzerinde tartışarak bu iki görüşte karar kıldılar.

Bu yeni anlam; Fiiller, kulun iradesi ve yaratmasıyla mı yoksa Allah ^{Subhānehu ve Tealā}'nın iradesi ve yaratmasıyla mı meydana geliyor? İnsanın eşyalarda ortaya çıkardığı özellikler, kulun fiili ve iradesinin bir sonucu mudur? Yoksa Allah ^{Subhānehu ve Tealā}'dan mıdır? Soruları üzerinde yoğunlaştı. İşte bu konu vücut bulduktan sonra “Kaza ve Kader” meselesi akide ile ilgili altıncı bir konu olarak İslâm akidesi konusunda yerini aldı.

Kader

Kelamcıların Yunan filozoflarından aldıkları anlamı isimlendirmek için kullandıkları "Kaza ve Kader" ismi bu anlamda daha önce ne Şer'an ne de lügat olarak vardı. Kelamcıların bu iki kelime için kullandıkları manaların hem lügat olarak hem de Şer'î olarak gerçek manalarından ne kadar uzak olduğunu göstermek için bu iki kelimenin öncelikle sözlük ve Şer'î anlamlarını arz ediyoruz.

Lügatte “**Kader**” kelimesi birçok manalara gelmektedir. Lügatte; (قَدَرَ الأَمْرَ وَقَدَّرَهُ) denilince; "**işi tasarladı**", "**bir şeyi bir başka şeyle kıyasladı**" ve "**miktarını açıkladı**" anlamı akla gelir. (وقدر الشيء قدارة) denildiğinde; "**hazırladı**", "**planladı**" ve "**vakte bağladı**". (قدر الأمر) denildiğinde; "**ona baktı**", "**işi idare etti**" ve "**kıyas yaptı**". (قدرًا لله) denildiğinde; "**Allah'ı ta'zim etti**." (قدر الله عليه الأمر) denildiğinde; "**Allah bir işe hükmetti ve takdir etti**." (قدر الرزق) denildiğinde; "**rızkı taksim etti**", (قدر على عياله) denildiğinde; "**ehli iyaline rızkı daralttı, sıkıştırdı**",

(قدر الرجل فكر في) denildiğinde;"işin idaresini ve düzenlenmesini düşündü". (وقدر الشيء) denildiğinde; "takdir etti", "hükmetti" anlamları kastedilir.

Hadiste ise "**Kader**" kelimesi şu anlamda kullanılmaktadır:

فان غم عليكم الهلال فاقدروا له "Hava kapalı olduğu zaman onu (Hilali) takdir ediniz." Yani otuza tamamlayınız.

"**Kader**" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de çeşitli anlamlarda geçmektedir:

وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا "Ve Allah'ın emri takdir edilmiştir." ¹

Yani kesin ve muhkem bir hükümdür.

فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ "Onun rızkını takdir etti." ² Yani onun rızkını daralttı.

فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ "Su takdir edilen bir emre göre birleşiverdi." ³ Yani Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Levh-i Mahfuz'da yazdığı şekilde gerçekleşti ki bu da Nuh kavminin tufan ile yok olmasıdır.

وَقَدَرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا "Orada gıdalar takdir etti." ⁴ Orada yaşayanların azıklarını bitirme görevini yeryüzüne verdi. Yani yere, gıdalar yetiştirebilme, çıkarabilme özelliğini verdi.

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَرَ "Muhakkak ki o, düşündü ve takdir etti." ⁵ Yani Kur'an hakkında ne söyleyeceğini düşündü.

الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى (2) وَالَّذِي قَدَرَ فَهَدَى "O, yaratıp şekil vermiştir. O, takdir edip doğru yolu göstermiştir." ⁶ Yani her şeyi yaratıp onu şekillendirdi. Her hayvan için kendisine uygun şeyi takdir edip, ona yöneltti, ondan faydalanmayı öğretti. İnsan olsun hayvan olsun her canlı varlığın doyurulması istenen ihtiyaçlarını yarattı ve ona ihtiyaçlarını doyumayı öğretti. Tıpkı Allahu Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

وَقَدَرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا "Orada gıdalar takdir etti." ⁷

¹ Ahzab: 38

² Feer: 16

³ Kamer: 12

⁴ Fussilet: 10

⁵ Müddessir: 18

⁶ A'la: 2-3

⁷ Fussilet: 10

وَقَدَرْنَا فِيهَا السَّيْرَ "Orada gezilecek belirli yerler takdir ettik."¹

Yani orada yürümeyi kolaylaştırdık ve güvenli bir şekilde yarattık.

فَدَجَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا "Allah her şey için bir kader tayin etti."²

Yani vaktini ve miktarını tespit etti.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ "Şüphesiz ki biz her şeyi bir kadere göre yaratmışızdır."³ Yani bir takdir ile yarattık.

إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ "Belli bir kadere kadar."⁴ Yani bilinen bir zamana kadar.

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ "Aranızda ölümü biz takdir ettik."⁵ Yani ömürlerinizin kısa, uzun, orta olmak üzere değişik sürelerle takdir ettik.

وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ "Onu ancak belirli bir kader ile indiririz."⁶ Yani bilinen bir miktarda.

قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ "Karısının geride kalanlar arasında bulunmasını takdir ettik."⁷ Yani, takdirimize göre karısı geride kalanlardandı.

ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَا مُوسَى "Sonra da bir kader üzerine geldin ey Musa"⁸ Yani sen belirli bir vakitte geldin.

"Kader" kelimesi hadislerde, "Allah'ın ilmi ve takdiri" anlamında kullanılmıştır. Ebu Hüreyre'den; Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi:

"Hiçbir kadının kendisi evlenebilmesi için kız kardeşinin boşanmasını istemesi doğru olmaz. Çünkü kendisi için takdir edilen vardır."⁹ Yani Allah Subhânehu ve Tealâ, nın Levhi Mahfuz'da kendisi hakkında yazdığı isabet edecektir. Aşağıdaki ayette de ifade edildiği gibi Allah Subhânehu ve Tealâ neye hükmettiyse ve nasıl biliyorsa o öylece tecelli eder.

¹ Sebe: 18

² Talak-3

³ Kamer: 49

⁴ Mürselat: 22

⁵ Vakıa: 60

⁶ Hicr: 21

⁷ Hicr: 60

⁸ TaHa: 40

⁹ Buhari, Kader, 6111; Ebu Davud, Talak, 1861; Malik, Câmia, 1399

عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِّرَ "Takdir edilen bir emre göre birleşiverdi."¹

Yine Ebu Hüreyre'den gelen bir rivayette Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle demektedir:

لَا يَأْتِ ابْنَ آدَمَ النَّدْرُ بِشَيْءٍ لَمْ يَكُنْ قَدْ قُدِّرَتْهُ وَلَكِنْ يُلْقِيهِ الْقَدْرُ وَقَدْ قُدِّرَتْهُ لَهُ أَسْتَخْرِجُ بِهِ مِنَ الْبَحِيلِ

"Ademoğluna nezir/adak, takdir etmediğim bir şeyi getirmez. Ancak Allah'ın takdiri Ademoğlunu nezretmeye/adakta bulunmaya sürükler. Bu takdirimle o şeyi cimriden çıkarmak isterim."² Yani nezir, Allah Subhânehu ve Tealâ'nın hükmettiği ve Levhi Mahfuz'da yazmadığı bir şeyi Ademoğluna getirmez. Nezirle ancak cimriden bir şeyleri çıkarır. **Kader**, burada Allah Subhânehu ve Tealâ'nın takdiri ve ilmi anlamında kullanılmıştır.

Yine Ebu Hüreyre'den gelen bir rivayette Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurmuştur:

اِحْتَجَّ آدَمُ وَمُوسَى فَقَالَ مُوسَى أَنْتَ آدَمُ الَّذِي أَخْرَجْتَ ذُرِّيَّتَكَ مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ آدَمُ أَنْتَ مُوسَى الَّذِي

اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَاتِهِ وَكَلَامِهِ ثُمَّ تَلَوْنِي عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِّرَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ أُخْلَقَ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى **"Adem ile Musa Aleyhisselam birbiriyle tartıştılar. Musa Aleyhisselam Adem'e Aleyhisselam şöyle dedi: İnsanları iğva ederek/saptırarak onları cennetten çıkararak sen değil misin? Adem de ona: Ey Musa; Sen Allah'ın her şeyin ilmini verdiği, risaletini vererek insanlar arasından seçip onlara üstün kıldığı Musa değil misin? Musa, evet dedi. Beni yaratmazdan önce Allah'ın benim hakkımda takdir ettiği bir işten dolayı mı beni ayıplıyorsun?"**³ Yani Allah Subhânehu ve Tealâ'nın ilmi ile takdiri ile yazılmış olana göre.

Tavus der ki; Ben Abdullah b. Ömer den şöyle işittim: Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle diyordu:

كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ حَتَّى الْعَجْزِ وَالْكَيْسِ أَوْ الْكَيْسِ وَالْعَجْزِ "Her şey kader ile olur.

Hatta aciz iken zekilik veya zeki iken acizlik bile"⁴ Yani her şey Allah Subhânehu ve Tealâ'nın takdirine ve ilmine göre, yani Levh-i Mahfuz'da yazdığına göre gerçekleşir.

"Allah Subhânehu ve Tealâ'nın kaderi" kelimesi sahabenin sözlerinde de "Allah Subhânehu ve Tealâ'nın ilmi" anlamında kullanılmıştır.

¹ Kamer: 12

² Buhari, Kader, 6119; Ahmed b. Hanbel, Müs. Mükessirîn, 7805

³ Buhari, Tevhid, 6961

⁴ Müslim, Kader, 4799

Abdullah b. Abbas'tan: "Ömer ^{Radiyallahu Anhu} Şam'a doğru sefere çıktı. Serğ denilen yere vardığında ordu komutanları ile karşılaştı. Ebu Ubeyde b. el-Cerrah ve arkadaşları Şam'da veba hastalığını haber verdiler. İbn-i Abbas diyor ki: "Ömer bana ilk muhacirleri çağırın" dedi. Onlar gelince Ömer ^{Radiyallahu Anhu} onlarla istişare etti. Onlara Şam'da veba hastalığının bulunduğunu söyledi. Onlar, Şam'a gidip gitmeme konusunda ihtilaf ettiler. Onlardan bir kısmı; "Ya Ömer sen bir iş için çıkmış bulunuyorsan bundan geri dönmeni uygun bulmuyoruz" dediler. Diğerleri ise; "İnsanların geri kalanları ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın Resulünün ashâbı seninle beraber bulunmaktadır. Bu nedenle veba hastalığı varken, bile bile oraya gitmeni uygun görmüyoruz" dediler. Ömer; "Beni yalnız bırakınız" dedi. Sonra da Ensar'ı çağırılmalarını söyledi. Ensar'ı çağırdılar. Ömer, onlarla istişare yaptı. Ensar da muhacirler gibi iki farklı görüş belirttiler. Ömer onlara da; "Beni yalnız bırakınız" dedi. Ardından da; "Bana, burada bulunan fetih muhacirlerinden olan Kureyş'in ileri gelenlerini, yaşlılarını çağırın" dedi. Onları çağırdılar. Onlardan hiçbir kimse ihtilaf etmedi: "Yanında bulunan insanlarla birlikte geri dönmeni, vebanın bulunduğu yere doğru ilerlememeyi uygun görüyoruz" dediler. Ömer, insanlara seslenerek: "Ben geri dönüyorum. Sizler de geri dönünüz" demesi üzerine Ebu Ubeyde; "Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın kaderinden mi kaçış?" diye sorunca Ömer cevaben; "Keşke bunu senden başkası söyleseydi ey Ebu Ubeyde" dedi! "Evet, 'Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın kaderinden' yine 'Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın kaderine' kaçıyoruz. Senin develerin olsa ve onları otlatmak için bir yamacı yeşillik olan diğer yamacı da otsuz olan iki yamaçlı bir vadiye indersen, onları yeşillik olan vadide otlattığında veya otsuz olan bir yamaçta otlattığında ^{Allah Subhânehu ve Tealâ}'nın kaderi ile otlatmış olmaz mısın?" dedi."

Burada "**kader**" kelimesi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın takdiri ve ilmi anlamında kullanılmıştır. Yani; 'otlak bir yamaçta develerini güdersen Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın Levh-i Mahfuz'da yazdığına ve ilmine göre hareket etmiş olursun. Otsuz olan bir yamaçta güttüğünde de yine Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın Levhi Mahfuz'da yazdığına ve ilmine uygun bir şekilde hareket etmiş olursun' demektir.

Bütün bu anlatılanlardan da açıkça görülmektedir ki "**Kader**" kelimesi çeşitli manaları olan "müşterek" lafızlardandır. **Takdir, ilim, tedbir, vakit, hazırlık** bu kelimenin içerdiği anlamlardan yalnızca bir kısmıdır. **Kader** kelimesinin bunca anlamları olmasına rağmen bunların

hiçbirinin; "insanın bir fiili zorla yapmasıdır" veya "kader, cüzi konularda ve tafsilatında külli bir hükümdür" veya "Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın sırlarından bir sırdır" gibi anlamlara gelmediği görülmektedir.

Buna göre, birçok sözlük anlamı bulunan "**Kader**" kelimesi Kur'an'da, sözlük anlamları çerçevesinde kullanılmıştır. "**Kader**" kelimesi hadislerde de Kur'an'da kullanılan anlamlarda kullanılmıştır. **Kader** kelimesinin manalarında, ne Kur'an'da geçen ifadelerde ne de hadislerde geçen ifadelerde her hangi bir ihtilaf yoktur. Belirtilen manaların hepsi sözlük ifadeleri olup bu anlamlarda aklın hiçbir rolü yoktur. Gerek ayetlerde gerekse hadislerde bu anlamların dışında herhangi bir Şer'î anlam geçmediğine göre, başka bir anlam verip de bu şer'î anlamdır demek doğru olmaz.

Buradan da anlıyoruz ki, ayetlerde geçen bu manalardan kasıt daha sonraları kelamcıların üzerinde ihtilaf ettikleri "**kader**" değildir. Hadislerde geçen "**kader**" kelimesi de ancak Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın takdirini ve ilmini yani Levhi Mahfuz'da yazılı olanı kastetmektedir. Bu anlamların, Kelamcıların ortaya çıkardıkları "**Kaza ve Kaderle**" hiç alakası yoktur. Fakat Taberani'nin İbni Mes'ud'dan hasen bir senedle rivayet ettiği; إذا ذكر القدر فأمسكوا "**Kader hakkında konuşulduğu zaman susunuz.**"¹ hadisi, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın ilmi ve eşya hakkındaki takdiri konusunda konuşulduğu zaman bu konuya dalmayınız anlamına gelmektedir. Çünkü eşyaların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} tarafından takdir edilmiş olması yani Levh-i Mahfuz'da yazılmış olması, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın ilmi dahilinde olması demektir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın her şeyi bilmesi ise, iman edilmesi gereken Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın sıfatlarından bir sıfattır. Bu durumda ise hadisin manası şöyle olur. Eşyayı takdir eden ve bilen yani Levh-i Mahfuz'da yazan Allahu Teâlâ'dır. Bu konuda münakaşaya, tartışmaya, girmeyiniz, dilinizi tutunuz ve olduğu gibi teslim olunuz.

Yine Müslim'in Tavus yoluyla rivayet ettiği; "Ben Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in ashabından bir kısmına yetiştim. Onlar şöyle diyorlardı: "Her şey Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın kaderi ileler."² Yani her şey Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın bilmesi ileler.

Yine Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurdu:

¹ Taberani

² Müslim

وَأِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَانَ كَذَا وَكَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَرُ اللَّهِ وَمَا شَاءَ فَعَلَ

"Sana bir şey isabet ettiğinde; şöyle yapsaydım şöyle şöyle olurdu deme. Allah takdir etti, O, dilediğini yapar de."¹

Bu hadis, "Levh-i Mahfuz'da yazıldığı şekildedir, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın onu bilmesi iledir" anlamına gelmektedir. Bunların hepsi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatları kapsamındadır. Muhakkak ki Allah, vuku bulmadan önce eşyayı bilir, eşyalar onun bildiği şekilde hareket eder. "Kaza ve Kader" konusunun bunda hiçbir rolü, etkisi yoktur.

Kaza

Lügatte; قضاء الشيء, يقضى, şeklinde kullanılır ve **"bir şeyi dikkatle yaptı", "iki davalı arasında hükmetti", "haklıyı haksızdan ayırdı", "infaz etti"** anlamlarına gelir.

"Kaza" kelimesi Kur'an-ı Kerimde de birçok ayette geçmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ **"Bir hususta kaza ettiğinde ona sadece "ol" der o da oluverir."**² Yani Allahu Teâlâ kesin olarak bir şeyin olmasına hükmettiği zaman o şey en ufak bir duraklama ve çekinme göstermeden varlık dünyasına girer.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا **"O'dur sizi çamurdan yaratan sonra size bir ecel kaza eden."**³ Yani Allah ^{Celle Celâluhu} çamurdan yarattığı mahlûk için yaratılış ile ölüm arasında bir ecel tayin edendir.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ **"Rabbin yalnız kendisine tapmanızı kaza etti."**⁴ Yani kendisinden başkasına tapmamamızı kesinlikle emretti.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَىٰ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ **"Allah ve Resulü bir şeye kaza ettiği zaman; ne mümin erkekler için ne de mümin kadınlar için artık işlerinde bir seçme hakkı olamaz."**⁵ Yani Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ve Resulü ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir emirle emrettiği ve hükümle hükmettiği zaman sizin başka bir hükmü seçme hakkınız yoktur.

¹ Müslim, Kader, 4416

² Bakara: 117

³ Enam: 2

⁴ İsrâ: 23

⁵ Ahzab: 36

فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ "Onları yedi gök olarak kaza etti."¹ Yani gökleri yedi kat olarak sağlam bir şekilde yaptı.

لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا "Allah işlenmesi gerekli olan emri kaza etmek için yaptı."² Yani yapılması gerekli olarak bir işin yapılmasını kesinleştirmek için yaptı.

وَقُضِيَ الْأَمْرُ "İş kaza edildi."³ Yani onları helak eden, yerle bir eden, onlardan kurtaran iş tamamlandı.

لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى "Belirlenmiş ecel kaza edilsin diye."⁴ Yani ölüleri diriltme ve amellerine göre hesaba çekmek için tayin ettiği ecel gerçekleşip geçsin diye.

قُلْ لَوْ أَنِّي عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ "De ki; Acele istediğiniz şey benim yanımda olsaydı iş kaza edilmiş olurdu."⁵ Yani siz hemen helak olurdunuz ve iş tamamen biterdi.

وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا "...Ve iş kaza edilmiştir."⁶ Yani Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} tarafından kesin olarak hükmedilen bir işti. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın kazasından kesin olarak hükmettiği bir iş olduğundan dolayı sana rağmen fiilen gerçekleşir.

كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا "Bu, Rabbimin yapmayı üzerine aldığı kesinleşmiş bir kazadır."⁷

Ayette geçen حَتْمًا kelimesi mastardır. Bir işi yapmak gerektiğinde ve kesinlikle yapılmasına hükmedildiği zaman demektir. Yani onların gelişleri Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'ya vaciptir.

Ayetlerde kullanılış şekline göre قضاء "Kaza" kelimesi birçok anlamı olan müşterek lafızlardandır. Bu anlamlardan bazıları şunlardır: "Bir şeyi muhkem ve sağlam yapmak", "kılmak", "infaz etmek", "bir işi tamamlamak", "bir şeyin varlığını kesin kılmak", "bir işin sona ermesi", "işe hükmedilmesi", "kesin şekilde hüküm vermek".

¹ Fussilet: 12

² Enfal: 42

³ Bakara: 210

⁴ En'am: 60

⁵ En'am: 58

⁶ Meryem: 21

⁷ Meryem: 71

Ancak "**Kaza**" kelimesi bu kadar çeşitli manalarda kullanılmasına rağmen bunlar arasında 'Kaza, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın "külliyyat" hakkındaki hükmüdür' gibi bir anlama rastlamak mümkün değildir. Tıpkı "Kader" kelimesinin ayetlerde; 'Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın "cüziyyat" hakkındaki hükmüdür' anlamında kullanılmadığı gibi. Buna göre birçok sözlük anlamı bulunan "**Kaza**" kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla kullanılmıştır. Geçen anlamların hiçbirinde herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Bu anlamlar sözlük anlamları olup aklın bunda hiçbir rolü yoktur. Eğer "**Kaza**" kelimesinin Şer'î bir anlamı olsaydı bu anlam, elbette hadis veya ayetle belirtilmesi gerekirdi ki böylece bu Şer'î anlamdır denilebilsin. Ancak sözlük anlamlarının dışında hiçbir anlamda kullanılmamıştır.

Bu nedenle de ayetlerde geçen "**Kaza**" kelimesinden maksat, daha sonraları kelimcilerin üzerinde ihtilaf ettikleri "Kaza ve Kader" değildir. Ayetlerde ve hadislerde geçen "Kader" kelimesinin içeriğinin, "Kaza ve Kader" konusuyla hiçbir şekilde ilgisi olmadığı gibi, yukarıda zikredilen ayetlerde geçen "**Kaza**" kelimesinin de "Kaza ve Kader" konusuyla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Bu ayetler ve hadisler, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatlarından ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın fiillerinden bahsetmektedir. "**Kaza ve Kader**" ise **kulun fiilini** araştırır. Bu ayetlerin konusu Şer'î olup anlamları ise sözlük anlamlarıdır. Kelamcıların bahsettikleri "Kaza ve Kader" konusu ise akli bir konudur. Bu ayetler ve hadisler sözlük veya Şer'î anlamlarıyla tefsir edilirler. "Kaza ve Kader" konusu ise kelimcilerin koydukları ıstılahi bir anlamdır.

Kaza ve Kader

İki kelimenin iç içe girmiş bir şekilde bir arada kullanılmasıyla meydana gelen "**Kaza ve Kader**" in belirli bir anlamı vardır. "**Kaza**" kelimesinin "**Kader**" kelimesi ile birleşiminden meydana gelen, birinin diğerinden ayrılması mümkün olmayan "**Kaza ve Kader**" ifadesinin bir arada kullanılmasıyla belirli anlamı vardır. Bir başka anlamın oraya girmesi doğru olmaz. Sahabenin de Tabiin'in de böyle bir anlamı kullandıkları da görülmemiştir. Şer'î nasslar, kelimelerin sözlük anlamları, Sahabenin, Tabiin'in ve onlardan sonra gelen Tebe-i Tabiin âlimlerinin görüşleri ve sözleri incelendiği zaman, "**Kaza ve Kader**" kelimelerinin bir arada terim olarak belirli bir anlama delalet edecek şekilde ne bir Sahabede ne de Tabiin'de kullanıldığına rastlanmamıştır.

Bu iki kelimenin ıstılah/terim anlamına delalet edecek bir ifade Kur'an'da ve Sünnette de geçmemektedir. Bezzar'ın hasen bir senetle rivayet ettiği şu hadiste geçen bu kelimeler bile ancak sözlük anlamında kullanılmıştır. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle diyor:

أَكْثَرُ مِنْ يَمُوتُ مِنْ أُمَّتِي بَعْدَ قَضَاءِ اللَّهِ وَقَدْرِهِ بِالْأَنْفُسِ "Ümmetinden ölenlerin çoğu Allah'ın nefisler hakkındaki Kazası ve Kaderinden sonra ölür."

Bu nedenle "**Kaza ve Kader**"in delalet ettiği anlama ancak birinci asrın sona ermesiyle Kelamcıların ortaya çıkmasından ve Yunan felsefesinin tercüme edilmesinden sonra rastlanmaktadır. Sahabe asrında bu iki kelime bir arada kullanılmadığı gibi, böyle bir anlam üzerinde tartışma yapıldığı veya herhangi bir ihtilafın vuku bulunduğu da görülmemiştir. Sahabe asrı boyunca -yani H. 1. asır boyunca- Müslümanlar "**Kaza ve Kader**" konusunu bilmiyorlardı. Evet, her ne kadar "**Kaza**" ve "**Kader**" kelimeleri hadislerde yalnız başına kullanılmış ve yukarıdaki hadiste de bir arada kullanılmışsa da bunların tamamı sözlük anlamında olup ıstılahi anlamda kullanılmamıştır. Hasen'in rivayet ettiği kunut hadisinde "**Kaza**" kelimesi şu şekilde geçmektedir:

Hasen diyor ki; Vitir kunutunda okuyacağım sözleri Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bana öğretti. Sonra da kunut duasını zikretti. Onun bir bölümü şöyledir:

وَقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ إِنَّكَ تَقْضِي وَلَا يُقْضَى عَلَيْكَ "Kaza etmiş olduğun şeylerin şerrinden beni koru. Muhakkak ki sen dilediğin gibi kaza edersin. Hiç kimse sana kaza edemez."¹

"Kader" kelimesi de Cibril hadisi ile ilgili bazı rivayetlerde geçmiştir.

وَتُؤْمِنُ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ "Dedi ki: Kadere, hayrının ve şerrinin Allah'tan olduğuna inanmandır."²

Yine Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir başka hadisinde şöyle buyurmaktadır:

¹ Tirmizi, Salâh, 426; Nesei, Kıyâm el-Leyl, 1725, 1726; Ebu Davud, Salâh, 1214; İbni Maceh, İkâmetu's-Salâh, 1168; Ahmed b. Hanbel, Müs. Ehli Beyt, 1625, 1637

² Müslim, İman, 9; Ebu Davud, Seneh, 4075

وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَانَ كَذَا وَكَذَا وَلَكِنْ قُلْ قَدَرُ اللَّهِ وَمَا شَاءَ فَعَلَ

"Başına bir şey geldiğinde şöyle yapsaydım, şöyle şöyle olurdu deme. Ancak Allah takdir etti de. O, dilediğini yapar."¹

Bu iki hadiste geçen "**Kader**" kelimesi, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın takdiri ve ilmi** anlamındadır. Yani bütün eşyanın Allah tarafından Levh-i Mahfuz'da yazıldığına, hayır olsun şer olsun bir iş vuku bulmadan önce Allahu Teâlâ'nın onu bildiğine inanmandır. De ki; Levh-i Mahfuz'da bunu Allah yazdı, olmadan önce onu bildi ve dilediğini yaptı.

Yukarıdaki hadiste geçen ve başka nerede geçerse geçsin "**Kaza**" kelimesinin manası üzerinde Müslümanlar ihtilaf etmemişler, ne lafzı hakkında ne de delalet ettiği şey hakkında tartışmamışlar.

İçerisinde "**Kader**" kelimesinin geçtiği iki hadise gelince: Yunan felsefesi Müslümanlar arasında yayılmadan önce Müslümanlar "**Kader**" kelimesinin delalet ettiği anlam ve lafız hakkında ne tartıştılar ne de ihtilaf ettiler. Fakat felsefe Müslümanlar arasında yayıldıktan sonra Kufe yöresinden gelen bir cemaat, "**Kader**" diye bir şey yoktur. Her şey "önceden bir takdir olmadan meydana gelir" dediler ve onlar "**Kaderiyye**" diye anıldılar. Onlar, "**Kader**"i inkâr ettiler.

- "Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın**, bütün eşyanın asıllarını yaratıp eşyayı terk ettiğini Allahu Teâlâ'nın eşyanın cüziyatını da bilmediğini" söylediler.

Bu iddia; Kur'an'da küçük veya büyük, asıl veya furu her şeyi yaratan Allahu Teâlâ'dır şeklinde geçen apaçık naslara tamamıyla ters düşmektedir. Muhakkak ki Allahu Teâlâ var olmadan önce her şey için bir kader tespit etmiştir. Yani her şeyi Levh-i Mahfuz'da yazmıştır, olmadan önce her şeyi bilir.

Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ **"Her şeyi O yaratmıştır. Ve her şeyi O bilir."**²

وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا
يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ **"Karada ve denizde olanı bilir. O'nun ilmi dışında**

¹ Müslim, Kader, 4816; İbni Mace, Mukaddime, 76

² En'am: 101

bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane yaş ve kuru müstesna olmamak üzere her şey apaçık bir kitaptadır."¹

Ancak bu ihtilaflar ve tartışmalar, Allah Subhânehu ve Tealâ, **nın ilmi** anlamında olan Allah Subhânehu ve Tealâ, **nın takdiri** hakkında olmuştur.

Kaderiyye; "Allah Subhânehu ve Tealâ, eşyanın asıllarını bilir fakat detayını, cüziyatını bilmez", demektedir.

Halbuki İslâm, Allahu Teâlâ'nın eşyanın asıllarını ve cüziyatını, detayını bildiğini söyler. "Allah Subhânehu ve Tealâ, **nın Kaderi**", yani Allah Subhânehu ve Tealâ, **nın ilmi** hakkında yapılan tartışma, Allah Subhânehu ve Tealâ, **nın ilmi** konusunda yapılan bir tartışmadır. Bu ise "**Kaza ve Kader**" konusundan ayrı, başlı başına bir konudur. Onun ortaya çıkışı da "**Kaza ve Kader**" konusunun ortaya çıkışından farklıdır.

Görülüyor ki "**Kaza ve Kader**" kelimelerinin her biri nasslarda ayrı ayrı olarak geçmiştir. Her birinin ayrı ayrı belirli bir anlamı vardır. Bu anlamların da "**Kaza ve Kader**" konusuyla asla ilgisi yoktur. Yani, "**Kaza**" ve "**Kader**" kelimelerinin Şer'î ve sözlük anlamlarının tamamı Şari tarafından kullanılmıştır. Bu iki kelimenin, hiçbirinin gerek ayrı ayrı bir şekilde olsun gerekse bir arada olsun "**Kaza ve Kader**" konusuyla alakası yoktur. Bu kelimeler yalnızca sözlük ve Şer'î anlamlarından biri ile kullanılmışlardır.

Allah Subhânehu ve Tealâ, **nın ilmini** bildirmek için gelen ayeti kerimeler, Allahu Teâlâ'nın ilminin her şeyi kuşattığına delalet eder. Allahu Teâlâ:

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ "Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan evvel kitapta bulunmasın. Şüphesiz ki bu Allah'a kolaydır."²

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ "De ki; Allah'ın bizim için yazdığından başkası erişmez. Müminler Allah'a tevekkül etsinler."³

لَا يَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرُ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرُ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile O'nun ilminin

¹ En'am: 59

² Hadid: 22

³ Tevbe: 51

dışında değildir. O'ndan daha küçüğü de, daha büyüğü de istisnasız mutlaka apaçık kitaptadır."¹

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ
ثُمَّ يُبَيِّنُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ "O'dur geceleyin sizi kendinden geçiren.

Gündüzün de ne yaptığınızı bilir. Sonra sizi tekrar kaldırır. Ta ki belirli bir ecelin kazası/hükmü yerine gelsin. Sonra sizin dönüşünüz O'nadır. Sonra ne yaptığınızı size haber verecektir."²

Bu ayetler Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e indi, sahabeler de onları anladılar ve ezberlediler. Ancak "**Kaza ve Kader**" konusunu akıllarından bile geçirmedi. Üstelik bu ayetlerin mantuku, mefhumları ve delaletleri yalnızca Allah Subhânehu ve Tealâ'nın ilmini ifade etmektedir. Ayetlerin "**Kaza ve Kader**" bahsi ile hiçbir şekilde alakası yoktur. Aşağıdaki ayetler de aynı şekildedir:

وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا
"İman etmeyenlere bir iyilik gelirse: 'Bu Allah'tandır' derler. Bir musibet de geldi mi 'Bu, senin uğursuzluğundandır' derler. De ki; 'Hepsi Allah'tandır'. Bunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar."³

Bu ayetin de "**Kaza ve Kader**"le bir alakası yoktur. Çünkü bu ayet iyi ve kötü arasında ayırım yaparak, kötülüğün Resulden iyiliğin de Allah Subhânehu ve Tealâ'dan geldiğini söyleyen kâfirlere verilen bir cevaptır. Allahu Teâlâ, ayeti kerimede iyiliğin de kötülüğün de Allah Subhânehu ve Tealâ'dan olduğunu bildirerek kâfirlerin sözlerine cevap vermektedir. Ayetlerde işlenen konuda doğrudan doğruya insanın işlediği iyilik veya kötülük değildir. Ayetlerde işlenen konu savaş ve ölüm hakkındadır. Aynı ayetin başlangıcı da bu hususu açıkça ortaya koymaktadır:

وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا⁽⁷⁷⁾ أَلَيْسَ تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا⁽⁷⁸⁾ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا⁽⁷⁹⁾ مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا

¹ Sebe': 3

² En'am: 60

³ Nisa: 78

Rabbimiz, üzerimize Şu savaşı niye farz kıldın? Ne olurdu bizi yakın bir geleceğe kadar geri bıraksaydın, dediler. Onlara de ki: Dünya hayatının zevki pek azdır. Ahiret işi sakınanlar için elbet daha hayırlıdır. Ve kıl kadar haksızlığa uğratılmayacaksınız. Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde dahi olsanız ölüm sizi bulacaktır. İman etmeyenlere bir iyilik gelirse: Bu Allah'tandır. Bir kötülük erişirse de: Bu senin yüzündendir, derler. De ki: Hepsi Allah tarafındandır. Bunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar? Sana gelen her iyilik Allah'tandır. Sana gelen her fenalık ta kendindedir. Seni insanlara resul olarak gönderdik. Buna şahit olarak Allah yeter. Resule itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse bilsin ki biz seni onlara bekçi göndermedik."¹

Ayetlerde anlatılan konu; **insanların yaptıkları değil, onlara isabet eden Şeylerdir.** Bu nedenle "**Kaza ve Kader**" meselesinin burada yeri yoktur.

Bu nedenle Şimdiye kadar anlattıklarımızın hiç birisinin "**Kaza ve Kader**" konusuyla alakası yoktur. "**Kaza ve Kaderi**"in kastettiği anlamın içerisine de girmez. "**Kaza ve Kader**"i, manasıyla Yunan felsefesinden Mutezile nakletti ve ardından da bu konu hakkındaki görüşünü belirtti. Bunun üzerine Ehli Sünnet ve Cebriye Mutezile'ye cevap verirken, Ehli Sünnet aynı zamanda Cebriye'ye de cevap verdi. Araştırma aynı manayla sınırlı kaldı ve de konu aynı alanın dışına çıkmadı. Öyleyse problem; Yunan felsefesi ile silahlanan kâfirlerle Müslümanlar arasında meydana gelen münakaŐalar ve mücadeleler esnasında Müslümanların Yunan felsefesinden getirdikleri bir anlamdan kaynaklanmaktadır. "**Kaza ve kader**" meselesi, manasıyla İslâm akidesi ile alakalı olduğundan dolayı İslâm'ın bu konu ile ilgili görüşünü belirtmek gerekmekteydi. Mutezile bu konudaki görüşünü belirtti. Cebriye de hem Mutezile'ye cevap verdi hem de bir başka görüş ortaya koydu. Ehl-i Sünnet ise hem Mutezile'ye hem de Cebriye'ye cevap vererek yepyeni bir görüş belirtti ve bu görüş, iki görüş arasında çıkan üçüncü bir görüştür diyerek görüşlerini Şöyle nitelendirdi:

- "O, içenlere hoş gelen, kan ve pislik içerisinden çıkan bir süttür."

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere "**Kaza ve Kader**" Şeklinde bilinen mesele, Yunan felsefesinden kaynaklanan bir konudur. Ancak bu konu, akide ile alakalı olduğu için

¹ Nisa: 77-80

Müslüman'ın bu konudaki itikadının ne olduğunun açıklanması da kaçınılmazdı. Bu nedenle Müslümanlar bu konudaki görüşlerini üç mezhep halinde açıkladılar. Bu meseledeki görüşler üç farklı mezhep halinde açıklandıktan sonra, "**Kaza ve Kader**" meselesi ile ilgili olarak hem "**Kaza**" kelimesini hem de "**Kader**" kelimesini sözlükte ve Şer'î naslarda geçen anlamlarında kullanmak caiz olmadığı gibi, hayali tasavvurlarla "**Kaza ve kader**"e hayale ve varsayıma dayalı manalar verip, "Kaza, yalnızca külliyat hakkında külli hükümdür", "Kader de cüziyat ve tafsilatı hakkında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın külli hükümdür", ya da "Kader, eşyalar için ezeli karar", "Kaza ise kesin karara bağlanmış kader gereğince yaratmak ve yerine getirmektir" demek de doğru değildir.

Evet, bu tür ifadeler kullanmak doğru değildir. Çünkü bu yalnızca hayal ve tasavvurdur. Bazı kelimelerin sözlük ve Şer'î manalarının tatbikinde hile yapmaya çalışmaktır, başarısız bir uğraşdır. Zira "**Kaza**" ve "**Kader**" kelimelerinin sözlük ve Şer'î anlamları genel manalara delalet edip onların uyguladıkları anlamlara işaret etmezler. Ayrıca tahsis eden bir işaret olmaksızın bu kelimeleri özel manalarda kullanmak delilsiz bir zorlamadan öteye gitmeyen bir uğraşdır.

Aynı şekilde "**Kaza ve Kader**, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sırlarından bir sır olup bu konuda konuşmaktan araştırmaktan men edildik" demek de caiz değildir. Çünkü "**Kaza ve Kader**"in Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sırlarından bir sır olduğuna delalet edecek bir delil bulunmadığı gibi, "**Kaza ve Kader**" konusu hissedilen bir konu olması nedeniyle görüş belirtmek gerekirken, nasıl olur da 'bu konuyu araştırmayın' denilebilir? İlave olarak bu konu akli bir konu olup, hem vakıası hissedilen hem de ^{Subhânehu ve Tealâ,} ya iman etmekle ilgili bir konu olması bakımından da aklın araştırma alanı içerisine giren bir meseledir. İşte, bunun için akideden bir parça haline gelen "**Kaza ve Kader**"i gerçek manası ile ele alıp araştırma konusu yapmak lazımdır.

"**Kaza ve Kader**"in anlamı, diğer bir ifadeyle "**Kaza ve Kader meselesinin**" aslı, kulların fiilleri ve eşyanın özellikleridir. Yani "Kaza ve Kader" meselesinin ortaya koyduğu sorun şudur:

Kulların fiilleri ve bu fiiller sonucunda insanın eşyada ortaya çıkardığı özellikler, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın yarattıklarından mıdır? Yoksa kuldan mıdır? Yani fiilleri ve fiillerdeki özellikleri yaratan ve var eden kul mudur?

Bu konuda Mutezile'nin görüşünü benimseyenler; "fiillerini insan kendi yaratır, fiili yaratan ve var eden insandır" dediler. Ancak bunlar, eşyanın özellikleri konusunda ihtilaf ettiler. Onlardan bir kısmı, "insanın eşyada ortaya çıkardığı özelliklerin hepsini yaratan ve icat eden insandır" derken bir başka grup, eşyanın özelliklerini iki kısma ayırarak; "eşyadaki özelliklerin bir kısmını insan yaratır ve icat eder, bir kısmını da Allah Subhânehu ve Tealâ yaratır ve icat eder" demiştir.

Cebriye ise; "insanın fiillerini ve insanın eşyada ortaya çıkardığı özelliklerin hepsini yaratan ve var eden Allah Subhânehu ve Tealâ'dır. Fiili yaratma ve var etmede de bir şeydeki özellikleri ortaya çıkarmada da insanın rolü yoktur" görüşünü ortaya atmıştır.

Ehli Sünnetin olaya bakışı ise şöyledir: "Kulun fiillerini ve eşyada ortaya çıkardığı özellikleri Allah Subhânehu ve Tealâ yaratır. Ancak Allah Subhânehu ve Tealâ, bu fiilleri ve özellikleri, kul fiili yapmaya kalkıştığında ve eşyadaki özellikleri ortaya çıkarma anında yaratır. Yani fiilleri ve eşyadaki özellikleri kul yalnızca kendi gücü ve iradesi ile yaratamaz. Kulun gücü ve iradesi bulunduğu anda Allah Subhânehu ve Tealâ yaratır."

"**Kaza ve Kader**" denilen mesele ve bu konudaki görüşlerin özeti işte budur. Konuyu dikkatlice inceleyen kimse, mutlak sonuca varmak amacıyla değil, araştırma esasının gerektirdiği neticenin elde edilmesi ve araştırmanın yerinde yapılabilmesi için elbette ki araştırmanın üzerine oturtulacağı temelin bilinmesi gerektiğini görür.

"**Kaza ve kader**" meselesinde konunun temeli; kulun fiillerini, Allah Subhânehu ve Tealâ'nın veya kulun yaratıp yaratmadığı meselesi olmadığı gibi kulun fiili ile ilgili Allahu Teâlâ'nın iradesinin bulunup bulunmaması da değildir. Bu irade elbette mevcuttur. Konunun esası, Allahu Teâlâ'nın kulun gelecekte yapacağı işleri bilmesi, ilmiyle her şeyi kuşatması meselesi de değildir. "Kaza ve Kader" meselesi Levh-i Mahfuz'da yazılanlara göre kulun, fiili yapmak mecburiyetinde olması da değildir. Evet, araştırmanın üzerine oturtulacağı temel kesinlikle bunların hiçbirisi değildir. Konunun temelini oluşturan **sevap ve ceza meselesi** ile bunların asla ilgisi yoktur. Bu konular; yoktan var etmek, mümkün olanların hepsi ile ilgili irade, her şeyi kuşatan ilmi ve Levh-i Mahfuz'da her şeyin bulunması ile ilgili bir konudur. Bunlar ise fiile isabet eden **sevap ve ceza meselesinden** apayrı bir şeydir.

Hâlbuki "**Kaza ve Kader**" meselesinin üzerine oturtulması gereken asıl konu, fiile uygulanacak **sevap ve ceza konusudur**. Yani kul hayır

veya şer olan bir fiili yapmaya mecbur mudur yoksa bu konuda serbest midir? Fiili yapıp yapmama serbestiyeti var mıdır yoksa böyle bir serbestiyete sahip değil midir?

Kulların fiillerini inceleyen kimse insanın iki daire içerisinde yaşadığını görür.

Bunlardan birincisi insanın hakim olduğu dairedir. Bu daire, insanın tasarrufu altında bulunan ve serbest seçimi ile insanın fiillerini dilediği gibi yapabildiği bir alandır.

İkinci daire ise; insana hakim olan dairedir. İnsan bu daire içerisinde bulunur ve fiillerini bu daire çerçevesinde yapar. Bu dairede insandan çıkan veya insan üzerine uygulanan fiillerde insanın hiçbir rolü yoktur.

A- İnsana hakim olan dairedeki fiillerde ve bunların meydana gelmesinde insanın hiçbir rolü yoktur. Bu dairedeki fiiller iki kısımdır.

Doğrudan doğruya varlık nizamının/tabiat kanunlarının gerektirdiği fiiller.

- **Her** ne kadar her şey varlık nizamının dışına çıkmasa da doğrudan doğruya varlık nizamının gerektirmediği fiiller.

1- Varlık nizamının doğrudan gerektirdiği fiiller, bu nizamlara boyun eğerek mecburi olarak bu kanunlara göre gerçekleşir. Çünkü insan, kâinat ve hayatla birlikte konulmuş olan özel kanuna uygun olarak yürür. Kanuna aykırı davranamaz. Bu nedenle insana egemen olan dairede meydana gelen fiiller insanın iradesi dışında meydana gelir. İnsan bu daire içinde zorunlu olarak hareket eder. Bu dünyaya iradesi olmadan geldiği gibi yine iradesi olmadan gidecektir. Yalnızca cismiyle/fiziki yapısıyla, havada uçamaz, su üzerinde yürüyemez. Gözlerinin rengini, kafasının şeklini, vücudunun büyüklüğünü yaratamaz. Bunların tamamında, yaratılmış olan kulun herhangi bir tesiri ve ilgisi bulunmaksızın bunları yaratan yalnızca Allahu Teâla'dır. Çünkü varlık kanunlarını yaratan ve bu kanunları varlık dünyası için bir düzenleyici haline getiren Allahu Teâla'dır. Varlık âlemi bu kanunlara göre yürümeye mecburdur, onlara muhalefet etme hakkına sahip değildir.

2- Varlık kanunlarının gerektirmediği, insanın da defetme ve kendinden uzaklaştırma gücüne sahip olmadığı ikinci kısım fiillere gelince: Bu fiiller ya doğrudan insandan çıkar ya da kendi isteği dışında insan üzerinde gerçekleşir. İnsan kesinlikle bunları kendinden uzaklaştırma imkânına sahip değildir. Duvarın üzerinde bulunan bir

şahsın düşerek bir başka kişiyi öldürmesi, kuşa ateş eden kimsenin açtığı ateşin varlığından haberdar olmadığı bir insana isabet ettirip onu öldürmesi, telafisi mümkün olmayan bir arızadan dolayı bir uçağın düşmesi, bir otomobilin veya trenin devrilmesi ve bu nedenle de yolcuların ölmesi ve buna benzer birçok olay bu kapsama giren olaylardandır. İşte insanın üzerinde gerçekleşen veya insandan çıkan bu tür fiillerin olmasını her ne kadar varlık kanunları gerektirmese de, bunların hepsi insanın iradesi olmadan, ya insandan çıkmıştır ya da insanın üzerinde gerçekleşmiştir. Bu tür fiiller insanın gücü altında olan fiillerden değildir. Bunlar insana egemen olan dairede gerçekleşen fiillerdendir.

İşte, insana egemen olan bu dairede gerçekleşen fiillerin tamamı “**Kaza**” diye isimlendirilir. Çünkü fiile hükmeden Allah'tır. Fiilin meydana gelmesinde kulun iradesi hür değildir. Kulun herhangi bir serbestiyeti de yoktur. Bu nedenle bu fiillerin sonucunda insanın değerlendirmesine göre sevgi veya hoşnutsuzluk, fayda veya zarar olsa da, ortaya çıkan sonuçlardan Allahu Teâla kulu sorgulamaz, cezalandırmaz. Yani insan her ne kadar hayır ve şer olarak değerlendirse de bu fiillerdeki hayrı ve şerri bilen yalnızca Allahu Teâla'dır. Çünkü bu türden fiillerin oluşumunda insanın etkisi yoktur.

İnsan bu tür fiillerin niteliği ve fiil hakkında bir şey bilemeyeceği gibi fiili kendinden uzaklaştırma veya kendine doğru çekme imkânına da sahip değildir. Bu nedenle de bu tür bir fiilden dolayı ne sevap kazanır ne de cezalandırılır. İşte "**Kaza**" budur. Bu durumdaki bir fiilden dolayı da "**Kaza**" oldu denilir. Sonuç olarak da insanın **kazanın** Allah ^{Sübhanehu ve Teâla} dan olduğuna inanması, iman etmesi lazımdır.

B- İnsanın hâkim olduğu dairedeki fiillere gelince: Bu daire, insanın serbestçe seçtiği nizama göre, yani Allah ^{Sübhanehu ve Teâlâ} nın Şeriatına veya bir başka nizama göre yaşayabildiği dairedir. Bu daire insanın kendisinden kaynaklanan veya kendi iradesiyle insan üzerinde vuku bulan amellerin görüldüğü dairedir. İnsan dilediği gibi yer, içer, yürür, istediği zaman yolculuk yapar. Dilediği zamanda da bunları yapmaz. İnsan ateşle yakar, dilediği gibi bıçakla keser, dilediği gibi cinsi ihtiyacını veya mülk edinme ihtiyacını veya midevi açlığını doyurabilir. Bir fiili serbestçe yapabildiği gibi yine serbestçe de ondan vazgeçebilir. Bu nedenle de insan bu daire içerisinde yaptığı fiillerden sorumludur. Sevabı hak edecek bir fiili yaptığı zaman sevapla mükâfatlandırılır, cezalandırılmayı gerektiren bir fiili yaptığında da azap ile cezalandırılır.

Bu tür fiillerin "**Kaza**" ile ilgisi olmadığı gibi "**Kaza**"nın da bu tür fiillerle ilgisi yoktur. Çünkü insan, serbest iradesi ile fiili yapmaktadır. Bu nedenle de ihtiyari/serbest irade ile yapılan fiiller "**Kaza**" kapsamına girmez.

“**Kadere**” gelince: İster insana egemen olan dairede meydana gelen olaylar olsun, ister insanın egemen olduğu dairede meydana gelen olaylar olsun, eşyadan, insan hayat ve kâinat maddesinden oluşan ve eşya üzerinde meydana gelen fiillerdir. Bu fiiller bir sonuç olarak ortaya çıkar. Yani bu tür fiilin varlığından bir işin ortaya çıkması gerekir. İşte burada şöyle bir soru gündeme gelmektedir: İnsanın eşyalarda ortaya çıkardığı özellikleri insanın kendisi mi yaratıyor yoksa eşyaları yarattığı gibi eşyalardaki özellikleri de Allah ^{Sübhanehu ve Teâla} mı yaratıyor?

İnsanın eşyada ortaya çıkardığı özellikleri dikkatlice inceleyen kimse bunların insanın fiili olmayıp eşyanın özelliklerinden olduğunu fark eder. Eşyanın kendisine ait özelliklerinden bir özellik olmadıkça insanın bir özelliği yaratamaması, eşyalardaki özellikleri insanın yaratmadığının delilidir. Eşyaların kendisine ait olmayan veya kendisinde bulunmayan bir özelliğin insanın isteği ile ortaya çıkması mümkün değildir. Bu nedenle bu işler insanın fiilleri olmayıp eşyanın özellikleridir. Hem eşyaları hem de eşyalardaki özellikleri, takdir ettiği bu özelliklerin dışına çıkamayacağı şekilde yaratan Allahu Teâla'dır. Hurma çekirdeğinde elma değil, hurma bitme özelliği vardır. İnsan menisinde hayvan değil insanın meydana gelmesi özelliği vardır.

Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} eşyalarda da belirli özellikler yarattı. Ateşte yakma, odunda yanma, bıçakta kesme özelliğini yaratan ve her şey için aksi yönde hareket edemeyeceği, varlık nizamına göre hareket etmesini sağlayan kanunları koyan Allahu Teâla'dır. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın eşyalar için takdir etmiş olduğu bu özelliklere ters düşen olayların eşyalarda görülmesi harikulade/olağanüstü bir olay sayılır. Böyle bir olay da ancak peygamberlerde görülür ki bu da onlara verilmiş mucizelerdir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, eşyalarda belirli özellikleri yarattığı gibi insanda da içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları yaratmış, eşyalarda bulunan özellikler gibi içgüdü ve uzvi ihtiyaçlara da muayyen özellikler vermiştir. Nevi içgüdüsünde meselâ cinsî meyil özelliğini, beka içgüdüsünde meselâ mülk edinme özelliğini, uzvi ihtiyaçlarda meselâ açlık özelliğini yaratmış ve bu özellikleri varlık kanununa göre insan için gerekli kılmıştır.

İşte, Allah ^{Sübhanehu ve Teâla}'nın hem eşyalarda yaratmış olduğu belirli özellikler hem de insanda yarattığı içgüdülere ve uzvi ihtiyaçlara

"**Kader**" ismi verilir. Çünkü eşyaları, içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları yaratan ve onlara belirli özellikler veren Allahu Teâla'dır. İnsandaki şehvet duygularının kabarması, gözünü açtığına görmesi, yukarıya atıldığında taşın yukarıya doğru gitmesi, aşağıya doğru atıldığında inmesi gibi fiillerin hiçbiri insanın fiili değildir. Bunların hepsi ancak Allahu Teâla'nın eşyaları bu halde yaratmasının yani eşyayı ve eşyalardaki belirli özellikleri yaratmasının bir sonucudur. Bu nedenle özellikler insandan değil Allahu Teâla'dandır. Bunların meydana gelmesinde kulun kesinlikle herhangi bir rolü yoktur. İşte, "Kader" budur.

Bu açıklamalara göre, "**Kaza ve Kader**" konusunda "**Kader**" diye insanın eşyalarda ortaya çıkardığı özelliklere denir. Bu nedenle insanın, eşyalarda takdir edilen özellikleri Allah ^{Sübhanehu ve Teâla}'nın yarattığına iman etmesi gerekir.

Buna göre; "**Kaza ve Kader**", **insana egemen olan dairede meydana gelen kulun fiilleri ve eşyalarda insanların ortaya çıkardıkları özelliklerdir.**

"**Kaza ve Kader**"in hayrının ve şerrinin Allahu Teâla'dan olduğuna inanmak demek, insanda zorla meydana gelen ve def edemediği fiillerin ve insanın eşyalarda ortaya çıkardığı özelliklerin Allahu Teâla'dan olduğuna, bunların meydana gelmelerinde kulun hiçbir rolünün olmadığına inanmak demektir.

Bu nedenle ihtiyari fiiller yani insanın serbest iradesi ile yapabildiği fiiller "**Kaza ve Kader**" konusunun dışında kalmaktadır. Çünkü insanın serbest iradesi ile yapabildiği bu fiiller ya insandan kaynaklanır veya serbest iradesi ile insan üzerinde cereyan eder. Allahu Teâla insanı, insandaki içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları, eşyalardaki özellikleri yarattığında insanda temyiz kabiliyetine sahip aklı da yaratarak insana, bir fiili yapma veya yapmama serbestisini vermiştir. İnsanı bir fiili yapmaya veya yapmamaya mecbur bırakmamıştır. Eşyadaki özellikleri, içgüdüleri ve uzvi ihtiyaçları da bir fiili yapmaya veya yapmamaya mecbur kılmamıştır. Böylece insan, Allah ^{Sübhanehu ve Tealâ}'nın kendisine vermiş olduğu mümeyyiz akıl iyiyi kötüden ayırt edebilen akıl ile bir fiili yapıp yapmama konusunda serbest bırakılmıştır. Allah, aklı, Şer'î tekliflerin temeli kılmıştır. Bu nedenle insan, **hayır** olan bir fiili yaptığı zaman ona **sevap** vardır. Çünkü aklı, Allah ^{Sübhanehu ve Tealâ}'nın emirlerini yerine getirmeyi ve yasaklarından da sakınmayı seçmiştir. **Şer** bir fiili yaptığına ise insana **ceza** vardır. Çünkü insan aklı ile Allah ^{Sübhanehu ve Tealâ}'nın emirlerine muhalefet ederek yapılmasını

yasakladığı bir işi yapmıştır. Bu fiillerden dolayı da onun cezası haktır ve adildir. Çünkü o, herhangi bir zorlama olmadan bir fiili yapmada tamamen serbesttir. "**Kaza ve kader**"in bununla asla alakası yoktur. Buradaki mesele **kulun kendi fiilini serbestçe yapmasıdır**. Bu nedenle de insan yaptıklarından sorumludur. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ "Herkes kazancına bağlıdır."¹

Hidayet ve Dalâlet

"**Hidayet**" kelimesi lügatte; "**doğru yolu bulmak ve yol göstermek**" anlamına gelir" (هداه للدين) denildiğinde, "**ona dini gösterdi**"; (وهديته الطريق) denildiğinde; "**ona yolu gösterdim, evi gösterdim, tanıttım**" anlamları kastedilir.

"**Dalâlet**" kelimesi ise doğru yolu bulmanın zıddı bir anlamı ifade eder.

"**Hidayet**" kelimesi Şeriatta **İslâm'ı bulmak ve ona iman etmektir**.

"**Dalâlet**" kelimesi ise; Şeriatta, **İslâm'dan sapmak**, anlamındadır. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir hadisinde şöyle demektedir:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَى ضَلَالَةٍ "Allah ümmetimi dalâlet üzerinde birleştirmez."²

Allahu Teâlâ cenneti **hidayette** olanlar, Cehennemi de **dalâlette** olanlar için yaratmıştır. Yani Allah, **hidayette** olana sevap, **dalâlette** olana da azap verecektir. Sevap vermenin ve cezalandırmanın "**hidayet**" ve "**dalâletle**" ilişkilendirilmesi, "**hidayet**" ve "**dalâletin**" Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} ya ait değil insana ait fiiller olduğuna delalet eder. Eğer Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} 'dan olmuş olsaydı, Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} 'nın **hidayet** üzere olana sevap, **dalâlet** üzere olana da ceza vermemesi gerekirdi. Çünkü böyle bir durum, zulümü Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} 'ya nisbet etmeye götürür. Dolayısıyla Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} 'nın saptırdığı bir kula azap etmesi ona zulmetmesi anlamına gelir. Oysa Allahu Teâlâ zulümden münezzehtir ve yücedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurdu:

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ "Ve Rabbin kullara zulmedici değildir."¹

¹ Müddessir: 38

² Ahmed b. Hanbel, Müs. Kabâil, 25966

وَمَا أَنَا بِظَالِمٍ لِلْعَبِيدِ "Ben kullara zulmedici değilim."²

Ancak Kur'an-ı Kerimde **hidayet** ve **dalâleti** Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya nisbet eden ayetler de vardır. Bu ayetlere bakıldığında, **hidayet** ve **dalâletin** kuldand değil ancak Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},dan olduğu anlaşılmaktadır. Başka ayetlerde ise **hidayet** ve **dalâletin** kula nisbet edildiği görülür. Bunlardan da **hidayet** ve **dalâletin** kuldand kaynaklandığı anlaşılıyor.

Bu ayetleri teşrî bir kavrayışla anlamak gereklidir. Yani bunların kendisi için konuldukları teşrî vakıaları idrak edilmelidir. O zaman ^{Subhânehu ve Tealâ},ya nisbet edilen **hidayet** ve **dalâletin** vurguladığı anlamın insana nisbet edilen **hidayet** ve **dalâletten** başka bir anlamda olduğu, bunlardan her birinin üzerinde durduğu konu diğerinin üzerinde durduğu konudan başka olduğu ortaya çıkar. Böylece teşrî mana tamamen ortaya çıkar.

Evet, **hidayet** ve **dalâleti** Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},ya isnad eden ayetler **hidayete** erdirenin ve saptırmanın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} olduğunu açıkça ifade etmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أُنَابَ "De ki: Allah dilediğini dalâlete düşürür, kendisine yöneleni de hidayete erdirir."³

فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ "Muhakkak ki Allah dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini hidayete erdirir."⁴

فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ "Bundan sonra Allah dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini de hidayete iletir."⁵

وَلَكِنْ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ "Ama o, dilediğini dalâlete düşürür, dilediğini hidayete iletir."⁶

فَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ "Allah kimi hidayete erdirmek isterse, onun kalbini

¹ Fussilet: 46

² Kaf: 29

³ Ra'd-27

⁴ Fatır: 8

⁵ İbrahim: 4

⁶ Nahl: 93

İslâm'a açar. Kimi de dalâlete düşürmek isterse, onun da göğe yükseliyormuş gibi kalbini daraltır."¹

مَنْ يَشَأْ اللَّهُ يُضِلَّهُ وَمَنْ يَشَأْ يُجْعَلْهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "Allah; kimi dilerse, onu dalâlete düşürür. Kimi de dilerse, onu hidayet üstünde tutar."²

قُلْ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ "De ki; Allah hakka hidayet eder."³

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ

"Hamd olsun Allah'a ki; bizi buna hidayet etti. Eğer Allah bizi hidayete erdirmemiş olsaydı biz hidayete erecek değildik."⁴

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا "Allah kimi hidayete erdirirse o, doğru yola ermiştir. Kimi de dalâlete düşürürse artık onu doğru yola erdirecek bir kılavuz bulamazsın"⁵

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ "Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir."⁶

Bu ayetlerin mantukunda yani doğrudan doğruya sözlerin gösterdiği manada **hidayeti** ve **dalâleti** yapanın insan değil Allahu Teâlâ olduğuna açıkça işaret vardır. Yani insan kendiliğinden **hidayete** eremez. Ancak Allah ona **hidayet** verdiğiinde **hidayete** erer, saptırdığında da sapar.

Ancak başka karineler **hidayet** ve **dalâleti** doğrudan doğruya Allah Subhânehu ve Teâlâya isnad eden bu mantuku başka bir anlama, **hidayeti** ve **dalâleti yaratanın** Allah Subhânehu ve Teâlâ olduğu anlamına yönlendirmektedir. Doğrudan doğruya **hidayete** eren ve **dalâlete** düşen ise kuldur. Bu karineler ise hem aklidir hem de Şer'îdir.

Şer'i karinelere gelince: Birçok ayeti kerime **hidayeti** ve **dalâleti**, **dalâlete düşmeyi** kula nisbet etmektedir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا "Kim hidayete ererse kendi için hidayete ermiş olur. Kim de dalâlete düşerse kendi aleyhine dalâlete düşmüş olur."¹

¹ En'am: 125

² Enam: 39

³ Yunus: 35

⁴ Araf: 43

⁵ Kehf: 17

⁶ Kasas: 56

لا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ "Siz hidayette bulunduğunuzda dalâlete düşmüş olanlar size zarar veremez."²

فَمَنْ اهْتَدَىٰ فَلِنَفْسِهِ "Kim hidayete ererse bu kendi lehinedir."³

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ "Hidayete erenler işte onlardır."⁴

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ ضَلَّوْنَا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ "Ve küfredenler derler ki; Rabbimiz cinlerden ve insanlardan bizi dalâlete düşürenleri bize göster."⁵

قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَىٰ نَفْسِي "De ki Eğer ben dalâlete düşersem, ancak kendi aleyhime dalâlete düşmüş olurum."⁶

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ "İnsanları bilgisizce dalâlete düşürmek için Allah'a karşı yalan uyduranlardan daha zalim kimdir?"⁷

رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَن سَبِيلِكَ "Rabbimiz; senin yolundan insanları dalâlete düşürsünler diye mi?"⁸

وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ "Ve bizi ancak suçlular dalâlete düşürmüştür."⁹

وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ "Onları Samiri dalâlete düşürdü."¹⁰

رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَ "Rabbimiz, işte bizi bunlar dalâlete düşürdü."¹¹

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ "Ehl-i Kitaptan bir taife sizi dalâlete düşürmek istediler. Hâlbuki onlar kendilerinden başkasını dalâlete düşüremezler."¹²

إِنَّكَ إِنْ تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ "Çünkü sen onları bırakırsan kullarını dalâlete düşürürler."¹

¹ İsra: 15

² Maide: 105

³ Zümer: 41

⁴ Bakara: 157

⁵ Fussilet: 29

⁶ Sebe: 50

⁷ En'am: 144

⁸ Yunus: 88

⁹ Şuara: 99

¹⁰ TaHa: 85

¹¹ Araf-38

¹² Al-i İmran: 69

مَنْ تَوَلَّاهُ فَآتَاهُ يَضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ "O, kendisini dost edinen kimseyi dalâlete düşürür ve alevli azabın ateşine götürür."²

وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ "Şeytan onları dalâlete düşürmek istiyor."³

Bu ayetlerin mantuku, "**hidayet**" ve "**dalâlet**" fiilinin insana ait bir fiil olduğunu, hem kendini hem de başkasını **dalâlete** düşürdüğüne, şeytanın da **dalâlete** düşürdüğüne açıkça delalet etmektedir. Bu ayetler **hidayet** ve **dalâleti**, insana ve şeytana nisbet etmektedir. İnsan, kendisini **hidayete** ilettiği gibi kendini **dalâlete** düşüren da yine kendisidir.

"**Hidayet**" ve "**dalâletin**" Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}ya **nisbet edilmesinin** doğrudan doğruya bir nisbet değil, "hidayet" ve "dalâletin" **yaratıcısı** olması bakımından yapılan bir nisbet olduğunun **karinesi** işte budur. Birbirine zıt gibi görünen ayetleri yan yana koyup teşrî anlayışla anlaşıldığında bu ayetlerin bir kısmının delalet ettiği mananın diğer kısmının delalet ettiği manadan farklı olduğu görülür. Ayette Yüce Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} şöyle diyor:

قُلْ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ "De ki: Allah hakka hidayet ettirir/eriştirir."⁴

Başka bir ayette de:

فَمَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ "Kim hidayete ererse; yalnız kendisi için ermiş olur."⁵

Birinci ayet; **hidayete** eriştirenin Allahu Teâlâ olduğuna işaret ediyor. İkinci ayet ise; **hidayete** erenin insan olduğuna işaret etmektedir. Birinci ayetteki Allah "**hidayet eder**" ifadesi, insanın nefsinde hidayetin **yaratılmasıdır**. Yani "doğruyu bulma yeteneğinin yaratılması" demektir. İkinci ayette ise Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın insanda yaratmış olduğu **hidayet kabiliyetini** insanın doğrudan uygulamaya koyması ile hidayeti bulmasına işaret edilmektedir. Bu nedenle bir başka ayette;

وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ "Biz ona iki yol hidayet ettik."⁶ "Hayır yolunu ve şer yolunu gösterdik. Yani Biz insanda hidayet kabiliyetini yaratarak kendi kendine doğruyu bulma işini ona bıraktık", demektir.

¹ Nuh: 27

² Hacc: 4

³ Nisa: 60

⁴ Yunus: 35

⁵ Neml: 92

⁶ Beled: 10

İşte, **hidayet** ve **dalâleti** insana nisbet eden, insanla bağlantılı hale getiren bu ayetler, **hidayetin** doğrudan doğruya Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dan kula yönlendirildiğine işaret eden Şer'î karinedir.

Bu konudaki akli karineye gelince: Allahu Teâla insanları hesaba çekecek **hidayeti** bulana sevap verecek, **dalâlete** düşeni de azap ile cezalandıracaktır. Ve her insan ameline göre sorgulanacaktır. Allahu Teâla ayetlerde şöyle buyurmaktadır:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ "Kim salih amel işlerse kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhinedir. Ve Rabbin kullarına zulmedici değildir."¹

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ (7) وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ "Kim zerre miktarı hayır işlerse; onu görür. Kim de zerre kadar şer işlerse onu görür."²

وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا "Kim de inanmış olarak, salih ameller işlerse o zulümden ve hakkının yenilmesinden korkmaz."³

مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ "Kim kötü bir iş yaparsa cezasını görür."⁴

وَعَدَّ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا "Allah münafık erkeklerle, münafık kadınlara ve kâfirlere cehennem ateşini vaat etmiştir. Orada temelli kalıcıdır."⁵

Hidayet ve **dalâleti** doğrudan doğruya Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya isnad edersek o takdirde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın, kâfir, münafık ve asilere azap etmesi zulüm olur. Oysa Allahu Teâla zulümden münezzehtir ve yücedir. Bu nedenle **hidayet** ve **dalâlet** fiilinin doğrudan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya isnattan, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın **hidayeti yoktan yaratması** ve **hidayete muvaffak kılması** manasına çevirmek gerekir. Bu durumda ise anlam; **hidayeti bulan** ve **dalâlete sapan** insandır şeklinde anlaşılır. Bu nedenle insanın yaptıklarına göre muhasebe edilmesi doğru olur.

Buraya kadar yapılan açıklamalar; hidayet ve dalâleti Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya nisbet eden ayetler açısından yapılan bir açıklama idi. Ancak

¹ Fussilet: 46

² Zilzal: 7,8

³ TaHa: 112

⁴ Nisa: 123

⁵ Tevbe: 68

hidayet ve dalâleti **meşiet/dileme** ile birlikte ifade eden ayetler açısından konuyu ele almaya gelince;

يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ "Dilediğini dalâlete düşürür dilediğini de hidayete eriştirir."¹

Ayette geçen يَشَاءُ fiilinin mastarı olan **meşiet** kelimesi, **irade etmek** anlamındadır. Dolayısıyla ayet; hiçbir kimse Allah tarafından zorla **hidayete erdirilmez** ve zorla **dalâlete düşürülmez** anlamına gelir. Bilakis **hidayete eren** kimse Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın iradesi ve meşietiyile hidayete ermiş, **dalâlete düşen** de O'nun iradesi ve meşietiyile dalâlete düşmüş olur.

Geriye, birtakım insanların ebediyen **hidayete** ermeyeceklerini ifaden eden ayetlerle ilgili mesele kaldı. Allahu Teâla bu hususta şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ⁽⁶⁾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً "Şüphesiz ki kâfirleri, başlarına gelecekle uyarsan da uyarman da birdir. Onlar inanmazlar. Allah onların kalplerini ve gözlerini mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır."²

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ "Hayır, onların kazandıkları, kalplerini paslandırıp körletmiştir."³

وَأَوْحَىٰ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ "Nuh'a vahyedildi ki: **Senin kavminden iman edenlerden başkası asla inanmayacaktır.**"⁴

Bu ayetler, birtakım insanların asla iman etmeyeceklerinin Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} tarafından Resulüne bildirildiğini ifade etmektedir ki bu tür haberler Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın ilmine giren şeylerdendir. Bu ifadelerden, bir grup insanın iman edecekleri, bazılarının da iman etmeyeceklerinin önceden belirlenmiş olduğu gibi bir anlam anlaşılmamalıdır. Bilakis her insanda iman etme kabiliyeti vardır. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ve ondan sonra davet taşıyıcıları bütün insanları imana çağırarak muhataptır. Müslüman'ın herhangi bir kimsenin imanından ümitsizliğe düşmesi caiz değildir.

¹ Fatır: 8

² Bakara: 6,7

³ Mutaffifin: 14

⁴ Hud: 36

Ancak Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} **nın ilmiyle önceden bir kimsenin iman etmeyeceğini bilmesine gelince:** Allahu Teâla onu bilir, çünkü O'nun ilmi her şeyi kuşatmıştır. Bildiklerinden bize haber vermedikleri hakkında hüküm yürütmemiz caiz değildir. Allahu Teâla kendilerine haber vermedikçe hiçbir Nebi herhangi bir kimsenin iman etmeyeceğine dair bir hüküm vermemiştir.

Ancak Allahu Teâla'nın şu ayetlerine gelince;

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ "Allah fasıklar güruhunu hidayete erdirmez."¹

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ "Allah zalimler güruhunu hidayete erdirmez."²

وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ "Allah kâfirler güruhunu hidayete erdirmez."³

إِنْ تَحَرَّصَ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ "Onların hidayeti bulmalarına ne kadar hırs göstersen de, muhakkak ki Allah dalâlete sapanı hidayete erdirmez."⁴

إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ "Muhakkak ki Allah, haddi aşan yalancı bir kimseyi hidayete erdirmez."⁵

Bu ayetler onların **hidayete** ermelerine Allahu Teâla'nın muvaffak kılmayacağını ifade etmektedir. Çünkü **hidayete** ermekte başarılı kılmak Allah'tandır. Fasık, zalim, kâfir, dalâlette olan, haddi aşan, yalancı gibi sıfatlara sahip olanların hepsi **hidayetle** çelişen niteliklere sahip kimselerdir. Allahu Teâla bu tür sıfatlara sahip olanları **hidayete** ermekte başarılı kılmaz. Çünkü başarılı kılmak; insan için **hidayete** ermenin sebeplerini hazırlamaktır. Bu sıfatlara sahip olan kimseler için ise **hidayet** sebepleri hazır değildir, ancak **dalâlet** sebepleri hazırdır. Bunu en güzel Allahu Teâla'nın şu ayetleri ifade etmektedir:

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "Bizi doğru yola hidayet et."⁶

¹ Saff: 5

² Saff: 7

³ Bakara-264

⁴ Nahl: 37

⁵ Gafir: 28

⁶ Fatiha: 6

وَأَهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ "Bizi doğru yola ilet."¹ Yani doğruyu bulmaya "bizi muvaffak kıl" demektir. Bu ise **hidayetin** sebeplerini "bize kolaylaştır" demektir.

Ecelin Bitmesi, Ölümün Tek Sebebidir

Her ne kadar **ölüm** tek olsa da insanlardan birçoğu ölümün sebeplerinin çok sayıda olduğunu zannetmektedirler. Ölüm tektir fakat ölümün birçok sebebi vardır demektirler. Ölümün bazen veba gibi öldürücü bir hastalık ile bazen bıçaklama veya kurşunlanma ile veya ateşte yakmakla veya başı kesmekle veya başka şeylerle geldiğini görmektedirler. İnsanların birçoğuna göre bunların hepsi doğrudan doğruya ölüme götüren sebeplerdir. Yani bunlar nedeniyle ölümün gerçekleştiğini zannediyorlar. Bundan dolayı bu tür şeyleri ölümün sebebi olarak ilan etmektedirler. Buna göre de bunlar gerçekleştiğinde ölümün de gerçekleşeceğine, bunlar olmadığında ise ölümün de gerçekleşmeyeceğine inanırlar. Her ne kadar dilleriyle insanın eceliyle öldüğünü söyleseler de onlara göre ölüm, ecelin sona ermesiyle değil bu sebepler nedeniyle meydana gelir. Ve yine her ne kadar dilleriyle diriltenin ve öldürenin Allahu Teâla olduğunu söyleseler de öldürenin Allahu Teâla değil de bu sebepler olduğunu zannederler.

Gerçekte ise hem **ölüm** hem de onun **sebebi** tektir. Bu sebep, **ecelin sona ermesidir**. Öldüren yalnızca Allahu Teâla'dır. Ölümü gerçekleştiren doğrudan doğruya Allahu Teâla'dır.

Bir şeyin **sebebi** olarak kabul edilebilmesi için onun kesinlikle sonuca götürücü olması gerekir. Yalnızca onun sebebiyle sonuç elde edilmedikçe, sebep kılınanın sonuç vermesi mümkün değildir. Bunun tersi haller ise bir şeyin içinde normal olarak meydana geldiği özel görünümlü özel durumlardır. Bu şey o durumda meydana gelmeyip o durum olmaksızın da meydana gelebilir. Yani o durum içinde meydana gelmesi kesin değildir. Örneğin hayat, hayvandaki hareketin sebebidir. Hayvanda hayat varsa onda hareket de vardır. Hayvanda hayat yok olduğunda hareket de yok olur. Enerji, motordaki hareketin sebebidir. Enerji bulunduğu motor hareket eder. Enerji bulunmadığında ise motor hareket etmez. Bu durum, ekinlerin bitmesi için gerekli olan yağmurun tersine bir durumdur. Yağmur, ekinlerin bitmesi için sebep

¹ Sa'd: 22

değil, kendisiyle ekinin bittiği hallerden bir haldir. Yağmur ekini yetiştirir. Ancak bazen yağmur yağmasına rağmen ekin bitmez. Bazen de yaz ekini gibi yağmur yağmaksızın sadece toprağın rutubeti ile ekinin bittiği görülür. Aynı şekilde veba hastalığı, kurşunlanma veya başka bir olayla karşılaşılmasına rağmen ölümle karşılaşılmaz. Bazen de insanlar tarafından ölümün sebebi olarak nitelendirilen şeylerin hiçbirisi olmadığı halde ölüm olayının gerçekleştiği olur.

Ölümün gerçekleştiği birçok olayı ve bizzat ölümü inceleyenler, pratik olarak bundan emin olurlar. Ölümle sonuçlanabilecek bu şeylerin oluşumuyla bazen ölüm olayı gerçekleşirken bazen gerçekleşmez. Bazen de bunlar olmadan ölüm gerçekleşir. Örneğin öldürücü bıçak darbesiyle yaralanan bir kişinin bu yaradan dolayı öleceği hususunda doktorlar ittifak etmelerine rağmen insan ölmeyebiliyor, iyileşip sağlığına kavuşabiliyor. Bütün doktorların yaptığı dikkatli bir muayene sonucunda kalbin durmasına yol açacak bir bulguya rastlanılmamasına karşın, kalbin aniden durması sonucunda görünen bir sebep olmaksızın da insan bazen ölebilir. Dünyadaki hastaneler her gün bu türden binlerce olaya şahit olmaktadır ve doktorlar da birçok olayı bilmektedirler. Bazen kesin olarak ölüme götürücü bir durumun varlığına rağmen kişi ölmeyebilirken bazen de görünürde ölüme götürücü herhangi bir neden bulunmaksızın kişi aniden ölebilmektedir. Bu nedenle bütün doktorlar, tıbbî bilgileri çerçevesinde hiçbir şekilde iyileşme ümidi görmedikleri bir hastanın iyileşmesini, “bu bizim bilgimizin çok çok üzerinde bir durumdur” şeklinde itiraf etmektedirler. Bazen de, hayati bir tehlike söz konusu değildir, tehlikeyi atlatıp sağlığına kavuşacaktır denilen bir hastanın rahatsızlığı aniden şiddetlenip ölebilmektedir. Bu olayların tamamı hem doktorlar hem de insanlar tarafından yakînen müşahede edilmektedir.

Bütün bu olaylar, kendisi ile ölümün gerçekleştiği bu şeylerin hiçbirinin ölümün sebebi olmadığına açıkça delalet etmektedir. Zira bunlar ölümün sebebi olmuş olsaydı aksi bir durumun görülmemesi ve başka türlü olmaması gerekirdi. Yani hissedilen bir sebep olmadan ölümün gerçekleşmemesi gerekirdi. İnsanlar tarafından ölüme sebep olarak kabul edilen şeylerin tersine sadece bir kere bile olsa ölümle karşılaşılması veya bunlar olmadan ölümün gerçekleşmesi, bunların hiçbirinin ölümün sebebi olmadığına, sadece ölüm hallerinden bir hal olduğuna kesinlikle delalet etmektedir. Ölümün gerçek sebebi, ölümle sonuçlandıran sebep kesinlikle bunlar değildir. Şöyle denilebilir:

“Evet, normalde ölümün gerçekleştiği bazı şeyler ölümün sebepleri değil ölüm hallerinden bir haldir. Çünkü bazen bu şeylerin tersi olmaktadır. Ancak bununla beraber birtakım şeyler de vardır ki gerçekleştiği zaman kesinlikle ölümün gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla da ölümün sebebi olmaktadır. Örneğin, boynun kesilerek başın vücuttan ayrılmasıyla kesinlikle ölüm olayı gerçekleşir. Bunun tersi mümkün değildir. Kalbin durması ile de kesinlikle ölüm gerçekleşir. Bunun da tersi mümkün değildir. Bu nedenle bu ve benzeri insan bedenine ait organlardan birisinden dolayı kesinlikle ölüm gerçekleşir. Bu da ölümün sebebidir. Evet, boynun kılıçla vurulması, kalbin bıçaklanması gibi olaylar ölüm hallerinden bir haldir. Fakat ölümün sebebi değildir. Ancak boynun vurulması ve kalbin durması ölüm için bir sebeptir. Öyleyse neden, bunlar ölümün sebebidir, demiyoruz?”

Bunun cevabı şudur:

Boynun kesilip başın vücuttan ayrılması ne bizzat bedendendir ne boyundandır ne de kafadandır, bunların dışındaki bir etkenden kaynaklanmaktadır. Bu durumda ise boynun kesilmesi sebep olmaya elverişli değildir. Kesmek fiili sebep zannedilendir. Kesmenin bizzat kendisi sebep değildir. Çünkü kesme, kendiliğinden değil dış etkenden gelmektedir. Aynı şekilde kalbin durması da kendiliğinden gerçekleşmeyip kalbin dışındaki bir etkenden kaynaklanmaktadır. Bu durumda da kalbin durması ölümün sebebi olamaz. Kalbin durması bizzat ölümün sebebi değildir. Bilakis kalbi durduran nedenin ölümün sebebi olduğu zannedilmektedir. Çünkü kalp kendi kendine değil bir dış etkiyle durur. Bu nedenle, bizzat boynun kesilmesi veya kalbin durması kesinlikle ölümün sebebi sayılamaz. Bu durumda ise ölüm için muhtemel olan tek **sebe**p kalıyor ki o da bir **dış etkendir**.

Bunlara ilave olarak Allahu Teâla eşyalarda bir takım özellikler yaratmıştır. Bu özellikler yok olduğu zaman etkisi de yok olur. Bir şeyin özelliği aynen var olmadıkça özellikler de olmaz. Örneğin, Allahu Teâla, gözde görme özelliğini, kulakta işitme özelliğini, sinirlerde hissetme özelliğini, ateşte yakma özelliğini, limonda ekşi olma özelliği gibi özellikleri yarattı. Bu özellikler bir şeyin var olmasındaki doğallığın bir sonucudur. Onun niteliklerinden bir nitelik konumundadır. Mesela; akıcılık suyun doğal niteliklerindedir, sulama ise özelliklerindedir. Hareket, motorun doğal niteliklerinden, sıcaklık ise özelliklerindedir. Nabız, kalbin doğal sıfatındandır, canlılık ise özelliklerindedir. Sulama, sıcaklık ve canlılık, bir şeyin özelliklerinden olmakla beraber, aynı

zamanda doğal sıfatlarından bir sıfattır. Bir şeydeki özelliğin varlığı kendi özelliğinin eseri olan işin sebebi değildir. Bu durumda ise özelliğin yok olması, özelliğin eseri olan işin yok olmasına da neden olmaz. Bu nedenle ateşteki yakma özelliği yakmak için yeterli olmadığı gibi yakmanın sebebi olmaya da elverişli değildir. Ateşteki yakma özelliğinin varlığı yakmanın varlığı için de sebep olmadığına göre ateşten yakma özelliğinin kaldırılması da yakmanın yokluğuna sebep olamaz.

Böylece kalpteki hayat özelliğinin varlığı hayatın var olması için yeterli olmadığı gibi hayatın sebebi de olamaz. Hayat özelliğinin varlığı, hayatın varlığı için sebep olmadığına göre kalpteki hayat özelliğinin yok olması da hayatın yokluğunun sebebi olamaz. Bu nedenle, bir şeyin gitmesi onun özelliklerinin gitmesi için de sebeptir denilemez. Çünkü bir şeydeki özelliklerin gitmesinin sebebi, şeyin kendisinin dışından gelmektedir. **Dış etken** şeyin özelliklerini giderir. Ancak şey özelliksiz olarak olduğu gibi kalır. Veya şeyle beraber özellikleri de gider. Bu durumda ise şeyi veya şeyle beraber özelliğini de gideren sebep **dış etkindir**. Yoksa özelliği gideren sebep bizzat şeyin kendisi değildir. Bu açıdan bakıldığında da yani bedenün üzerindeki başın varlığı hayatın özelliklerinden bir özellik olması, kalp atışının kalbin özelliklerinden bir özellik olması nedeniyle, başın boyundan ayrılması ve kalbin durması ölümün sebebidir denilemez. Bilakis sebebin beklendiği zaman, başın gövdeden ayrılmasıyla ondaki özelliğin ve kalbin durmasıyla da kalpteki özelliğin giderilmesidir. Yoksa başın gövdeden ayrılması ve kalbin durması sebep değildir. Dolayısıyla da bir organın yok olması yani kalbin durması ve başın kesilmesi ölümün gerçek sebebi olamaz. Çünkü böyle bir olayın ölümün sebebi olması imkânsızdır. Zira hayat, organdaki özelliktir. Organdan bu özelliğin gitmesi veya organla beraber özelliğin gitmesi, organın kendinden kaynaklanan bir husus değil, ancak organ dışındaki bir etkenden kaynaklanmaktadır. Ancak ölümün sebebi dış etken de değildir. Çünkü hem aklen hem de vakıta itibarıyla bazen dış etkenin var olmasına rağmen ölüm olayı gerçekleşmemektedir. Bazen de hiçbir dış etken bulunmadan ölüm gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sebep olan etken kesinlikle sonuca götürmelidir. Bu durumda ise kesinlikle sonuca yani ölüme götürecektir **ölümün gerçek sebebinden** başka bir şey kalmamaktadır geriye. Bu sebep ise tamamen bunlardan başkadır.

Aklın algılama sahasına girmediği için ölümün gerçek sebebini aklın kavraması mümkün değildir. Elbette ki bunu bize Allahu Teâla'nın haber vermesi gerekir. Kendisine iman etmemiz için ölümün gerçek

sebebi, hem sübutu hem de delaleti kat'i/kesin delillerin verdiği haberlerle sabit olmalıdır. Çünkü ölümün gerçek sebebi akide kapsamına giren inanılması gereken şeylerdendir. Akide ise ancak kat'i delille sabit olur.

Allahu Teâla ise birçok ayette bize ölümün sebebinin **ecelin sona ermesi** olduğunu bildirmektedir. Muhakkak ki Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} dir öldüren. Ölüm şüphesiz **ecelin bitmesi** ile gerçekleşir bunun aksi mümkün değildir. Bu nedenle ölümün tek sebebi **eceldir**. Öldüren de Allahu Teâla'dır. Ölüm fiili doğrudan doğruya Allahu Teâla'ya aittir. Bu konuda birçok ayetler vardır. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا "Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur. O, vadesiyle yazılmış bir yazıdır."¹

Yani **ölüm** ileri ve geri alınması mümkün olmayan, bilinen bir **ecle** göre vakti belirlenmiş, vadesiyle yazılmış bir yazıdır.

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا "Ölüm anında ruhları alan Allah'tır."²

Yani ölüm anında insanı **öldüren**, ruhunu alan, insandaki hayat özelliğini ondan söküp koparan, **Allahu Teâla**'dır.

رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ "Benim rabbim öldüren ve diriltendir."³

Yani hayatı yaratan ve vareden, ölümü yaratan ve gerçekleştiren doğrudan doğruya Allahu Teâla'dır.

وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ "Halbuki öldüren de dirilten de Allahu Teâla'dır."⁴

Yine Allahu Teâla kâfirlerin sözlerine ayetlerle şöyle cevap vermektedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ "Ey iman edenler, siz; küfredip de yeryüzünde dolaşan veya gazada bulunan kardeşleri hakkında: Onlar yanımızda olsalardı ölmezler veya öldürülmezlerdi, diyen kâfirler gibi olmayın. Allah bunu

¹ Ali İmran: 145

² Zümer: 42

³ Bakara: 258

⁴ Al-i İmran: 156

onların kalplerinde bir hasret olarak koydu. Halbuki öldüren de dirilten de Allah'tır. Ve Allah yaptığımız şeyleri bilir."¹

Yani ölüm Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın elindedir. Bazen yolcuyu ve gaziyi canlı bırakırken bazen de oturanı dilediği gibi öldürür.

"Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde dahi olsanız ölüm sizi bulacaktır."²

Yani siz nerede bulunursanız bulunun, hatta sağlam kalelerde bulursanız dahi ölüm sizi yakalayacaktır.

"De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak."³

Bu ayet kâfirlere cevaptır. Allahu Teâla, canlarını alması için ölüm meleğini onlara gönderdiğinde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} onları öldürecek ve onlar Rablerine döneceklerdir demektedir.

"Dediler ki; Toprağa karışıp yok olduktan sonra mı biz yeniden yaratılacağız? Evet, onlar, Rablerine kavuşmayı inkâr edenlerdir. De ki Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."⁴

Yani canlarınız alınacaktır. السوفى kelimesi "ruhu almak" anlamına gelmektedir.

"De ki; Gerçekten sizin kaçıp durduğunuz ölüme mutlaka yakalanacaksınız."⁵

Yani kendisinden köşe bucak kaçmakta olduğunuz ölümü istemeye temenni etmeye cesaret edemezsiniz. Şüphesiz ki sizler işlediğiniz küfür suçunuzdan dolayı oraya götürüleceksiniz, onunla karşılaşacaksınız. Kaçış mümkün değildir.

"Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince, ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler."⁶

¹ Al-i İmran: 156

² Nisa: 78

³ Secde: 11

⁴ Secde: 10,11

⁵ Cuma: 8

⁶ Araf: 34

Yani onlar için takdir edilmiş olan **ecel** vakti geldiği zaman ne bir an öne alınırlar ne de bir an geri alınırlar. Ayette geçen ساعة kelimesi en küçük bir vakti ifade eden kinayedir.

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ "Aranızda ölümü biz takdir ettik."¹

Yani aranızda ölümü belli bir şekilde biz takdir ettik ve meşietimizin gerektirdiği gibi birbirinden farklı olarak rızkı size taksim ettik. Ömürleriniz uzun, kısa ve orta sürelerde olmak üzere farklılaştırıldı.

Hem delaleti hem de sübutu kat'i olan bu ayetler ve başkaları, hiçbir sebep ve müsebbib/neden olan olmaksızın bilfiil öldürenin ve diriltenin Allahu Teâla olduğu anlamı dışında hiçbir anlama gelmemektedir. İnsan ancak ecelinin bitmesi ile ölür. İnsanlar tarafından ölüme sebep olduğu zannedilen şeylerden herhangi birinin gerçekleşmesi ile ölmez. Bu nedenle **ölümün sebebi**, ölüm hallerinden biri değil yalnızca **ecelin sona ermesidir**.

Burada şöyle denilmez: "Ölümün Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya isnad edilmesi, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın ölümü yaratması açısından yapılan bir isnattır. Doğrudan doğruya sebep ya insandır ya da ölüme neden olan şeylerdir. Aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi:"

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى "Attığın zaman da sen atmadın fakat Allah attı."²

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا "Allah; kimi hidayete erdirmek isterse; onun kalbini İslâm'a açar. Kimi de dalâlete düşürmek isterse onun da kalbini daraltır."³

يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ "İstedliğini dalâlete düşürür, istediğini hidayete iletir."⁴

Bu şekilde söylenemez. Çünkü bu ayetlerde fiili doğrudan doğruya Allah'tan alıp insana yönelten karineler vardır. Bu durumda ise anlam şöyle olur: Atmayı, göğsü daraltmayı ve genişletmeyi, hidayeti ve dalaleti yaratan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dır. Fakat doğrudan doğruya bu fiili işleyen Allahu Teâla değil ancak insandır. Bu karineler hem akli hem de

¹ Vakıa: 60

² Enfal: 17

³ En'am: 125

⁴ Nahl: 93

Şer'î karinelerdir. Çünkü رَمِيَتْ "attın" kelimesinin anlamına göre, atmak Resulden kaynaklanmaktadır. Dalalette olanın cezalandırılması, İslâm üzere olana sevap verilmesi, insanın seçme hakkına sahip olduğuna delalet eder. İslâm'ı veya küfrü seçmesi, fiili işleyenin doğrudan doğruya insan olduğuna delalet eder. Eğer fiili işleyen doğrudan doğruya Allahu Teâla olsaydı azap etmemesi ve sevap vermemesi gerekirdi. Aynı zamanda aklen de idrak edilmektedir ki, atan şahıs resuldü. Aklını doğru bir şekilde kullanarak hidayete eren veya aklını dosdoğru bir şekilde kullanmamakla da dalalete düşen de doğrudan doğruya insandır.

Ancak ölüm olayı bunun tam tersinedir. Çünkü ölümün doğrudan doğruya Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dan başkasına ait olduğuna ve ecelin sona ermesinin dışında ölümün gerçekleştiğine delalet eden herhangi bir karine yoktur. Böylece ölüm için hissedilen bir sebebin bulunmadığı sabitleşmektedir. Ayetlerin anlamlarını açık anlamlarının dışında bir başka anlama götürecek bir nassın ve ölümün doğrudan doğruya Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dan başkasına ait olduğuna delalet edecek herhangi bir karinenin bulunmamasından dolayı ayetlerin anlamları lügat ve Şer'î karşılıklarının delalet ettiği anlamlar çerçevesinde kalmaktadır. Ayetlerin, ölümün doğrudan doğruya Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'nın elinde olduğu anlamını ifade ettiği kesinlik kazanmaktadır.

Bütün bu anlatılanlardan akli delille anlaşılmalıdır ki, içinde ölüm olayının gerçekleştiği şeyler, **ölümün sebebi değil sadece ölüm hallerinden bir haldir**. Gerçek sebep ölüm hallerinin dışında ve hissen algılanması mümkün olmayan şeydir. Kendisi ile ölümün ortaya çıktığı ölüm hallerinin hiçbirinin ölümün gerçek sebebi olmadığı ve ölümü meydana getiremeyeceği şer'î delille de sabit olmaktadır. Delaleti kat'î olan ayetler de ölümün gerçek sebebinin **ecelin bitmesi** olduğunu, öldürenin de Allahu Teâla olduğuna delalet etmektedir.

Rızık Yalnızca Allah'ın Elindedir

Rızık mülkiyetten başkadır. Çünkü **rızık**, "vermek" demektir. رزق kelimesi اعطى anlamına yani "verdi" anlamına gelmektedir. Mülkiyet ise, Şeriatın caiz kıldığı sınırlar çerçevesinde bir mala, bir şeye sahip olmak demektir. Hâlbuki rızık helal de olabilir haram da. Bunların hepsine de **rızık** denilir. Kumar oynayan kişinin başkasından kumar yoluyla elde ettiği mal bir rızıktır. Çünkü kumar oynayan kimse, rızık elde edilmiş

şekillerinden biri ile rızık elde etmeye kalkışmakla kumar oynayanlardan birisine Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın verdiği bir malı almaktadır.

İnsanlarda kendi kendilerini rızıklandırdıkları şeklinde bir zan vardır. Servete yani mala veya menfaate ulaştıkları durumları rızıkın sebebi saymaktadırlar. Her ne kadar rızıklandırmanın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}dan olduğunu dilleriyle söylüyor olsalar da, gayretiyle belirli bir miktarda maaş alan bir memurun kendi kendini rızıklandığını sanıyorlar. Çok fazla gayret sarfettiğinde veya ücretini artırmak için çeşitli yollarla çalışıp çaba harcadığında bu fazla çalışma ile kendini rızıklandırmış olduğunu sanıyorlar. Uğraştığı ticarete çaba harcayarak sattığı maldan kâr elde eden tüccarın, çabasıyla hastasını iyileştiren doktorun, kendi kendini rızıklandığı sanılır. Böylece her şahıs doğrudan doğruya çalışırsa, bu çabasıyla mal kazanır ve kendini rızıklandırmış olur. Bu şekilde düşünenlerce rızıkın sebepleri hissedilen ve elle tutulabilen şeylerdir. Malı kazanmaya götüren de sebeplerin oluşturduğu bu durumlardır. Bu durumları yerine getirenler bu malla rızıklanırlar. İster bizzat rızıklandırılan kendisi olsun isterse başkası olsun fark etmez.

İnsanlar, kendilerine rızık getiren durumların gerçek yapısını doğru bir şekilde kavrayamamalarının sonucunda bu türden ifadeleri kullanmaktadırlar. "**Sebeb**" ile rızıkın elde edildiği "**hal** " arasında ayırım yapamadıkları için, rızıkın elde edildiği halleri rızıkın sebebi zannetmektedirler. Gerçekte ise rızıkın elde edildiği bu durumlar, rızıkın sebepleri değil sadece rızıkın elde edildiği hallerden bir haldir. Eğer bunlar gerçek sebepler olsaydı kesinlikle aksi olmazdı. Hâlbuki bunun aksi olayların gerçekleştiği hissene gözlemlenmektedir. Bazen rızıkın elde edilebildiği bu haller gerçekleştirildiği halde rızık gelmemekte, bazen de bunların hiçbiri olmaksızın rızık elde edilebilmektedir.

Eğer çalışma ve benzeri haller rızıkın elde edilmesinin sebebi olsaydı müsebbibin yani sebep olan olayın, neticesi rızık olan kesin sonuca götürmesi gerekirdi. Rızıkın elde edilmesi için gerekli olan sonucun varlığına rağmen rızık elde edilememekte, bazen de tam tersi olmaktadır. Bütün bunlar, insanların birçoğunun sebep olarak gördükleri olayların sebep değil ancak rızıkın elde edildiği durumlar olduğuna delalet etmektedir.

Bir ay boyunca rızıkını elde etmek için çalışan bir memurun maaşına bir önceki ayın borcunu ödemesi için haciz konulabilmekte veya maaşını üzerine nafakasını temin etmesi vacib olan kimseler için veya vergilerini ödemek için harcayabilmektedir. Böyle bir durumda rızıkın

elde edildiği hal yani memurun çalışması gerçekleşmiştir. Fakat memur ücretini almadığı için rızık hasıl olmamıştır.

Bazen de Kudüs'te evinde oturan bir şahsa postacı, kendisinin tek varisi olduğu Amerika'daki bir yakının öldüğünü ve yakınından kendisine miras kaldığını, mirası alması için ya bizzat kendisinin ya da yetkili kıldığı birisi tarafından alınmak üzere çağrıldığını bildiren bir haber getirebilmektedir. Bu miras, evinde oturan kişinin bilmediği fakat ona gelen bir rızaktır.

Veya bir adamın evinin bir tarafı yıkılır ve yıkıntının altında önceden saklanmış bir mal bulur ve onu alır.

Eğer insanın oluşturduğu ortamlar rızık sebebi olsaydı tersi hallerde rızık elde edilmemesi, ancak bu haller bulunduğu rızık elde edilmesi gerekirdi. Rızık çalışmadan da elde edilmesi, elde edilmiş olaylarının rızık sebebi değil rızık elde edildiği haller olduğuna delalet etmektedir. Sebep sanılan herhangi bir hal olmadan rızık elde edildiği olaylar sayılamayacak kadar çoktur. Yemek halleri, yolculuk, yemek için hazırlanan bir yemeğin bırakılması ve daha birçok olaylar gözle görülür olaylardır. İşte kendisi ile rızık elde edildiği bu durumlar rızık sebebi değil rızık elde edildiği hallerdir.

Üstelik bunlara ilave olarak var olduğu zaman rızık geldiğine itibar edilen durumların rızık sebebi sayılması mümkün de değildir. Bu halleri yerine getiren kimse de hiçbir şekilde bu haller vasıtasıyla rızık elde etmiş olmaz. Çünkü böyle bir düşünce hem delaleti hem de sübutu kat'i olan Kur'an'ın nassı ile çelişmektedir. Bir şey delaleti ve sübutu kat'i olan Kur'an'ın nassı ile çeliştiğinde ise tereddüt etmeden Kur'an'ın nassı esas alınır ve onun dışındakiler tek sözle reddedilir. Çünkü Allah'tan olduğu kat'i delille sabit olan bir meselede kat'i delille sabit olanı almak ve onun dışındakileri terk etmek vacib olur.

Bu nedenle Müslüman'ın üzerine düşen görev rızık insanlardan değil Allah'tan olduğu gerçeğine teslim olmaktır. Te'vile/yoruma yer bırakmayacak kadar açıklıkla rızık insandan değil, yalnızca Allahu Teâla'dan olduğuna delalet eden birçok ayet vardır. İşte, bu ayetler rızık elde edilmesindeki birçok vesile ve üslûbun ancak rızık elde edildiği haller olduğu gerçeğine bizi götürmektedir. Bu konu ile ilgili olarak Allahu Teâla ayetlerde şöyle buyurmaktadır:

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ "Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin."¹

الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ "Sizi yaratan sonra rızıklandıran Allah'tır."²

أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ "Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden harcayın."³

إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ "Allah dilediğini rızıklandırır."⁴

اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ "Sizin de onların da rızığını Allah verir."⁵

لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ "Elbette Allah onları rızıklandıracaktır."⁶

يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ "Dilediği kimseye rızığı genişletir."⁷

فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ "Öyleyse rızığı Allah katında arayın"⁸

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا "Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızığı Allah'a ait olmasın."⁹

اللَّهُ هُوَ الرِّزَاقُ "Şüphesiz ki rızıklandıran Allah'tır."¹⁰

Bu ayetler ve bunların dışında hem delaleti hem de sübutu kat'i olan birçok ayet vardır. Bu ayetler yalnızca tek manaya delalet ederler ve tevili de kabul etmezler. Bunlar, rızığın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},dan başkasından değil yalnız Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dan olduğu anlamını ifade ederler. Yalnızca Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} dır rızık veren. Rızık yalnızca Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın elindedir.

Rızığın yalnızca Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},dan geldiğini ifade eden ayetlerin varlığıyla beraber, kendisi ile rızığın elde edildiği hallerden birini seçme gücünü insana vererek rızığı elde etmek için çalışmayı da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} kullarına emretmiştir. İnsanlar kendi serbest seçimleriyle rızığın elde edildiği bütün hallere girerler. Ancak bu haller rızığın sebebi değildir. Ayetin açık nassında da olduğu gibi rızığı getirenler de değildir onlar. Bilakis rızığın helal veya haram olmasına

¹ Maide: 88

² Rum: 40

³ Yasin: 47

⁴ Al-i İmran: 37

⁵ Ankebut: 60

⁶ Hacc: 58

⁷ Ra'd: 26

⁸ Ankebut: 17

⁹ Hud: 6

¹⁰ Zariyat: 58

bakılmaksızın bu hallerde onları rızıklandıran Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}dır. Bu halleri Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın onlara farz, haram veya mübah kıldığına ve rızkın elde edilip edilmediğine de bakmadan onları rızıklandıran Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}dır.

Ancak İslâm, rızkın elde edildiği hallerden Müslüman için caiz olanları ve olmayanları açıklamıştır. Rızkın hallerini değil, mülk edinme nedenlerini açıklayarak mülkiyeti bu durumlarla sınırlandırmıştır. Şer'î bir neden olmadan bir kimse mülk edinemez. Her ne kadar helal de haram da rızık olarak Allahu Teâlâ'dan ise de Şeriata göre ancak helal rızık mülk edinilebilir. Onun dışındakiler haram olup mülk edinilemez.

Geriye tek mesele kalmaktadır: “Kişinin sahip olduğu her şey, sahip olduğundan faydalanmasa dahi onun rızkı mıdır yoksa yalnızca faydalandığı şeyler mi onun rızkıdır?”

Bunun cevabı şudur: Kur'an'ın ayetleri, faydalansa da faydalanmasa da insanın sahip olduğu her şeyin onun rızkı olduğuna delalet etmektedir.

لِيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ "Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine onun adını ansınlar."¹

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ "Allah dilediği kimseye rızkı genişletir."²

وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ "Rızkı kendisine daraltmış olan da."³

أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُم "Size rızık olarak verdiklerinden infak edin."⁴

كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ "Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyin."⁵

وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ "Kendilerini bunların geliri ile rızıklandırıp giydirin..."⁶

وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ "Halkını mahsullerle rızıklandır."⁷

كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ "Allah'ın rızkıdan yiyin, için..."⁸

¹ Hacc: 34

² Ra'd: 26

³ Talak-7

⁴ Yasin-47

⁵ Ta Ha: 81

⁶ Nisa: 5

⁷ Bakara: 126

⁸ Bakara: 60

İşte, bu ayetler **sahip olunan şeylerin tamamının rızık olarak isimlendirileceğine** açıkça delalet eder. Doğal olarak da **kendisinden faydalanılan şeyleri de kapsar rızık** kavramı. Tahsis edici olmadan **rızık** kelimesi yalnızca kendisi ile faydalanılan şeylerle sınırlandırılmaz. Çünkü hem ayetler hem de delaletleri geneldir.

Bu nedenle sana ait bir malı hırsızlıkla veya zorla veya zimmetine geçirmek suretiyle alan bir kimse için; o senden senin rızkını aldı denilemez. Bilakis o, kendi rızkını senden aldı denilir. İnsan bir mala sahip olduğunda rızkını almış olur. Ondan malı alındığında ise, rızkı alınmış sayılmaz. Bilakis mala kim sahip olursa, sahip olan kimse diğerinden rızkını almış sayılır. Hiçbir kimse bir başkasının rızkını alamaz, ancak başkasından kendi rızkını alır.

Allah'ın Sıfatları

Kelamcılar çıkmadan önce ne “Allah^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın sıfatları**” konusu biliniyordu ne de herhangi bir araştırmada izine rastlanmıştı. Kur'an-ı Kerimde ve Hadisi şeriflerde de “Allah^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın sıfatları**” şeklinde bir ifade geçmedi. Herhangi bir Sahabenin, “Allah^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın sıfatları**” kelimesini kullandığı veya Allah^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın sıfatları** hakkında konuştuklarına da rastlanılmadı. Kelamcıların Kur'an-ı Kerimde geçtiğini söyledikleri Allah^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın sıfatlarını** Kur'an'ın ışığı altında şu ayeti kerimelerin doğrultusunda anlamak gerekir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ "Senin güçlü Rabbin onların sıfatlandırdıklarından münezzehtir."¹

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"²

تَذَرُكُهُ الْأَبْصَارُ "Gözler O'nu görmez"³

Ayrıca Allah^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın sıfatları** Kur'an-ı Kerimde geçtiği şekilde ancak Kur'an'dan alınır.

İlim sıfatı Allah^{Subhânehu ve Tealâ,} **nın** şu sözünden alınır:

¹ Saffat: 180

² Şura: 11

³ En'am: 103

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ
"Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı ve yerin karanlıklarında olan taneyi, yaşı, kuruyu ki apaçık kitaptadır, ancak O bilir."¹

Hayat sıfatı da şu ayetlerden alınır:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ "Allah, O'ndan başka ilah olmayan diri, her an yaratıklarını gözetip durandır."²

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ "O diridir. O'ndan başka ilah yoktur."³

Kudret sıfatı da şu ayetlerden alınır:

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا
"De ki: Üstünüzden ve altınızdan size azap göndermeye, sizi fırka fırka yapmaya kadir olan O'dur."⁴

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ
"Gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'ın, onların benzerlerini de yaratmaya kadir olduğunu görmezler mi."⁵

İşitmek sıfatı Allahu Teâla'nın şu sözlerinden alınır:

إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ "Muhakkak ki Allah işitir ve bilir."⁶

وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ "Allah işitir ve bilir."⁷

Görme sıfatı Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın şu sözlerinden alınır:

وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ "Muhakkak ki Allah işitir ve görür."⁸

وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا "Rabbin her şeyi görür."⁹

إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ "Muhakkak ki Allah işitir ve görür."¹⁰

¹ En'am: 59

² Âl-i İmran: 2

³ Ğafir: 65

⁴ En'am: 65

⁵ İsrâ: 99

⁶ Enfal: 17

⁷ Bakara: 224

⁸ Hacc: 61

⁹ Furkan: 20

¹⁰ Mü'min-20

Kelam sıfatı Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın şu sözlerinde olduğu gibi alınır:

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا "Allah Musa ile de konuştu."¹

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ "Musa tayin ettiğimiz vakitte gelince ve Rabbi onunla konuşunca."²

İrade sıfatı Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın şu sözlerinden alınır:

فَعَالَ لِمَا يُرِيدُ "Her dilediğini mutlaka yapandır."³

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri sadece o şeye 'ol' demektir, hemen olur."⁴

وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ "Ancak Allah istediğini yapar."⁵

Yaratma sıfatı da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın şu sözlerinden alınır:

اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ "Allah her şeyin yaratıcısıdır"⁶

وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ "her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiştir."⁷

Vahdaniyet, Kıdem ve daha başka sıfatlar Kur'an-ı Kerim'de geçtiği gibi bu sıfatlar da Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Bu noktada Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın vahdaniyeti, ezeli olması, diri, canlı, güçlü, işiten, gören, konuşan, her şeyi bilen olduğu konusunda Müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

Kelamcılarının ortaya çıkmasıyla Müslümanlar arasına felsefi düşünceler sızınca kelamcılar arasında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın sıfatları konusunda ihtilaflar yayılmaya başladı.

Bu konuda Mutezile şöyle demektedir:

“Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın zatı ve sıfatı tek bir şeydir. İlmin, kudretin ve hayatın O'nun zatına eklenmesi ile değil Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, zatıyla diridir, âlimdir ve kadirdir. Eğer Allahu Teâlâ, insanda olduğu gibi zatına eklenen ilim ile âlim ve yine zatına eklenen hayat ile diri olsaydı sıfat ve

¹ Nisa: 164

² Araf: 143

³ Buruc: 16

⁴ Yasin:82

⁵ Bakara-253

⁶ Zümer: 62

⁷ Furkan: 2

sıfatla nitelenen, taşıyan ve taşıdığı ile nitelenen olması gerekirdi. Hâlbuki bu, ancak cisimleşebilen şeylerde görülür. Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} ise cisimleşmekten münezzehtir. Her sıfatın kendisi bağımsız olarak vardır, dediğimizde ise ezeli olanlar, başlangıcı olmayanlar çoğalmış olur. Bir başka ifade ile ilahlar çoğalır.”

Aynı konuda Ehl-i Sünnetin görüşü ise şöyledir:

“Allah ^{Sübhanehu ve Teâla} zatı ile kaimdir ve ezeli sıfatları vardır. Sıfatlar, "Ne Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}dır ne de Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}dan başkadır" Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın sıfatlarının olması ise, O'nun, âlim, diri ve kadir olmasıyla sabittir. İlim, hayat, kudret ve bunların dışındaki sıfatların hepsinin vacibu'l vücud/varlığı zorunlu mefhumuna ilave bir anlama delalet ettiği malumdur. Yoksa bütün lafızlar eşanlamlı lafızlar değildir. Bu nedenle Mutezilenin dediği gibi, O âlimdir fakat onun ilmi yoktur, O kadirdir fakat O'nun gücü yoktur şeklinde söylemek mümkün değildir. Bu açıkça imkânsız bir şeydir. Bu söz, "siyahta karalık yoktur" sözümüze benzer. O'nun ilminin, kudretinin ve diğer sıfatlarının ispatı hakkında nasslar konuşmaktadır. Yalnızca âlim ve kadir olarak isimlendirilmesi değil, mükemmel fiillerin ortaya çıkması da O'nun ilminin ve kudretinin varlığına delalet etmektedir.

Allahu Teâla'nın sıfatlarının ezeli olmasına gelince: Sonradan olanların varlığının O'nun zatı ile kaim olması imkânsızdır. Zira kadim ve ezelinin sonradan olan ile kaim olması imkansızdır.

Allahu Teâla'nın zatı ile kaim olmasına gelince: Bu, varlık için zaruri olan şeylerdendir. Çünkü kendisiyle var olduğu şey olmadan bir şeyin sıfatının anlamı yoktur. Bilinenle sıfatlandığında ise âlim olmasının anlamı yoktur. Bilakis O'nun âlim olması demek ilim sıfatının O'nunla var olması demektir.

Fakat sıfatın Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın kendisi veya kendi dışında olmamasına gelince: Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın sıfatları zatının aynı değildir. Çünkü akıl, niteliğin nitelenenden başka olmasını gerektiriyor. Sıfat, zattan/kendi özünden fazla bir manadır. Çünkü o, Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın sıfatıdır, Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}dan başka değildir. Öyleyse sıfatlar, ne şeydir, ne zattır, ne de ayndır/cevherdir. Sıfat ancak zatına ait bir vasıftır. Sıfat Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın zatı olmamakla beraber Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın dışında da değildir. Bilakis Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın sıfatıdır.

Ancak Mutezile'nin; 'her sıfatın kendi kendine var olduğunu söylersen ilahlar çoğalır' sözüne gelince: Bu durum sıfat, zat olduğu zaman geçerli olur. Oysa sıfat, kadim zatın vasfıdır. Zatin bir şeyle vasıflanması ise zatların çoğalmasını gerektirmez. Ancak tek bir zatın birçok sıfatının olduğunu gösterir. Bu nedenle sıfatların çoğalması vahdaniyeti yok etmediği gibi ilahların çoğalmasını da gerektirmez.”

İşte böylece Ehl-i Sünnet, Mutezile'ye karşı aklen, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatlarının zatının dışında olduğunu ispatlamış oldu. Sıfat O'nun zatından başka bir şeydir. Çünkü sıfat ile sıfatlanan başka başka şeylerdir. Fakat sıfat sıfatlanandan ayrılmaz. Ardından da bu ezeli sıfatlardan her birinin ne anlama geldiğini açıklayarak şöyle dediler:

“**İlim** sıfatı ezeli bir sıfat olup ilimle ilgili bir olay olduğunda bilinenler ortaya çıkar.

Kudret sıfatı da ezeli bir sıfat olup kudretle ilgili olaylar olduğunda güçleri etkiler.

Hayat da ezeli bir sıfattır ve diri olanın sıhhatli olmasını gerektirir. Kudret kuvvet demektir.

İşitmek, işitilenlerle alakalı ezeli bir sıfattır.

Görmek, görülenlerle alakalı ezeli bir sıfattır.

Hayal ve vehim/kuruntulanma yolunu kullanmadan, duyuların etkisi altında kalmadan ve hevanın aracılığı olmaksızın bu sıfatlarla tam olarak idrak eder.

İrade ve meşiet diri olanda var olan bir sıfattır. İrade ve meşiet sıfatıyla; Kudretin külle/bütüne nisbetin birbirine denk olmasıyla birlikte, herhangi bir vakitte takdir edilenlerden birinin gerçekleşmesinin tahsis edilmesini gerektirmektedir.

Kelam da ezeli bir sıfat olup Kur'an diye isimlendirilen kelam sıfatının bir ifade şeklidir. Allahu Teâla, seslere harflere ve bu kelimelerden meydana gelen cümleleri tertip etmeye muhtaç olmayan bir kelam ile mütekellimdir/konuşandır. Bu nedenle Kelamın zıddı olan konuşmamak ve dilsizliğin ondan nefyedilmesi gerekir. Allahu Teâla bir tek kelam sıfatı ile emreder, nehyeder ve haber verir. Emrettiği, nehyettiği ve haber verdiği herkes kendinde bir mana görür ve sonra da o manaya delalet eder.”

Ehl-i Sünnet, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} ya ait ezeli sıfatları ispatladıktan sonra Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatlarının ne anlama geldiğini de böylece

açıkladı. Ancak Mutezile, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatlarının bu anlama geldiğini kabul etmez. Zira Mutezile, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zatından ayrı sıfatları olduğunu kabul etmeyerek şöyle der:

“Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın; **kadir**, **âlim** ve **muhit** olduğu ispatlandığına göre, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zatında ve sıfatında da herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Değişiklik sonradan yaratılanların sıfatlarındandır. Allahu Teâla ise bundan münezzehtir. Bir şey, yok iken bir şeyi var ediyor, var iken de yok ediyorsa ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kudreti ve iradesi her iki olaya da taalluk ederek yok olan bir şeyi var etmiş ve var olan bir şeyi de yok etmiş ise, **kadim** olan ilahi kudret hadis/sonradan var olan bir şeye nasıl taalluk eder ve onu meydana getirir? Onu niçin bu zamanda meydana getirdi de başka bir zamanda meydana getirmedi? Daha önce ilgilenmediği bir şeyle ilahi kudretin sonradan ilgilenmesi, ilahi kudrette bir değişimin var olduğu anlamına gelir. Oysa Allahu Teâla'nın kudretinde sonradan herhangi bir değişimin olmayacağı kesinlikle sabittir. Zira değişimin olmaması **kadim** ve **ezeli** olmanın gereğidir. **İrade** konusunda da durum böyledir. Aynı şey **ilim** sıfatı hakkında da söylenebilir. İlim, bilinenin olduğu hal üzere açığa çıkması demektir. Bilinen zamanla değişebilir. Dalında asılı duran bir yaprak bir müddet sonra düşebilir. Yaş halde bulunan bir şey kurur, canlı olan ölür. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın ilmiyle şey ne halde ise o hal üzere açığa çıkar. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın olmadan önce bir şeyin ne hale geleceğini bildiği gibi şu andaki halini ve yok olduktan sonraki halini de bilir. Durum böyle iken nasıl olur da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın ilmi varlıkların değişimi ile değişebilir? Olayların değişimi ile değişen ilim, sonradan var olan ilimdir. Allahu Teâla ise sonradan var olanlarla var olmaz. Sonradan var olanlarla alakalı olan da sonradan var olmuştur.”

Mutezile'nin bu itirazı üzerine Ehl-i Sünnet Mutezile'ye şöyle cevap vermiştir:

“Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kudretinin eşyayla ilgili iki yönü vardır:

a- Bilfiil takdir olunanın varlığını gerektirmeyen ezeli kudret,

b- Bilfiil takdir olunanın varlığını gerektiren sonradan ortaya çıkan;

Kudret, bir şeye taalluk ettiği/ilgi alanına aldığı zaman o şeyi var eder. Oysa o şey kudretin ilgi alanına girmesinden önce de var idi. Kudretin şeyi ilgi alanına alması ile şeyin var olması kudretin sonradan ortaya çıkan olmasını gerektirmez. Kudretin daha önceden ilgilenmediği bir şeyle sonradan ilgilenmesi, kudrette değişiklik sayılmaz. Kudret her

zaman ne ise odur. Bir şeyi ilgi alanına aldığı anda onu var eder. Değişen, kudret değil takdir olunandır. Kudret ise asla değişmez.

İlim sıfatına gelince; İlimin ilgi alanına alma imkânına sahip olduğu her şey bilfiil bilinendir. Bilgeliği gerektiren şey Allahu Teâlâ'nın zatıdır. Bilinmek ise eşyanın zatlarıdır. Allahu Teâlâ'nın zatı bütün eşya için eşit seviyededir. İlim, zata göre değişmez. Ancak izafet açısından değişme olur ki bu da caizdir. Muhal/imkansız olan ise, bizzat ilim sıfatının ve kudret gibi diğer kadim sıfatların değiştiğini kabul etmektir. Bu sıfatların kadim olmaları ilgi alanına girdikleri şeylerin de kadim olmalarını gerektirmez. Bu sıfatlar kadim olup sonradan olanları ilgi alanına alabilirler.”

İşte, böylece bir taraftan kelamcılardan Mutezile, diğer taraftan da Ehl-i Sünnet arasında "Kaza ve Kader" meselesinde olduğu gibi “Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}’nın sıfatları” konusunda da bir tartışma patlak verdi. Ancak ne gariptir ki, kelamcılar arasında patlak veren tartışmalar daha önce de Yunan filozofları arasında patlak veren tartışmaların aynısıdır. Yunan filozofları daha önce yaratıcının sıfatları ile ilgili bu noktalar üzerinde durmuşlar, Mutezile de onların üzerinde durdukları bu konularda Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}’ya olan imanları ve tevhid inancına dair görüşleri çerçevesinde Yunan filozoflarına cevap verme düşüncesi ile bu konuları gündeme getirmiştir. Yunan felsefesinin arkasından patlak veren bu tartışmada, Mutezile'nin yükünü hafifletmek için Ehl-i Sünnet de mantıki önermeler ve nazari varsayımlarla ulaştıkları neticelerle Yunan filozoflarına cevap verme girişiminde bulunmuştur.

Ancak Ehl-i Sünnet de Mutezile'nin düştüğü aynı hataya düşerek, aynı platformda yani aklın kavrayabildiği ve kavrayamadığı, duyu organlarının hissedebildiği ve hissedemediği konular üzerinde tartışarak, sözlerini desteklemek için Kur'an ayetlerini kullanarak ve görüşlerine ters düşen ayet ve hadisleri de tevil ederek, tartışma konusu olan her konuya akli esas alarak cevaplar verme yanılığına düşmüştür. Böylece Mutezile, Ehl-i Sünnet ve diğer tüm kelamcılar, akli esas alma, aklen ulaştıkları sonuçları ayet ve hadislerle destekleme veya aklen vardıkları sonuçlara uydurmak için ayetleri tevil etme konusunda aynı seviyeye düştüler.

Anlaşıldığına göre kelamcılarını araştırmada bu metodu takip etmeye sürükleyen sebepler iki tanedir. Bunlar:

1- Aklın tarifini yapamamış olmaları,

2- Hakikatleri kavramada Kur'an metodu ile felsefecilerin metodu arasındaki ayırımı yapamamış olmaları.

Kelamcıların akli tarif edemedikleri, yaptıkları akıl tarifinde açıkça görülmektedir. Kelamcıların akli şöyle tarif ettikleri rivayet edilir:

"Akıl, nefis ve idrakler için bir kuvvettir." Onların bu sözleri şu anlama gelmektedir: **"Duyuların sağlam olması halinde ilmin kendisine tabi olduğu zaruretlerdir."** Akıl için getirilen bir başka tarif ise şöyledir: **"Akıl müşahede edilenler, hissedilenler ve çeşitli vasıtalar ile ğaiblerin/bilinmeyenlerin idrak edildiği bir cevherdir."** **"Akıl, nefsin bizzat kendisidir."**

Kelamcıların akla bu şekilde anlamlar yükleyip ardından da çeşitli nazariyeler ve önermelerle varlığı olmayan sonuçlar çıkarmaları ve kendi kendine işte bu sonucu akıl idrak etmektedir demeleri garipsenmemelidir. Bu nedenle onlara göre, akli araştırmalarının belli bir sınırı yoktur. Yaptıkları her araştırma onları daha da derinlere götürmüş ve kendilerinin akli araştırmalar diye isimlendirdikleri sonuçlara ulaştırmıştır.

Bu nedenle Mutezile'nin: "Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın ezeli kudretinin sonradan olan takdir edilene ilişkilendirilmesi kudret sıfatını hadis kılar" deyip bunu da akli araştırma ve akli sonuç saymaları garipsenmemelidir. Aynı konuda Ehl-i Sünnet ileriye sürdüğü; "Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın kudretinin takdir edilene ilişkilendirilmesi kudretin değişmesini ve hadis/sonradan olmasını gerektirmez. Çünkü kudreti hadis kılan şey takdir edilen değil kudretin değişmesidir" ifadesini akli araştırma ve akli sonuç olarak saymaktadır. Zira tüm kelamcılara göre akıl, nefis veya zaruriyatı ilmin kendisine tabi olduğu bir içgüdüdür. Öyleyse o, her şeyde araştırma yapabilir.

Eğer kelamcılar **aklın** manasını gerçek bir şekilde kavrayabilmiş olsalardı; varsayıma dayalı bu araştırmalara girme, soyut şeylerin üzerine başka soyut şeylerin kurulmasından ibaret olan ve akli hakikatler diye isimlendirilen, vakıası idrak edilemeyen sonuçlara varma yanılığına düşmeyeceklerdi.

İşte, şimdi çağımızda aklın tarifi bizlerde açıklığa kavuşmuş durumdadır. Dolayısıyla bu tarife dayanarak aklın araştırma yapması mümkün olmayan alanlarda yapılan araştırmaların akli araştırmalar olarak isimlendirmenin mümkün olmadığını bilmekteyiz. Dolayısıyla bu konularda araştırma yapmayı kendimiz için uygun görmüyoruz. Çünkü

biz biliyoruz ki akıl; "**Duyu organları aracılığı ile vakıanın beyne iletilmesi ve ön bilgiler aracılığı ile beyne ulaştırılan vakıanın beyinde yorumlanmasıdır.**" Bu nedenle her akli araştırmada dört unsurun bulunması mutlaka gereklidir. Bunlar:

- 1- Sağlam bir beyin,
- 2- Duyu organları,
- 3- Vakıa,
- 4- Bu vakıayı yorumlamaya yarayacak ön bilgiler.

Her ne kadar dört unsurdan birinin olmadığı yerde mantıki araştırmadan veya hayal ve kuruntudan söz etmek mümkün ise de bu dört unsurdan birisinin olmadığı bir yerde **akli araştırmadan** söz etmek kesinlikle mümkün değildir. Zira aklın unsurlarından uzak bir şekilde varılan sonuçların tamamının hiçbir değeri yoktur. Çünkü bu sonuçlar aklın kavrama alanına girmemekte veya kaynağını akıl idrak edememektedir. Tüm kelamcıların aklın manasını kavrayamamış olmaları, onları hissen algılanamayan veya hakkında herhangi bir ön bilgiye sahip olmadıkları konular üzerinde araştırma yapmaya ve bunlara önem vermeye sürüklemiştir.

Kelamcıların akli araştırmada Kur'an'ın metodu ile felsefecilerin metodunu birbirinden ayıramamalarına gelince;

Hem Kur'an hem de felsefeciler ilahiyatla alakalı konulardan bahsetmektedir. Ancak felsefecilerin ilahiyatla alakalı konulardan bahsetmeleri, mutlak varlık ve mutlak varlığın zâtı için gerekenler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Felsefeciler kâinat yerine kâinat ötesi konuları araştırdılar. Bu amaçla önermeleri için birtakım deliller düzenlediler ve bu delillerle birtakım sonuçlara ulaştılar. Daha sonra vardıkları bu sonuçları daha başka sonuçlar çıkarmada kullandılar. Takip ettikleri bu metot üzere zâtın hakikatinden ve bu zat hakkında gerekenlerden saydıkları noktaya varıncaya kadar devam ettiler. Vardıkları farklı sonuçlara rağmen onların tamamı araştırmalarında tek bir metot takip etmişlerdir ki bu metodun özü, tabiat ötesi yani metafizik konularda araştırma yapmaları veya farazi varsayımlara dayanan ya da diğer kanıtlara dayanan deliller düzenleyerek kesin kabul ettikleri ve inandıkları sonuçlara varmalarındır.

Oysa araştırmada takip edilen bu metot Kur'an'ın metoduna ters düşmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim araştırmasını bizzat kâinat, varlık

âlemi; yeryüzü, güneş, ay, yıldızlar, hayvanlar, insanlar, develer, dağlar ve diğer hissedilebilen varlıklar üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Bununla da Kur'an, dinleyene kâinatın ve varlık âleminin yaratıcısını, güneşin, devenin, dağların, insanın ve diğer varlıkları idrak ederek bunların yaratıcısını idrak etmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Kur'an duyularla algılanamayan, varlık âleminin idrak edildiği gibi idrak edilemeyen metafizik konulardan bahsederken, belli bir vakiyi nitelemekte veya bir gerçeği vurgulamakta ve bunlara kesin bir şekilde iman edilmesini istemektedir. Bu noktada insanın dikkatini bunları kavramaya veya onları kavramaya aracılık edecek şeylere yönlendirmemekte ve bu türden şeylere önem vermemektedir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatları, Cennet ve Cehennem, cinler ve şeytanlar Kur'an'ın bahsettiği konulardandır.

Bu metodu takip eden ve anlayan Sahabeler, İslâm risaleti ile kendileri mutlu oldukları gibi diğer insanların da mutlu olmaları için İslâm risaletini diğer insanlara taşımaya koyuldular. Hicri birinci asır boyunca bu durum devam etti.

Yunan felsefesine ve diğer milletlere ait felsefi düşünceler Müslümanlar arasına sızdığına "kelamcılar" diye bilinen bir grup oluştu ve bu grup akli araştırma metodunu değiştirdiler. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zatı ve sıfatları hakkında tartışmalar başladı. Bu konular üzerindeki tartışmalar kısır bir tartışma olduğu gibi kesinlikle akli araştırma da değildi. Çünkü yapılan tartışmalar ve araştırmalar, hissen idrak edilemeyen alanlarda yapılan tartışmalar ve araştırmalardı. Hissen algılanamayan şeylerin araştırılması hiçbir surette akli araştırma olması mümkün değildir. Üstelik Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatları konusundaki "sıfat zatın aynı mıdır değil midir?" şeklindeki araştırma Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zatı hakkında yapılan bir araştırmadır. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın zatını araştırmak ise hem Şer'an yasaklanmıştır hem de imkansızdır.

Bu nedenle tüm kelamcıların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatları hakkında yaptıkları araştırmalar, yersiz ve kesinlikle yanlış bir araştırmadır. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın sıfatları, "tevkifi"dir/haber vermekle alâkalıdır. Kat'i nasslarda ne kadar zikredildi ise biz de o kadar konuşabiliriz. Kat'i nassların dışına çıkamayız. Kat'i nassların bildirdiğine ilave yapmamız, açıklamalarda bulunmamız caiz değildir.

Müslüman Felsefeciler

İlahiyatla ilgili konularda felsefi meseleler Müslümanlar arasına sızdığına, Hasan el-Basri, Gaylan ed-Dımeşki ve Cehm b Safvan gibi bir kısım âlimler, Emevi asrının sonları ile Abbasi asrının başlarında birçok kelami meselelerle karşı karşıya geldiler. Onlardan sonra gelen âlimler Aristo mantığını öğrendiler. Tercüme edildikten sonra kendilerini bazı felsefi kitaplara verdiler. Böylece kelami meselelerde araştırma sahası genişledi ve bilinen kalam ilmini araştırır oldular. Vasil b Ata, Amr b. Ubeyd, Ebi Huzeyl el-Allaf ve Nazzam gibi şahsiyetler bunların başında gelmektedirler. Ancak bunların yapmakta oldukları felsefi çalışmalar kâmil, eksiksiz bir felsefi çalışma olmayıp felsefi düşüncelerin genişletilmesi çerçevesinde yapılan çalışmalardı. Hatta felsefedeki farklı görüşleri bütün felsefi konuları değil, takip ettikleri, ilgilendikleri meselelerde her felsefi grubun görüşünü öğrendiler.

O felsefeciler bazı felsefi araştırmalarla uğraşmalarına rağmen Kur'an'a imanla bağlıydılar. Bu nedenle onlar İslâm'dan çıkmadılar. Ancak delil getirme sahasını genişlettiler ve kendilerini delillere çok önem veren kimseler saydılar. Ancak onların bu çalışmaları imanı kuvvetlendirici ispatlar getirmede ve Allah'ı her şeyden tenzih etmeye özen göstermede ağırlık kazanıyordu. Bu nedenle, bazı görüşlerinde farklılık olmasına rağmen onların hiçbirinde inançlardan sapma görülmedi. Onların hepsi İslâm'ı savunan Müslüman kimselerdi.

Kelamcılardan sonra ise cemaat veya mezhep olacak seviyeye ulaşamayan, her ne kadar bir takım fertler onların araştırmalarını güzel bulduysalar da grup olarak Müslümanlardan tabileri bulunmayan bir takım kimseler geldi. İşte kelamcılardan sonra gelen bir dönemde İslâm topraklarında Müslümanlar arasında vücut bulan ve "Müslüman felsefeciler" olarak isimlendirilen kimseler bunlardır.

Kelamcılardan sonra gelen asırda felsefi düşünceler ve felsefi kitaplarla tanışmanın Müslümanlara felsefi araştırmaları sevdirmesiyle, felsefecilerin Müslümanlar arasında bulunmalarını sağladığı ve onların önünü açtığı zannedilir. Bu durum bazı kişilerin bu düşüncelerde genişlemelerine neden oldu. Felsefeyi derinlemesine ve geniş bir şekilde, her şeyde, her düşüncede, her yönüyle kapsamlı bir şekilde incelediler. Bütünüyle ona yöneldiler. Felsefeden önemli bir bölümü hazmetmeleri

onlara felsefi düşünebilme ve felsefi sonuçlar çıkarabilme yeterliliğini kazandırdı.

Müslümanlar arasında felsefecilerin bulunması, felsefi konularda özellikle ve özel bir şekilde de Yunan felsefesi üzerinde yapılan bu geniş ve derin inceleme ve araştırmaların sonuçlarıdır.

Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk Müslüman filozof H. 260 yılında vefat eden Yakub el-Kindi'dir. Daha sonra bunu diğer Müslüman filozofların çıkışı izledi. Bu nedenle kelamcılar ortaya çıkmadan önce ve kelamcıların takip ettikleri metod egemen olduktan sonra ancak İslâm topraklarında Müslüman felsefecilerin varlığına rastlandı. Felsefecilerin metodu olan tartışma ve münazara kelamcılardan ve âlimlerden birçoğunun gözünde felsefeyi büyüttü. Ancak bundan önce Müslümanlardan hiçbir kimse filozof olmamıştır. Böylece İslâm topraklarında Müslümanlar arasında kelamcılar ve felsefeciler de yer aldılar.

Ancak kelamcılarla felsefeciler arasında fark vardır. Kelamcılar sadece birtakım felsefi düşünceler hakkında bilgi sahibi idiler. Felsefeciler ise felsefe âlimleridirler. Bu nedenle felsefeciler kelamcıları cahil kimseler olarak görürler. Kelamcıları safsatacı ve cedelci kimseler sayarlar. Felsefecileri ise, akledilebilen şeyleri doğru bir felsefi araştırma ile akli olarak araştırırlar.

İlahiyatla ilgili konularda araştırma yapan kelamcılarının ve felsefecilerin metodları arasında fark vardır. Bu farklar şu şekilde özetlenebilir:

1. Kelamcılar iman kaidelerine inandılar, onların doğruluğunu kabul ettiler ve iman ettiler. Sonra inandıkları şeyleri akli kanıtlarla delillendirmeye başladılar. Mantıki kanıtlarla akli olarak akidevi konular hakkında delil getiriyorlardı. Akidelerini ispat etmek için mantıki üslûp ile akli araştırmayı esas alıyorlardı. İslâm'ın temel kurallarına inandıkları için, iman ettikleri hususları ispat etmede kanıtlar ve deliller üretiyorlar, oluşturuyorlardı.

2. Her ne kadar araştırmalarında kelamcılardan ve felsefecilerden Müslüman olanlara cevap vermeleri belirgin ise de kelamcılarının araştırmaları; ister -anlayış farklılığından dolayı birbirine muhalif olan Mutezile, Mürcie, Şia ve Hariciler gibi- Müslüman guruplara karşı olsun, isterse Hristiyan, Yahudi, Mecusi vb. Müslüman olmayan guruplara karşı

olsun akidelerini savunmaya dayalı ve karşıtlarının görüşlerinin çürütülmesi ile ilgili konuların araştırılması ile sınırlı kalmışlardır.

3. İslâmî görüşlerle çelişmesi ve farklılıklar arzemesi ile birlikte kelamcıların araştırmaları İslâmî araştırmalar sayılır. Kelamcılardan herhangi bir grubun görüşüne inanan Müslüman, İslâmî bir görüşe inanmış sayılır ve inandıklarına İslâmî akide olarak itibar edilir.

Kelamcılarının metodunun özeti işte budur. Felsefecilerin metodunu ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

1- Felsefeciler sadece soyut meselelerin araştırılması ile ilgileniyorlardı. Araştırmalarının metodu ve temel direği kanıtların da işaret ettiği gibi meselelere bakışta odaklaşmaktadır. İlahiyat konusuna bakışları ise “mutlak varlığa” ve “mutlak varlığın zatının” gerektirdiği hususlara bakışlarında görülür. Onlar, olaylara kanıtların ulaştırdığı bir bakış açısı ile bakarlar ve bu yol üzere adım adım yürüyerek ulaşabildikleri sonuca kadar giderek vardıkları sonuca inanırlar. Felsefeden maksat ve felsefenin temeli de budur.

Felsefecilerin yaptıkları araştırmalar içerisinde her ne kadar İslâm'la alakalı bazı konulara rastlanılsa da araştırmaları sırf felsefi araştırma olup İslâm'la alakası yoktur. Onlar genelde, ölmek ve yeniden dirilmek, şu andaki beden ile yeni bir hayata başlamak gibi doğruluğu veya yanlışlığı hakkında akli deliller getirilmesi mümkün olmayan nakle dayanan hususları araştırmalarına konu edinirler. Çoğu kere Yunan felsefesindeki bazı görüşleri sahip oldukları İslâm akidesinden etkilenerek açıklarlar ve herhangi bir meseledeki hükmü bu esasa göre verirler. Yine çoğu kere birtakım felsefi meselelerle İslâmî meseleleri birbirine uyumlaştırmaya çalışırlar. Ancak onların bu davranışları Müslüman olmaları ve İslâm'dan etkilenmelerinin ürünüdür. Fakat felsefeciler kelamcılarda olduğu gibi düşüncelerine İslâm'ı esas alarak, fikri bakımından İslâm'dan etkilenmiş kimseler değildirler. Tıpkı Hıristiyan felsefecilerin Hıristiyanlıktan, Yahudi felsefecilerin Yahudilikten etkilenmeleri gibi uzak bir şekilde İslâm'dan etkilenmişlerdir. Araştırma esnasında ortaya konulan konuların, eskiden kalan mefhumların kalıntılarından etkilenmesi elbette ki kaçınılmazdır.

Ancak felsefecilerin üzerinde yürüdükleri esas “mutlak varlık” ve “mutlak varlığın zatının” gerektirdiği hususlar olduğu halde onlar, gerçekte Yunan felsefesinin etkisinde kalmışlardır. Düşünce yapıları Yunan felsefesine göre şekillenmiştir. Felsefi düşüncelerini Yunan

felsefesinde iyice olgunlaştıktan sonra yazmışlardır. Ortaya koydukları felsefelerin İslâm'la herhangi bir bağı da yoktur.

2- Müslüman felsefeciler, İslâm'ı savunmakla yetinmeyerek birtakım hakikatlerin kabullenilmesi ve delillerle ispatlanması ile uğraşmışlardır. Her ne kadar zaman zaman İslâm'dan etkilenmişlerse de İslâm'a ters düşen söylemlerin reddedilmesi ve bunlara karşı İslâm'ın savunulması gibi konulara girmemişlerdir. Araştırmalarının temelini akli araştırmalar oluşturmakta ve her şeyde akla dayanmaktaydılar.

3- Müslüman felsefecilerin araştırmaları İslâm dışı araştırmalardır. İslâm'la alakası olmayan sırf felsefi araştırmalardır. Araştırmalarında İslâm'ın yeri yoktur. Dolayısıyla ortaya koydukları görüşler İslâmî görüşler sayılmadığı gibi İslâm kültüründen de sayılmaz.

İşte, kelimacılar ile Müslüman felsefeciler arasındaki fark bunlardır. Müslüman felsefecilerin gerçek yüzü de budur. Ancak ne yazık ki gerçeğin tam tersine İslâm'a sokulan aldatmacaların etkisi ile el-Kindi, Farabi, İbni Sina ve benzeri Müslüman felsefecilerin uğraştıkları felsefeler "İslâm felsefesi" olarak isimlendirilmiştir. Oysa bunların felsefelerinin İslâm'la herhangi bir şekilde bağı olmadığı gibi, temel yapısı ve detayları itibarı ile de İslâm'la tamamen çelişen felsefelerdir.

Bunların felsefelerinin temelde İslâm'la çelişen tarafı, kâinat ötesi/metafizik konuları yani "mutlak varlık" hakkındaki araştırmalarında görülür. Oysa İslâm bunların tersine, kâinat hakkında yalnızca hissedilebilen nesnelere üzerinde araştırma yapılmasına izin verirken Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın zatı ve kâinat ötesi konular hakkında araştırma yapmayı yasaklamakta ve naklen bildirilenlere şüphesiz bir şekilde teslim olmayı emretmektedir. Aklın bu alanlarda herhangi bir araştırma yapmasına izin vermeden eksiksiz ve fazlasız emredilenler sınırında kalınmasını istemektedir.

Müslüman felsefecilerin detay konularda İslâm'la çelişen düşünceleri ise, İslâm'ın küfür saydığı birçok konu hakkındaki araştırmalarında görülür. Evrenin ezeli ve kadim (başlangıcının ve sonunun bulunmadığı) olduğu, Cennet nimetlerinin maddi değil ruhi olduğu, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın eşyanın detaylarını bilemeyeceği gibi İslâm'ın nazarında kesinlikle açık küfür sayılan konular hakkındaki araştırmalarında ve düşüncelerinde görmek mümkündür. Bu kadar açık çelişkilere rağmen nasıl olur da bunların ortaya koydukları felsefeye

“İslâm Felsefesi” denilebilir? Kaldı ki mutlak olarak İslâm’da felsefe yoktur. İslâm’ın hissedilebilen şeyler hakkında akli araştırma yapılmasına izin verip, duyularla algılanamayan metafizik konular hakkında akli araştırma yapılmasını yasaklamasından dolayı İslâm, bütün felsefî araştırmalardan uzaktır ve apayrı bir yol takip etmektedir. İslâm’da felsefî araştırmaların varlığına dair herhangi bir ihtimal dahi yoktur. Bu nedenle “İslâm felsefesi” diye bir şey söz konusu değildir. İslâm’da Kur’an-ı Kerim ve nebevî sünnet ile ilgili araştırmalar vardır. Akide, hükümler, emir, nehiy ve haberler olarak İslâm’ın aslı sadece Kur’an ve Sünnettir.

Nebiler ve Resuller

“Nebi” ve “Resul” birbirinden farklı iki kelimedir. Ancak her iki kelimenin içeriğinde de Şeriatın kendilerine vahyedilmesi vardır. Nebi ile Resul arasındaki fark şudur: **Resul**; kendisine Şeriat vahyedilen ve bu Şeriatı tebliğ etmekle emrolunmuş kimsedir. **Nebi** ise, kendisinden başka resullerin Şeriatı kendisine vahyolunan ve bu Şeriatı tebliğ etmekle emrolunan kimsedir. **Resul** bizzat kendisine vahyedilen Şeriatı tebliğ etmekle emrolunan kimsedir. **Nebi** ise kendi dışındaki bir resule emredilen Şeriatı tebliğ etmekle emrolunan kimsedir. Kadı el-Baydavi;

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ "Senden önce gönderdiğimiz hiç bir Resul ve hiçbir Nebi yoktur ki"¹ ayetinin tefsiri hakkında şöyle demektedir.

"**Resul**; Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın yeni bir Şeriatla gönderdiği ve bu Şeriatı insanları davet eden kimsedir. **Nebi** ise kendinden önceki Şeriatı doğrulamak için Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın gönderdiği kimsedir."

Efendimiz Musa ^{Aleyhisselam} nebidir. Çünkü ona Şeriat vahyedilmiştir. Aynı zamanda resuldür, çünkü kendisine vahyedilen Şeriat ona ait bir risalettir. Efendimiz Harun ^{Aleyhisselam} nebidir. Çünkü kendisine bir Şeriat vahyedilmiştir. Fakat Harun resul değildir. Çünkü tebliğ etmekle emrolunduğu Şeriat kendi Şeriatı değil Musa ^{Aleyhisselam},ın Şeriatıdır. Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} nebidir. Çünkü ona Şeriat vahyedildi. Aynı zamanda da resuldür. Çünkü ona vahyedilen Şeriat ona ait risalettir.

¹ Hacc: 52

“Risalet”, kulların ihtiyacı olan dünya ve ahiret işleri ile ilgili çözümlerin açıklanması için kullar ile Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} arasında kulun elçilik yapmasıdır. Hikmet de, maslahatların ve hükümlerin açıklanmasına ihtiyaç duyulmasından dolayı bir resulün gönderilmesini gerektirmektedir ve resullerin gönderilmesi de fiilen gerçekleşmiştir. Allahu Teâla, iman ve taat ehlini Cennet ve sevap ile müjdelemesi, isyan ve küfür ehlini de ateş ve azap ile uyarması, dünya ve ahiret işlerinden ihtiyaç duydukları hususları açıklaması için insanlar içinden insanlara elçiler göndermiştir. Çünkü akılın insanı ve insanın ihtiyaçlarını kuşatmaktan/tespit etmekten aciz olmasından dolayı **nebi** ya da **resul** gönderilmesinden başka yol yoktur.

Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nebilerini ve resullerini olağanüstü mucizelerle desteklemiştir. Çünkü **mucize**, nebi olduğunu iddia eden kişinin elinde, nübüvvetini inkâr edenlere karşı göstereceği ve inkâr edenleri benzerini getirmekten aciz bırakacağı olağanüstü bir iştir. Nebi olan kimse mucize ile desteklenmeseydi sözünü kabul etmek gerekmezdi ve risalet davasında doğru olan ile yalancı olan birbirinden ayırt edilemezdi. Mucize görüldüğünde, normalde insandan böyle bir şey görülemeyeceği için bu mucizeyi görerek ikna olan kimsenin mucizeyi gösteren kimseyi kesinlikle tasdik etmesi gerekir.

Nebilerin ilki Adem ^{Aleyhisselam} sonuncusu da Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’dir. Adem ^{Aleyhisselam}’ın nübüvveti Kitap ile sabittir. Zira Allahu Teâla şöyle demiştir:

"Adem Rabbine isyan etti ve yolunu şaşırdı. Rabbi yine de onu seçip tövbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi."¹

Yine Kur'an Adem'e emreden ve onu yasaklayanın Allah olduğuna delalet etmektedir.

"Ey Adem sen ve eşin cennette kal, orada olandan istediğiniz yerde bol bol yiyin, yalnız şu ağaca yaklaşmayın"²

Bu nedenle kesinlikle Adem zamanında ondan başka nebi yoktur. Başkası değil, o vahiy ile nebi'dir. Çünkü “**nebi**” kendisine bir Şeriat vahyedilen kimsedir. Her emir ve yasak Şeriatdır. Adem’e de

¹ Ta Ha: 121,122

² Bakara: 35

vahyedildiğine göre öyleyse Adem de nebidir. Aynı zamanda nebiliği, Tirmizi'nin Ebu Said el Hudri yoluyla rivayet ettiği şu hadisle de sabittir:

الْحَمْدُ وَلَا فَخْرَ وَمَا مِنْ نَبِيٍّ يَوْمَئِذٍ آدَمُ فَمَنْ سِوَاهُ إِلَّا تَحْتَ أَنَا سَيِّدٌ وَلَدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ وَيَبْدِي لَوَائِي

"Ben kıyamet gününde Adem'in çocuklarının efendisiyim. Hamd sancağının elimde olmasından, Adem ve dışındaki bütün nebilerin benim sancağının altında olmasından başka övünme yoktur."¹

Sahabeler de Adem'in nebi olduğu hususunda icma etmişlerdir.

Nebi olduğunu iddia eden ve mucize gösteren Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in nebiliğine gelince: Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in risaleti, nübüvvet çağrısı kesin bir şekilde tevatüren bilinmektedir. Mucize göstermesi ise; belağatlarının zirvesinde olan bütün Arap edebiyatçılarına Kur'an ile meydan okuması ve onların da Kur'an'daki sûreler gibi en kısa bir sûre getirmekten bile aciz oluşları ile Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} nın kelamı ile açıkça ortadadır. Hatta onlar belağat ve fesahat bakımından zirvede olmalarına rağmen sözle cevap vermekten yüz çevirerek kuvvetle ve kılıçla karşı koydular. Nakil vasıtalarının çokluğuna rağmen hiçbirinin Kur'an'ın en kısa sûresine yaklaşabilecek bir şeyi getirdiği hiç kimseden nakil edilmemiştir. Bu da Kur'an'ın Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} katından indirilmiş bir kitap olduğuna ve Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in nübüvvet davasının doğru olduğuna delalet etmektedir.

Nebilerin sayıları ise kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerimde Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e şöyle demektedir:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ **"And olsun ki, senden önce de resüller gönderdik. Onlardan kimini sana anlattık kimini anlatmadık."**²

Her ne kadar bazı hadislerde nebiler ve resullerin sayıları hakkında rakamlar veriliyorsa da bu hadislerin tamamı ahad haber olduğundan bunların akide açısından değeri yoktur. Ahad haberler fıkıh usulünde belirtilen şartların tamamını bünyesinde toplamakla beraber ancak zann ifade ederler. İtikatta ise zanna itibar edilmez. Bu nedenle kesin olması nedeniyle Kur'an-ı Kerim'de geçen haberlerle yetinilir. Ayrıca resullerin

¹ Tirmizi, Tefsiri'l-Kur'an, 3073, Menâkıb, 3548; Ahmed b. Hanbel, Müs. Benî Hâşim, 2415, 2560

² Mü'min:78

sayılarını belirten mütevatir hadislere de rastlanmamıştır. Allahu Teâla Kur'an-ı Kerim'de nebiler ve resuller hakkında şöyle buyurmaktadır:

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (83) وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (84) وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ (85) وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيُوسُفَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ (86) وَمِن آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (87) ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ مِن عِبَادِهِ لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (88)

İşte bu, Bizim hüccetimizdir. Onu kavmine karşı İbrahim'e verdik. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Ve muhakkak ki Rabbin hâkimdir, âlimdir. Ve Biz, ona İshak'ı ve Yakub'u ihsan ettik. Her birini hidayete erirdik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u hidayete erdirdik. İşte böyle mükâfatlandırırız ihsan edenleri. Zekeriya'yı, Yahya'yı, İsa'yı ve İlyas'ı da. Hepsi salihlerdendir. İsmail'i, El-Yesa'ı, Yunus'u ve Lut'u da. Her birini alemlerden üstün kıldık. Onların babalarından, zürriyetlerinden, kardeşlerinden kimini de. Onları seçtik ve onları dosdoğru bir yola ilettik. İşte bu, Allah'ın hidayetidir ki; kullarından dilediğini onunla hidayete erdirir. Eğer onlar da şirk koşsalardı yapageldikleri şeyler boşa çıkardı. Onlar; kendilerine kitap, hikmet ve nübüvvet verdiklerimizdir."¹

وَإِسْمَاعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا الْكِفْلِ كُلٌّ مِنَ الصَّابِرِينَ (85) وَأَدْخَلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ

"İsmail, İdris ve Zülkifl de. Onların her biri sabredenlerdendi. Ve onları rahmetimize kattık. Doğrusu onlar doğru kimselerdi."²

وَالِي مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı..."³

وَالِي ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا "Semud'a da kardeşleri Salih'i gönderdik."⁴

وَالِي عادٍ أَخَاهُمْ هُودًا "Ad'a da kardeşleri Hud'u gönderdik."⁵

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ
birlikte cennette otur."¹

¹ En'am: 83,89

² Enbiya: 85,86

³ Araf: 85

⁴ Araf: 73

⁵ Araf: 65

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ "Muhammed, Allah'ın resulüdür. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı zorlu kendi aralarında merhametlidirler."²

Bütün nebilere ve resuller Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} dan aldıkları haberleri getirmektedirler. İnsanlara öğüt verici olmaları ve doğru sözlü olmaları, onların risaletlerinin ve nebi oluşlarının manası içerisindedir. Aksi takdirde risaletlerinin ve gönderilişlerinin bir anlamı olmazdı. Onlar günah olan bir işi yapmaktan tamamen uzak oldukları gibi tebliğlerinde yalandan ve hatadan tamamıyla uzaktırlar. Fakat bazı nebilere günah işlediklerine ve yalan söylediklerine işaret eden hadisler ya sübutu zannidirler, ya da delaleti zannidirler. Zanni delil ise, nebilere **ismet**i/hatadan korunmuşluğu hakkındaki akli delilin karşısında duramaz. Ancak kat'i bir yolla Kur'an-ı Kerim'de bazı nebilere ve resuller hakkında geçen olaylara gelince; bunların hepsi onlara risalet gelmeden önce gerçekleşen olaylardır.

Kur'an'da Adem ^{Aleyhisselam} hakkında geçen olaya gelince; Adem ^{Aleyhisselam} ın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın kendisine yasakladığı ağaçtan yemesi, dünyada insanlara risaleti tebliğden kaynaklanan **ismet**le çelişmez. Çünkü Adem ^{Aleyhisselam} dan meydana gelen olay, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın bildiği bir hikmetten dolayı cennette meydana gelmiştir. Bu ise başka bir konudur. Çünkü **ismet**, dünyada yeryüzünde insanlara risaletle alakalıdır.

Nebilerin Günah İşlememeleri

İslâm akidesi; Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ya, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe, "Kaza ve Kader"e, hayrının ve şerrinin Allah'tan geldiğine inanmaktan ibarettir demek bunların dışında inanılması gereken şeyler yoktur demek değildir. Bunlar esastırlar. Bunların dışında nebilere "ismet"/**günah işlememeleri** gibi akide ile ilgili fikirler de vardır. Nebilerin **ismet**i, nebilere iman konusuna dâhildir.

Nebilerin ismetinin delili nakli değil aklidir. Çünkü nebinin nübüvveti ve resulün risaleti gönderildikleri insanlar tarafından hissedilebilir mucizelere dayanan bir delille aklen sabittir. Bu nedenle **nebilere ismet** hususu da aklen sabit olmalıdır. Çünkü **ismet**, resullerin

¹ Bakara: 35

² Feth: 29

ve nebilerin nübüvvetinin sabit olmasının gerektirdiklerindedir. Şüphesiz resullerin ve nebilerin **ismet**i meselesi akli bir konudur. Çünkü onların resul ve nebi oluşları Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dan aldıklarını tebliğ etmekte **masum/günah işlemekten korunmuş** olmalarını gerektirmektedir. Tek bir konuda bile günah işlemelerine imkân olursa elbette ki bu her mesele de çatlaklar getirir. Bu durumda da risalet ve nübüvvet tamamen yok olur gider. Bir şahsın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'nın nebisi veya Allah tarafından gönderilen bir resul olduğunun sabit olması, onun Allah'tan aldıklarını tebliğ de **masum** olması demektir. Onun tebliğ etmedeki **ismet**i kesindir. Dolayısıyla nebi ya da resulün **masumiyetini** inkâr etmek, getirdiği risaleti ve nübüvvetini inkâr etmek sayılır. Bu nedenle her nebi ve resul tebliğde hatadan korunmuştur. Çünkü nebinin ve resulün tebliğdeki **masumiyeti** onların sıfatlarındandır. Her nebide ve resulde **ismet** sıfatının bulunmasını akıl kesinlikle gerekli görmektedir.

Nebilerin ve resullerin Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'nın emrettiği ve yasakladığı fiiller açısından **masumiyetleri**, onların kesinlikle ağır suçları işlememeleri esası üzere akli delile dayanmaktadır. Kesinlikle ağır suçları işlemezler. Çünkü ağır suçlardan birini yapmak günah işlemek demektir. İtaat parçalanmadığı gibi masiyet/günah işlemek de parçalanmaz. Herhangi bir günah işlenirse bu durum tebliğe de zarar verir, risaletle ve nübüvvetle çelişir. Bu nedenle resuller ve nebiler Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'dan aldıklarını tebliğde **masum** oldukları gibi büyük günahları işlemekten de masumdurlar.

Küçük hatalar açısından masum olup olmamaları hususunda ise alimler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım alimler bu tür fiillerden dolayı masum değildirler, çünkü bunlar **masiyet** sayılmaz demektirler. Bir kısım alimler ise küçük olanlardan da masum olurlar, çünkü küçükler de masiyet sayılır demektirler.

Doğru olan ise, kesinlikle yapılması veya yapılmaması istenenler, yani bütün farzlar ve haramlar açısından tamamen masum olduklarıdır. Yani nebiler ve resuller ister büyük olsun ister küçük olsun vacib/farz olan bir fiili terk etmekten ve haram olan bir fiili de işlemekten tamamen uzaktırlar. Diğer bir ifade ile masiyet olarak isimlendirilen ve masiyet olduğu doğrulanan her fiili işlemekten uzaktırlar. Bunların dışında mekruhları işlememeleri veya mendupları terk etmemeleri ve evla olana aykırı fiillerden dolayı masum değildirler. Çünkü bu tür fiiller nübüvvet ve risalet vazifeleri ile çelişmemektedir. Bu nedenle mekruh olan bir fiili yapmaları veya mendub olan bir fiili terk etmeleri herhangi bir günahı

gerektirmediği için bir sorun oluşturmaz. Mübah olanların bazısını yapıp bazısını yapmamaları gibi evla olana aykırı bir fiili yapmak onlar için caizdir. Çünkü bunlar bütün yönleriyle **masiyet** kelimesinin mefhumu içerisine girmemektedir. Akıl bunu zorunlu kılmaktadır, onların resul ve nebi oluşları bunu gerektirmektedir.

Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} hakkında akli delilden başka nakli deliller de gelmiştir. Kur'an'ı Kerim'den olan bu deliller Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in kerih görülen bir şey yapmadığı, hatta yapmakta olduğu her şeyin farz ya da mendup, ya da mübah olarak Allahu Teala'dan vahiy olduğuna delalet etmektedir. Nitekim Allahu Teala şöyle buyurdu:

أتبع إلا ما يوحى إلي **Ben ancak bana vahyolunana tabi olurum.**”¹

قل إنما أتبع ما يوحى إلي من ربي **Deki: Ben ancak bana Rabbimden vahyolunana tabi olurum.**”²

Ayrıca Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Müslümanlar için örnektir. Allahu Teala şöyle buyurmuştur:

وما آتاكم الرسول فخذوه وما نهاكم عنه فانتهوا **Resul size ne verdiyse onu alın. Sizi neden nehyettiyse ondan kaçın.**”³

قل إن كنتم تحبون الله فاتبعوني يحببكم الله ويغفر لكم ذنوبكم **Deki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin.**”⁴

Resul'ün ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} fiileri ile hüküm çıkartmak hakkında geçerli olan, sözleri hakkında da geçerlidir. Zira hepsi de Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın emrine uyarak vahiyledir. Onun için Resul'ün fiileri haram ya da mekruh olmaz. Fakat onlar **evla olana** ters düşebilir. Çünkü evla olana ters düşmek mübahlardan bir mübahdır.

Ancak, resullerin ve nebilerin **ismet** sıfatı, onların vahiy ile nebi ve resul olmalarından sonraki dönemleri için geçerlidir. Resul ya da nebi olmadan önceki dönemleri hakkında diğer insanlar için mümkün olan, onlar için de mümkündür. Çünkü **ismet** sıfatı, nübüvvet ve risalet içindir.

¹ En'am: 50

² A'raf: 203

³ Haşr: 7

⁴ Ali İmran: 31

Vahiy

Vahiy de akideye dahil hususlardandır. Müslüman'ın vahye inanması farzdır. Ancak vahyin delili aklî değil naklidir. Vahy, hissin algılama sahasına girmediği için kesinlikle akılla ispat edilemez. Vahyi akılla ispat etmeye çalışmak yanlış bir çabadır. Hislerin algılama sahası içerisinde olmadığı için vahyin akıl yoluyla ispatı mümkün değildir. Bu nedenle vahyin delili aklî değil naklidir. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e vahyin geldiği, Kur'an'ın kat'i nassıyla sabittir. Allahu Teâla Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

"Aziz, Hakim olan Allah sana da senden öncekilere de işte böyle vahyeder."¹

"İşte böylece biz sana da emrimizden bir ruh vahyettik."²

"Kendiliğinden konuşmaz o. Yalnızca kendisine ilka edilen bir vahiydir"³

"Nuh'a ve ondan sonra gelen nebilere vahyettiğimiz gibi, şüphesiz sana da vahyettik."⁴

"Sana vahyedilene uy. Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır."⁵

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e vahiy üç şekilde iniyordu. Her nebiye bu hallerden birisi ile vahy geliyordu. Bunların dışında vahyin geliş şekli yoktur. Vahiy ile ilgili bütün haller bu üç halin kapsamı içerisine girer. Allahu Teâla vahyin geliş hallerini Kur'an'da sınırlandırarak açıkça belirtmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Bir beşer için Allah'ın kendisiyle konuşması olacak şey değildir. Meğer ki; bir vahy ile veya perde arkasından yahut elçi gönderip de izniyle dilediğini vahyetsin."⁶

¹ Şura: 3

² Şura: 52

³ Necm: 3,4

⁴ Nisa: 163

⁵ Yunus: 109

⁶ Şura: 51

Yani Allahu Teâla bir kimseyle ancak vahyederek veya perde arkasından işittirerek veya bir elçi göndererek konuşur. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e vahiy iki şekilde gelmekteydi. Kendisine vahyin nasıl geldiği sorusuna karşılık şu şekilde cevap vermiştir:

أَحْيَانًا يَأْتِينِي مِثْلَ صَلْصَلَةِ الْجَرَسِ وَهُوَ أَشَدُّ عَلَيَّ فَيُفْصِمُ عَنِّي وَقَدْ وَعَيْتُ عَنْهُ مَا قَالَ وَأَحْيَانًا يَمَثَلُ لِي الْمَلِكُ رَجُلًا فَيَكَلِّمُنِي فَأَعِي مَا يَقُولُ "Bazen zil sesi şeklinde gelir ki bana en ağır geleni budur. O hal benden gider gitmez meleğin bana söylediğini kavramış olurum. Kimi zaman da melek bana bir insan şekline bürünerek gelirdi. Benimle konuşur ve ben söylediğini iyice bellerdim."¹

Bu iki halin detayı şöyledir:

1- Vahiy meleğinin konuşmaksızın "ilka" yoluyla vahyin geldiğine Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} işaret etmektedir. Nitekim Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} meleğin gönlüne ilka etmesi olayını bir hadiste şöyle belirtmektedir:

أن روح القدس نفث في روعي أنه لن تموت نفس حتى تستكمل رزقها وأجلها فاتقوا الله أيها الناس "Bir kimse kendisi için takdir edilmiş rızkı ve ecelini tamamlamadıkça kesinlikle ölmeyeceğini Ruh'u'l Küdüs benim gönlüme üfledi. Allah'tan korkun ey insanlar ve Allah'tan isterken en güzel bir şekilde isteyin (rızkınızı meşru yoldan gözetin)."²

Uykuda iken de vahiy gelirdi. Bu da Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}dan bir vahiydir. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e hem uykuda hem de uyanıkken vahyolunurdu. Uyanık halde iken bir şeyin kendisine "ilham" edilmesidir. Bir şeyin uykusunda kendisine rüya yoluyla gösterilmesi de ilhamdır. Mü'minlerin annesi Aişe ^{Radiyallahu Anha}'nın dediği gibi; "Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e Vahyin başlangıcı uykuda sadık rüya görmekle olmuştur. Sabahın aydınlığı gibi çıkmayan hiçbir rüyası yoktur" Veya Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} vahyin geldiğini hisseder ancak o bunu görmezdi. Aişe ^{Radiyallahu Anha}dan; Haris b. Hişam Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e; 'Ya Resulallah vahiy sana nasıl geliyor?' diye sordu. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} de şöyle dedi:

"Bazen çingirak sesi gibi gelmektedir. O benim üstümde vahyin en şiddetli

¹ Buhari, Bedeti el-Vahiy, 2

² Itkan; 1-46

olanıdır. O hal benden gittikten sonra meleğin söylediklerini kavrarım."¹

İşte bu çeşit vahiyler; ilham, uyku, konuşma olmadan gizlice verme, gibi hallerin hepsi Allahu Teâla'nın; **"Ancak vahiyle"**² ayetinin kapsamına girmektedir. Çünkü lügatte (أوحى) demek "bir kimseye işaret etti", "Allah ona ilham etti" anlamına gelmektedir.

Yine Allahu Teâla ayette şöyle buyurmaktadır: **وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ** **"Rabbin arıya vahyetti"**³ "Arıya vahyetmek", ona ilham etmek, kalbine bırakmak ve bal yapmasını ona öğretmek demektir.

2. Meleğin dili ile vahyin gelmesi: Vahiy olduğunu ve melek olduğunu kesin olarak bildikten sonra Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in işitme yoluyla vahyi almasıdır. Burada melekten kasıt Cebrail'dir. Allahu Teâla; **"Onu Ruhu'l-Emin indirmiştir; senin kalbine ki uyarıcılardan olası"**⁴ Böylece Allah Cibrili gönderiyor ve Cibril Resul ile konuşuyor. Resul onun sözünü işitiyor ve ezberliyordu. Bu nedenle Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle diyordu: **"Bazen de melek getiriyor benimle konuşuyor ve ben de onu kavriyorum"**⁵

Ebu Hüreyre ^{Radiyallahu Anhum} dan şu rivayet edilmiştir:

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ إِذْ أَتَاهُ رَجُلٌ يَمْشِي فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَلِقَائِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَيْتِ الْآخِرِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَلَكِنْ سَأَحَدُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَكَلَّتِ الْمَرْأَةُ رِبْتَهَا فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا وَإِذَا كَانَ الْخُفَاةُ الْغُرَاةُ رُءُوسَ النَّاسِ فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ (إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ) ثُمَّ انصرفت الرجل فقال ردوا علي فأخذوا ليردوا ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} "Bir gün Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} insanlar arasında iken bir adam geldi ve ona; İman nedir? dedi. Resulullah; **Allah'a, meleklerine Allah'a kavuşmaya** (ahiret gününe),

¹ Buhari, Bedü el-Vahiy, 2

² Şura-51

³ Nahl: 68

⁴ Şuara-193,194

⁵ Buhari, Bedü el-Vahiy, 2

resullerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmandır dedi. Adam; İslâm nedir? diye sorduğunda Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, **Allah'a ibadet etmen ve ona ortak koşmaman, namaz kılman, farz olan zekâtı vermen, ramazan orucunu tutmandır** dedi. Adam ihsan nedir? diye sorunca Resül ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, **Sen görmeden de seni görüyormuş gibi Allah'a ibadet etmelidir. Şüphesiz ki o seni görür.** Adam, kıyamet ne zaman? deyince, Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, **Sorulan kişi sorandan daha bilgili değildir. Fakat onun şartlarından bazılarını haber vereceğim: Cariye kendi efendisini doğurduğu, deve çobanları binaları yükselttikleri zaman. Beş şey vardır ki Allah'tan başkası onları bilmez dedikten sonra; "Kıyamet saatinin bilgisi şüphesiz ki Allah katındadır."**¹ ayetini okudu. Adam sonra dönüp gitti. Allah Resülü **onu bana getiriniz** buyurdu. Onu getirmek üzere aradılarsa da bulamadılar. Bunun üzerine Nebi; **Bu Cibril'dir insanlara dinlerini öğretmek için geldi** dedi".²

Cebrail'in konuştuğu ve sözlerinin işitildiği şekilde inmesi hadislerde zikredildiğine göre birkaç halde olmuştur. Resule vahyetmesi ki bu haldeki vahiy, meleğin Resule anlamları sözle ilka etmesidir.

Böylece **vahiy** ya hem lafızla hem de mana ile olur -ki bu tür vahy yalnızca Kur'an-ı Kerime has bir özelliktir- ya da yalnızca mana ile vahiy olup Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in kendi sözleriyle, fiiliyle veya sükûtu ile manayı ifade etmesidir ki buna da sünnet denir. Hadis-i Kudsi de sünnet kapsamında değerlendirilir. Çünkü manası Allah'tan gelen bir vahiy olup lafzı ise Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'dendir. Hadisi Kudsi'nin lafızları mutlak surette Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'dan değildir. Çünkü Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'dan gelen lafızlar yalnızca Kur'an'a hastır ve icazı da sabittir.

Her ne kadar sünnet; ilham, uyku ve kalbe ilka etme yoluyla geliyorsa da aynı zamanda uyanık halde veya Cibril'in Resulle konuşması yoluyla da gelmektedir. Kur'an ise ancak elçi vasıtası ile gelmektedir. Çünkü Kur'an'ın lafızları Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'dandır. Kur'an'ın vahyine nass teşkil eden birçok ayet gelmiştir:

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا **"İşte böylece biz sana Arapça Kur'an vahyettik."**³

¹ Lokman: 34

² Buhari, Tefsiri'l-Kur'an, 4404

³ Şura: 7

وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ "Ve sana kitaptan vahyettiğimiz kendisinden evvelkileri tasdik edici olarak hak'tır."¹

Ayette geçen "Kitaptan" kasıt Kur'an'dır. Ayetteki (من) kelimesi ise beyan içindir.

وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ "Bu Kur'an; bana, sizi ve ulaştığı kimseleri de uyarman için vahyolundu."²

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ "Biz sana bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz."³

وَأْتَلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ "Rabbinin kitabından sana vahyolunanı oku. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur."⁴

Ayette geçen "kitap" Kur'an'dır. Allahu Teâlâ'nın şu sözünde de olduğu gibi kapsamına sünneti de alan ayetler gelmiştir.

وَأِنْ أَهْتَدَيْتُ فِيمَا يُوحِي إِلَيَّ رَبِّي "Benim doğru yola ermem ancak Rabbimin bana vahyettiği şey sebebiyledir."⁵

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ gibi Biz sana da vahyettik"⁶

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ "Rabbinden sana vahiy olunana tabi ol"⁷

Haklarında eserlerin (hadislerin) geçtiği vahyin geliş şeklini belirten iki durum işte bunlardır.

3- Üçüncü durum ise Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın şu sözünde belirtilmektedir:

أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ "Ya da bir perde arkasından."⁸

Bu tür vahiy efendimiz Musa ^{Aleyhisselam} da görülmüştür. Ayette işaret edilen bu durum da vahiyden bir parçadır. Ki bu, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın bir perde arkasından Nebi ile konuşmasıdır. Yani bazı özel adamlarına perde arkasından konuşan kimse gibi. Allahu Teâlâ bir perde

¹ Fatır: 31

² Enam: 19

³ Yusuf: 3

⁴ Kehf: 27

⁵ Sebe: 50

⁶ Nisa: 163

⁷ Enam: 106

⁸ Şura: 51

arkasında olup, O'nun sesi işitilir, fakat zatı görünmez. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Musa ^{Aleyhisselam} ile konuşması da böyledir. Bir tek olayın dışında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ile perde arkasından konuştuğu varid olmamıştır. Sahih bir hadiste geçen ve Necm Suresindeki ayetlerde de işaret edilen bu olay "İsra" ve "Mirac" olayıdır. Allahu Teâla Necm suresinde şöyle buyurmaktadır:

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى (5) ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى (6) وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى (7) ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى (8) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ
"Ona çetin kuvvetlere sahip ve güçlü olan öğretmiştir. En yüksek ufukta iken doğruluvermiş, sonra yaklaşmış ve inmiştir. Araları iki yay aralığı kadar belki daha da yakın oldu"¹

İsra ve Mirac olayından başka Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e perde arkasından konuşulduğuna işaret eden bir olay yoktur. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e vahiy İsra ve Mirac olayının dışında ya doğrudan doğruya elçi gönderilme suretiyle ya da ilham yoluyla iniyordu.

Hangi halde olursa olsun vahyin geliş şekillerinin hepsi hüccettir. Meleğin sözle veya işaretle Resule haber vermesi apaçık bir vahiydir. İlham ve rüya da apaçık vahiydir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Nebi' ile konuşması da vahyin çeşitlerindedir. Bu vahiy hem sübutu hem de delaleti kat'i naslarda geçtiği üzere kesin bir hüccettir.

Resulün Müctehid Olması Caiz Değildir

Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in; "bazı hükümlerde **icthah** ettiği ve icthadında hata yaptığı ardından da Allahu Teâla'nın onun bu hatasını düzelttiği" sözünün anlamı şudur: "Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} vahiyden alarak değil **icthah ederek** insanlara Şeriatı tebliğ etmiştir ve İslâm Şeriatından insanlara tebliğ ettiklerinin bir kısmından dolayı masum değildir", demektir.

Oysa bu sözün tamamı hem aklen hem de Şer'an batıldır. Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} , diğer nebiler ve resuller gibi nebi ve resuldür ve Allahu Teâla'dan aldıklarını tebliğde hatadan **masumdur**. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} akli delille kesinlikle **ismet** sahibidir.

¹ Necm; 5-10

Üstelik Resulün tebliğ ettiklerinin hem tamamını hem de cüziyatını ancak vahy ile yaptığına delalet eden hem sübutu hem de delaleti kat'i Şer'î deliller vardır. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ancak vahiyden aldığı hükümleri tebliğ ediyordu. Allahu Teâla Enbiya suresinde şöyle buyurmaktadır:

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ "De ki: Ben ancak sizi vahy ile uyarıyorum."¹

Yani, Ey Muhammed onlara; ‘ben sizi ancak bana indirilen vahy ile uyarıyorum, benim uyarmam ancak vahy çerçevesindedir’ de, demektir. Necm Suresinde ise;

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ (3) إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ "O kendiliğinden konuşmamaktadır. Onun konuşması ancak bildirilen bir vahy iledir."²

Ayette geçen مَا يَنْطِقُ "konuşmamaktadır" kelimesi genellik ifade eden siygalardan olup içeriğine Kur'an'ı ve Sünneti de almaktadır. Bu tabiri Kur'an ile tahsis edecek Kur'an'da da Sünnette de bir delil yoktur. Dolayısıyla ifade genel olarak kalır. Yani Resul'ün teşriden/Şeriat belirlemekle alakalı konuştuklarının tamamı vahiydir. Yalnızca Kur'an ile tahsis etmek doğru değildir. Bilakis hem Kur'an'ı hem de Hadisi kuşatıcı olarak kalması gerekir. Nitekim bunu Necm Suresi 3. ayet şu şekilde pekiştirmektedir:

إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ "Onun konuşması ancak bildirilen bir vahy iledir."³

Resulün Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}dan alıp tebliğ ettiği konuların, hem teşri ile alakalı olan ve hem de teşriin dışında olan hükümlerle akaidle, fikirlerle ve kıssalar ile tahsis edilip ziraat, sanayi bilimsel konular vb dünya işlerinden sayılan vesileleri ve üslupları kapsamamasına gelince; Bu tahsis iki işte görülmektedir.

Birincisi; Teşride onu tahsis eden diğer nassların gelmesi. Nitekim Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} hurma ağaçlarının aşılması konusunda şöyle demektedir:

أنتم أدري بأمور دنياكم "Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz."¹

¹ Enbiya: 45

² Necm: 3,4

³ Necm: 3

Ve yine Bedir savaşında ordunun konaklayacağı yer hakkında: “Bu Allah’tan gelen bir vahiy midir yoksa görüş savaş ve hile midir?” diye Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’e sorulduğunda Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}’nın Resülü şöyle dedi: هو الرأي والحرب والمكيدة " **O görüş, savaş ve hiledir.**"²

İşte, bu naslar vahyin; dünya işlerinin ve savaş taktiği cinsinden olan konuların dışındakilerle tahsis edildiğinin delilleridir.

İkincisi: Vahyin teşrii, akaid ve hükümlere ait konularla tahsis edildiği apaçık ortadadır. Şüphesiz ki O, bir elçidir. Söz konusu olan onun kendisi ile gönderildiği husustur. Bu durumda da tahsis edilen şey söz konusu olmakta ve genellik siygası ise genel olarak kalmaktadır. Ancak tahsis bütün konuları değil yalnızca geldiği konuları ilgilendirir. Evet, “sebebin hususi/özel olmasına değil lafzın umumi/genel olmasına itibar edilir” kaidesi doğrudur. Ancak sebepten kasıt Kur'an'ın nüzul sebebinin teşkil eden olaydır. Dolayısıyla konu, yalnızca ona has olmayıp bütün olayları kapsar. Fakat tahsiste bütün konular söz konusu değildir. Hâlbuki içtihat meselelerinde söz konusu olan şey vahiydir. Yani uyarmadır, teşridir ve hükümlerdir. Zira ayette Allahu Teâla şöyle demektedir:

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ "De ki; Ben sizi ancak vahiy ile uyarıyorum."³

إِن يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ "Bana sadece vahy olunuyor. Doğrusu ben ancak apaçık uyarıcıyım."⁴

Vahiyden kastın; Resulün gönderildiği inançlar, hükümler, tebliğ etmekle ve uyarmakla emrolunduğu her şey olduğu açıkça görülmektedir. Bu nedenle vahiy yürüme, konuşmak yemek vb. insan tabiatından sayılan fiilleri ve üslûpları kapsamına almaz. Akaid ve hükümler kapsamına girmeyen üslûp ve vesile türünden şeyler dışında yalnızca inanılması gereken şeylerle ve Şer’î hükümlerle alakalı konulara tahsis edilir. Buna göre; Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in getirdiklerinden tebliğ etmekle emrolunduğu; kulların fiilleri ve fikirlerle alakalı şeylerin tamamı Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}’dan gelen vahiydir.

1 Muslim

2 Hakim

3 Enbiya: 45

4 Sad:70

Vahiy, Resulün fiillerini, sözlerini ve gördüğü bir konu hakkındaki sükûtunu da kapsar. Bu nedenle biz ona tabi olmakla görevliyiz. Zira Allahu Teâla ayette şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا
"Resul size neyi getirdiyse onu alın neyi yasakladıysa onu da bırakın."¹

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ
"Allah'ın Resulünde sizin için en güzel örnek vardır."²

Resulün sözleri, fiilleri ve sükûtu Şer'î delildir ve bunların tamamı Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ,} dan gelen bir vahiydir.

Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ,} dan kendisine gelen vahyi alıyor ve onu tebliğ ediyordu. İşleri vahye göre çözüyor, kesinlikle vahyin dışına çıkmıyordu. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

إِنِ اتَّبَعُوا إِلَّا مَا يُوحَى
"Ancak bana vahyolunana tabi olurum."³

إِنَّمَا اتَّبِعُ مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي
"De ki: Ben ancak Rabbim tarafından bana vahyolunana uyarım."⁴

Yani Rabbimin bana vahyettiğinden başkasına asla uymam. Böylece Resulün uyduğu şeyler vahiyle sınırlandırılmaktadır. Bunların tamamı genel olarak açık ve net şeylerdir. Yalnızca Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem,} in tebliğ etmekle emrolunduğu şeyler vahyin konusunu oluşturmaktadır. İnsanlara hükümleri açıklamada, teşride ve diğer konularda Resulün hayatı bu minval üzeredir. Zihar, lian ve bunların dışında birçok konudaki hükmü belirtmek için Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} vahyin gelmesini bekliyordu. Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ,} dan vahiy gelmedikçe bir mesele hakkındaki hükmü söylemiyor, teşri ile alakalı bir fiili yapmıyor veya sükût etmiyordu.

Bazı zamanlarda Sahabe, kullara ait fiillerden bir fiille ilgili hükmün, bir şey hakkında görüş belirtmekle mi, üslûpla mı yoksa vesile ile mi alakalı olduğunda karışıklığa düşüyorlar ve 'bu vahiy midir yoksa şûra kapsamına giren işlerden midir ya Resulallah?' diye soruyorlardı. Eğer Resul onlara bunun vahiy olduğunu söylerse susuyorlardı. Çünkü yaptığı şeyin kendisine ait bir davranış olmadığını biliyorlardı. Eğer

¹ Haşr: 7

² Ahzab: 21

³ Ahkaf: 9

⁴ Araf:203

onlara, şûra ve görüş belirtme cinsindedir derse o zaman Resulle tartışıyorlardı. Çoğu kere de Bedir savaşında, Uhud'da ve Hendek savaşında olduğu gibi Resul Sahabenin görüşüne uyuyordu. Allah'tan aldığı tebliğle alakalı olmayan konular hakkında ise şöyle diyordu: **أنتم أدري بأمور دنياكم "Siz dünya işlerinizi daha iyi biliyorsunuz."** Hurma ağaçlarının aşılınması meselesinde olduğu gibi.

Eğer Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} teşri ile alakalı konularda da vahyin dışında konuşsaydı bir konuda hüküm vermek için vahyin gelmesini beklemeydi. Ve Sahabe de ona; **"Vahiy midir yoksa görüş müdür?"** diye sormazdı. Kendiliğinden cevap vermiş olsaydı böyle bir soru sormaya gerek duymaksızın Sahabe Resul ile tartışırdı. Bu nedenle Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} dan gelen vahyin dışında ne bir söz, ne bir fiil ne de sükût görülmemiştir. Çünkü davranışları kendine ait görüşün sonucu değildi.

Bundan dolayı Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} kesinlikle icthad yapmamıştır. İctihad yapması aklen de Şer'an da doğru değildir.

Şer'an, icthad yapmadığına ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} dan aldığı tebliğle ilgili meselelerin tamamının vahiy ile sınırlı olduğuna delalet eden şu sarih ayetler kesin delillerdir.

قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُمْ بِالْوَحْيِ "De ki: Ben ancak sizi vahiy ile uyarıyorum."¹

إِن أُتِّعَ إِلَّا مَا يُوْحَى "Ancak bana vahyolunana tabi olurum."²

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى "Hevasından konuşmaz."³

Kendisine sorulan bir soru hakkında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın hükmünü açıklamaya gerçekten muhtaç olduğu halde cevap vermeyip vahyin gelmesini beklemesi ise bu konudaki akli delildir. Eğer icthad etmesi caiz olsaydı vahyi beklemeden hemen icthad eder ve cevap verirdi. Hâlbuki o, vahiy gelinceye kadar hükmü geciktiriyordu. Bu da onun icthad yapmadığına ve icthad yapmasının da caiz olmadığına delalet etmektedir. Eğer icthad yapması caiz olsaydı cevabını vermek zorunda olduğu bir hükmü bekletmezdi.

¹ Enbiya: 45

² Ahkaf: 9

³ Necm: 3

Ayrıca Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e uymak vaciptir. Dolayısıyla hata ettiğinde de ona uymak gerekir. Bu ise batıldır. Çünkü Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} hata olan bir şeye uymayı emretmez. Üstelik Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} tebliğde hatadan masumdur. Bu nedenle Resulün tebliğde hata ettiğini söylemek kesinlikle caiz değildir. Çünkü Resulün hata yapmasının caiz olması, risaleti ve nübüvveti yok eder. Risaleti ve nübüvveti kabullenmek Resulün hata yapmasının caiz olmasını gerektirir. Tebliğde hatadan yoksun olması ise kesinlikle gereklidir. Bu nedenle Resulün Allahu Teâlâ'dan aldıklarını tebliğ etmede hata yapması kesinlikle mümkün değildir. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in ictihad yapması da caiz değildir. Sözlü, fiili ve takrir yoluyla ulaştırdığı hükümlerin tamamı yalnızca Allahu Teâlâ'dan vahiydir.

Şöyle söylenemez:

“Resul ictihad yapıp ictihadında hata ettiğinde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} onu hatada durdurmaz ve ona en kısa sürede doğru olanı açıklar. Çünkü Resul ictihadında hata ettiği zaman bu haliyle Müslümanların üzerine farz olur ve doğrusu açıklanıncaya kadar da ona uymaları gerekir. Bu açıklama ise önceden verilmiş olan hükmün dışında yeni bir hüküm özelliğini kazanıp hatalı olan birinci hükmü terkedip ikinci hükme uymalarını gerektirir.”

Bu batıldır ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, insanlara ilk önce hatalı olan bir şeye uymalarını emredip sonra da onu terkedip doğru olana uymalarını emretti anlamına gelir ki böyle bir söz Allahu Teâlâ için geçersizdir. Resul hakkında da; bir hükmü tebliğ edip ardından da Sahabeye bu hüküm hatalıdır, çünkü benim ictihadımdır, doğru olan ise Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} dan gelen şu hükümdür, diyerek hatalı hükmü terketmelerini ve doğru hükmü almalarını onlara tebliğ etmesi gibi bir şey söylemek doğru değildir.

Burada şöyle bir itiraz da ileri sürülemez:

“Siz yukarıda Şer’î bir husus hakkında akli bir delil ortaya koydunuz ki bu caiz değildir. Çünkü Şer’î bir işin delilinin de Şer’î olması gerekir.”

Evet, böyle bir itiraz doğru değildir. Zira yalnızca Şer’î hükümle alakalı bir hususun delilinin Şer’î delil olması gerekir. Akide ile ilgili konularda ise delil, akli de olur Şer’î de olur. Resulün müctehid olması veya olmaması konusu Şer’î hükümler kapsamına giren konulardan değil,

akide kapsamına giren konulardandır. Dolayısıyla delili Şer'î de olur akli de.

Böylece Resulün müctehid olmaması hem akli hem de Şer'î delille sabittir. Çünkü Resulün müctehid olması konusu akide ile ilgili konulardandır.

Şöyle de söylenmez:

“Resul birçok meselede fiilen icthad etti, ancak Allahu Teâla Resulün hatalı icthadını indirdiği ayetle düzelterek hükmünü açıkladı ve böylece yanlış düzeltti.”

Böyle bir şey söylenemez, çünkü Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in Allah ^{Subhânehü ve Tealâ}’nın hükümlerinden herhangi bir hükmü tebliğde icthad ettiği kesinlikle görülmemiştir. Tam tersine Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in vahiy ile tebliğ ettiği hem Kur'an'ın hem de sahih sünnetin nassı ile sabittir. Hem teşri ile ilgili, hem akaidle ilgili meseleleri hem de bunlara benzer konuları vahiy gelmedikçe tebliğ etmediği sabittir. Herhangi bir konuda vahiy inmediği zaman vahiy ininceye kadar beklerdi.

Resulün bilfiil icthad yaptığını söyleyenlerin kullandıkları ayetlere gelince: Onlar Resulün bu ayetlerle ilgili olarak icthad yaptığı vehmine kapıldılar. Oysa böyle bir şey olmadığı gibi herhangi bir ayetle ilgili olarak Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} icthad da yapmamıştır. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in icthad yaptığını iddia edenlerin delil olarak kullandıkları ayetlerin bazıları şunlardır.

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُبْحِنَ فِي الْأَرْضِ "Yeryüzünde savaşırken düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir nebiye yakışmaz."¹

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ "Allah seni affetsin onlara niye izin verdin."²

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ "Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma mezarı başında da oturma."³

عَبَسَ وَتَوَلَّى (1) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى "Yanına kör bir kimse geldi diye (resul) yüzünü asıp çevirdi."⁴

Bu türden ayetler ve hadisler bir hükümde ve hükmün insanlara tebliğinde icthad kabilinden şeyler değildir. Bu ayetler ancak, Resulün

¹ Enfal: 67

² Tevbe: 43

³ Tevbe: 84

⁴ Abese: 1,2

yapması **evla**/daha uygun ve öncelikli bir konuda Resule itab/uyarı türünden gelen ayetlerdir. Öyleyse Resulün insanlara belirli bir hükmü tebliğ ettiği, ardından da hükümdeki ve ictihadındaki hatasını gösteren bir ayetin indiği, sonra da Resulden hatasını düzelten doğru hükmü tebliğ etmesinin istendiği gibi bir durum söz konusu değildir. Oysa buradaki olayın aslı şudur:

Daha önce vahy ile kendisine inen Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın hükümlerinden bir hükmü tebliğ etmek amacıyla bir iş yapan Resulün, bu hükme göre yapması **evla** olana muhalif bir şekilde insanlara hükmü tebliğ etmesinden ve bu muhalefetinden dolayı itab edilmesinden ibarettir. Yoksa bu itab, yeni bir hükmün teşri edilmesi değildir. Hüküm zaten önceden teşri edilmiş ve Resul de onunla emrolunmuştu. Buna göre de Resul onu tebliğ ediyordu. Bu olaylar nedeniyle gelen bu ayetler, ancak Resulün Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın kendisine emrettiği bir emri yerine getirmek için çalışırken evla olanın tersine hareket etmesi nedeniyle Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},e gelen bir itabtır. Ayetler de, Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in evla olanın tersine davranması ile ilgili olarak gelen itab ayetleridir. Yoksa ayetler ne daha önceden olmayan hükümleri teşri ediyor, ne herhangi bir ictihadı tashih ediyor/düzeltiliyor, ne de Resulün yaptığı hatalı bir ictihadın hükmüne muhalif olan bir başka hükmü teşri kılıyordu.

Resullerin ve nebilerin aklen de Şer'an da evla olana aykırı bir fiili yapmaları caizdir. Çünkü evla olana aykırılık, mübah olan bir hüküm demektir. Ancak bazı amelleri bazısından daha evladır. Veya mendup hükmünü taşıyan bir olay olup bazı davranışları diğerinden daha evladır. Kişinin şehirde oturması da köyde oturması da mübahtır. Ancak şehirde oturmak yönetim ile ilgili işlere önem vermek ve yöneticileri muhasebe açısından köyde oturmaktan daha evladır. Sadakayı açık vermek de gizli olarak vermek de menduptur. Ancak gizli olarak vermek açıktan vermekten daha iyidir. Açıkça sadaka verilirse evla olana ters davranılmış olur. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in de evla olana aykırı bir davranışı yapması caizdir. Hatta Resulün masiyetler kapsamına girmeyen fiillerin hepsini yapması bile caizdir. Resul evla olana aykırı bir fiili yapmış Allahu Teâlâ'da onu itab etmiştir. Ayetleri inceleyen kimse, ayetlerin mantukunun, mefhumlarının ve delaletlerinin ancak bunu gösterdiğini görür. Şimdi bu konudaki ayetleri sırasıyla inceleyelim:

1- "Yeryüzünde savaşırken düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir nebiye yakışmaz."¹

Bu ayet önce **ishan** “yere serme/güçsüz bırakma” şartıyla esir almaya delalet etmektedir. Bunu şu ayet de desteklemektedir:

"Onlara üstün geldiğinizde onları esir alın."²

Bu nedenle esir alma hükmü yukarıda geçen; **مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى**; **"Esir almak hiçbir nebiye yakışmaz."³** ayeti ile inmiş bir hüküm değildir. Zira esir alma hükmü Kıtâl sûresi diye de isimlendirilen bundan önce inen Muhammed sûresi ile inmiş bir hükümdür. Kıtâl suresi ise Enfal sûresinden önce inmiştir. Esir alma hükmü Muhammed sûresinin şu ayeti ile hükme bağlanmıştır:

فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَتَّخِذْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فِيمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّمَا فِدَاءٌ حَتَّىٰ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا "Öyleyse küfredenlerle karşılaştığınızda onları yere serip sindiresiye kadar hemen boyunlarını vurun. Sonra onları esir alın. Savaş sona erince de onları ya karşılıksız ya da fidye karşılığında serbest bırakın."⁴

Bu nedenle esir hükmü; **مَا كَانَ لِنَبِيٍّ** **"Nebiye yakışmaz..."⁵** ayeti inmeden önce inen ve bilinen bir hükümdür. Çünkü Enfal 67'de esirlerle ilgili bir teşri yoktur, lafzında da böyle bir anlam yoktur. Ayet, ancak düşmanlarının kolunu kanadını kırmadıkça esir almaması gerektiği yönünde Resule hitabı içermektedir. Ayette geçen **اِئْتِحَان** **"İshan"** kelimesi öldürmek ve şiddetlice korkutmak anlamına gelmektedir. Sahabenin Bedir günü büyük bir grubu öldürdüğü ve savaşı kazandıkları şüphesizdir. Ancak savaş meydanındaki bütün insanları öldürmek **اِئْتِحَان** **"ishan"** şartından değildir. Sahabe birçoklarını öldürdükten sonra bir cemaati esir aldılar. Bu ise hem Muhammed suresinde geçen ayete göre hem de Enfal 67'deki ayete göre caizdir. Bu da öldürdükten ve şiddetli bir şekilde korkuttuktan sonra esir almanın caiz olduğuna açıkça delalet eder. Bu nedenle Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, esir aldığı zaman esir alma

¹ Enfal: 67

² Muhammed: 4

³ Enfal: 67

⁴ Muhammed: 4

⁵ Enfal-67

hükümünde icthad etmesi ve ayet gelerek Resulün icthadını düzeltmesi söz konusu değildir.

Yine Bedir'de Resulün esir alarak teşride bulunması ve ardından da ayet gelerek hatasını açıklaması da söz konusu değildir. Böylece Bedir'de Resulün esir alması inmiş olan bir hükme muhalefet sayılmaz. Yalnızca Muhammed sûresinde geçen "**Sonra onları esir alın**" hitabının esirlerle ilgili hükmünü Resulün bu olaya uyguladığına delalet eder. Bu olay ise Bedir savaşıdır. "İshan"ın yani şiddetli korkunun daha da bariz olması için bu savaşta öldürmenin daha fazla olması evladır. Bu nedenle gelen ayeti kerime, daha önce inmiş olan hükmü, evla olanın tersine uygulaması nedeniyle Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem;} i itib etmektedir. Yani ayet bir hükmün teşriini değil daha önce inen bir hükmün tatbikatındaki fiili kınamayı ifade etmektedir. Yanlış bir icthadı da tashih etmemektedir. Ayeti tamamlayan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın şu sözüne gelince;

ثُرَيْدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "Geçici dünya malını istiyorsunuz. Oysa Allah, ahireti kazanmanızı ister. Allah güçlüdür, hâkimdir."¹

Bu ifade de ayetteki kınamayı tamamlayan bir parçadır. Yani siz savaşta onları iyice sindirmeden önce fidye almak maksadı ile esirler aldınız. Onları esir almanın tabii sonucu olan fidye almak için dünya hayatını istediniz. Oysa Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} onları esir almayı değil savaş meydanında onları öldürerek dininin aziz olmasını ister. Konu, esir almaktır. Dünya hayatını istemek ise esir almayı gerektiriyor. Yoksa burada fidye alınmasına karşı bir itib yoktur. Buradaki kınama ancak, **onları iyice yere sermeden önce esir alma hususunda** yapılan bir itabtır. Bu nedenle yukarıdaki ifade ayetin başlangıcını tamamlayıcı nitelikte bir ifadedir. Ayetin tamamında Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

مَا كَانَ لِنَبِيِّ أَنْ يُكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُنْخَنَ فِي الْأَرْضِ ثُرَيْدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "Yeryüzünde savaşırken düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir nebiye yakışmaz. Geçici dünya malını istiyorsunuz. Oysa Allah ahireti kazanmanızı ister. Allah güçlüdür hâkimdir."²

Bu ayetin hemen ardından gelen şu ayete gelince;

¹ Enfal: 67

² Enfal: 67

لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ **"Daha önceden Allah'tan verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldıklarınızdan ötürü size büyük bir azap erişirdi."**¹

Bazılarının vehme kapıldıkları gibi fidye aldıkları için Allah'tan onlara bir azap va'di yoktur. Ayet, savaş esnasında müşrikleri **iyice yere serme** hususuna **daha fazla önem vermeden** önce esir almakla savaşan, Müslümanların kâfirler tarafından öldürülmeleri ve savaşı kaybetmeleri ile sonuçlanabileceğini bildirmektedir. Bu ise "**Allah** ^{Subhânehu ve Tealâ}, **nın azabı**" değildir, fakat Müslümanlar için büyük bir azap sayılır. Eğer sizin zafer kazanacağınız hususu Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın ilminde olmasaydı kâfirleri iyice yere sermeden önce esir almakla düşmanlarınız tarafından size ölüm ve parçalanma isabet ederdi, demektir.

Allahu Teâla Kur'an'da "**azap**" kelimesini bazen **savaştta öldürme** anlamında da kullanmıştır. Nitekim bir ayette Allahu Teâla şöyle demektedir:

قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ **"Onlarla savaşın ki Allah sizin elinizle onları azaplandırırsın."**²

Bu nedenle ayette geçen "**azap**" kelimesi "**Allah** ^{Subhânehu ve Tealâ}, **nın azabı**" anlamına gelmemektedir. Çünkü hitap hem Resule ve hem de müminlere yönelik genel bir hitaptır. Resulün ictihad yaptığını söyleyenlerin ifadesine göre ayet; "hatalı bir ictihadı tashih etmektedir. Öyleyse Resulün hatası affolunmuştur ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, dan gelen bir azabı haketmemiştir." Ayet; evla olana aykırı olanın terkinden dolayı bir kınama olarak değerlendirildiğinde de Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, katından gelebilecek bir azabı hakettirmez. Kesinlikle Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın azabını gerektirmez. Ayetin gerçek anlamı, bu davranışınızla size, sizin düşmanlarınız tarafından öldürülmeniz ve küçük düşürülmeniz isabet eder demektir.

Bu ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak rivayet edilen hadisler ise ahad haberlerden olup akide konusunda delil olmazlar. Resulün ictihad yapmasının caizliği veya caiz olmaması ise akide ile ilgili bir konudur.

2- Allahu Teala'nın şu sözüne gelince;

¹ Enfal:68

² Tevbe: 14

"Allah seni affetsin; doğrular sana belli olup, yalancıları bilmeden önce, niçin onlara izin verdin?"¹

Bu ayet de ictihadın varlığına delalet etmez. Çünkü dilediğine izin verme hükmü bu ayet inmeden önce Resule verilmiş bir haktır. Resule verilen bu izin Nur suresindeki şu ayetle tanınmış bir haktır:

"Ey Muhammed, bazı işleri için senden izin isterlerse içlerinden dilediğine izin ver."²

Bu sûre Hendek savaşında Haşr sûresinden sonra inmiştir.

"Allah seni affetsin."³ ayeti ise Tevbe sûresindedir.

Tevbe sûresi ise Hicretin dokuzuncu yılında Tebük savaşı ile ilgili olarak inen bir sûredir. Resulün izin verebilmesi hakkındaki hüküm bilinen bir hükmüdür. Nur suresindeki ayet ise, Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in onlara izin verebileceğine açıkça delalet etmektedir.

Ancak Tebük Gazvesiyle ilgili olarak inen Tevbe sûresindeki ayet; güçlü bir ordunun donatılmasının, Resulün, münafıkların arkada kalmalarına izin vermesinden daha evla olduğuna işaret etmektedir. Özellikle bu olayda Resul onlara izin verdiğiinden dolayı Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, bu fiili kınamıştır. Yani evla olana aykırı bir fiilden dolayı kınama vardır. Yoksa ayet herhangi bir ictihadı tashih etmemektedir. Resulün ictihad yoluyla ortaya koyduğu hükme muhalif bir hükmü de teşri etmemektedir. Ayet yalnızca evla olana aykırı bir fiili kınamaktadır.

3- Allahu Teala'nın şu sözüne gelince;

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

"Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma. Mezarı başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve resulünü inkâr ettiler, fasık olarak öldüler."⁴

Bu ayet, şu ayetten sonra inmiştir:

فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ⁽⁸³⁾ وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ

Allah seni geri döndürüp, onlardan bir toplulukla karşılaştığınız zaman,

¹ Tevbe: 43

² Nur: 62

³ Tevbe: 43

⁴ Tevbe: 84

senden savaşa çıkmak için izin isterlerse de ki: "Benimle asla çıkamayacaksınız. Benim yanımda hiçbir düşmanla savaşmayacaksınız. Çünkü baştan oturup kalmaya razı oldunuz. Artık geri kalanlarla beraber oturun" Onlardan birisinin (cenaze) namazını sakın kılma."¹

Nitekim Allahu Teâla'nın; فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ "Allah seni geri döndürüp onlardan bir toplulukla karşılaştırdığı zaman."² ayeti, onların küçümsenmeleri ve ihanetleri sebebiyle cihad şerefine ve Resulle beraber savaşa çıkma şerefine nail olmalarını için, Resulün gazvelerinde onlarla arkadaşlık yapmaması gerektiğini açıklamaktadır. Hemen ardından gelen ayette ise; وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ "Onlardan birisinin (cenaze) namazını kılma."³ diyerek konuya açıklık getirmektedir. Bu ayet onların küçük düşürülmeleri, hakarete uğramaları hususundan başka bir şeyi ifade etmemektedir. Münafıkların yok edilmeleri için yapılan hamle esnasında gelen bir ayettir. Bu ayet, önceki ve sonraki ayet, münafıklarla ilgili hükümleri, onlara karşı takınılması gereken tavrın niteliğini, onların küçümsenmelerini ve müminler rütbesinden indirilmelerini açıklamaktadır. Yoksa ayet Resulün herhangi bir hükümde ictihad yaptığına delalet etmediği gibi Resulün ictihadına aykırı bir ayetin geldiğini de ifade etmemektedir. Ayet münafıklar hakkında başlı başına bir teşriyi bildirmektedir. Ayet, aynı sûrede geçen münafıklarla ilgili diğer ayetlerle uyumlu haldedir. Bu nedenle ayetin ne mantukunda, ne mefhumunda ne de delaletinde, yapılan bir ictihadın tashihine ve hataya dikkat çeken en ufak bir şüphe ifadesi dahi yoktur.

Bu ayetin nüzul sebebi olarak geçen haberler ise ahad haberler olup akidede delil olarak kullanılamazlar. Resulün tebliğini ancak vahiy ile yaptığını, vahyin dışında hiçbir şeyi tebliğ etmediğini ifade eden kat'i naslarla da çelişemezler. Üstelik bu hadisler, münafıklar üzerine namaz kılmaması için Ömer'in, Resulullah'ı engellemeye çalıştığını rivayet ediyor. Bu rivayete göre iki durum söz konusudur:

a- Ya Ömer, kendisi ile hüküm konulan bir fiili yerine getirmekten Resulü men etmek istiyordur.

b- Ya da konulmuş olan bir Şer'i hükme göre ibadet görevini yerine getirmek isteyen Resulü engellemek istiyordur.

¹ Tevbe: 83, 84

² Tevbe: 83

³ Tevbe: 84

Böyle bir şey ise Resul hakkında kesinlikle caiz değildir. Bu hadisle amel Resulün risaleti ile çelişir dolayısıyla hadis dirayeten reddolunur. Yine aynı hadis, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in gömleğini Abdullah b. Übeyy'e verdiğini ve münafıkların lideri olduğu halde onun cenaze namazını kılmak istediğini bildirmektedir. Oysa Allahu Teâla Beni Mustalık gazvesinden sonra onun halini açığa çıkarmış ve oğlu Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'e gelerek; eğer Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} onun öldürülmesine karar vermişse, bu görevi kendisine vermesini istemişti. Allahu Teâla Beni Mustalık gazvesinden sonra münafıklarla ilgili sûreyi indirerek onlar hakkında Resule şöyle diyordu:

هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرَهُمْ فَأَتْلَهُمُ اللَّهُ أَلَى يُؤْفَكُونَ "Düşman onlardır, onlardan sakın.

Allah canlarımı alsın. Nasıl olup da döndürülüyorlar."¹ Yine aynı surede; فَطَبَعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ "Onların kalpleri mühürlendi."²

وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ "Allah, münafıkların şüphesiz yalancılar olduklarına şahadet eder."³

Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} buyurmasına rağmen Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in gömleğini münafıkların reisine vermesi ve onun cenaze namazını kılmaya kalkışmasını Ömer'in engellemesi açıkça yukarıdaki ayetlerle çelişir. Tevbe suresindeki ayet Münafıkun suresinden seneler sonra hicretin dokuzuncu yılında inmiş bir suredir. Ömer hadisi, gömlek hadisi ve bunlardan başka konu ile ilgili diğer hadisler Beni Mustalık gazvesinden sonra münafıklarla yapılacak muamele hükmü ile ve daha önce inen münafıklar hakkındaki ayetlerle de çelişmektedir. Onun için bu rivayetler bu yönden de dirayeten reddedilir.

4- Allahu Teala'nın şu sözüne gelince;

عَبَسَ وَتَوَلَّى (1) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى (2) وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَكَّى "Yüzünü asıp çevirdi, kendisine âma geldi diye. Ne bilirsin belki de o, temizlenecektir."⁴

Ayet hiçbir şekilde ictihad yapıldığına delalet etmemektedir. Resul, daveti bütün insanlara tebliğ etmekle ve İslâm'ı öğretmekle görevlidir. Her iki emir de Resulün her zaman yapması gereken bir emirdir. Abdullah b. Ümmü Mektum Müslüman oldu ve İslâm'ı öğrendi. Abdullah b. Ümmü Mektum, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in yanına

¹ Münafıkun: 4

² Münafıkun: 3

³ Münafıkun: 1

⁴ Abese; 1,3

geldiğinde onun yanında Kureyş'in ileri gelenlerinden Utbe, Şeybe, Rabia'nın çocukları, Ebu Cehil b. Hişam, Abbas b. Abdulmuttalib, Ümeyye b. Halef ve Velid b. Muğire vardı. Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}'nın Resulü onların Müslüman olmaları ile onların dışındaki insanların da Müslüman olabilecekleri ümidi ile onları İslâm'a çağırdığı bir anda Abdullah b. Ümmü Mektum Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'e gelerek; 'Ey Allah'ın Resulü Allah'ın sana bildirdiklerini bana oku ve bana öğret' isteğinde bulunmuş ve Resulün o anda kavminin ileri gelenleri ile meşgul olduğunu bilmediği için de isteğini birkaç defa tekrarlamıştı. Bu nedenle de Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} onun bu davranışını hoş karşılamayıp sözünü keserek yüzünü ondan çevirmesi üzerine bu ayet inmiştir. Resul hem tebliğ ile hem de İslâm'ı öğretmekle emrolunmuştur. Resul o esnada İslâm'ı tebliğ etmekle meşgul olduğu için öğretim isteğinden yüz çevirdi. Evla olan ise Ümmü Mektum'a sorduğunu bildirmesiydi. Ancak o, böyle yapmaması nedeniyle Allah tarafından itab olundu. Yani Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} evla olanı terk ettiğinden dolayı uyarıldı. Yoksa ayet Resulün bir konudaki ictihadi hükmünü tashih için gelmiş değildir. Ayet ancak, Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}'nın bir hükmünü uygulama esnasında, Resulün evla olanı terk ettiği için Allahu Teâla tarafından itab edildiğini göstermektedir.

Bu nedenle yukarıda geçen ayetlerin hiçbiri Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in ictihad yaptığına delalet etmemektedir. Öyleyse Resulün Allahu Teâla'dan tebliğ ettiklerinde kesinlikle ictihad yoktur ve Resulün ictihad yapması da, hem aklen hem de naklen caiz değildir. Dolayısıyla Resul müctehid değildir. Müctehid olması caiz de değildir. Ancak ona Allahu Teâla'dan vahyolunur. Bu vahiy ise, Kur'an'ı Kerim gibi hem lafız ile hem de manasıyla olur ya da manasıyla vahiy olup Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bu vahyi ya kendi sözleriyle, ya hükme işaret eden sükutu ile ya da fiili ile ifade eder ve bunların hepsi Sünnetten sayılır.

3

KUR'AN-I KERİM

Kur'an-ı Kerim Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e yirmi üç yılda parça parça indi. Kur'an-ı Kerim çeşitli konularda bazen peş peşe, bazen de aralıklı olarak iniyordu. Kur'an-ı Kerim, Allahu Teâla'nın Kur'an'da da zikrettiği hikmete göre bir defada değil olayların akışına göre inmiştir:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ

"O küfredenler dediler ki; Kur'an ona bir kerede topluca indirilmeli değil miydi? Halbuki biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böylece azar azar indirir ve ağır ağır okuruz."¹

Yani kalbine iyice yerleşmesi ve böylece de onu kavrayabilmen ve ezberlemen için onu azar azar indirdik, demektir.

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنُرْتَلَاهُ تَرْتِيلًا **"Bir de Kur'an-ı insanlara ağır ağır okuman için bölüm bölüm ve gerektiğe indirdik."**²

Bir başka ifade ile olayların akışına göre gerektiğe, yavaş yavaş indirdik. Hem Resulün kalbine iyice yerleşmesi hem insanlara Kur'an-ı yavaş yavaş okuması ve hem de olaylara göre, soru soranların sorularına cevap verilmesi için yirmi üç senede bölüm bölüm indirdik, demektir.

Kur'an-ı Kerim Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e iniyor ve o da Kur'an'ın göğüslerde (hafızalarda) ezberlenmesini, deriden ya da yapraklardan, ya da kemiklerden parçalar üzerine yazılmasını emrediyordu. Yani kürek kemiklerine, hurma dallarına ince ve geniş taş parçaları üzerine yazılmasını emrediyordu. Bir ayet indiğinde onu sûredeki yerine konulmasını emrediyor ve bu ayeti şu sûredeki şu ayetten sonraya koyun, yazın diyerek ayetlerin yerlerini tek tek belirtiyordu. Osman ^{Radiyallahu Anhu}dan şöyle dediği rivayet edildi:

"Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e ayetler iniyordu ve Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bu ayetleri, içerisinde şu ayetlerin bulunduğu şu sûreye koyun diyordu."³

Kur'an'ın indirilmesi tamamlandıktan sonra Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Rabbine kavuşuncaya kadar bu durum aynı minval üzere devam

¹ Furkan: 32

² İsrâ: 106

³ Tirmizi, Ebu Davud

etti. Bu nedenle şu anda mushaftaki bütün sûrelerde bulunan ayetlerin tertibi, Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} 'den, onun Cibril'den, Cibril'in de Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, dan aldığı şekilde tevkifidir/vahyin emri doğrultusundadır.

Buna göre de ümmet, Kur'an-ı Kerimi Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} 'den en ufak bir ihtilafa yer bırakmadan nakletmişlerdir. Şu anda gördüğümüz şekle göre sûrelerdeki ayetlerin tertibi, bizzat Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} 'in emrettiği ve emrine göre de deri, yaprak, kürek kemikleri ve ağaç dalları üzerine yazılan ve göğüslerde muhafaza edilen Kur'an'ın bizzat aynıdır. Bu nedenle sûrelerdeki ayetlerin tertibi kat'idir. Resulullah'tan, Cebrail'den ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, dan geldiği üzere tevkifidir.

Fakat sûrelerin tertibi ise sahabelerin ^{Radiyallahu anhum} ichtihadına göre düzenlenmiştir.

Ahmed İbni Hanbel ve diğer sünen sahiplerinin çıkardığı, İbni Hibban ve Hakim'in de tashih ettiği İbni Abbas'ın rivayet ettiği bir hadis şöyledir:

"Osman'a; Berae/Tevbe sûresi ile Enfal sûresini bir araya getirip aralarına besmele yazmadan onları yedi uzun sûrenin arasına koymanızın sebebi nedir? diye sordum. Osman dedi ki; Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, e birkaç sûre birden iniyordu. O sûrelere ait bir şey indiği zaman vahy kâtiplerinden bazılarını çağırıyor ve onlara, şu ayetleri içinde şunların zikredildiği şu sûreye koyunuz diyordu. Enfal sûresi Medine'de inen ilk sûrelerdendir. Berae sûresi ise Kur'an'ın en son inen sûrelerindendir. Bu sûre içeriği bakımından Enfal sûresine benziyordu. Bu benzerliğinden dolayı onu Enfal sûresinden bir parça sandım. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ruhunu Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya teslim etti fakat bunu bize açıklamadı."

Said b. Cübeyr İbni Abbas'tan şunu rivayet ediyor: "Bismillahirrahmanirrahim ifadesi ininceye kadar Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir sûrenin bitip bitmediğini bilmiyordu."

Bir başka rivayette ise: "Bismillahirrahmanirrahim ifadesi indiğinde sûrenin bittiğini biliyorlardı."

Bu da bütün sûrelerdeki ayetlerin tertibinin tevkifi olduğuna delalet etmektedir. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Berae sûresinin durumunu açıklamadığı için Osman ^{Radiyallahu Anhu} ichtihad yaparak onu Enfal sûresine birleştirmiştir.

"El-ikna" isimli kitapta nakledildiğine göre İbni Mesud'un mushafında Berae sûresinin başında besmele vardır.

Ayetlerin tertibinde herhangi bir ihtilaf olmamakla beraber sûrelerin tertibinde sahabelerin farklı mushafları muhafaza ettikleri rivayet edilmiştir. sûrelerin tertibi açısından İbni Mesud'un mushafı ile Osman'ın mushafı farklıdır. İbni Mesud'un mushafının tertibinde, önce Fatiha sonra Bakara, sonra Nisa sonra da Âl-i İmrân sûresi gelmektedir. Osman'ın mushafındaki düzenleme ise Fatiha, Bakara, Âl-i İmrân ve Nisa şeklindedir. Her ikisi de sûrelerin nüzulüne göre düzenlenmemiştir. Ali ^{Radıyallahu Anhu} nun mushafının nüzul sırasına göre şu şekilde tertip edildiği söylenir: Alak, Müddessir, Kalem, Müzzemmil, Tebbet, Tekvir, A'la sıralamasıyla önce Mekki sûreler sonra da sırasıyla Medeni sûrelere göre tertip edilmiştir. Sûrelerin tertibinde görülen bu farklılıklar sûrelerin tertibinin tevkifi olmayıp sahabenin icihadının bir sonucu olduğuna delalet etmektedir.

Bu nedenle okurken sûrelerin tertibine uymak ne namazda, ne Kur'an tilavetinde, ne ders esnasında ne de eğitim esnasında vacib değildir. Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in bir gece namazında Âl-i İmrân sûresinden önce Nisa sûresini okuması da buna delalet etmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerimin tersten okunmasını yasaklayan rivayetler, sûreleri tersten okumayı değil aynı sûredeki ayetleri tersten okunmasını yasaklamaktadır.

Cibril, Kur'an'dan inmiş olanların tamamını her yıl bir defa Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e okuyordu. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in vefat ettiği sene ise Cibril Kur'an'ın tamamını Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e iki defa okudu.

Aişe ^{Radıyallahu Anha} nın Fatıma ^{Radıyallahu Anha} dan rivayetine göre;
 عَارَضَنِي الْعَامَ أَسْرًا إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ جَبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُنِي بِالْقُرْآنِ كُلِّ سَنَةٍ وَإِنَّهُ
 مَرَّتَيْنِ وَلَا أَرَاهُ إِلَّا حَضَرَ أَجْلِي "Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bana gizlice şöyle dedi:
Cibril Aleyhisselam her sene bana Kur'an-ı bir defa okuyordu. Bu sene iki defa okudu. Bu da ecelimin yaklaştığını gösteriyor."¹

Ebu Hüreyre ^{Radıyallahu Anhu} dan: "Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e Kur'an her sene bir defa arz olunuyordu/tamamı okunuyordu. Vefat ettiği sene Cibril Kur'an-ı ona iki defa arz etti."²

Her sene Cibril'in Kur'an-ı Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e arz etmesi demek, ayetlerin birbiri ile olan tertibini ve ayetlerin sûrelerdeki tertibinin arz edilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü Kitabın arzı,

¹ Buhari, Sahih; III-35, Müslim-1803,1904/4

² Buhari

Kitabın cümlelerinin, kelimelerinin ve tertibinin arzı demektir. Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in vefat ettiği sene iki defa arz edilmesi de ayetlerin birbirlerini takip ediş sırasını ve ayetlerin sûreler içindeki tertibinin arzı anlamını ifade eder. Hadisten sûrelerin birbirleri ile olan tertibini anlamak da mümkündür. Ancak ayetlerin tertibi ile ilgili olarak birçok sarih ve sahih hadisler vardır. Bu hadisler ayetlerin tertibinin ve ayetlerin sûreler içindeki tertibinin nassıdır. Örneğin;

"Şu ayeti şu sûredeki falan ayetten sonra koyunuz." ضَعُوا هَذِهِ الْآيَاتِ فِي سُورَةِ كَذَا بَعْدَ آيَةِ كَذَا

"Şu ayetleri şunların zikredildiği sûreye koyun."¹ gibi emir içeren ifadeler ayetlerin tertibi konusunda geçen açık ve sahih nasslardır. Bir sûrenin bitip bir başka sûrenin başlaması Cebrail vasıtasıyla Allah'tan tevkifidir. İbni Abbas'tan; "Besmele ininceye kadar Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir sûrenin bittiğini bilmiyordu." Bir başka rivayette ise; "Besmele inince sûrenin bittiğini anlıyorlardı." Bütün bunlar kesinlikle sûrelerdeki ayetlerin tertibinin, sûrelerdeki ayetlerin sayısının ve yerlerinin hepsinin Allah Subhânehu ve Tealâ tarafından tevkifi olduğuna delalet etmektedir. Böylece ümmetin Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den naklettikleri tevatüren sabittir.

Sûrelerin tertibine gelince: Her ne kadar Kur'an'ın Cebrail tarafından sunulması hadisinden sûrelerin tertibinin de tevkifi olduğu anlaşılırsa da diğer hadislerden de tevkifi olmadığı anlaşılmaktadır. Mü'minlerin annesi Aişe Radiyallahu Anha'dan;

إِذْ جَاءَهَا عِرَاقِيٌّ فَقَالَ أَيُّ الْكَفَنِ خَيْرٌ قَالَتْ وَيْحَكَ وَمَا يَصْرُكَ قَالَ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ أَرَيْتِي مُصْحَفَكَ قَالَتْ لَمْ قَالَ لَعَلِّي أَوْلَفُ الْقُرْآنَ عَلَيْهِ فَإِنَّهُ يُقْرَأُ غَيْرَ مُؤَلَّفٍ قَالَتْ وَمَا يَصْرُكَ آيَةً قَرَأْتَ قَبْلَ أَنْ نَزَلَ أَوَّلَ مَا نَزَلَ مِنْهُ سُورَةٌ مِنَ الْمُفْصَلِ فِيهَا ذِكْرُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ حَتَّى إِذَا ثَابَ النَّاسُ إِلَى الْإِسْلَامِ نَزَلَ الْحَلَالُ وَالْحَرَامُ وَلَوْ نَزَلَ أَوَّلَ شَيْءٍ لَا تَشْرَبُوا الْخَمْرَ لَقَالُوا لَا نَدْعُ الْخَمْرَ أَبَدًا وَلَوْ نَزَلَ لَا تَزْنُوا لَقَالُوا لَا نَدْعُ الزَّنا أَبَدًا لَقَدْ نَزَلَ بِمَكَّةَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنِّي لَجَارِيَةُ الْعَبِّ (بَلِ السَّاعَةَ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةَ أَذْهَى وَأَمْرٌ) وَمَا نَزَلَتْ سُورَةُ الْبَقَرَةِ وَالنِّسَاءِ إِلَّا وَأَنَا عِنْدَهُ قَالَ فَأَخْرَجَتْ لَهُ الْمُصْحَفَ فَأَمَلَتْ عَلَيْهِ آيَةَ السُّورِ

"Iraklı bir adam ona geldi ve şöyle dedi: Hangi kefen daha hayırlıdır? Aişe Radiyallahu Anha; Yazıklar olsun sana. Bunun sana ne zararı var? dedi. Bunun üzerine Iraklı adam; Ey müminlerin annesi mushafını bana göster. Aişe Radiyallahu Anha; Niçin? diye sorunca adam; Belki sendeki nüshaya göre telif ederim. Hangisini önce okursan sana ne zararı var. İlk önce inen sûreler Cennet ve Cehennem hakkında tafsilatı içeriyordu. İnsanlar İslâm'a yönelince helal ve haram ayetleri indi. Eğer önce içki

¹ Tirmizi, Tefsiri'l-Kur'an, 3011

içmeyin ayeti inseydi, biz ebediyen içkiyi bırakmayız derlerdi. Zina etmeyin ayeti inmiş olsaydı biz ebediyen zinadan vazgeçmeyiz derlerdi. Mekke'de henüz oyun oynayan bir kız çocuğu iken Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e: **"Daha doğrusu onlara va'd olunan asıl saattir. O saat ne belalı, ne acıdır."**¹ ayeti indi. Bakara ve Nisa sûresi ben yanında iken indi. Sonra Aişe ^{Radiyallahu Anha} yanındaki mushafı çıkardı ve sûreleri ona yazdırdı."²

Bu hadis Kur'an'ın başlangıçta toplu halde olmadığına delalet etmektedir. Sahabelerin mushafı tertiplerindeki ihtilaf da buna ilave edildiğinde Kur'an'daki sûrelerin tertibinin sahabenin ittifakı ile olduğu anlaşılır.

Kur'an'ın Toplanması

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Rabbine kavuştuğunda Kur'an-ı Kerimin tamamının deri, kemik, ağaç dalları, yapraklar üzerinde yazılı olduğu ve yine tamamının Sahabe-i Kiram ^{Radiyallahu Anhum} tarafından ezberlendiği yüzde yüz kesin delille sabittir. Bir veya birkaç ayet indiği zaman Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} hemen inen ayetlerin önünde yazılmasını emrediyordu. Aynı zamanda Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} vahyi yazmakla görevli olan vahy kâtiplerinin dışındaki Müslümanların inen ayetleri yazmalarını da engellemiyordu.

Müslim'in İbni Mes'ud'dan rivayet ettiği bir hadise göre Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi: **لا تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهُ** "Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayın. Benden Kur'an dışında bir şey yazan onu imha etsin."³

Vahiy kâtiplerinin yazmış olduğu Kur'an'ın tamamı sahifelerde idi. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُوا صُحُفًا مُطَهَّرَةً "Ayrılmış sahifeleri okuyan Allah katından bir resül."⁴

Yani Resul, batıldan temizlenmiş, hak ve adaletle dosdoğru bir şekilde yazılmış kâğıtları okuyor. Allahu Teâla şöyle dedi:

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ (11) فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ (12) فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ (13) مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ (14) بِأَيْدِي سَفَرَةٍ (15) "Sakin; Çünkü bu bir öğüttür. Dileyen onu düşünüp

¹ Kamer:46

² Buhari, Fedâil Kur'an, 4609

³ Müslim; 4-298

⁴ Beyyine; 2

öğüt alır. O, çok şerefli sahifelerdedir. Yüceltilmiş ve temizlenmiştir. Kâtiplerin elleriyle. Kıymetli, saygıdeğer."¹

Yani bu kitap şerefli sahifelerde sabit, Allah katında yüksek derecelere sahip, şeytanların ellerinden temizlenmiş, muttakilerin elleriyle yazılmış bir öğüttür.

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} mushafın iki kapağı arasında olanların tamamını gözlerinin önünde yazılmış olarak bıraktı.

Abdülaziz b. Rafi'den dedi ki;

"Ben ve Şeddad b. Ma'kıl, İbni Abbas'ın ^{Radiyallahu Anhum} yanına girdik. Şeddad b. Ma'kıl İbni Abbas'a: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir şey bıraktı mı? diye sordu. İbni Abbas; 'İki Kapağın arasındakilerden başka bir şey bırakmadı' dedi. Bu defa Muhammed b. el-Hanefiyye'nin yanına girdim ve aynı soruyu ona da sorduk. Muhammed b. el-Hanefiyye; 'İki kapağın arasındakilerden başka hiçbir şey bırakmadı' dedi."

Sûrelerdeki Kur'an ayetlerinin tamamının indiği zaman Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in önünde hemen sahifelere yazıldığı hususunda icma vardır. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, hem Araplar hem de bütün dünya için kendisine verilen en büyük mucize olan Kur'an-ı Kerim hakkında mutmain ve huzurlu bir şekilde vefat etti. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Kur'an ayetlerinden herhangi birisinin kaybolacağından asla korkmuyordu. Çünkü Allahu Teâla Hicr sûresi 9. ayette Kur'an-ı muhafaza edeceğini şöylece bildirmektedir:

إِنَّا نَحْنُ نَرِزُّنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ "Muhakkak ki Zikri Biz indirdik onun koruyucusu da elbette Biziz."²

Zira bu ayetler Resulün gözleri önünde yazılıyor, sahabenin hafızalarında muhafaza ediliyor ve Müslümanların Kur'an-ı yazmalarına izin veriliyordu. Bu nedenle Sahabe-i Kiram, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in vefatından sonra riddet savaşlarında -dinden dönenlere ve yalancı peygamberlere karşı yapılan savaşlarda- hafız sahabelerin öldürülmesinde çoğalma oluncaya kadar, Kur'an'ın tamamının bir kitapta toplanılmasına veya Kur'an'ın yazılmasına ihtiyaç hissetmediler. Riddet savaşlarında birtakım Kurraların vefatı ile Ömer ^{Radiyallahu Anhu}, birtakım Kur'an sayfalarının ve bazı ayetlerin kaybolabileceğinden

¹ Abese; 11,16

² Hicr: 9

korktu ve yazılan sayfaların bir araya toplanmasını düşündü. Bu düşüncesini Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu}, ya açtı ve Kur'an'ın toplanması olayı gerçekleşti.

Ubeyd. b. es-Sebbak'tan rivayetle Zeyd b. Sabit ^{Radiyallahu Anhum} şöyle dedi:

أَرْسَلَ إِلَيَّ أَبُو بَكْرٍ مَقْتَلِ أَهْلِ الْيَمَامَةِ فَإِذَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عِنْدَهُ قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ عُمَرَ أَتَانِي فَقَالَ إِنَّ الْقَتْلَ قَدْ اسْتَحْرَ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَإِنِّي أَخَشَى أَنْ يُسْتَحْرَ الْقَتْلُ بِالْقِرَاءِ بِالْمَوَاطِنِ فَيَذْهَبَ كَثِيرٌ مِنَ الْقُرْآنِ وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَأْمُرَ بِجَمْعِ الْقُرْآنِ قُلْتُ لِعُمَرَ كَيْفَ تَفْعَلُ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ عُمَرُ هَذَا وَاللَّهِ خَيْرٌ فَلَمْ يَزَلْ عُمَرُ يُرَاجِعُنِي حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ صَدْرِي لِذَلِكَ وَرَأَيْتُ فِي ذَلِكَ الَّذِي رَأَى عُمَرُ قَالَ زَيْدٌ قَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّكَ رَجُلٌ شَابٌ عَاقِلٌ لَا تَنْتَهَمُكَ وَقَدْ كُنْتَ تَكْتَسِبُ الْوَحْيَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَسْبِعُ الْقُرْآنَ فَاجْمَعُهُ فَوَاللَّهِ لَوْ كَلَّفُونِي نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الْجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا أَمَرَنِي بِهِ مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ قُلْتُ كَيْفَ تَفْعَلُونَ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ هُوَ وَاللَّهِ خَيْرٌ فَلَمْ يَزَلْ أَبُو بَكْرٍ يُرَاجِعُنِي حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ صَدْرِي لِلَّذِي شَرَحَ لَهُ صَدْرُ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَتَسْبِعُ الْقُرْآنَ أَجْمَعُهُ مِنَ الْعُسْبِ وَاللِّخَافِ وَصُدُورِ الرِّجَالِ حَتَّى وَجَدْتُ آخِرَ سُورَةِ التَّوْبَةِ مَعَ أَبِي خُرَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ لَمْ أَجِدْهَا مَعَ أَحَدٍ غَيْرِهِ (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ) حَتَّى خَاتَمَةَ بَرَاءَةٍ فَكَانَتْ "Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} bana geldi ve 'Yemame savaşında Kur'an-ı ezberleyenlerin pek çoğunun şehit düştüğünü diğer yerlerde de şehit düşen kurraların artmasıyla Kur'an'ın kaybolmasından korktuğunu ve Kur'an'ın toplanılmasını emretmemi uygun gördüğünü' söyledi. Bunun üzerine ben de Ömer ^{Radiyallahu Anhu}, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsın? dedim. Ömer; 'Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya yemin olsun ki bu hayırdır' dedi. Ve nihayet bu işe aklım yatıncaya ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} benim göğsümü bu işe açıncaya kadar Ömer bu görüşünde ısrar etti, birkaç defa tekrarladı ve ben de Ömer'in görüşüne iştirak ettim, uygun buldum'. Zeyd diyor ki; Ardından da Ebu Bekir bana; 'Sen, genç, akıllı ve doğruluğundan şüphe edilmeyen bir adamsın. Sen Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} 'in vahiy kâtipliğini yaptın. Kur'an-ı incele ve onu topla diye emir verdi." Zeyd b. Sabit konuşmasına şöyle devam ediyor: "Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya yemin olsun ki şu dağlardan, bir dağı, taşımakla görevlendirilmek, bana Kur'an-ı toplamakla görevlendirilmekten daha ağır gelmezdi. Bu nedenle Ömer'e Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, in yapmadığı bir işi yapmaya nasıl cesaret edebilirsin? diye sordum da bunun üzerine Ömer ^{Radiyallahu Anhu}, 'Vallahi bu hayırdır' dedi. Ömer ve Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhum}, nın göğsünü açan, ferahlatan Allahu Teâlâ bu konuda benim göğsümü de ferahlatıncaya kadar Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu}

bana müracaat etmeye devam etti ve ben de onların görüşüne uydum. Ardından da Kur'an-ı yazılı bulunduğu hurma dallarından, beyaz ince taşlardan, bez parçaları ve hafızların ezberlerinden takip ettim. Tevbe sûresinin son ayetlerinden olan;

"And olsun ki size kendinizden bir resul gelmiştir. Sıkıntıya düşmeniz kendisine ağır gelir."¹ ayetinden Tevbe sûresinin sonuna kadar olan ayet, Ensar'dan Ebu Huzeyme'nin yanında buluncaya kadar bu işe devam ettim. Bu ayeti ondan başkasında bulamadım. Derlediğim bu kitap; Ebu Bekir'in yanında ondan sonra Ömer'in yanında ondan sonra Ömer'in kızı Hafsa ^{Radiyallahu Anha} nın yanında kaldı."²

Zeyd'in Kur'an-ı toplaması sadece hafızlardan alıntılara göre yazmakla gerçekleşmedi. Zeyd, Kur'an-ı toplarken özellikle getirilen ayetlerin Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in önünde yazılmış olması şartına göre topluyordu. Kendisine arz olunan bir sahifenin bizzat Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in gözleri önünde yazıldığına dair iki şahit getirilmedikçe bir sayfayı diğer sayfanın yanına koymuyordu. Üstelik aşağıdaki iki hususu bir arada bulundurmadıkça da bir sayfayı almıyordu:

- 1- Sahabelerden birisi tarafından yazılmış olması,
- 2- Sahabeden birisi tarafından ezberlenmiş olması.

Alınması istenen sahife ile herhangi bir sahabenin ezberindeki ayet aynı ise yazılı olan sayfa almıyordu. Aksi takdirde reddolunuyordu. Bu nedenle Tevbe sûresinin son kısmını Zeyd b. Sabit ezbere bildiği halde Ensar'dan Ebu Huzeyme'nin yanında buluncaya kadar almayı bekledi.

Yahya b. Abdurrahman b. Hatib yoluyla rivayet edildiğine göre: "Ömer ^{Radiyallahu Anhu} ayağa kalktı ve dedi ki; 'Kim Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den Kur'an'dan bir şey aldıysa onu getirsin'.

Bilindiği üzere Kur'an ayetlerini sahifelere, levhalara ve hurma dallarına yazıyorlardı. Ve iki şahit getirilmedikçe de hiç kimseden bir şey kabul etmiyordu. Bu da gösteriyor ki Zeyd, Kur'an'ın birtakım şeylerin üzerinde yazılı olmasıyla yetinmiyor, Zeyd'in kendisi ezbere bildiği halde yazılı olan ayetlerin Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den bizzat işitme yoluyla alındığına dair şahit bulunmadıkça da almıyordu. Böylece ihtiyatlı davranma hususunda mübalağa yapıyordu."

¹ Tevbe: 128

² Buhari sahih; 6-255; 9,92,93

Toplama işi, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in gözleri önünde yazılan sayfaları iki kapak arasında tek bir kitapta bir araya getirilmedikçe sona erdirilmedi. Kur'an, sahifelerde yazılı halde idi. Ancak dağınık bir halde olduğu için Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} onu bir yerde topladı. Bu nedenle Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu}’nun Kur'an'ın toplanmasında yaptığı iş Kur'an'ın tek bir mushafta yazılması işi olmayıp bilakis Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in gözleri önünde yazılmış olan sayfaların bir mekânda toplanmasıdır. Toplanan bu sayfaların doğruluğunun desteklenmesi ve bundan emin olmak için de getirilen sayfaların hem Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in gözleri önünde yazıldığıının iki şahitle ispatlanmış olması şartı hem de sahabeler tarafından ezberlenmiş olması şartı aranıyordu. Bu sahifeler hayatı boyunca önce Ebu Bekir'in yanında, sonra Ömer'in yanında sonra da Ömer'in vasiyeti üzere kızı ve mü'minlerin annesi Hafsa ^{Radiyallahu Anha}’nın yanında muhafaza edildi.

Buradan da anlaşılmaktadır ki Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu}’nun Kur'an-ı toplaması, ancak Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in önünde yazılan sayfaların toplanmasından ibarettir. Kur'an'ın hifzedilmesi ise Kur'an'ın ezberlenmesi demek değil, ancak çeşitli şeyler üzerine Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in gözleri önünde yazılı olan sahifelerin korunması demektir. Kur'an'ın üzerine yazılı olduğu şeyleri toplamak ve muhafaza altına almak ise ancak Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’den nakledilenin aynen nakledildiğinin tekidinde mübalağalı ve ihtiyatlı davranmak içindir. Ama Kur'an'ın bizzat kendisi sahabenin göğüslerinde korunmuş ve ezberlerinde de toplanmıştı. Ezbere olan güven onların çoğunluğuna dayanmaktadır. Çünkü tamamen veya kısmen Kur'an-ı ezberleyen birçok kişi vardı.

Buraya kadar yapılan açıklama Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} döneminde Kur'an'ın toplanması açısından yapılan açıklamalardı. Osman ^{Radiyallahu Anhu}’nun halifeliğinin ikinci veya üçüncü yılında gerçekleştirdiği Kur'an-ı toplama işine gelince: Hicretin 25. yılında Şam halkıyla beraber Ermenistan'da ve Irak halkıyla beraber de Azerbaycan'da savaşan Huzeyfe İbn el Yemân, insanların Kur'an'ı okumadaki ihtilaflarından korkmuş bir halde Medine'de Osman ^{Radiyallahu Anhu}’nun yanına geldi. Bulduğu yerlerde Şam halkının Kur'an'ı Irak halkının işitmediği bir tarzda Ubey b. Ka'b'ın kıraatıyla okuduklarını, Irak halkının da Şam halkının işitmediği bir tarzda Abdullah b. Mesud'un kıraatıyla okuduklarını ve kıraat ihtilafı nedeniyle birbirlerini tekfir ettiklerini gördü. Her iki grup da Bakara sûresindeki 196. ayeti kerimeyi farklı

okuyorlardı. Birinin ayeti kerimeyi (وأتموا الحج والعمرة لله) şeklinde diğerinin ise; (وأتموا الحج والعمرة للبيت) şeklinde okumaları Huzeyfe İbn el Yemân'ı çok kızdırmış ve gözlerini kan çanağına çevirmişti.

Yine Huzeyfe'den rivayeten;

"Kufe halkı İbni Mesud'un kıraatını, Basra halkı da Ebu Musa El Eşari'nin kıraatının doğru olduğunu söylüyordu. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya yemin olsun ki mü'minlerin emirinin yanına vardığımda bütün kıraatların tek bir kıraat haline döndürmesini ona emrettireceğim dedim ve Osman'ın yanına vardım."

İbn Şihab Enes b. Malik'den şunu rivayet ediyor:

"Ermenistan ve Azerbaycan fethinde Suriye ve Iraklılarla beraber savaşan ve onların Kur'an-ı farklı şekillerde okumalarından korkan Huzeyfe İbni el-Yeman Osman ^{Radiyallahu Anhu} a gelerek; 'Ey Mü'minlerin emiri; bu ümmet, Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarında ihtilaf ettikleri gibi kitaplarında ihtilaf etmeden, helak olmadan onlara yetiş, işin icabına bak.' dedi. Bunun üzerine Osman ^{Radiyallahu Anhu}, Ömer ^{Radiyallahu Anhu}, nun kızı Hafsa ^{Radiyallahu Anha} ya haber göndererek elinde bulunan mushaftan başka nüshalar çıkartacağını ve çoğaltma işi bittikten sonra da asıl nüshayı kendisine iade edeceğini söyleyerek elindeki nüshayı istedi. Hafsa ^{Radiyallahu Anha} da nüshayı Osman'a gönderdi. Osman ^{Radiyallahu Anhu}, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. As ve Abdurrahman b. Haris b. Hişam'dan oluşan heyete Kur'an-ı çoğaltmalarını emretti. Osman ^{Radiyallahu Anhu}, Zeyd'in dışındaki Kureys'li üç kişiye; 'Kur'an hakkında Zeyd ile herhangi bir ihtilafa düşerseniz Kureys lehçesi ile yazınız. Çünkü Kur'an, Kureys lehçesiyle nazil olmuştur' dedi. Onlar da Osman'ın dediği gibi yaptılar. Heyet istenilen nüshaları hazırladıktan sonra asıl nüsha Osman ^{Radiyallahu Anhu} tarafından Hafsa ^{Radiyallahu Anha} ya iade edildi. Ve çoğaltılan nüshaların her birinden önemli merkezlere birer nüsha gönderilerek çoğaltılan nüshaların dışındaki bütün nüshaların yakılması halife tarafından emredildi."

Çoğaltılan nüshalar yedi taneydi. Bunlar sırasıyla Mekke'ye, Şam'a, Yemen'e, Bahreyn'e, Basra'ya ve Kufe'ye birer adet gönderildi. Bir nüsha da Medine'de bırakıldı.

Bu nedenle Osman ^{Radiyallahu Anhu}, nun yaptığı iş Kur'an'ın toplanması işi değil, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den alındığı şekilde Kur'an-ı olduğu gibi aynen nakletmek ve çoğaltmak işidir. Osman ^{Radiyallahu Anhu} Hafsa ^{Radiyallahu Anha}, nın yanında muhafaza edilmekte olan nüshadan yedi

adet çoğaltmaktan başka hiçbir şey yapmamıştır. Bütün insanları bu çizgide toplamıştır. Bu nüshanın yazıldığı şeklin dışında herhangi bir hat veya imla ile Kur'an-ı yazmaktan insanları men etmiştir. Böylece yazı ve imla olarak bu nüshada karar kılındı. Bu hat ve imla vahiy indiği zaman Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} gözleri önünde yazılan sahifelerdeki hattın ve imlanın ve Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} nun topladığı nüshanın da aynıydı. Sonra da Müslümanlar bu nüshadan çoğaltmaya başladılar. Böylece ortada yalnızca Osman'ın mushafının yazı şekli kaldı. Matbaa icat edildiğinde ise aynı hat ve imla ile bu nüshaya göre Kur'an-ı Kerimler basılmaya başlandı.

Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} nun Kur'an-ı toplaması ile Osman'ın Kur'an-ı toplaması arasında şöyle bir fark vardır: Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} Kur'anı taşıyanların ölmeleriyle Kur'an'dan bir şeyin kaybolacağından korktu. Her ne kadar Kur'an'ın tamamı sahifelerde yazılı idi ise de tamamı tek bir kitap halinde bir yerde toplanmış değildi. Bu nedenle Ebu Bekir Kur'an-ı sahifelerde bir araya getirdi. Arap lügatinin genişliği nedeniyle Kur'an kıraatlarındaki farklılıkların çoğalması ve insanların birbirlerini Kur'an-ı hatalı okumakla suçlamaları, Osman ^{Radiyallahu Anhu} da işin daha da kötüye gitmesi endişesini artırdı ve bu mushaf tek bir mushafta çoğaltıldı. Bu nedenle şu anda elimizde bulunan mushaf, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e inen mushafın ve Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in önünde yazılan sahifelerin bizzat aynıdır. Ve yine şu anda elimizde bulunan Mushaf, Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} nun bir araya getirip tek bir mekânda muhafaza altına aldığı, Osman ^{Radiyallahu Anhu} nun da bu nüshadan yedi nüsha olarak çoğalttığı ve bu yedi nüshanın dışındakilerin yakılmasını emrettiği, yazısı ile imlasıyla ayetlerinin ve sûrelerin tertibiyle Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} zamanında bir araya toplanan mushafın aynıdır.

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in vahyin gelişine göre yazdırdığı, Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} nun toplayıp bir araya getirdiği ve buna göre de mushafın çoğaltıldığı ilk nüsha Medine valisi Mervan zamanına kadar mü'minlerin annesi Hafsa ^{Radiyallahu Anha} nın yanında muhafaza edildi. Mervan, Medine valisi olduğu dönemde mushaf nüshalarının her yerde yaygın halde bulunduğu ve ilk nüshaya artık lüzum kalmadığı gerekçesiyle ilk nüshayı, müminlerin annesi Hafsa'dan alarak imha ettirdi.

İbn Şihab'dan şöyle dediği rivayet edildi:

"Salim b. Abdullah b. Ömer bana şöyle haber verdi: Mervan, Muaviye'nin Medine valisi olduğu dönemde Hafsa ^{Radiyallahu Anha}dan Kur'an'ın yazıldığı sayfaları istedi. Ancak Hafsa yanındaki sayfaları vermeyi reddetti. Salim dedi ki; 'Hafsa vefat ettiğinde biz onu defnedip döndükten sonra, Mervan Abdullah b. Ömer'e Hafsa ^{Radiyallahu Anha}nın yanındaki sayfaların kendisine gönderilmesi hususunda ısrar etti. Abdullah b. Ömer de bu sayfaları gönderdi. Mervan bunların imha edilmesini emretti. Ve bu sayfalar yırtılıp yok edildi. Bu hareketini de şöyle nedenlendirdi: 'Ben bu işi, zamanla insanların bu sayfalar hakkında şüpheye düşmelerinden korktuğum için yaptım'."

Mushafın Yazısı

Kur'an'ın yazısı **tevkifi** olup muhalefet etmek caiz değildir. Buna delil, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e gelen vahyi yazan kâtiplerin bulunmasıdır. Vahiy kâtipleri Kur'an-ı bu yazı ile yazdılar ve Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} de onların bu şekilde yazmalarını kabul etti. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in hayatı boyunca herhangi bir değişiklik olmaksızın Kur'an'ın yazılışı bu şekilde devam etmiştir. Sahabeler de Kur'an-ı yazdıkları halde onlardan hiçbirinin bu yazı şekline muhalefet ettikleri rivayet edilmemiştir. Osman ^{Radiyallahu Anhu} hilafete geçince müminlerin annesi Hafsa ^{Radiyallahu Anha}nın yanında muhafaza edilen sayfalardan bu yazı şekline göre mushaflar çoğaltıldı ve diğer mushafların yakılması emrolundu.

Aynı zamanda Kur'an'ın yazısı o döneme kadar alışlagelen Arap yazısının dışında bir yazı şeklini ortaya koymaktadır. Bu farklılık, Kur'an'ın yazısının bir **istilah** olmayıp yalnızca **tevkifi** bir yazı şekli olduğundan başka bir anlama da gelmemektedir. Bu nedenle;

- الربا kelimesi Kur'an'da niçin (ا) ve (ي) ile değil de (و) ve (ي) ile beraber الربوا şeklinde yazıldı diye sorulamaz.

- Yine مائة kelimesinde (ا) ilavesi varken (مئة) kelimesinde ise elifin bulunmamasının,

- بايكم kelimelerinin yazılışında (ي) harfinin iki defa yazılmasının,

- Hacc sûresindeki سعوا kelimesi elif ilavesi ile yazılmışken Sebe sûresinde سعو şeklinde elifsiz yazılmasının,

- Diğer ayetlerde elifle عتوا şeklinde yazılan kelimenin Furkan sûresinde elifsiz olarak عتو şeklinde yazılmasının,

- باوء, جاءو, فاءو kelimesi her yerde elifle yazıldığı halde kelimelerinin elifsiz olarak yazılmasının,

- Diğer ayetlerde يعفو şeklinde yazılan kelimenin Nisa sûresinde elif ilavesi يعفوا الذي ile şeklinde yazılmasının; ‘sebebi nedir?’ denilemez. Bu şekilde soru sorulamayacağı gibi müteşabih ayetlerin bir kısmında bazı harflerin hafzedilmesinin/düşürülmesinin; ‘sebebi nedir?’ de denilemez.

-Yusuf ve Zuhuruf sûresinde قرءنا kelimesindeki elif harfi düşürülürken diğer yerlerde elifle yazılması da böyledir.

-Yine Fussilet sûresinde سموات kelimesinin yazılışında vav harfinden sonra elif harfinin yazılması diğer yerlerde ise hafzedilmesi,

ميعاد kelimesinin yazılışında elif mutlak olarak her zaman sabit kalırken Enfal sûresinde ise elifin hafzedilmesi,

- Nerede geçerse geçsin سراجا kelimesindeki elif sabit kalırken Furkan sûresinde ise düşünülmesi de aynıdır.

Manada ve lafızda herhangi bir ihtilaf olmamakla beraber yazı yönünden tek bir kelimenin yazılmasında sûreler arasındaki bu farklılık, mushafın yazısının ictihada veya anlayışa dayanmayıp işitmeye/vahye dönük bir olay olduğuna delalet etmektedir. İşitmeye dayalı olan her şey ise tevkifidir. Sûrelerin tertibinde ihtilaf olduğu nakledilirken Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in gözleri önünde bu kelimelerin bu şekilde yazılmasından dolayı herhangi bir ihtilaf ortaya çıkmadığı gibi ayetlerin tertibinde de herhangi bir ihtilafın varlığından bahsedilmemiştir. Bu da mushafın yazısının tevkifi olduğuna delalet eder. Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in bu yazı şeklini ikrarı/kabul etmesi ve bu konu üzerinde sahabenin icması, lafız ve mana birliği ile beraber aynı kelimenin farklı sûrelerde farklı şekillerde yazılması gibi olayların tamamı, mushaflar üzerinde bulunan kelimelerin yazılış şeklinin tevkifi bu yazıya bağlı kalmanın gerekli olduğunun, bu yazının dışında bir yazı ile Kur'an-ı yazmanın haram olduğunun, onda değişiklik yapmanın kesinlikle caiz olmadığına apaçık delildir.

Burada; “Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem ümmi idi yani okuma yazma bilmiyordu. Dolayısıyla onun ikrarına, kabulüne itibar olunmaz” denilemez. Çünkü Resulün yazı şekillerini bilen kâtipleri vardı ve onlar kelimelerin nasıl yazıldığını Resule bildiriyorlardı. Üstelik bazı hadislerde de geçtiği üzere Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem harflerin şekillerini biliyordu. Ayrıca, yazdıran ve yazanlar aynı kişiler oldukları halde kâtipler, devlet başkanlarına ve krallara gönderilmek üzere yazdıkları

mektuplarda, vahy geldiği zaman sahifelere yazmış oldukları Kur'an yazısının dışında Arapların alışageldikleri normal yazıyı kullanıyorlardı.

Kur'an'ın yazımında Osman ^{Radıyallahu Anhu} kullandığı yazıya bağlı kalmak yalnızca mushafın tamamına has bir durumdur. Ancak bunun yanında, delil olarak kullanırken veya eğitim amacıyla veya başka amaçlarla tahta üzerine mushafın dışında farklı bir yazım ile Kur'an-ı yazmak caizdir. Çünkü Resulün ikrarı ve Sahabenin icması diğerlerinde değil yalnızca mushaf üzerinde gerçekleşmiştir, dolayısıyla birbirlerine kıyas yapılamazlar. Çünkü mushafın yazısının **tevkifi** oluşu herhangi bir illete bağlı değildir. İlet olmayan yerde kıyas da olmaz, yapılamaz.

Kur'an'ın Mucize Oluşu

Kur'an, manalarına delalet ederek efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'e indirilen lafızdır. Kur'an hem lafzı hem de manası ile Kur'an'dır. Yalnızca mana Kur'an olarak isimlendirilemeyeceği gibi, mana olmaksızın yalnızca lafız da Kur'an sayılmaz. Çünkü lafızda asıl durum belirli manaya delalet etmesidir. Bu nedenle Kur'an, lafzının vasfı ile nitelendirilmiştir.

Allahu Teâla Kur'an'ın Arapça olduğunu bildirmiştir:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا "Hakikat biz onu (Kur'an-ı) Arapça bir Kur'an olarak indirdik."¹

كِتَابٌ فَصَّلْتُ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا "Bu Kur'an ayetleri uzun uzun açıklanmış, Arapça bir kitaptır."²

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ "(Onu her türlü) çelişki ve ihtilaftan uzak, dosdoğru, Arapça bir Kur'an olarak indirdik."³

أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا "Sana Arapça bir Kur'an vahyettik."⁴

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا "Şüphesiz ki biz Kur'an-ı Arapça kıldık."⁵

Arapça, Kur'an'ın manalarının değil lafzının vasfıdır/niteliğidir. Çünkü Kur'an'ın anlamları, Araplığa yönelik değil insanlığa yönelik manalar içerir. Kur'an sadece Araplara ait bir kitap değil bütün insanoğluna ait bir kitaptır. Ancak Allahu Teâla'nın; **وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا**

¹ Yusuf: 2

² Fussilet: 3

³ Zümer:28

⁴ Şura: 7

⁵ Zuhruf: 3

"İşte böylece biz onu, Arapça bir hüküm olarak indirdik."¹ ayeti "Arap diliyle ifade edilen bir hikmet olarak indirdik" anlamına gelmektedir. Yoksa ayet; "Arapça bir hikmet" anlamına gelmemektedir.

Arapça, Kur'an'ın sadece lafzının niteliğidir. Lafzı yalnızca Arapça olarak nitelendirilebilir. Mecazi olarak da hakiki olarak da Kur'an Arapçanın dışında başka bir isimle isimlendirilemez.

Bu nedenle Kur'an'ın bir kısım anlamlarının Arap lüğatinin dışında yazılmasına Kur'an denilmesi doğru değildir. Kur'an'ın Arapça oluşu kesindir ve lafzı da yalnızca Arapçadır.

Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e verilen başka mucizelerin varlığı ile beraber Kur'an Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in resul oluşunun mucizesidir. Bizzat Kur'an'da ve sahih hadislerde de geçtiği gibi Efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in elinde başka mucizeler olduğu halde o, bunlarla değil yalnızca Kur'an'la herkese meydan okumuştur. Bu nedenle Kur'an, indiği günden Kıyamete kadar geçen süreçte Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in resullüğünü ispatlayan bir mucizedir diyoruz.

Nitekim Kur'an, Arapları benzerini getirmekten aciz bıraktı ve benzerini getirmeleri için onlara meydan okudu. Allahu Teâla onlara meydan okurken şöyle dedi:

كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Şayet siz, kulumuza indirdiğimizden şüphe ediyorsanız haydin ona benzer bir sûre de siz getirin. Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın. Eğer doğru söyleyenlerdenseniz."²

قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "De ki onun sûrelerine benzer bir sûre meydana getirin. İddianızda samimi iseniz Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın."³

يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلَهُ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Onu kendisi uydurdu, diyorlar öyle mi? De ki: Eğer doğru söylüyorsanız haydin öyleyse onun sûrelerine benzer uydurma on sûre getirin. Hem Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın."⁴

¹ Ra'd: 37

² Bakara: 23

³ Yunus: 38

⁴ Hud: 13

Meydan okuyanın onlara yaptığı bu meydan okuyuş kendilerine ulaştı. Onlara ayetteki şu ifade ile de “siz onun benzerini getiremezsiniz” denildi:

قُلْ لَنْ أَجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا
"De ki insanlar ve cinler birbirine yardımcı olarak bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler and olsun ki yine de benzerini ortaya koyamazlar."¹

Kur'an benzerini getirmek için çağrıda bulunduğu kimseleri benzerini getirmekten aciz bıraktı. Onların acizliği **tevatür** yoluyla sabittir. Tarihi süreçte de onlardan herhangi birinin onun benzerini getirebildiği görülmemiştir.

Bu **meydan okuma** yalnızca hitap ettiği Arap kavmine ait bir meydan okuma değil Kıyamete kadar bütün herkese yapılan meydan okumadır. Çünkü sebebin hususi olmasına değil, lafzın genelliğine itibar edilir. Kur'an indiği günden Kıyamete kadar bütün insanlara benzerini getirmeleri hususunda meydan okumaktadır. Bu nedenle Kur'an ne yalnızca Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem zamanındaki Araplara ait bir mucize ne de herhangi bir zaman ve mekândaki Araplara ait bir mucize olmayıp bütün insanlara ait bir mucizedir. Bu **meydan okumada** zaman itibariyle hiçbir fark yoktur. Çünkü hitap bütün insanlardır. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ "Seni ancak bütün insanlara gönderdik."²
Çünkü **meydan okuma** ayeti geneldir:
وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ "Allah'tan başka çağırabileceklerinizi de çağırın."³

Bu ayet bütün insanları kapsamaktadır. Zira Allahu Teâla ayetle insanların ve cinlerin hep birlikte aciz kaldıklarını haber vermektedir:

قُلْ لَنْ أَجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ
"De ki: İnsanlar ve cinler, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler yine de benzerini getiremezler."⁴

Araplar da **bütün insanlık âlemi** de Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz kaldılar. Çünkü bu özellik yalnızca Kur'an'a has bir

¹ İsra: 88

² Sebe: 28

³ Yunus: 38

⁴ İsra: 88

özelliktir. Araplar Kur'an-ı işittikleri zaman, onun belağatıyla, çekiciliğiyle hemen ona yöneliyorlar ve cazibesine kapılıyorlardı.

Hatta Velid b. Muğire Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den dinlediği Kur'an hakkında insanlara şöyle diyordu:

"Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ya yemin olsun ki sizden hiçbiriniz şiiir çeşitlerini, kasidesini benim kadar, benden daha iyi bilemez. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ya yemin olsun ki onun söylediği bunlardan hiç birine benzemiyor. Vallahi onun söylediği sözlerde bir tatlılık, ferahlık var. Onun söylediği sözün dalları yaprak verirken kökü bereket saçıyor. O yücedir ondan daha üstünü yoktur."

İşte, Velid b. Muğire Kur'an'a inanmamasına ve küfründe direnmesine rağmen Kur'an hakkında böyle itiraflarda bulunuyordu. Zira **mucize** Kur'an'ın kendinden gelmektedir.

Çünkü Kur'an, dinleyenleri ve Kıyamete kadar dinleyecek olanları da cezbedecektir. Onun tesirindeki ve belağatındaki kuvvetten dolayı hayran olacaklardır. Hatta şu ayetlerde olduğu gibi tek bir cümle dahi olsa yalnızca Kur'an-ı dinlemeleri onları etkileyecek ve bırakacaktır. Şu ayetlerde olduğu gibi;

وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبِيضَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "Halbuki kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun avucundadır."¹

لَمَنْ الْمُلْكُ الْيَوْمَ "Kimindir bugün mülk?"²

وَأَمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ "Eğer bir kavmin hıyanet etmesinden korkarsan; sen de onlara karşı aynı şekilde davran."³

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ⁽¹⁾ يَوْمَ تَرَوُنَّهَا تُذْهِلُ كُلُّ مَرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ "Ey insanlar, Rabbinizden sakının. Doğrusu kıyamet saatinin sarsıntısı büyük şeydir. Onu göreceğiniz gün; emzikli emzirdiğini unuttur, her yüklü yükünü düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün. Oysa sarhoş değildirler, ama Allah'ın azabı pek çetindir."⁴

İşte, böylece Kur'an'ın lafızları, üslubu, anlatmak istedikleri, insanın bütün benliğini sarar ve insanı çepeçevre kuşatır.

¹ Zümer: 67

² Mü'min: 16

³ Enfal: 58

⁴ Hacc: 1,2

Kur'an'ın **mucize** oluşu, fesahatında ve belağatındaki yüksekliğinde dehşet verici dereceye çıkmasıyla açık ve net bir şekilde ortadadır. Bu özellik Kur'an'ın **mucizevî üslubunda** açığa çıkmaktadır. Kur'an'ın üslubundaki açıklık, kuvvet ve güzellik beşeri kendisine ulaşmaktan **aciz bırakmaktadır**.

Kur'an'ın üslubu ahenkli lafızlarla düzenlenmiş manalardır. Veya lügat ifadeleri ile manaları tasvir etmek için açıklama keyfiyetidir. Üslûbdaki açıklık, kendisi ile yerine getirilen ifadede, anlatılmak istenen manaların belirgin bir şekilde ortaya konulması ile olur. Şu ayette olduğu gibi;

"Küfredenler dediler ki; Bu Kur'an-ı dinlemeyin, onun hakkında yaygaralar yapın, belki galip gelirsiniz."¹

Üslûbun kuvveti, anlatılmak istenen manayla uyumlu kelimelerin seçilerek mananın ifade edilmesi ile gerçekleşir. İnce anlam, ince bir lafızla anlatılır. Kalın anlamlar aynı türden lafızlarla ifade edilir. Hoşlanılmayan anlamlar hoş olmayan kelimelerle ifade edilir. Bunlara örnek verecek olursak;

"Orada karışımı zencefil olan bir kadehten de içirilirler. Orada bir pınar vardır ki selsebil adı verilir."²

"Şüphesiz ki cehennem bir gözetleme yeridir. Orası azgınlara varacağı yerdir. Orada çağlar boyu kalacaklardır."³

"Öyleyse bu insafsız/adaletsiz bir paylaşımdır."⁴
"Şüphesiz ki seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir."⁵

Üslûb güzelliği cümlede veya cümlelerde anlam ve lafız bütünlüğünü sağlamaya götüreceği manaya en uygun ve en net ibarelerin seçilmesi ile gerçekleşir. Tıpkı şu ayeti kerimede olduğu gibi;

"Kâfirler bir zaman gelir ki Müslüman olmayı isteyeceklerdir. Bırak

¹ Fussilet: 26

² İnsan; 17,18

³ Nebe; 21,23

⁴ Necm: 22

⁵ Lokman: 19

onları yesinler, eğlensinler ve kendilerini oyalayadursunlar. Sonra öğreneceklerdir. "¹

Kur'an-ı inceleyen kimse, üslûbundaki açıklık, kuvvet ve güzellikle zirveye, yücelerin yücesine ulaştığını görür. Şu ayetteki açıklığı, anlatım gücünü ve güzelliği bir dinle;

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ⁽⁸⁾ ثَانِي عَطْفَهُ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
"İnsanların öyleleri vardır ki bilmeden, doğruya götüren bir rehberi olmadan, aydınlatıcı bir kitabı bulunmadan Allah hakkında tartışmaya girer. Allah yolundan saptırmak için, kibirlenerek yanını eğip bükür."²

هَذَا خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ
الْحَمِيمُ ⁽¹⁹⁾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ⁽²⁰⁾ وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ ⁽²¹⁾ كَلِمًا أَرَادُوا أَنْ يَخْرِجُوا مِنْهَا
"Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rableri hakkında çekişmişlerdir. O küfredenler için ateşten elbiseler kesilmiştir. Başları üstünden de kaynar su dökülecektir. Bununla karınlarındakiler ve derileri eritilir. Demir kamçılar da onlar içindir. Ne zaman oradan, oradaki ıstıraptan çıkıp kurtulmak isteseler her defasında oraya geri çevrilirler. Yakıcı azabı tadın denir."³

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ
وَإِنْ يسألُهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ
"Ey insanlar bir misal verildi, şimdi onu dinleyin: Şüphesiz ki Allah'ı bırakıp da taptıklarınız bir araya gelseler bir sinek bile yaratamazlar. Ama sinek onlardan bir şey kapsa bunu da ondan kurtaramazlar. İsteyen de istenen de aciz."⁴

Kur'an'ın kendisine ait özel bir ifade tarzı vardır. Kur'an'ın nazmı ne kafiyeli/vezinli şiir metoduna göredir ne de normal düz yazı stiline göredir. Kur'an'ın nazmı şiir ile nesir karışımı veya aynı şekli kullanan bir düz yazı üslubu ile de değildir. Kur'an'ın ifade üslubu, daha önce Araplar tarafından bilinmeyen, Araplara ait olmayan bizzat Kur'an'ın kendisine ait bir üsluptur.

Araplar Kur'an'dan etkilenmelerinin şiddeti ile Kur'an'ın bu eşsiz oluşa nereden ve nasıl ulaştığını bir türlü anlayamamışlardır. Bu nedenle

¹ Hicr; 2,3

² Hacc; 8,9

³ Hacc; 19,22

⁴ Hacc -73

de; **"Bu apaçık bir sihirdir."**¹ ayetinde belirtildiği gibi Kur'an bir şair sözüdür veya bir kâhinin sözüdür diyorlardı. Bu nedenle Allahu Teâla onların bu sözlerine şöyle cevap verdi:

"Ve o, bir şair sözü değildir. Ne de az inanıyorsunuz? Bir kâhin sözü de değildir. Ne de az düşünüyorsunuz?"²

Kur'an'ın özel bir tarzının bulunduğu, eşsiz bir dokuya sahip olduğu bütün aydınlığı ile açıkça ortadadır. Bu arada şu iki ayete bir bakalım:

"Rüsvay etsin ve sizi onlara karşı üstün kılsın ve müminler topluluğunun göğüslerini ferahlandırısın."³

"Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla birre erişemezsiniz."⁴

Her iki ayette de şiir üslûbuna yakın bir nesir özelliği vardır. Bunları bir şiir şeklinde sıralayacak olursak ortaya şöyle bir şiir çıkar:

ويجزهم وينصركم عليهم
ويشف صدور قوم مؤمنين
لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون
حتى تنفقوا مما تحبون

Ancak bu iki ayet bir şiir değildir, fakat eşsiz bir nesir çeşididir. Aynı zamanda Kur'an'ın bu türden bir nesirin yanında aşağıdaki ayetlerde de görüleceği üzere şiirden tamamen uzak bir nesiri de bünyesinde taşıdığını görürüz:

"And olsun göğe ve Tarık'a, nereden bileceksin sen Tarık'ın ne olduğunu? O kayıp delen yıldızdır. Hiç bir nefis yoktur ki mutlaka onun üzerinde bir gözeten bulunmasın. Şu halde insan bir baksın neden yaratılmıştır? O atılıp dökülen bir sudan yaratılmıştır. Bel kemiği ile göğüslerin arasından çıkar."⁵

"Biz hiç bir resülü Allah'ın izniyle itaat edilmekten başka bir gaye ile göndermedik. Onlar kendilerine

¹ Maide: 110

² Hakka; 41,42

³ Tevbe: 14

⁴ Âl-i İmrân-92

⁵ Tank-1,7

yazık ettikleri zaman sana gelip Allah'tan mağfiret dileseler ve Resul de onlara mağfiret dileseydi elbette Allah'ı Tevvab ve Rahim olarak bulacaklardı. Hayır, Rabbine and olsun ki; aralarında çekiştikleri şeyde seni hakem tayin edip sonra haklarında verdiği hükümden dolayı içlerinde bir sıkıntı duymadan kendilerini tamamen teslim etmedikçe iman etmiş olamazlar."¹

Paragraf uzadıkça ayetler tek bir nefeste okunur. Aşağıdaki ayetlerde ise paragraf ve nefes nesirde kısılır:

"And olsun güneşe ve aydınlığa, ardından gelmekte olan ay'a, onu açığa çıkardığında gündüze, örtüp bürüdüğünde geceye..."²

Her iki sûredeki ayetlerde de paragraf paragraf nesir bulunduğu halde birisi uzun bir nefesle okunmakta diğeri ise kısa bir nefesle okunmaktadır. Bir de bakıyorsanız ayetler mürsel nesirin zirvesinde seyrediyor;

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ
الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَأْتُواكَ
أَوْتِيْتَهُمْ هَذَا فَتَحَذَرُوا وَإِنْ لَمْ تُؤْتُوهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدْ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنْ اللَّهِ شَيْئاً أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدْ
"Ey Resul, ağızlarıyla inandık dedikleri halde kalpleriyle inanmayanlardan, Yahudilerden, yalana kulak verenler ve sana gelmeyip başka bir kavmin sözünü dinleyenlerden küfre koşanlar seni üzmesin. Sözlerin yerlerini değiştirirler de; size bu verilirse alın, verilmezse kaçının derler. Allah kimin de fitneye düşmesini isterse; onun için senin Allah'a karşı hiçbir şeye gücün yetmez. İşte onlar Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Dünyada rüsvalık onlardır. Ve onlar için ahirette büyük bir azap vardır."³

Yine kafiyeli nesirin de zirvesindedir. Kur'an;

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ (1) قُمْ فَأَنْذِرْ (2) وَرَبِّكَ فَكَبِيرٌ (3) وَتَبَايَكَ فَطَهَّرْ (4) وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (5) وَلَا تَمَنَّؤْ تَسْتَكْفِرُ (6) وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ
"Ey örtüye bürünen, kalk ve uyar. Rabbinin de tekbir et. Elbiselerini temiz tut. Kötü şeylerdense sakın. Çok görerek başa kakma. Rabbin için sabret."⁴

¹ Nisa; 64,65

² Şems; 1,4

³ Maide-41

⁴ Müddessir; 1,7

Aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi cümle çiftlerinin birbiri ile uyumluluğunu sağlamada Kur'an'ın kendi üslûbunda yüceldiğini bulursun:

أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ⁽¹⁾ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ⁽²⁾ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ⁽³⁾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ⁽⁴⁾ كَلَّا لَوْ
"Çokluk ile böbürlenmeniz sizi öylesine oyaladı ki; mezarlıkları bile ziyaret ettiniz. Hayır, ilerde bileceksiniz. Hayır, ilerde bileceksiniz. Hayır, eğer kesin bir bilgi ile bilseydiniz. And olsun ki cehennemi muhakkak göreceksiniz."¹

Aşağıdaki ayetlerde ise cümle çiftlenişinin uzadığı görülmektedir:

قُلْ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ⁽¹⁷⁾ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ⁽¹⁸⁾ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ⁽¹⁹⁾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ⁽²⁰⁾ ثُمَّ
أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ⁽²¹⁾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشُرَهُ⁽²²⁾ كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ⁽²³⁾ فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ⁽²⁴⁾ أَنَا صَبَّبْنَا
الْمَاءَ صَبًّا⁽²⁵⁾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا⁽²⁶⁾ فَأَبْيَسْنَا فِيهَا حَبًّا⁽²⁷⁾ وَعَبْنَا وَقَضَبْنَا⁽²⁸⁾ وَزَيَّنَّاوْنَا وَنَخَلْنَا⁽²⁹⁾ وَحَدَانِقَ
"Kahrolası insan, ne kadar da nankördür! Allah onu hangi şeyden yarattı? Nutfeden onu yarattı, ona biçim verdi. Sonra onun yolunu kolaylaştırdı. Sonra onu öldürdü, kabre koydu. Sonra dilediği zaman onu yeniden diriltir. Hayır, emrettiğini yapmadı. İnsan yiyeceğine baksın. Biz suyu döktükçe döktük. Sonra toprağı güzelce yarararak orada taneler, üzümler, yoncalar, zeytinler, hurmalar, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik."²

Belirli bir kafiye kullanımında devam ederken bir de bakıyorsunuz ki bir başka kafiye kullanımına dönüşüm yapıyor. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi:

"Sur'a Fİذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ⁽⁸⁾ فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ⁽⁹⁾ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ يَسِيرٍ
üflendiğinde; işte o gün, zorlu bir gündür. Kâfirler için hiç de kolay değildir."³

Bu ifadeleri kullanırken doğrudan doğruya hemen sonraki ayetlerde başka kafiye yapıyor:

ذُرِّي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا⁽¹¹⁾ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا⁽¹²⁾ وَبَيْنَ شُهُودًا⁽¹³⁾ وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا⁽¹⁴⁾
"Bırak beni ve yarattıklarımı tek başına. Kendisine bol bol mal verdiğimi, görülen oğullar verdiğimi ve onun için yaydıkça yaydığımı. Sonra daha da artırmamı umar o. Hayır; çünkü o, ayetlerimize karşı bir inatçı kesildi. Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım."⁴

¹ Tekasür; 1-6

² Abese; 17-31

³ Müddessir-8,10

⁴ Müddessir; 11,17

Bu kafiyelerin kullanıldığı ayetlerden sonra doğrudan doğruya başka kafiyelerin kullanıldığı ayetlere geçiş yapıyor:

إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ (18) فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَرَ (19) ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَرَ (20) ثُمَّ نَظَرَ (21) ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ (22) ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ (23) فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ
"Doğrusu o, düşündü ve ölçüp biçti. Canı çıkması nasıl da ölçüp biçti. Sonra baktı. Sonra kaşlarını çatdı, suratını astı. Sonra da sırt çevirip büyüklük tasladı."¹

İşte, böylece Kur'an ayetlerinin tamamı dikkatlice incelendiğinde her çeşidiyle ne Arap şiiri ve nesirinde kullanılan üslûba ne Arapların kullandığı sözlerden herhangi bir söze ne de herhangi bir beşerin sözüne hiçbir şekilde benzemediği ve onlarla uzaktan yakından ilgisi olmadığı görülür.

Daha sonra Kur'an'ın açık kuvvetli ve güzel üslûbunun birçok manaları ifade etme keyfiyeti açısından en ince tasvir ile ifade ettiğini görebilirsin. Şu ayetlerde olduğu gibi mananın çok ince olduğunu hissedersin:

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا (31) حَدَاتِقَ وَأَعْنَابًا (32) وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا (33) وَكَأَسَا دِهَاقًا
"Şüphesiz ki muttakiler için kurtuluş vardır. Bahçeler ve bağlar. Göğüsleri tomurcuklanmış kızlar. Ve dolu kâseler."²

Dikkat edildiğinde ayetlerin ince lafızlardan ve yumuşak cümlelerden meydana geldiği görülür. Bunun yanında aynı sûre içerisinde geçen şu ayetlerde kullanılan lafızların ve cümlelerin sert ve kalın ifadelerden meydana geldiği görülmektedir:

إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا (21) لِلطَّاعِينَ مَا بَا (22) لَا يَبِئْسَ فِيهَا أَحْقَابًا (23) لَا يَدْخُلُونَ فِيهَا بِرَدًّا وَلَا شِرَابًا (24) إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا (25) جَزَاءً وَفَاقًا
"Şüphesiz ki cehennem, bir gözetleme yeridir. Azgınlar için varılacak bir yer. Çağlar boyunca orada kalacaklardır. Orada serinlik ve içecek tadamayacaklardır. Sade kaynar bir su ve bir de irinden başka."³

Yine aşağıdaki ayetlerde olduğu gibi sevgi dolu ifadelerin sevgi dolu lafızlarla ifade edildiğine şahit olunur:

وَرَفَعَ أَبْوَابَهُ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا
"Ana-babasını tahtın üzerine çıkarıp oturttu. Hepsinin için secdeye kapandılar."⁴

Şu ayetlerde olduğu üzere, çirkin olan manaya yönelik bir anlam ancak uygun bir lafızın kullanımı ile mümkün olabilmektedir:

¹ Müddessir; 18,24

² Nebe; 31,34

³ Nebe; 21,26

⁴ Yusuf-100

أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْآنثَى (21) تَلْكَ إِذَا قَسَمَةَ ضِيْرَى "Demek erkekler sizin, dişiler O'nun mu? Öyleyse bu insafsız bir paylaşma."¹

وَإِعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ "Sesini kıs. Şüphesiz ki seslerin en çirkini eşeklerin sesidir."²

Bu manaları aktarırken, belirtilen manaları ifade edecek kelimeleri seçiyordu. Böylece seçilen kelimeler, manaları tasavvur eden ve idrak eden kişide adeta bir zil sesi gibi içini hareketlendiren ses ve tona sahip kelimeler haline geliyordu. Bu nedenle bu anlamlardaki derinliği ve ifadedeki belağatı idrak eden dinleyici bu durum karşısında huşu ile eğiliyordu. Hatta küfründe inat etmelerine rağmen Arap belağat ustalarından ve düşünürlerinden bazıları bu ifadeler karşısında secdeye kapanacak olmuşlardır.

Sonra yine Kur'an'ın lafızlarını ve cümlelerini dikkatlice inceleyen kimse harflerin yerleştirilmesinde, harflerin çıkış mahreçlerinde bir kelimedede veya cümlede mahreç yakınlığının varlığını ve bu uyumun sağladığı ses güzelliğini gözlemler. Çünkü harfler arasında mahreç yakınlığı olmazsa yani mahreçler birbirinden uzak olursa, harfler ve cümleler arasındaki geçiş zorlaşır. Aynı zamanda müzikte gerekli tekrarlar da olduğu gibi tekrarlarında kulağa hoş gelen hafif bir mahreçten çıkan hoş bir harf kullanılmıştır. Bu nedenle; كالباعق المتدفق kelimesi yerine كصيب kelimesini ve المعجع kelimesi yerine خضر kelimelerini kullanıyor. Mahreçleri birbirinden uzak harflerin meydana getirdikleri bir kelime ile uygun bir mana ifade edilebiliyor, başka bir manaya da yol açmıyorsa ضيْرَى kelimesinde olduğu gibi uygun olan kelime kullanılmaktadır. Zira ظالمة ve جائرة kelimeleri ضيْرَى kelimesi ile aynı manaları ifade ettiği halde ضيْرَى kelimesi kullanılmıştır.

Kelimelerin kullanımında bu incelikle beraber, bazı ayetlerde bazı harflerin tekrar tekrar kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin; Ayete'l Kürsi'deki "lam" harfi yirmi üç defa tekrarlanmasına rağmen bu tekrar kulakta hoş bir etki bırakmakta hatta ve hatta dinleyenin dikkatini çekmekte ve dinleme isteğini artırmaktadır.

İşte, böylece Kur'an'ın özel bir tarza sahip olduğunu, her anlamın, kendine uygun olan lafızlarla indiğini, çevresindeki lafızlarla ve beraberindeki anlamlarla uyum halinde olduğunu görebilirsin. Bu özellikte hiçbir ayette farklılık göremezsin. Kur'an'ın hiçbir beşerin

¹ Necm; 21,22

² Lokman-19

sözüne benzememesi ve hiçbir beşerin sözünün de Kur'an'ın sözüne benzememesinden dolayı özel bir tarza sahip olan Kur'an'ın üslûbundaki mucize **oluş** gayet açıktır.

Yine indirilen manalara uygun lafızların ve cümlelerin kullanılması açısından olsun, belağatını ve manalarındaki derinliği idrak edebilenlerin kulaklarında yankılanan lafızları karşısında Kur'an'ın önünde boyun eğip adeta secdeye kapanır gibi olanlar açısından olsun, ister manalarındaki derinliği ve belağatını idrak edemeyip ancak onun lafızlarındaki uyumun, inceliğın karşısında Kur'an'ın esiri olan, ister istemez dinleyenin kendisine boyun eğmesi açısından olsun, Kur'an'ın mucize **oluşu** açıktır. Bu nedenle Kur'an mucizedir ve mucizevi özelliği Kıyamete kadar da devam edecektir.

4 SÜNNET

“Sünnet” ve “Hadis” aynı manaya gelir. Sünnetten kasıt; Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den bize ulaşan söz, fiil ve ikrarlardır. Sahabeden mevkufen bize ulaşanlar da sünnetten sayılır. Çünkü Sahabe Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ile birlikte yaşıyorlar, onun sözlerini dinliyorlar, onun davranışlarına şahid oluyorlar, onu görerek ve işiterek onunla konuşuyorlardı.

Hadis, Şer’î bir nass sayılır. Çünkü Allahu Teâla şöyle dedi:

"Resul size neyi verdiyse onu alın sizi neden alıkoysaydı ondan da sakının."¹

"O hevasından bir şey söylemez, onun söylediği ancak vahiydir. Onu müthiş kuvvetli olan öğretti."²

Birçok ayet mücmel olarak gelmiştir. Hadis gelip onların ayrıntılarını göstermiştir. Namazın vakitlerini ve kılınış keyfiyetini Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in fiili açıklığa kavuşturmuştur. Namaz gibi daha birçok hüküm Kur'an'da mücmel olarak gelmiş ve Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bu mücmelleri açıklamıştır. Allahu Teâla Kur'an'da şöyle buyurmaktadır:

"Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye bu zikri indirdik."³

Sahabe Allah onların hepsinden razı olsun Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in sözlerini dinlediler, onun fiillerine ve hallerine şahid oldular. Bir ayeti anlamada veya ayetin tefsirinde veya hükümlerden bir hükümde ihtilafa düştükleri zaman şüphelerini, ihtilaflarını gidermek, aydınlığa kavuşturmak için Resulün hadislerine başvuruyorlardı.

Başlangıçta Müslümanlar hadis konusunda, hadislerin yazılmasına önem vermeden ezberlemek ve kalplerde zaptetmekle yetiniyorlar, Allah Subhânehu ve Teâlâ’nın kitabını ezberledikleri gibi hadisleri de ezberliyorlardı. İslâm yayılıp yerleşim yerleri genişlediğinde Sahabeler çeşitli bölgelere

¹ Haşr: 7

² Necm: 3,5

³ Nahl: 44

dağıldı, onların büyük bir kısmı öldü ve zapt azaldı. Bu nedenle hadislerin tedvinine/yazıyla tespitine şiddetle ihtiyaç hissedildi.

Hadis tedvini Sahabe asrına kadar uzanır. Çünkü birçok Sahabe hadisleri yazıyor ve yazdıklarını okuyordu.

Ebu Hüreyre'nin şöyle dediği rivayet edilir. "Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in ashabı içinde benden daha çok hadis bilen yoktur. Ancak Abdullah b. Ömer müstesna. O, hadisleri yazıyordu bense yazmıyordum."

Fakat hadisleri yazan sahabeler çok az sayıda idiler. Sahabenin büyük bir kısmı İslâm'ın başlangıç yıllarında hadis yazımından alıkonmakla beraber onlar hadisleri göğüslerinde muhafaza ediyorlardı. Söyledikleri şeyler hakkında da bilgi sahibi idiler, ne dediklerini biliyorlardı.

Müslim, Sahihinde Ebu Said el-Hudri'den şu hadisi rivayet etmektedir. "Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi: **لا تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ عَنِّي غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلَيْمَحُهُ وَحَدَّثُوا عَنِّي وَلَا حَرَجَ** "Benden Kur'an'ın dışında hiçbir şey yazmayın. Kim Kur'an'ın dışında benden bir şey yazmışsa onu imha etsin. Benden duyduklarınızı başkalarına ulaştırmanızda bir sakınca yoktur"¹

"Bile bile bana yalan isnad eden kimse, cehennemdeki yerini hazırlasın"²

Bu nedenle Sahabe hadis yazımından sakındı ve yalnızca hadisi anlamakla ve ezberlemekle yetindi. Hadis öğrenmek Sahabe için gerçekten çok önemliydi. Birçok haberleri kabul etmede Sahabenin büyük bir kısmının son derece ihtiyatlı davrandıkları sabittir.

İbn Şihab Kubeysa'dan şöyle rivayet ediyor: "Ölenin büyükannesi Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} ya geldi ve ondan miras hakkını istedi. Bunun üzerine Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} ona şöyle dedi: Senin için Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın kitabında bir şey bulamıyorum. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in de senin için bir şey söylediğini bilmiyorum. Sonra orada bulunanlara bu konu hakkında bir şey bilip bilmediklerini sordu. Bunun üzerine Muğire ayağa kalktı ve şöyle dedi: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} altıda bir veriyordu. Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} Bu konuda seninle başka kim var dedi.

¹ Müslim, Zühd ve Rekâik, 5326

² Buhari, İlm, 107, Cenâiz, 1209, Edeb, 5729; Müslim, Mukaddimeh, 4,5; Tirmizi, Fitne, 2183, İlm, 2583, Tefâil Kur'an, 2875; Ebu Davud, İlm, 3166; İbni Mace, Mukaddimeh, 30; Ahmed b. Hanbel, Müs. Aşereh, 551, Müs. Benî Hâşim, 2543, Müs. Mukessirîn, 3623; Daremi, Mukaddimeh, 233

Muhammed b. Mesleme Muğirenin sözünü doğruladı ve bunun üzerine Ebu Bekir kadına hakkını verdi."

Cerir Ebu Nadra'dan o da Ebu Said'den rivayetine göre; **سَلَّمَ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ قَيْسِ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ عَلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَلَمْ يُؤْذَنْ لَهُ فَرَجَعَ فَأَرْسَلَ عُمَرَ فِي آثَرِهِ لَمْ رَجَعَتْ قَالَ إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا سَلَّمَ أَحَدُكُمْ ثَلَاثًا فَلَمْ يُجِبْ فَلْيَرْجِعْ** "Ebu Musa Ömer ^{Radiyallahu Anhu} ma kapı arkasından üç defa selam verdi. İçeri girmesi için izin verilmeyince Ebu Musa geri döndü. Bunun üzerine Ömer ^{Radiyallahu Anhu} hemen arkasından adam gönderip onu çağırttı ve ona; 'niçin geri döndüğünü' sordu. Ebu Musa; Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'i şöyle derken işittim: **"Sizden biriniz üç kere selam verir de cevap alamazsa geri dönsün."** Bunun üzerine Ömer; 'Bu sözünü ispatlayacak ya bir delil getirirsin ya da ben sana yapacağımı bilirim' dedi. Biz bir yerde oturmakta iken Ebu Musa rengi solmuş bir şekilde çıkageldi ve biz ona; 'derdin nedir?' diye sorduk. Ebu Musa başından geçeni anlattı ve 'sizden herhangi biriniz de bunu duydu mu?' deyince biz de; 'evet' dedik. 'Hepimiz onu işittik.' Ardından Ebu Musa ile beraber içlerinden birini gönderdiler ve Ömer geldiğinde Ebu Musa'nın söylediği hadisi kendilerinin de Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den işittiklerini bildirdiler. Ali ^{Radiyallahu Anhu} dedi ki; "Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den bir hadis işittiğim zaman Allah ^{Subhanehu ve Teala} nın dilediği kadar ondan faydalanırdım. Yine bir kimse bana Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir hadis söylediğinde ona yemin ettirirdim. Yemin ederse onun hadisini kabul eder doğrulardım." ¹

Bu nedenle hadis rivayetinde ve haberleri kabul etmede Sahabenin ihtiyatlı davrandıklarını ve sebatkâr olduklarını görüyoruz. Hatta Ömer ^{Radiyallahu Anhu} üç talakla kesin olarak boşanmış bir kadına nafaka ve oturmak için ev verilmeyeceğini rivayet eden Kays'ın kızı Fatıma'nın sözüne aldırılmayarak şöyle demiştir: "Ezberleyip ezberlemediğini veya unutup unutmadığını bilmediğimiz bir kadının sözü ile Rabbimizin Kitabını ve Resulünün Sünnetini bırakamayız." Bu ifade, sözü söyleyen kadın olduğu için biz onu almayız anlamına gelmemektedir. Tam tersine, ezberi veya unutkanlığı hakkında bilgimiz olmayan bir kişinin sözüne bakarak Kitabı ve Sünneti terk etmeyiz anlamına gelmektedir. Buradaki illet kişinin kadın oluşu değil ezberi veya unutkanlığıdır.

¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Kufiyîn, 18689

Osman ^{Radıyallahu Anhu},¹ nun öldürülmesinden sonra fitneler ortaya çıkınca Müslümanlar ihtilafa düştüler ve birçok grup ortaya çıktı. Her grup kendi lehlerine davalarını desteklemek için hadisler çıkarmaya ve deliller istinbat etmeye başladılar. Onlardan bazıları bir hadise ihtiyaç duydukları zaman görüşlerini desteklemek için hemen hadis uydurdular, delil olarak uydurma hadisleri kullandılar. Fitneler durulup ortalık sakinleşince Müslümanlar hadis tahkikatına yöneldiklerinde uydurma hadislerin çoğaldığını gördüler ve sahih hadis ile uydurma hadisleri birbirinden ayırma işi ile uğraşmaya başladılar.

Sahabe asrından sonra gelen Tabiinler de aynı yoldan yürüdüler ve rivayet yoluyla hadislerin yayılmasına önem verdiler. Sahabenin hadislere gösterdiği önemi bunlar da gösterdiler ve bu hususta Sahabeye uydular.

Hicri yüzü yılların başlarına gelindiğinde hilafet işlerini elinde bulunduran adil Halife Ömer b. Abdülaziz hadisin yazılmasını emretti. Bu konu ile ilgili olarak Buhari Sahihinin "Kitabu'l İlm" bölümünde şöyle der: "Ömer b. Abdülaziz, Medine'deki vali ve Kadısı Ebu Bekir b. Hazma bir mektup yazarak ona şöyle demiştir: 'Bak ve araştır Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},¹ in hadisine ait ne varsa yazdır. Çünkü ben ilmin kaybolmasından ve alimlerin gitmesinden korkuyorum. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},¹ in hadisinden başkasını kabul etme. Bilenler, bilmeyenlerin de öğrenmesi ve ilmin yayılması için herkesin gelebileceği bir yerde otursunlar. Zira gizli tutulmadıkça ilim kaybolmaz."¹ Aynı şekilde büyük şehirlerdeki amillerine de yazı yazmıştır.

Ömer b. Abdülaziz'in emriyle ilk defa hadis tedvin eden kişi Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihab ez-Zühri'dir. Bu şahıs, Sahabeden az bir gruptan Tabiin'in ise büyük bir çoğunluğundan hadis almıştır. Zühri'nin tabakasından sonra gelen tabakada ise hadis tedvini iyice yayıldı. Mekke'de İbn Cüreyc, Medine'de Malik, Basra'da Hammad b. Seleme, Kufe'de Süfyan es-Sevri, Şam'da el-Evzai ve onların dışında diğer İslâm topraklarında bu işlerle uğraşan birçok kimseler vardı. Bu şahısların topladığı hadis mecmuaları, Sahabe sözleri ve Tabiin'in fetvaları ile beraber Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},¹ in hadisleri ile karışık bir halde tedvin edilmişti. Hicri ikinci asra kadar durum böyleydi. H. üçüncü asrın başlarına gelindiğinde hadis ravileri telifler yapmaya başladılar.

¹ Buhari

Hadis ile ilgili telif eserler imam-ı Buhari ortaya çıkıncaya kadar aralıksız devam etti. İmam-ı Buhari, hadis ilmindeki telif eseri meşhur kitabı Buhari'yi en güzel bir şekilde düzenledi. Kitabında kendi şartlarına göre sahih olan hadisleri topladı. Ondan sonra öğrencisi olan Müslim b. el-Haccac'da Buhari'nin izi üzere aynı yolu takip etti ve meşhur kitabı, Sahihi Müslimi telif etti ve bu iki kitap "Sahihayn" diye anıldı.

Hadis imamları hadis tedvinine başladıklarında bulabildikleri hadisler arasında mevzu/uydurma olarak bilinenlerin dışında bütün hadisleri alıyorlardı. Bulabildikleri kadarıyla hadisleri senetleriyle topladılar. Ardından da, rivayetleri kabul edilebilecekler ile reddolunacakları bilmek için ravilerin durumlarını çok titiz bir şekilde incelemeye koyuldular. Rivayetin ve ravinin durumunu araştırmayı da bu araştırmalarına ilave ettiler. Çünkü adalet ve zapt özelliklerini kendinde bulunduran herkesin rivayeti de kabul edilmez. Zira onda unutkanlık, hata, yanılma gibi rahatsızlıklar da olabilir.

Hadis; tefsir, teşri, siret gibi İslâmi bilgilerin tümünü bünyesinde barındıran çok geniş yelpazeye sahiptir. Hadisi rivayet eden bir ravi ya Kur'an'dan bir ayeti tefsir eden bir hadisi, ya bir olay hakkındaki hükmü belirten bir hadisi ve ya gazvelerden bir gazve hakkındaki bir hadisi rivayet ediyordur. Müslümanlar hadisleri toplamaya başladıklarında hadis tedvini ile beraber çeşitli şehirlerde hadislerle ilgili telifler de başladı.

Hadisin cemi ile yani bir araya toplanması ile Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in hadislerini diğerlerinden ayırmak hedefleniyordu. Hadis toplama hareketinde canlanma başladıktan, sahih hadislerin zayıf hadislerden ayırt edilmesinden, hadis ravilerinin cerh ve tadile tabi tutulup lehlerinde veya aleyhlerinde bir hüküm verildikten sonraki yıllarda, hicri ikinci asrın başlarında hadis tefsirden apayrı bağımsız bir ilim dalı haline geldiği gibi fıkıhtan da bağımsız hale geldi.

Sünnet de Kur'an Gibi Şer'î Delildir

Sünnet de Kur'an gibi Şer'î delildir ve Yüce Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ} dan gelen bir vahiydir. Sünneti terk edip yalnızca Kur'an'la yetinmek açık küfürdür. Böyle bir görüş İslâm'dan çıkarıcı bir görüştür. Sünnetin Allahu Teâlâ'dan gelen bir vahiy olduğu Kur'an'ın açık nassı ile sabittir. Allahu Teâlâ ayette şöyle buyurmaktadır:

"De ki ben ancak vahy ile uyarıyorum."¹

"Bana vahyolunur. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."²

"Ben ancak bana vahyolunana uyarım."³

"Ben ancak Rabimden bana vahyolunana uyarım."⁴

"O hevasından konuşmaz. Ancak O'na vahyolunur."⁵

Hiçbir şekilde tevile/yoruma yer bırakmadan, Resulün getirdiklerinin, konuştuklarının ve uyardığı şeylerin yalnızca vahiyden kaynaklandığı, vahiy ile sınırlı olduğu hususunda bu ayetlerin hem delaletleri hem de sübutu kat'idir/kesindir. Bu nedenle Sünnet de Kur'an gibi vahiydir. Kur'an'a bağlı kalmanın farzıyeti gibi Sünnete bağlı kalmanın farzıyeti de yine Kur'an'ın açık nassı ile sabittir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

"Resul size neyi verdiyse onu alın, sizi neden alıkoyduysa onu da bırakın."⁶

"Kim Resule itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."⁷

"Onun emrine muhalefet edenlere bir fitnenin veya elim bir azabın isabet etmesinden sakınsınlar."⁸

"Allah ve Resülü bir şeye hükmettiği zaman, mümin erkek ve mümin kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz."⁹

¹ Enbiya: 45

² Sad: 70

³ Ahkaf: 9

⁴ Araf: 203

⁵ Necm: 3,4

⁶ Haşr: 7

⁷ Nisa: 80

⁸ Nur-63

⁹ Ahzab: 36

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ
وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا "Dikkat edin! Rabbine andolsun ki aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe iman etmiş olmazlar."¹

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin."²

إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun, Allah'da sizi sevsin."³

Getirdikleri hususunda Resule tabi olmanın farzı hakkında bu ayetlerin tamamı açık ve net ifadelerdir. Zira Resule itaat Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} ya itaat sayılır.

Getirdiklerine tabi olmanın farzı açısından Kur'an ve Hadis Şer'î delildirler. Bu konuda Hadis de Kur'an gibidir. Bu nedenle, “yanımızda Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Kitabı var, yalnızca onda olanı alırız” demek caiz değildir. Çünkü bu ifadeden Sünneti terk anlaşılır. Bilakis Kur'an ve Sünnet bir araya getirilmeli ve Kur'an delil olarak alındığı gibi Sünnet de delil olarak alınmalıdır.

Hadis olmaksızın yalnızca Kur'an'la yetinmek düşüncesinin bir Müslüman'dan çıkması caiz değildir. Nitekim Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bu noktaya dikkat çekerek şöyle buyurmuştur:

يُوشِكُ أَنْ يَقْعِدَ الرَّجُلُ مِنْكُمْ عَلَى أَرِيكْتِهِ يَحْدُثُ بِحَدِيثِي فَيَقُولُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ كِتَابُ اللَّهِ فَمَا وَجَدْنَا فِيهِ
حَلَالًا اسْتَحْلَلْنَاهُ وَمَا وَجَدْنَا فِيهِ حَرَامًا حَرَمْنَاهُ وَإِنَّ مَا حَرَّمَ رَسُولُ اللَّهِ كَمَا حَرَّمَ اللَّهُ
"Sizden bir adam çıkararak, koltuğuna yaslanır bir halde benden bir hadis okuyacak ve ardından da "sizin ile benim aramızda Allah'ın kitabı var. Onda helal bulduğumuzu helal kabul ederiz. Haram bulduğumuzu da haram kabul ederiz" diyecektir. Hâlbuki Allah'ın Resulünün bir şeyi haram kılması Allah'ın haram kılması gibidir."⁴

Cabir'den merfu olarak gelen rivayette ise şu ifade yer almaktadır:

¹ Nisa: 65

² Nisa: 59

³ Âl-i İmrân: 31

⁴ Hakim ve Beyhaki

"Kim benden bir hadis duyarsa ve yalanlarsa, üç şeyi yalanlamış sayılır: Allah'ı, Resulünü ve kendisine hadis aktaranı."¹

Bu nedenle; "Kur'an'la Hadisi kıyaslarız. Eğer Hadis Kur'an'a uymazsa onu terkederiz" denilmesi hatadır. Çünkü bu tür bir ifade Kur'an-ı tahsis etmek, mukayyet kılmak veya mücmelini açıklamak için gelen Hadisi terk etmeye götüren bir ifadedir. Hadis ile gelen bir şeyin Kur'an'a uymadığı veya Kur'an'da bulunmadığı görülebilir. Fer'i olanları asli olanlara ilhak eden Hadisler bu türden hadislerdendir. Kur'an'da olmayıp Hadisler vasıtasıyla ulaşılan birçok hükümler vardır. Özellikle açıklayıcı hükümler Kur'an'la değil yalnızca Hadislerle gelmiştir. Bu nedenle Hadisler Kur'an'a kıyas edilmezler.

Hadisin getirdikleri alınır onun dışındakiler ise geri çevrilir. Gelen bir hadis, Kur'an'da manası kat'i olan bir nassla çeliştiğinde hadis dirayeten yani metin açısından reddolunur. Çünkü Hadisin anlamı Kur'an'la çelişmektedir. Kays'ın kızı Fatıma'nın rivayet ettiği aşağıdaki Hadis dirayeten reddolunan hadislerdendir. "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem zamanında kocam beni üç talakla boşadı. Bunun üzerine ben Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e geldim. Fakat Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem benim için ne nafaka ne de ev hükmünü uyguladı."

Bu Hadis reddolunur. Çünkü Kur'an-ı Kerimdeki Allahu Teâla'nın şu ayeti ile çelişmektedir:

"Boşandığınız, fakat iddeti dolmamış kadınları gücünüz nisbetinde kendi oturduğunuz yerde oturtun."²

Bu durumda Hadis hem sübutu hem de delaleti kat'i olan Kur'an'ın nassı ile çeliştiği için reddolunur. Ancak hadis Kur'an'la çelişmiyorsa, Kur'an'ın ifade etmediği şeyleri kapsıyorsa veya Kur'an da olanın üzerine ilave yapıyorsa hem Kur'an'da olan hem de Hadiste olan alınır. Yoksa Kur'an'da geçtiği için biz Kur'an'da olan ile yetiniriz denilemez. Çünkü Allah her ikisini de emretmiştir. Her ikisine birden inanmak vaciptir.

¹ Mecmu'ul Zevaid

² Talak: 6

Sünnetle İstidlal

Sünnetin Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ın sözleri, fiilleri ve sükutu olduğu ve Kur'an gibi Sünnete tabi olmanın da vacip olduğu bilinmektedir. Ancak elbette ki, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ın bir sözü söylediğinin veya bir fiili yaptığının veya bir söz ve fiil karşısında sükût ettiğinin tespit edilmesi gerekir. Sünnet tespit edildiğinde, gerek Şer'î hükümlerde olsun, gerekse akaidde olsun, Sünnetle istidla/delil getirmek sahih olur.

Sünnet bu tespit edilmeye binaen hüccet sayılır ve böylece Şer'î hüküm veya inanılması gereken akide ile ilgili hususlardan birisi sayılır. Ancak Sünnetin tespit edilmesi; ya kesinliği yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan yeterli sayıdaki bir topluluğun rivayeti şartıyla, Sahabeden bir topluluğun Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den, Tabiinden bir topluluğun Sahabeden ve Tabii't Tabiinden bir topluluğun da Tabiinden rivayet etmesi ile gerçekleşir ki Sünnetin bu türüne "**Mütevâtir Sünnet**" veya "**Haber-i Mütevâtir**" denir. Ya da Sünnetin tespit edilmesi; Tabii't Tabiinden bir kişinin veya farklı kişilerin Tabiinden, Tabiinden bir kişinin veya birilerinin Sahabeden, bir Sahabenin veya farklı Sahabelerin Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den rivayeti şeklinde sübutu zanni olur. Hadisin bu türüne de "**Ahad Hadis**" veya "**Haber-i Ahad**" denilir. Buradan hareketle, Haber-i Mütevâtir ve Haber-i Ahad yoluyla rivayet edilen fakat Tabiin veya Tabii Tabiin asrında meşhur olan "**Haber-i Meşhur**" veya "**Haber-i Müstefid**", Haber-i Ahad kapsamında olup üçüncü bir Hadis grubunu oluşturmaz. Çünkü Haber-i Ahad derecesinden tevatür derecesine ulaşmadığı için delil getirmedeki konumu da değişmez. İster Sahabe, ister Tabiin, isterse Tabii Tabiin asrında olsun, rivayet zincirindeki sıralamalardan herhangi birisinde "Ahad" varsa Hadis, Ahad Haber sayılır. Hatta iki halkada tevatür olsa birisinde ise ahad rivayet olsa bile durum değişmez. Dolayısıyla Sünnet ya "Mütevâtirdir" ya da "Ahad"dır. Bir üçüncüsü yoktur.

"**Haber-i Ahad**", sahih veya hasen olduğu zaman, ister ibadet, ister muamelat ister cezalarla ilgili hükümler olsun Şer'î hükümlerin tamamında delil olarak kullanılır ve onunla amel etmek de gerekir. Haber-i Ahad ile delil getirmek haktır. Şer'î hükümlerin ispatında Haber-i Ahad ile delil getirmek Şer'an sabittir ve bu konuda Sahabenin ^{Allah onlardan razı olsun} icmaı vardır. Şeriatın, bir davanın ispatı konusunda bir kişinin şehadetine itibar etmesi bunun delilidir. Şehadet ise bir Haber-i Ahaddır. Sünnetin rivayetinin ve Haber-i Ahadın kabulü şehadetin kabulüne kıyas edilir. Bu durum Kur'an'ın nassı ile sabittir. Kur'an mali konularda iki erkeğin veya

bir erkek ile iki kadının şهادetine göre hüküm vermektedir. Zinada dört erkeğin şهادetini, hadlerde ve kısısta iki erkeğin şهادetini esas almaktadır. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir şahidin şهادeti ve hak sahibinin yemin etmesine göre hüküm veriyor, emzirme konusunda ise yalnızca bir kadının şهادetini kabul ediyordu. Bunların hepsi Haber-i Ahaddır. Sahabenin hepsi de aynı esas üzere yürüdü ve onlardan herhangi birinin buna muhalefet ettiği rivayet edilmedi. Yargıda yalanın yanında doğrunun tercih edilmesinin bağlayıcılığı vardır. Şüpheler olduğu sürece, bir haber yalan töhmeti altında kalacağı için doğruluk ortadan kalkar ve sabit olmaz. Bu bağlayıcılık ancak Haber-i Ahad ile amelde geçerlidir. Yalanın yanında doğrunun tercih edilmesi için hadisi rivayet eden ravide adalet, sika/güvenilir olma zapt, hadisi rivayet ettiği kişiyi görmüş olma ve yaptığı rivayette takvalı olma özellikleri bulundukça, yalan zannı/şüphesi yok olur ve böylece de ravi hakkında bu şüphesabit olmaz. Dolayısıyla Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den rivayet edilen Haber-i Ahad ile amel etmek kıyasen vacib olur. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den bize ulaşan bir Haber-i Ahad bir hükme delil kabul etmek, şهادetin kabulü ve onun gereğince bir konuda hükmetmek gibidir. Böylece Haber-i Ahad, Kur'an'ın işaret ettiği bir delil ile hüccet/delil kabul edilir.

Bu hususa işaret etmek üzere Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

نَصَرَ اللّٰهَ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتِي فَوَعَاهَا ثُمَّ بَلَغَهَا عَنِّي فَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ غَيْرِ فِقِيهِ وَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ إِلَىٰ مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ **"Benim sözümü, işitip onu kavrayan ve gereğini yerine getirenin Allah yüzünü nurlandırın. Fakih olmadığı halde fikh taşıyan niceleri vardır. Kendinden daha fakih olana fikh ulaştıran nice fikh taşıyıcıları vardır."**¹

Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} hadisinde نَصَرَ اللّٰهَ عَبْدًا ifadesi yerine نَصَرَ اللّٰهَ عِبِيدًا ifadesini kullanıyor. عبدا kelimesi cins isim olup bir veya daha çok kişiler için kullanılır. Buna göre hadis, Resulün hadislerini nakleden bir veya birden fazla sayıdaki kişileri övdüğü anlamını vermektedir.

Üstelik Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} sözünün ezberlenmesine, yerine getirilmesine çağırıyor. Bu nedenle onun sözünü tek veya toplu halde iken işiten herkese bu farz olmaktadır. Onun gereğini yerine getirenin ve kendisi dışındaki bir şahsa onu nakledenin diğer kimse üzerinde etki

¹ İbni Mace, Mukaddime, 232; Ahmed b. Hanbel, Bakî Müs. Mukessirin, 12871, Müs. Medineyyîn, 16153; Daremi, Mukaddimeh, 230

bırakabilmesi, nakilcinin sözü kabul edilebilir olduğunda geçerlidir. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in hadisini başkalarına ulaştırma çağrısı, onun sözünü kabule çağrıdır ki bu da hadisi nakledenin naklettiği hadisin Resulün sözü olduğunu doğrulamasını yani nakilcinin güvenilir, emin, takva sahibi, zapt sıfatına sahip, neyi taşıdığını ve neye çağırdığının bilincinde olmasını gerektirir. Böylece raviden yalan söylemiş olma zannı tamamen ortadan kalsın ve ravinin doğru söylediği kanaati tercih edilsin. Bu da, Sünnetin sarahatıyla ve delaletiyle Haber-i Ahadın hüccet olduğunun delilidir.

Bütün bunlara ilave olarak Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, oniki elçiyi kendilerini İslâm'a davet etmek üzere oniki krala gönderiyordu. Bu olayda her krala yalnızca tek elçi gönderilmişti. Eğer Haber-i Ahad ile yapılan bir tebliğ bağlanmak caiz olmasaydı Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem İslâm'ın tebliğinde bir kişinin gönderilmesiyle yetinmezdi. Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in bu ameli de Haber-i Ahadın tebliğde hüccet olduğunun apaçık delilidir.

Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem elçilerinden birisi vasıtasıyla valilerine yazılar gönderdiği halde valilerinden hiçbirinin aklında Resulün mektubunu ulaştıran elçinin bir kişi olmasından dolayı Resulün emrini infaz etmeyi terk etmek gibi bir düşünce geçmiyordu. Bilakis valiler, Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in elçisinin kendilerine ulaştırdığı hükümlere ve emirlere bağlanıyorlardı. Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in bu hareketi de Haber-i Ahadın hüccet olduğuna, Şer'î hükümlerde, Resulün emirlerinde ve yasaklamalarında haberi ahad ile amel etmenin vacib oluşuna açıkça delalet etmektedir. Yoksa Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem valilerine bir elçi göndermekle yetinmezdi.

Raviye güvendikleri sürece Sahabe-i Kiram'ın Haberi Ahadı kabul ettikleri, Haber-i Ahad ile amelin onlar arasında meşhur bir olay ve çokça yapılan bir davranış olduğu sabittir. Aynı zamanda Haber-i Vahid olduğu için kendilerine ulaşan bir haberi herhangi bir Sahabenin reddettiğine dair bir olay da yoktur. Sahabe ancak raviye güvenmedikleri zaman ravinin verdiği haberi kabul etmiyorlardı. Böylece Kitap, Sünnet ve Sahabenin icma ile Haber-i Ahadın, İslâm'ın tebliğinde ve Şer'î hükümlerde hüccet olduğu sabittir.

Haber-i Ahad Akidede Delil Değildir

Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in resullüğüne iman; ona itaati ve tabi olmayı, akidede ve hükümlerde Sünnet ile delil getirmeyi gerektirir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا "Allah ve Resülü bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah’a ve Resulüne başkaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur."¹

أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ "Allah’a itaat edin ve Resule de itaat edin."²

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا "Resul size neyi getirdiyse onu alın, sizi neden men ettiyse ondan geri durun."³

Ancak Sünnetle delil getirmek, kendisi hakkında delil getirilecek şeye göre farklılık arzeder. Hakkında delil olarak kullanılacak konuda zannı galip yeterli oluyorsa Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in böyle bir sözü söylediğine dair kişinin zannı galibi üzere delil getirilir. Yine kişide Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’den böyle bir sözü söylediğine dair yüzde yüz kesinlik bulunduğu ise, zannı galibe nazaran bu tür sünnetin (Haber-i Mütevatirin) delil getirmede önceliği vardır. Ancak yüzde yüz kesinliği, şüpheden arınmış olmayı gerektiren bir konuda, Sünnetle delil getirilecek kişide Resulün o sözü söylediğine dair yüzde yüz kesinlik bulunması gereklidir. Yoksa kişide Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in böyle bir sözü söylemiş olabileceği zannına dayanarak, kesinlik gerektiren bir konuda zan ile delil getirilmez. Çünkü zan, kesinlik için delil olmaya elverişli değildir. Öyleyse yüzde yüz kesinliği gerektiren bir konuda zanni delil değil ancak kesinlik, yakın ifade eden delil bulunmalıdır.

Şer’i hükümle ilgili bir konuda bir kişinin zannı galibine göre Allah Subhânehu ve Tealâ’nın hükmü budur demesi doğrudur ve ona tabi olmak gerekir. Bu nedenle ister sübutu açısından olsun isterse delaleti açısından olsun delilin zanni olması caizdir. Bunun için Haber-i Ahad, Şer’i hükümlerde delil olarak kullanılabilir. Nitekim Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem yargıda ve hadislerin rivayetinde bunu kabul etme çağrısında bulundu. Sahabe-i Kiram da, Şer’i hükümlerde bunu kabul ettiler ve uyguladılar.

¹ Ahzab: 36

² Nisa: 59

³ Haşr: 7

Akideye gelince: Akide; bir delile dayalı vakıya uygun kesin tasdik demektir. Akidenin vakıyası ve gerçek anlamı bu olduğuna göre, delilinin kesin tasdiki oluşturan olması gerekir. Bizzat delilin kendisi, kesinlik için delil olmaya elverişli oluncaya kadar, kesinlik kazanmadıkça akidede delil olamaz. Çünkü zanni delilden kesinlik çıkmaz. Dolayısıyla da kesinlik hususunda delil olamaz. Bu nedenle zanni olduğu için Haber-i Ahad akidede delil olamaz. Akidenin kesin, şüpheden tamamıyla uzak olması gerekir. Allahu Teâla Kur'an-ı Kerimde zanna uymayı zemmederek şöyle buyurmaktadır:

مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ "Bu husus hakkında onlarda ilim (kesin delil) yoktur. Onlar ancak zanna uyarlar."¹

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا "Onların çoğu ancak zanna uyarlar. Zann ise haktan bir şeyi ifade etmez."²

وَإِنْ تُطِيعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ بُولُوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ "Yeryüzündekilerin çoğuna uyarırsan seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar."³

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ "Onlar ancak zanna ve canlarının istediğine uymaktadırlar."⁴

وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا "Oysa onların bu hususta bir bilgileri yoktur, sadece zanna uyarlar. Zan ise şüphesiz gerçeği ifade etmez."⁵

Bu ayetler ve bunların dışındaki birçok ayet akide ile ilgili konularda zanna uyanları zemmetmede/kınamada açık, net ifadelerdir. Onların kınanmaları ve uyarı almaları, zanna tabi olmaktan men olunduklarına delildir. Haber-i Ahad zanni bir delildir. Akidede Haber-i Ahad ile delil getirmek, akide ile ilgili konularda zanna uymak demektir ki bu hususta Kur'an'da açık kınama vardır.

Şer'i delil ve akide olayı dikkatle incelendiği zaman, akide ile ilgili konularda zanni delil ile delil getirildiği zaman delilin zanni olmasından dolayı itikadı gerektirmez. Bu nedenle Haber-i Ahad akide ile ilgili konularda hüccet değildir.

¹ Nisa:157

² Yunus: 36

³ En'am: 116

⁴ Necm: 23

⁵ Necm: 28

Dikkat edilecek olursa zanna uymayı kınayan, yasaklayan ayeti kerimelerin Şer'i hükümlerle ilgili ayetler olmayıp akideyle alakalı ayetler olduğu görülür. Bunun için Allahu Teâla, akidede zanna uymayı dalalet saymıştır ve bu ifadeler inançlar konusunda geçmiştir. İnançlarla ilgili konularda zanna uyanları açıkça kınayarak ayette şöyle demektedir:

"Onlar ancak zanna ve canlarının istediğine uymaktadırlar."¹

Allahu Teâla bu ifadeyi şu ayetlerin hemen ardından söylemektedir.

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ (19) وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ (20) أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ (21) تَلْكَ إِذَا قَسَمْتَ صِيزَىٰ (22) إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَىٰ

"Ey inkârcılar! Şimdi Lat, Uzza ve bundan başka üçüncüleri olan Menat'ın ne olduğunu söyler misiniz? Demek erkekler sizin, dişiler Allah'ın öyle mi? Öyleyse bu haksız bir paylaşma. Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir sultan (kesin delil) indirmemiştir. Onlar ancak zanna uymaktadırlar."²

Bu ayetlerde sözü edilen konu görüleceği üzere akide ile ilgili meselelerdir.

وَأَنْ تَطْعَ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ

"Yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan seni Allah Subhânehu ve Tealâ'nın yolundan saptırırlar. Onlar ancak zanna uyuyorlar."³

Bu ayette geçen "**dalalet**" kelimesi zanna uymaktan kaynaklanan küfür anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla bu ifade de ayetlerdeki konunun akide ile ilgili meseleler olduğuna delalet etmektedir. Konunun açıklanması bir yönüyle böyledir. Bir diğer açıdan ise;

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in Ahad Haber ile hükmettiği, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} zamanında Müslümanların Ahad Habere dayanarak Şer'i hükümleri aldıkları ve Resulün de bu davranışları ikrar ettiği sabittir. Resulün sözü Şer'i hükmün dışındaki ayetleri -ki bunlar akideler ile ilgili ayetlerdi- tahsis ediyordu. Yani bazı ayetlerin genel olmasına rağmen Şer'i hükümleri akide ile ilgili konulardan ayırıyordu

¹ Necm: 23

² Necm: 19,23

³ En'am: 116

Ancak Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹ in krallara ve amillerine elçi olarak bir kişiyi göndermesi, Sahabenin Kâbe'ye yönelmeleri, içkinin haram kılınması emri gibi Şer'i hükümlerle alakalı bir konuda bir kişinin verdiği haberleri kabul etmeleri, Tevbe suresini insanlara (Mekke'lilere) okuması için Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹ in Ali Radıyallahu Anhu¹ yu Mekke'ye göndermesi gibi tek kişinin haber vermesine dayanan olaylarla ilgili rivayetler Haber-i Ahad'ın akidede delil olarak kabul edildiğine delalet etmezler. Bu rivayetler ancak; ister Şer'i hükümlerin tebliği olsun isterse İslâm'ın tebliği olsun tebliğde Ahad Haberinin kabul edilebileceğine delildirler.

Burada, "İslâm'ı tebliğin kabulü aynı zamanda akide için de bir kabul sayılır" şeklinde bir ifade kullanılamaz. Çünkü bir kişinin İslâm'ı tebliğ etmesinin kabul edilmesi, akidenin kabul edilmesi demek değil yalnızca bir haberin kabul edilmesi demektir. Kendisine İslâm tebliğ edilen kişi onu akletmeye çalışır. İtikat edeceği kat'i, kesin bir delil getirildiğinde kabul etmezse küfüründen dolayı muhasebe edilir. İslâm'la ilgili bir Haber-i Ahadın reddi küfür sayılmaz. Ancak hakkında kesin, şüphesiz delil getirilen bir konuda İslâm'ı reddetmek küfür sayılır. Bu nedenle İslâm'ın tebliği akideden sayılmaz. Tebliğde Haber-i Ahadın kabulü de şüphesiz böyledir. İster İslâm'ın tebliği olsun, ister Kur'an'ın tebliği olsun, isterse hükümlerin tebliği olsun rivayet olunan olayların hepsi tebliğe delalet eder. Ancak akide konusunda Haber-i Ahad ile delil getirileceğine dair tek bir delil bile yoktur.

Bu nedenle akidenin delili elbette ki kesin olması lazımdır. Yani akide ile ilgili konularda bir şeyin delil olabilmesi için, inkâr edeni tekfir ettirecek ve kesinlikle alınmasını sağlayacak ve her ikisinin de delaletleri kat'i olacak şekilde ya Kur'an'dan ya da mütevatir hadisten olması lazımdır. Eğer akide ile ilgili bir konunun delili Haber-i Ahad olursa onu almak gerekmez, inkâr eden de kâfir sayılmaz. Böylece Hadis sahih olsa dahi ahad yoluyla rivayet edildiğinde, Hadis olduğundan dolayı yani Resulün onu söylemiş olmasından dolayı itikat etmeyi gerektirmediği gibi getirdiklerine itikadı da gerektirmez. Bu açıdan aynen Kur'an gibidir. Kur'an bize tevatür yoluyla nakledilmiştir, itikadı gerektirir ve inkâr eden tekfir olunur. Kur'an'dan olduğu nakledilen ancak haberi ahad yoluyla bize ulaşan; **الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ نَكَالاً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ** "Zina eden yaşlı (evli) erkek ve yaşlı (evli) kadını Allah'tan bir ceza olarak ölünceye kadar taşıyınız. Allah azizdir, hâkimdir"¹ sözü Kur'an'dan bir parça sayılmaz ve

¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Ensâr, 20261

itikat etmeyi de gerektirmez. Her ne kadar Kur'an'dan bir parça olduğu rivayet edilmiş olsa da Haber-i Ahad yoluyla rivayet olunduğu için, Kur'an'dan bir parça olduğunun kabul edilmesini, itikat edilmesini ortadan kaldırır. Haber-i Ahad da aynen bunun gibidir. Her ne kadar Hadis olduğu rivayet edilse de, rivayet şekli ahad yoluyla olduğu için kendisine itikat vacib olmaz. Hadis ve içerdidine itikadın vacib oluşunu reddetmek Hadisi reddetmek anlamına gelmez. Daha doğrusu Hadis tasdik edilir ve Şer'i hükümlerde onunla amel etmek vaciptir.

ARASINDAKİ FARK

5

AKİDE İLE ŞER'İ HÜKÜM ARASINDAKİ FARK

Lügatte, “**akide**”; üzerinde kalbin düğümlendiği şey demektir. Düğümlenme ise onu kesinleştirmek, kesin olarak onu tasdik etmek demektir.

Bu, her şeydeki tasdiği kapsar bir şekilde geneldir. Ancak bir şeyi tasdik etmek olayında tasdik edilmesi istenen şeye bakılır. Tasdik edilmesi istenen şey **esas** bir iş veya esastan bir parça ise, onun akide olarak isimlendirilmesi doğru olur. Çünkü o, kendisi dışındakiler için bir **ölçü** olarak ele alınmaya elverişlidir. Bu nedenle de kalbin onun üzerinde düğümlenmesinin belirgin bir etkisi olur.

Eğer doğrulanması istenen şey, bir esas değilse veya esastan bir parça değilse bu takdirde akideden sayılmaz. Çünkü kalbin onun üzerinde düğümlenmesinin herhangi bir etkisi olmaz. Ona itikat etmede herhangi bir fayda yoktur. Eğer kalbin üzerinde düğümlendiği şeyin eseri/etkisi, insanı tasdik etme veya yalanlama yönünde bir tavır almaya iterse akideden sayılır.

Akide; insan, hayat, kâinat, dünya hayatının öncesi ve sonrası hakkında hayatın öncesi ve sonrası ile olan alakası hakkında külli/bütünsel kapsamlı bir düşüncedir.

Bu tarif her akide için geçerli olduğu gibi İslam akidesi için de geçerlidir. Kapsamına mugayyebatı/hissedilemeyenleri de alır. İslam akidesi; Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya, meleklerine, kitaplarına, resullerine, ahiret gününe, Kaza ve Kader'in, Hayrının ve Şerrinin Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} dan geldiğine iman etmektir. Cennet ve cehenneme, meleklerle, şeytanlara ve benzerlerine ve bunlarla ilgili düşüncelere iman da İslam akidesinden sayılır. Hislerle/duyularla idrak edilemeyen mugayyebatla ilgili konuların tamamı akideden sayılır.

Şer'i hüküm ise; kulların fiilleri ile ilgili Şari'in/Şeriat Koyucunun hitabıdır. Bir başka anlatımla; insana ait fiillerden bir fiille veya insanın fiillerinden sayılan sıfatlardan bir sıfatla ilgili fikirlerdir. Kiralama, alışveriş, faiz, kefalet, vekâlet, namaz, halifenin ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} nın hadlerinin ikamesi, halifenin Müslüman olması, şahidin adil olması, halifenin erkek olması ve bunlara benzeyen şeylerin tamamı Şer'i hükümlerden sayılır.

Tevhid, risalet, öldükten sonra tekrar dirilme, Resulün yalan söylememesi, Resullerin günah işlememeleri, Kur'an'ın Allah Subhânehu ve Tealâ'nın kelâmı olması, hesap, azab ve benzeri şeylerin tamamı da akideden sayılır.

Akideler tasdik edilen fikirlerdir. Şer'i hükümler ise insanın fiili ile ilgili hitaptır. Sabah namazının iki rekât farzı Şer'i hükümdür. Ancak onun Allah'tan geldiğini tasdik ise akidedir. Sabah namazının iki rekât olan sünneti kılınmadığı takdirde herhangi bir şeyi gerektirmez. Kılındığında ise; Şer'i hüküm olmasından dolayı, tıpkı akşam namazının iki rekât sünneti gibi kılana sevap kazandırır. Ancak sabah namazının sünnetine akide açısından baktığımızda kesinlikle tasdik edilmesi gerekir, inkârı ise küfürdür. Çünkü tevatüren sabittir. Akşam namazının sünnetinin tasdik edilmesi istenen bir şeydir. Ancak inkârı küfür değildir. Çünkü zanni delille yani Haber-i Ahad ile sabittir. Haber-i Ahad ise akidede hüccet sayılmaz. Hırsızlık yapan kimsenin elinin kesilmesi Şer'i hükümdür. Ancak Allah Subhânehu ve Tealâ'dan gelen bir hüküm olduğunu tasdik ise akidedir vb.

Bu açıklamalara binaen akide ile Şer'i hüküm arasında fark vardır. **Akide; delile dayalı, vakiya uygun kesin tasdiktir, iman etmektir.** Akidede gerekli olan ise kesinliktir. **Şer'i hüküm ise; kulların fiilleri ile ilgili Şari'in hitabıdır.** Şer'i hükümde ise zann da yeterlidir, kabul edilir. Bir fikri, idrak etmek ve onun vakiada varlığını veya yokluğunu tasdik etmek akidedir. İnsanın fiillerinden bir fiili çözebileceği veya çözemeyeceği itibarı ile bir fikri idrak ise Şer'i hükümdür. Dolayısıyla fikrin çözüm sayılması için zannî delil yeterlidir. Fakat fikrin vakiasının varlığını tasdik için kesin delil kaçınılmazdır.

5 İÇTİHAD VE TAKLİD

Allah Subhânehu ve Tealâ, Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in risaleti ile bütün insanlara hitab etti. Buna işaret eden birtakım ayeti kerimelerde Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

"Ey insanlar! Rabbinizden size burhan/ kesin bir delil geldi."¹

"Ey insanlar! Resul Rabbinizden size hak ile geldi."²

"(Ya Muhammed! De ki; Ey insanlar doğrusu ben Allah'ın hepiniz için gönderdiği resulüyüm."³

Aynı zamanda Allahu Teâla müminlere ve insanlara hükümleri ile hitab etti:

"Ey insanlar! Rabbinizden sakının; Doğrusu Kıyamet Gününün sarsıntısı büyük şeydir."⁴

"Ey insanlar! Sizi tek bir nefisten yaratan Rabbinizden sakının."⁵

"Ey iman edenler! Yakınlığınızda bulunan inkârcılarla savaşın; sizi kendilerine karşı sert bulsunlar."⁶

"Ey inananlar! Sarhoşken namaza yaklaşmayın."⁷

"Ey inananlar! Allah yolunda yürüdüğünüz zaman iyice araştırın."⁸

"Ey iman edenler! Allah için adaleti ayakta tutan şahidler olun."⁹

Hitabı duyan kimsenin onu anlaması ve iman etmesi, inanan kimsenin ise yine onu anlaması ve inandığı ile amel etmesi gerekir. Çünkü

¹ Nisa-: 174

² Nisa: 170

³ Araf: 158

⁴ Hacc: 1

⁵ Nisa: 1

⁶ Tevbe: 123

⁷ Nisa: 43

⁸ Nisa: 94

⁹ Maide: 8

o Şer'î hükümdür. Bu nedenle, Müslüman için aslolan Şari'in hitabı olan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü bizzat kendisinin anlamasıdır. Çünkü hitab, doğrudan doğruya Şari'den herkese yönelik bir hitaptır. Yalnızca müctehidlere veya âlimlere yönelik bir hitap değil, mükellef olan herkese yönelik bir hitaptır. Dolayısıyla hitabın gerektirdiği ameli yapabilmeleri için mükelleflerin bu hitabı anlamaları farzdır. Çünkü hitabı anlamadan hitabın gerektirdiği ameli yapmak mümkün değildir. Şer'î nasslardan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü istinbat etmek/çıkarmak, yani **ictihad** mükelleflere genel olarak farzdır. İşte bundan dolayı, mükellefte asıl olan, Şari'in hitabından Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü bizzat kendisinin çıkarmasıdır. Çünkü mükellef bu hitabın muhatabıdır ki o da Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükümüdür.

Ancak mükelleflerin vakıası, nassları anlamada ve kavramada, öğrenmede, ilim ve cehalet açısından farklılık arz etmektedir. Bu nedenle, herkes Şer'î delillerden Şer'î hükümlerin tamamını istinbat etme hususunda, yani mükellef olanların tamamı müctehid olmada mazeretli sayılırlar. Asıl maksat hitabı anlamak ve onunla amel etmektir. Hitabı anlamak yani ictihad bütün mükelleflerin üzerine farzdır. Bütün mükelleflerin eğitimde, idrakte ve anlamadaki farklı seviyelere sahip olmaları, bizzat kendilerinin hitabı anlamada da farklı olmalarına neden olduğu için mazeretli sayılmaları ictihadı farz-ı kifaye haline getirmektedir. İnsanlardan bir kısmı müctehid olduğu zaman diğerlerinden bu farziyet kalkar. Bu nedenle Şer'î hükümleri istinbat edecek müctehidleri içlerinde buldurmaları, yetiştirmeleri Müslüman mükelleflere farzdır.

Bu açıklamalara binaen, mükelleflerin durumları ve Şer'î hükümlerin hakikati, Müslümanların **müctehidler** ve **mukallidler** olmak üzere iki gruba ayrıldığını göstermektedir. Herhangi bir konudaki Şer'î hükmü doğrudan doğruya delillerden çıkarabilen kişi **müctehid** sayılır. Bir meseledeki Şer'î hükmü bir müctehide sorup öğrenen kimse ise **mukalliddir**.

Soru soran kişinin soruyu öğrenmek ve amel etmek için sorması, öğrenip başkalarına da öğretmek için sorması, yalnızca öğrenmek için sorması veya soran kimsenin mukallid olmasını değiştirmez. Şer'î hükmü bilip başkasına söyleyebilme imkânına sahip olan fakat müctehid olmayan bir kimse, kendine yöneltilen soruya cevap vermesine rağmen mukallid sayılır. Kendisine soru sorulan kimse ister âlim olsun, ister ammi olsun, bunların hepsi bu Şer'î hükümde başkasının mukallididir. Hatta o hükmü

istinbat edeni bilmese dahi. Çünkü mükelleften şahsı taklit etmesi değil, Şer'î hükmü alması istenmektedir.

Kişinin mukallid olması demek, bizzat kendisi istinbatta bulunmadan başka bir kişi vasıtasıyla Şer'î hükmü alması demektir. Yoksa mukallid demek şahsı taklit eden kimse demek değildir. Çünkü söz konusu edilen şey şahıs değil Şer'î hükümdür. Dolayısıyla müctehid ile mukallid arasındaki fark şudur: **Müctehid**; Şer'î hükmü Şer'î delillerden bizzat kendisi istinbat eder. **Mukallid ise**; hükmü istinbat edeni bilsin bilmesin, Şer'î hüküm olduğuna güvendiği sürece, kendisi dışındaki bir kişiden istinbat edilen Şer'î hükmü alan kimsedir.

İnsanlardan herhangi bir şahsın **kendisine ait bir görüşün** alınması Şer'î takliden sayılmaz. Veya falan âlimin, falan düşünürün, falan filozofun görüşü olması itibarı ile bir görüşün alınması gibi olayların hiçbiri Şer'î taklit sayılmaz. Böyle bir olay ancak İslam dışı bir şeyi almak demektir ki bu da Şer'an haramdır. Bir Müslüman'ın böyle yapması helal olmaz. Çünkü Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} bize kim olursa olsun Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den başkasından hiçbir şeyi almamamızı emretmektedir. Bu nedenle Allahu Teâla ayette şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا "Resul size ne verdiyse onu alın, sizi neden yasakladıysa ondan sakının."¹

İnsanların **kendilerine ait bir görüşün** alınmasını yasaklayan nass vardır. Ubade b. es Samit'ten: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} i şöyle söylerken işittim:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْزِعُ الْعِلْمَ بَعْدَ أَنْ أَعْطَاكُمْوَهُ انْتِزَاعًا وَلَكِنْ يَنْتَزِعُهُ مِنْهُمْ مَعَ قَبْضِ الْعُلَمَاءِ بَعْلَمَهُمْ فَيَقْبِي نَاسَ جُهَالٍ يُسْتَفْتُونَ فَيَقْتُونَ بِرَأْيِهِمْ فَيَضِلُّونَ وَيَضِلُّونَ "Allahu Teâla size ilmi verdikten sonra onu sizden söke söke almaz. Fakat âlimleri bitirerek ilmi sizden söker. Bundan sonra öyle cahil insanlar kalır ki, onlardan fetva istenir, kendi görüşlerine göre fetva verirler. Böylece bunlar saparlar ve diğerlerini de saptırırlar."²

Yani bunlar şahsi görüş ve düşünceleri ile fetva verirler ve arkasındakileri yanıltırlar. İstinbat edilen bir görüş istinbat edenin/müctehidin **kişisel görüşü değil Şer'î hükümdür**. Kişinin kendi şahsi görüşü olarak itibar edilen bir görüşü Resul bid'at olarak isimlendirmiştir. Sahih bir hadiste Nebi şöyle demektedir:

¹ Haşr: 7

² Buhari, el-l'tisâmi bi'l-Kitâb, 6763

خَيْرُ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ وَخَيْرُ الْهُدَى هُدَى مُحَمَّدٍ وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا وَكُلُّ بَدْعَةٍ ضَلَالَةٌ
"Sözün en hayırlısı Allah'ın kitabıdır. Hidayetin en hayırlısı ise Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} 'in hidayetidir. İşlerin en şerlisi ise sonradan ortaya çıkartılanlardır. Her bid'at ise sapıklıktır."¹

Hadiste "sonradan ortaya çıkartılanlar" bid'at olarak nitelendirilmiştir. Bid'at, ister ameli olsun, isterse sözlü olsun, hükümlerden; İcmaya, Kitab'a ve Sünnete muhalif olan her şeydir.

Ancak hükümlerin dışında olan davranışlar ve eşyalar bid'at kavramının kapsamına girmez. Yasaklanan ve kınanan görüşten maksat bunlar değildir. Kınanan yasaklanan şey bir insanın şahsi görüşünden kaynaklanan hükme göre amel etmektir. Çünkü Şer'i hükmün yalnızca Şer'i delillerden alınması gerekir. Şer'i hüküm Şer'i delillerin dışındakilerden alınmaz.

Bu açıklamalara göre Şeriatın mübah kıldığı taklit; bir meseledeki Şer'i hükmü çıkarmaya gücü yetmeyen kimsenin, karşılaştığı meseledeki Şer'i hükmü kendisine öğretmesi ve alması için konuyu Şer'i hükmü bilen bir kimseye sormasıdır. Şeriata göre mukallid işte budur.

İctihad

Lügatte "ictihad"; meşakkati ve külfeti gerektiren bir işi gerçekleştirebilmek için bütün gücü sarfetmektir. Usulcülerin ıstılahında ise ictihad; insanın daha fazlasını yapmaktan aciz kaldığını hissedeceği bir seviyede, Şer'i hükümlerden zannı istenen bir şeyde bütün gücü kullanmaktır.

İctihat, hadis ile sabittir. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in Ebu Musa el-Eşari'yi Yemen'e gönderince ona şöyle dediği rivayet edilir:

أَفْضَى بَكْتَابِ اللَّهِ، فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ، فَأَجْتِهْدُ رَأْيَكَ
"Allah'ın Kitab'ı ile hükmet. Onda bulamazsan Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in Sünneti ile hükmet. Onda da bulamazsan (Kur'an ve sünnete göre) görüşünle ictihad et."

Yine Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in Yemen'e vali olarak gönderdiği Muaz b. Cebel ile Ebu Musa el-Eşari'ye şöyle söylediği rivayet edilir:

بِمِ تَقْضِيَانِ؟ فَقَالَ: أَنْ لَمْ نَجِدِ الْحُكْمَ فِي الْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ قَسْنَا الْأَمْرَ بِالْأَمْرِ فَمَا كَانَ أَقْرَبَ إِلَى الْحَقِّ عَمَلْنَا بِهِ
"Ne ile hükmedeceksiniz? Onlar: Eğer hükmü Kitapta ve sünnette

¹ Müslim, Cema'ah, 1435

bulamazsak bir işi diğerine kıyaslar ve hakka en yakın olan ile amel ederiz."

İşte bu **kıyas**, hükmü istinbat etmek için yapılan bir kıyastır ve Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem de onların bu sözlerini onaylamıştır.

Yine Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiğinde ona şöyle dediği rivayet edilir:

بِمَ تَحْكُمُ؟ قَالَ بَكِتَابِ اللَّهِ قَالَ: فَإِن لَّمْ تَجِدْ. قَالَ بِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ. قَالَ: فَإِن لَّمْ تَجِدْ. قَالَ: اجْتِهِدْ رَأْيِي.
Allah'ın kitabı ile. **Allah'ın kitabında bulamazsan?** Allah'ın Resulünün sünneti ile. **Allah'ın Resulünün sünnetinde de bulamazsan?** Kitap ve sünnete göre kendi görüşümle icthad ederim, dedi. Bunun üzerine Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: **"Allah'ın Resulünün elçisini Allah ve Resulünün sevdiği şeyde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun."**

İşte bu olay Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Muaz'ın icthad yapmasını ikrar ettiğine dair açık bir ifadedir.

İctihada karşı çıkan hiç kimse de olmamıştır. Şer'î delilden istinbat edilen görüş ile hükmedilebileceğine Sahabe de icma etmiştir. Yani Sahabe, hakkında nass ile gelen açık hüküm bulamadıkları her olay hakkında icthad yapma hususunda icma etmişlerdir. Bu icma hiç şüphesiz tevâtüren bize ulaşmıştır.

Ebu Bekir Radiyallahu Anhu'nun الكلالة "kelâle" hakkındaki sözü bunun için bir örnektir. Bu konuda Ebu Bekir şöyle diyordu: "Bu meselede ben görüşümü söylüyorum. Görüşüm doğru ise bu Allah'tandır. Hatalı ise benden ve şeytandandır. Allah bundan beridir. Kelale; babası ve çocuğu olmaksızın ölen kimsedir."

"Bu meselede ben görüşümü" söylüyorum sözü, bu benim aklıma dayanan bir görüştür anlamına gelmez. Bu ifade; ben, ayetteki "Kelâle" lafzından anladığımı söylüyorum anlamına gelmektedir. "Kelâle" kelimesi Arap lügatinde üç şeye kullanılır:

1. Geride oğlu ve babası olmaksızın ölen kimse,
2. Ölenin geride kalanlarından herhangi birisinin ne babası ne de çocuğu olmayan kimse demektir (üvey evlat gibi),
3. Baba ve evlat tarafından akraba olmayan kimseye de "Kelâle" denir.

Bu üç anlama göre hangi mana ayetteki "Kelâle" kelimesine uyacaktır. Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} Allahu Teâla'nın;

"Eğer bir adam bir kelaleye veya bir kadına miras bırakırsa..."¹ ayetinde geçen "kelâle" kelimesini bu üç anlamdan biri ile anlamıştır. Ayette geçen كَلَالَةً kelimesi كان'nin haberidir. Yani, eğer adam kelale ise mirastan pay alabilir. Ebu Bekir'in "kelâle" kelimesinin manasını, ikinci bir ayette geçen;

"De ki; Allah Kelâle hakkında hüküm bildiriyor. Çocuğu olmayan bir kimse ölünce..."²

"Kelâle" kelimesinden ve bu ayetin nüzul sebebi olarak rivayet edilen hadisten anlamış olabilir. Bu ayetin nüzul sebebi hakkında şöyle bir rivayet vardır: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} hastalanmış olan Cabir b. Abdullah'ı ziyaret etti ve Cabir: "Ben kelaleyim malım hakkında nasıl hüküm vereyim?" diye sorması üzerine "...bir kimse ölünce" ayeti indi. İşte Ebu Bekir'in açıklamış olduğu bu görüş, kendinden çıkardığı kişisel bir görüş değil bir ictihadtır.

Aynı şekilde Ebu Bekir'in ölenin anneannesine miras verip babaannesine miras vermemesi de ictihadtır. Bu olay üzerine Ensar'dan bir kısmı itiraz ederek şöyle dedi: "Sen öyle bir kadına miras verdin ki, kendisi (anneanne) ölmüş olsa idi kızı ona varis olamazdı. Ve öyle bir kadını da mirastan mahrum bıraktın ki, kendisi (babaanne) ölen olsa idi, çocuğu (baba) onun bütün malına varis olurdu."

Bunun üzerine Ebu Bekir mirası bunların ikisi arasında paylaştırdı.

Bir başka örnek: Ebu Bekir'in, muhacirlerle İslâm'a istemeyerek girenlere ganimetleri eşit miktarda pay vermesi üzerine Ömer; "Yurdunu ve mallarını bırakıp Allah'ın Resulüne hicret edeni, istemeyerek İslâm'a girenle bir tutma" deyince, Ebu Bekir; Onlar ancak Allah için Müslüman oldular. Onların ücretini Allah verecektir. Dünyada ise işimiz ancak tebliğdir.

Bir başka örnek: Ömer'in dede -babanın babası- hakkında; "Görüşümle hükmediyorum ve bu konuda kendi görüşümü söylüyorum" yani nasslardan anladığımı söylüyor ve ona göre hükmediyorum sözü de ictihada işaret etmektedir. Ömer; ana-baba bir olan iki kardeş ile başka babadan anaları bir olan iki kardeş çocuklar bırakıp ölen bir kadının

¹ Nisa: 12

² Nisa: 176

mirasının taksimi problemi ile karşılaştı. Ömer ana bir iki kardeşe terikenin 1/3'ünü miras olarak verdi. Fakat ana-baba bir kardeşlere bir şey kalmadı. Bunun üzerine ana-baba bir kardeşler Ömer'e; Ey müminlerin emiri! Tut ki babamız eşekti -bir rivayette de taşı- biz aynı anadan değil miyiz? diyerek itiraz etmeleri üzerine Ömer, görüşünden döndü ve onları da 1/3 hisseye ortak etti. Yani onlara da mirastan 1/3 verdi. Aynı olayda bazı Sahabeler başka bir görüşe sahiptirler. Onlar kocaya terikenin/mirasın yarısını, Ömer'in davranışında ve açık nassta olduğu gibi anaya 1/6, ana bir kardeşlere nass ile amel ederek 1/3 verdiler. Geride ise ana-baba bir kardeşlere bir şey kalmadı. Bu nedenle de onlara terikeden bir şey vermediler. Ömer; babaları farklı olsa da bir anadan olan kardeşlerin aynı baba ve anneden olan kardeşler gibi olduklarını anlamıştır. Anneleri bir olduğu için başka babadan olan kardeşlerin mirasta hakları olduğunu kabul etti. Diğer Sahabeler ise daha farklı anladılar. Her biri nassı anladıkları şekilde icthad ettiler.

Bir başka misal daha verelim: Semre'nin Yahudi tüccarlardan onda bir olan vergiyi içki olarak aldığı ve onu daha sonra sirke haline getirerek sattığı Ömer'e bildirilince Ömer'in; "Allah Semre'yi kahretsin. Allah'ın Resulünün şöyle dediğini bilmiyor mu?

"Allah لعن الله اليهود حرمت عليهم الشحوم فجملوهما فباعوها قال سفیان جملوهما أذأبوها Yahudilere lanet etti. Onlara iç yağları haram kılınmıştı da onlar onu eritip güzelleştirdiler ve sattılar."¹ demesi ve Ömer'in içkiyi yağa kıyas ederek içkinin haramlığının, bedelinin de haram kılınmasına işaret olduğunu belirtmesi de bir icthad örneğidir.

Yine Ali ^{Radiyallahu Anha}'nın içki içene uygulanacak had ile ilgili olarak söylediği; "Kim bunu içerse sayıklar. Kim de sayıklarsa iftira eder. Kim de iftira ederse ben ona müfteriye uygulanması gereken haddi uygun görürüm" sözü de yine icthada bir örnektir. Ali ^{Radiyallahu Anha}, içki haddini iftira haddine kıyas etti. Çünkü içki içenin iftira atacağına dair zan vardır. Zira Şeriata göre bir şey hakkında zan varsa bunun hükmü bilinip zan edilmeyen şeyin hükmüne uydurulur. İkisi de aynı hükme sahip olur. Örneğin; uykuda kalan kimse kendisinden bir şey çıkacağı zannını, gerçekten kendisinden bir şey çıktığına tatbik eder. Böylece bir kimse uyuyunca abdesti bozulmuş sayılmıştır. Yine Şeriat; biri evlenip kadına dokunursa/cinsî münasebette bulunursa ve sonra da kadını boşarsa

¹ Buhari, Ehadis el-Enbiyai, 3201; Müslim, Musâkâh, 2961; İbni Mace, Eşrebeh, 3374; Ahmed b. Hanbel, Müs. El-Eş'areh, 165; Daremi, Eşrebeh, 2012

boşanmış kadına hamile kadının iddet hükmünü uygular. Adam münasebette bulunduğu için kadın hamile olmuş olabilir. Bu zan var olduğu için gerçek hamile kadının hükmünü vermektedir.

İşte, bunların hepsi Sahabenin ^{Allah onlardan razı olsun} yaptığı ictihadlara ve ictihad hakkındaki icmalarına açık ve kesin örneklerdir.

Bir ictihadın kapsamına giren meselelere hükmü tatbik etmek ictihad değil Şer'î hükmü anlamaktır. Çünkü ictihad; ister, zorla bir malı alan gaspçıya, Şâri tarafından hırsıza uygulanan el kesme cezasının uygulanması gibi külli delilden külli bir hükmün istinbatı şeklinde olsun, isterse; **"Sizin için (çocuklarınızı) emzirirlerse onlara ücretlerini verin"**¹ şeklinde gelen Allahu Teâla'nın sözüne ve Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in Beni Deel'den uzman birisini ücretle kiralamasına veya yine Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in; **"Ücretliye ücretini alınımın teri kurumadan veriniz."**² hadisine göre işini bitirdiği zaman ücretlinin ücretini vermesini gerektiren nassa dayanarak cüzi bir delilden icare hükmü gibi cüzi bir hükmü istinbat şeklinde olsun, nassın ya mantukuna, ya mefhumuna, ya delaletine ya da nassta geçen bir illete dayanarak hüküm istinbat etmektir. Gerek külli bir delilden külli bir hükmü istinbat olsun gerek cüzi bir delilden cüzi bir hükmü istinbat olsun, bunların hepsi bir delilde bulunan hükmü almak anlamına geldiği için ictihad sayılır.

İctihad; bir delile dayanarak hükmü anlamada bütün gücü harcamak anlamına geldiği için genel bir delilden genel bir hükmün çıkarılması veya özel bir delilden özel bir hükmün çıkarılması durumu değiştirmez.

İstinbat edilen bir hükmün manası ve içeriği kapsamında bulunan yeni meselelere hükmü uygulamak ictihad değil, hükmü vakıasına indirmektir. Örneğin Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ölü etini haram kılmıştır. Bu nedenle başına vurulan bir darbe sonucunda ölen bir ineğin eti yenmez. Çünkü o Şeriata göre boğazlanmadan ölmüş bir hayvandır. Ölü eti ise haramdır. Kesilmeden ölmüş bir ineğin etinden yapılan bir konservenin alımı ve satımı da Şeriata göre haramdır. Bu hüküm istinbat edilmiş bir hüküm değildir. Bu hüküm "ölü eti" kelimesinin kapsamına giren bir hükümdür.

Örneğin, Müslüman'ın veya Ehl-i Kitabın kesmesinden sayılmadığı için Dürzinin kestiği bir hayvanın eti de yenmez. Dürzinin kestiği bir

¹ Talak: 6

² İbni Mace, Ahkâm, 2434

hayvanın etinin haram oluşu da bir istinbat değildir. Bu hüküm, Ehl-i Kitabın dışındaki kâfirlerin kestiklerinin yenmeyeceği şeklinde bilinen bir hükmün aynı türden bir başka olaya uygulanmasıdır.

Yine kadının şûra (ümme) meclisine üye olmasının cevazı ile ilgili Şer'î hüküm bir ichtihad değildir. Bu hüküm, ancak vekâlet hükmünün uygulanmasıdır. Şura meclisine üye olmak görüşte vekâlet etmektir. Kadının kendi görüşünü temsilen başkasını vekil tayin etmesi veya başkasının görüşünü temsilen kendi vekâlet alması caizdir.

Örneğin; zekât ancak Şer'an delil olarak itibar edilen şeylere dayanarak, zanna dayalı işaretlerle fakir olduğu bilinen kimselere verilir. Buna dair hüküm de zann ile adaleti bilinen fasık olmayan bir kimsenin şahitliği ile olur. Bir takım araştırmalardan sonra kıblenin hangi tarafta olduğunu bilmek de böyledir.

Bütün bunlar, Şer'î delillerden hükümlerin istinbat edilmesi olarak sayılan ichtihad türünden bir hüküm olmayıp ancak, bilinen hükümlerin cüzi meselelere uygulanması veya cüziyatları anlayıp hükümleri onlara tatbik etmektir. Bu ise ichtihad kapsamına değil yargı kapsamına girer. Belli bir Şer'î hüküm karara bağladığı için ichtihad sayılmaz. Bu ancak daha önceden bilinen bir Şer'î hükmün herhangi bir olaya tatbik edilmesidir. Aynı olay gibi bir başka olay olduğunda bu olaya tatbik edildiği gibi ona da tatbik edilir. Onun için bu ichtihad sayılmaz.

Şer'î hükümler delilinden bilindikten sonra ichtihadı değil uygulamayı gerektirir. Şer'î nasslar ise bunun tersine içinden Şer'î hüküm almak için ichtihadı gerektirir. Bu nedenle muteber olan Şer'î ichtihad; Şer'î nassları anlamada ve Şer'î nasslardan hüküm istinbat etmede bütün gücü harcamaktır. Yoksa ichtihadın kapsamına giren meselelere Şer'î hükümleri uygulamada bütün gücü harcamak ichtihad sayılmaz.

İslâm'ın Şer'î nassları, Müslümanlara ichtihadı farz kılmaktadır. Çünkü Şer'î nasslar insanoglunun karşılaşacağı bütün olaylara uygulanacak nitelikte tafsilatlı olarak değil mücmel olarak gelmiştir. Bu nedenle karşılaşılan her olaya Şer'î hüküm uygulamak için bu nassları anlamak ve nasslardan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü istinbat etmede bütün gücü harcamak gerekir. Hatta mufassal/ayrıntılı olarak gelen nasslar bile, gerçek yapısıyla mücmel ve genel olduğu için açıklanmayı gerektirir.

Örneğin; miras ayeti mufassal olarak gelmiştir. Ancak bu mufassal hükümler hakkında dikkatli bir tafsilata girildiğinde "**kelâle**" ve "**hacb**" (diğer akrabaları mirastan engelleyen durum) meseleleri gibi birçok mesele

cüzi hükümler olmasından dolayı anlamaya ve istinbata/hüküm çıkarmaya muhtaçtır. Bütün müctehidler evladın, ister erkek olsun isterse kız olsun mirasta kardeşlere hacb/mani olduğunu söylerler. Çünkü (وَد) kelimesi her erkek ve kız hakkında kullanılır. Oysa İbni Abbas, kızın hacb olmadığını söyler. Çünkü İbni Abbas'a göre "veled" kelimesi yalnızca erkek çocuklar için kullanılır. Bu nedenle tafsilata sunulan nasslar bile mücmel olarak gelmiştir. Onlardan hüküm çıkarmak için icthad yapmaya muhtaçtırlar.

Ancak tafsilatlı olarak gelen bu nasslar, yeni olaylar üzerine uygulanmaya muhtaçtırlar. Fakat burada tatbikten maksat icthad değildir. Bu tatbikten maksat, tafsilatı gerektirse bile mücmelinden hüküm istinbat etmektir. Çünkü Şer'î nasslar genel ve mücmeldirler. Tafsilatlı olarak gelmiş olsalar bile genel ve mücmel olması teşrii nassların tabiatındandır. İster Kitap olsun ister Sünnet olsun Şer'î nasslar düşünme sahası için teşrii nassların en elverişli olanı, genellik için en geniş sahayı kaplayıcı ve genel kuralları çıkartmak için kuralların yerleşmesi bakımından da en elverişli toprağa sahip olanıdır. Bütün halk ve ümmetlere teşrii nass olabilecek güçtedir. Düşünme sahasının en elverişli olanı olması, insanlararası her çeşit ilişkilerin tamamını kuşatmasıyla barizdir. Bu ilişkiler ister fertlerin birbiri ile olan ilişkileri olsun, ister devletle idare edilenler arasındaki ilişkiler olsun, ister devletle halklar ve ümmetler arasındaki ilişkiler olsun bunlar ne kadar yenilenirse, çeşitlenirse ve artarsa artsın bu Şer'î nasslar bunlarla ilgili hükümler istinbat etmeye ve üzerinde düşünmeye imkân verebilecek güçtedir. Bu nedenle bütün teşrii nasslar arasında düşünme sahası en geniş, en elverişli olanını Şer'î nasslar oluşturur. Genellik için en elverişli nasslar olması, mantuk, mefhum, delalet, illetlendirme ve illetlendirme kıyasını kapsamına almasından dolayı cümlelerinde, lafızlarında ve kalıpların üslûbunda açıkça görülmektedir. Bu hususlar kolay, daimi ve her işi kapsayıcı bir şekilde hüküm çıkarma imkânını sağlar.

Genel kuralların yeşermesi için en verimli toprağa sahip olması ise, bu nassların ihtiva ettiği genel anlamların zenginliğinde ve bu genel anlamların tabiatında açıkça görülür. Bu nedenle Kur'an ve hadis, tafsilatlı konularda bile ana hatları ile gelmiştir. Genel hatların tabiatı, külli ve cüzi meseleleri kapsamına alabilecek genel manaları içeriğinde barındırır. Ki; anlamlarının zenginliği de zaten buradan kaynaklanmaktadır. Üstelik bu genel manaların delalet ettikleri şeyler, mantıki, farazi ve nazari şeyler değil, hissedilebilen ve vakıası olan şeylerdir. Aynı zamanda bunlar yalnızca belirli fertlerin ihtiyaçlarına çözüm getirmeyip insan cinsinin

ihtiyaçlarına çözüm getirmektedir. Yani insanın yaptığı bir fiilin türü ne olursa olsun insana ait fiilin hükmünü açıklamaktadır. Bu nedenle birçok hükümlere ve anlamlara uygun bir şekilde gelmiştir. Bunun için genel kaidelerin yeşerebileceği en verimli toprağa sahip naslar Şer'î naslardır.

Teşrii açıdan Şer'î nasların hakikati işte budur. Bunlara ilave olarak bu naslar insanoğluna gelmesinden dolayı da bütün ümmetler ve halklar için teşrii kaynağı olarak gelmiştir. Bu nedenle, bu Şer'î nasları Şer'î anlayışla anlayıp, her olayın Şer'î hükmünü Şer'î naslardan çıkarıp, her zaman uygulayabilme imkânını sağlayacak müçtehitlerin bulunmasına ihtiyaç vardır.

Olaylar her gün yenilendiği için bir dairede sınırlandırılmaz. Dolayısıyla çıkan her yeni olay hakkında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükmünü bildirecek müçtehitlerin bulunması zaruridir. Aksi takdirde yeni çıkan olaylar hakkında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükmü bilinmemiş olur ki bu caiz değildir.

İctihad ise Müslümanlara farz-ı kifayedir. Eğer onların bir kısmı bu farzı yerine getirirlerse, diğerlerinin üzerinden sakıt olur. Hiçbiri bunu yerine getirmese, içinde müctehid bulunmayan o asırda yaşayan bütün Müslümanlar günahkâr olmuş olurlar. Bundan dolayı, bir asırda mutlak şekilde bir müctehidin bulunmasından yoksun olması asla caiz değildir. Çünkü dinde fakih olmak ve icthad yapmak farz-ı kifayedir. Eğer bütün Müslümanlar bunun terki üzerine birleşirlerse hepsi günahkâr olurlar. Nitekim bir asırda bütün Müslümanlar bunun terki üzerine birleşirlerse sanki dalalet üzerine birleşmiş olurlar. Başka ifadeyle Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın ahkâmını terk etmek konusu üzerine ittifak etmiş sayılırlar. Bu ise, asla caiz olmaz.

Buna ek olarak, Şer'î hükümleri bilme yolu icthadtan geçer. Buna göre Şer'î hükümleri bilme hususunda, kendisine dayanılabilecek bir müçtehitten bir asrın yoksun olması, Şeriatın iptal edilmesine ve Şer'î hükümlerin yok olmasına yol açar. Bu ise kesinlikle caiz değildir.

Müçtehit, hüküm istinbatında bütün gücünü harcar. İctihadında isabet ederse iki sevap, hata ederse bir sevap alır. Bu konuda Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle demektedir:

إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فله أجران وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ فله أجر واحد
"Hakim ictihad eder ve ictihadında isabet ederse iki sevap kazanır, hata ederse bir sevap kazanır."¹

Sahabe, zanna dayalı fikhî konularda müctehidin hata etmesi durumunda ondan günahın kaldırılacağına icma etmişlerdir. Ancak farz olan ibadetler, zinanın ve haksız yere adam öldürmenin haram olması gibi kat'i konularda ictihadın yapılmayacağına ise şüphe yoktur. Bu nedenle Sahabe, zanni meselelerde ihtilaf ettikleri halde kat'i meselelerde asla ihtilaf etmemişlerdir.

Müctehid kendi görüşünde hata ihtimali olsa bile kendi ictihadıyla ulaştığı zannî meselelerde isabet etmiştir. Ancak müctehidin isabet etmesi demek, mutlak olarak doğruya isabet ettiği anlamına gelmez. Çünkü bu durum zannî hüküm açısından vakıya uygun değildir. Çünkü Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem müctehidi "**hata eden**" olarak isimlendirmiştir. Yoksa müctehidin isabet etmesinden kasıt hatadan tamamen uzak olması anlamına gelmediği gibi isabeti hata karşılığı olarak yapılan bir isabet de değildir. Hatalı olan müctehidi doğruyu söyleyen kimse olarak adlandırmak ise nassın itibarına göre olmuştur. Çünkü nass o müctehidin her halde ecir alacağını bildirmiştir. Yoksa kendisi hiç hata etmemiş anlamına gelmez. Buna binaen her müctehid kendi zannına göre isabetlidir. Nitekim bu isabet etme konusu bir hatanın var olabileceği ihtimalini kaldırmaz. Çünkü o mutlak doğruluğu bulmuş değil, ancak bir doğruluk üzerindedir

İctihadın Şartları

Bilindiği üzere **ictihad**; "Şer'î hükümlerden bir şeyin zannının talebinde, kişinin kendinde daha fazlasını yapmaktan aciz kaldığını hissedecek derecede bütün gücünü harcamasıdır" şeklinde tanımlanmıştır. Yani, Şer'î hükmü öğrenmek için nassı anlama uğrunda kişinin en üst seviyede gücünü harcadıktan sonra Kitap ve Sünnette bulunan Şer'î hükmü anlamasıdır.

Bir şeyin Şer'î bir ictihad ile istinbat edilmiş bir Şer'î hüküm özelliğini kazanabilmesi için bünyesinde üç şeyi barındırması gereklidir. Yani yapılan çalışmaya ictihad denilebilmesi için üç şeyi beraberinde bulundurması lazımdır:

¹ Buhari, Muslim

1. Kendinde daha fazlasını yapmaktan aciz kalacak derecede güç sarfettiğini, harcadığını hissetmesi,

2. Bu çaba Şer'î hükümlerden bir şeyin zannının talebinde harcanması,

3. Zannın talebinin Şer'î nasslardan olması. Çünkü zannın talebi ancak Şer'î nasslara dayandığında Şer'î hükümlerden sayılır. Zira Şer'î hüküm kulların fiilleri ile alakalı Şâri'in hitabıdır.

Bu açıklamalara göre kim bütün gücünü harcamazsa müctehid sayılmaz. Şer'î hükümlerin dışındaki bilimlerde ve görüşlerde zannın talebi ile ilgili olarak gücünü harcayan kimse veya Şer'î hükümlerle ilgili bir zannın talebini Şer'î nassların dışında arayan kimse de müctehid sayılmaz. Bu nedenle müctehid, ancak Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükmünü öğrenmek için Şer'î nassları anlamada en üst seviyede güç harcayan kimsedir. Bunun dışında, mezheplerinin sözlerini şerh eden veya mezheplerinin sözlerini anlayıp onlardan hükümler çıkaran veya Şer'î deliller yolundan başka bir yolla bazı âlimlerin görüşünü bir başka âlimin görüşüne tercih edebilen âlim kimseler ve benzerleri yukarıda yapılan tarife göre müctehid sayılmazlar.

İctihad, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükmünü öğrenmek için, Şer'î nassı anlama uğrunda, bütün gücünü harcadıktan sonra **Şer'î nassı anlamakla** sınırlı bir iştir. Anlaşılması gereken yer Şer'î nasslardır. Şer'î nasslar, Şer'î hükümlerden bir şeyin talebinin istenildiği yerdir.

Bundan dolayı Şer'î nassların yalnızca Kitap ve Sünnetten meydana geldiği açıkça bilinmelidir. Kitap ve Sünnetin dışında söz söyleyenin konumu ne olursa olsun Kitap ve Sünnetin dışındaki nasslar Şer'î nasslardan sayılmazlar. Ebu Bekir, Ömer, Ali veya bunların dışındaki sahabelerin sözleri hiçbir şekilde Şer'î nasslardan sayılmaz. Aynı şekilde Cafer, Şafii, Malik ve bunların dışındaki diğer müctehitlerin sözleri de kesinlikle Şer'î nasslardan sayılmaz. Bu kişilerin veya bunların dışında kim olursa olsun herhangi bir insanın sözüne dayanılarak hüküm istinbatında bütün gücü harcamak icihad sayılmayacağı gibi, hüküm istinbat etmek için bütün gücünü harcayan kişi de müctehid sayılmaz. İstinbat ettiği hükme Şer'î hüküm olarak bakılmaz. Bilakis o, hüküm istinbat eden kişinin kişisel görüşü olup Şer'an hiçbir kıymeti olmayan bir görüştür. Buna göre ister Sahabeden, ister Tabiinden, ister müctehitlerden, isterse bunların dışındakilerden herhangi bir kimsenin sözünden bir hüküm istinbat etmek Şer'an caiz değildir. Çünkü Kitap ve Sünnetin dışında bir yerden Şer'î bir hüküm istinbat etmek Şer'an haramdır. Zira böyle bir

hüküm Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın indirdiklerinin dışındaki bir hüküm sayılır. Hâlbuki Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın indirdikleri **Kitap ve Sünnetle sınırlıdır. Bu ikisinin dışındakileri Allahu Teâla indirmemiştir.** Kitap ve sünnetin dışında bir yerden hüküm almak, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın indirdiklerinin dışında hüküm almaktır. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın indirdiklerinin dışındaki hüküm ise kesinlikle haramdır.

Kitap ve Sünnet Arapça sözlerdir. Kitap ve Sünnet Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} katından vahiy yolu ile gelmiş naslardır. Bu vahiy ya Kur'anı Kerim gibi hem lafız hem de mana itibari ile Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},dandır, ya da yalnızca manası Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},dan olup Resulün bu manayı kendi sözleri ile ifade ettikleridir ki bu da Hadistir. Bu iki halden -Kitap ve Sünnet- hangisi olursa olsun her ikisi de Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in konuştuğu Arapça sözlerdir. Bu söz ya (مترفين) kelimesinde olduğu gibi yalnızca sözlük anlamında kullanılan bir söz olur, ya (الصلاة) kelimesinde olduğu gibi lügat manasının içerisinde yalnızca Şer'î manasının kullanıldığı bir söz olur, ya da (طهور، والمطهرون) (الطهارة) kelimesinin (طهور، والمطهرون) kelimelerinde olduğu üzere hem sözlük hem de Şer'î manalarında kullanıldığı bir söz olur. Bu durumda ise kelimedeki Allah ^{Subhânehu ve Tealâ},nın kastettiği hükmü bilebilmek ve nassı anlamada yeterlilik kazanabilmek için kelimelerin hem sözlük hem de Şer'î anlamlarını bilmek gerekmektedir. Buna göre ictihad şartları aşağıdaki iki şart etrafında odaklaşmaktadır:

1. Sözlük bilgilerinde yeterlilik,
2. Şer'î bilgilerde yeterlilik.

İslâm'ın doğuşundan H.2. asrın sonlarına kadar Müslümanlar; Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in dönemine yakın olmaları, hayatlarında dine önem vermeleri dilin bozulmamasından ve lügatlerinde takip ettikleri yolun selamette bulunmasından dolayı, ne Şer'î açıdan ne de lügat açısından belirli kaidelere ihtiyaç duymuyorlardı. Bu nedenle o dönemde ictihad için bilinen şartlar yoktu. Zira ictihad bilinen bir işti. Binlerce müctehid vardı. Sahabenin tamamı müctehid idi. Yine valilerin, kadınların ve yöneticilerin neredeyse çoğunluğu da müctehid idi. Halk arasında Arap lisanı bozulduğunda dili kontrol altında tutmak için kurallar konuldu. İnsanlar dünya ile meşgul oldular ve vaktinin çoğunu din için harcayanlar azaldı. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in sözlerine katılan yalanlar çoğaldı. Bu olaylar üzerine nasih ve mensuhla, bir hadisin alınması ve reddedilmesiyle, ayetlerden ve hadislerden hüküm çıkarma keyfiyetini anlama ile ilgili kaideler konuldu. Müctehitlerin sayısında azalma

meydana geldiğinde ise müctehid, kendi dışındaki müctehidler kullandıkları kaidelerden başka kaideleri kullanarak belirli istinbatlara vararak yeni ictehadlar yapmaya başladı. Müctehid şöyle yetişmeye başladı:

Kendisi nasslardan hükümleri çıkarmak için çok denemeler yapar ve bu denemelerden dolayı ictehad yapmak için belli bir metod üzerine yürümeye başlar. Veya belirli kaideleri tespit eder ve tespit edilmiş kaidelere uyarak artık buna göre ictehad etmeye başlar. Bundan da, Şer'î nasslardan Şer'î hükmü almada ve Şer'î nassları anlamada belirli bir metoda sahip olması nedeniyle müctehidin, müctehid olması durumu ortaya çıktı. Bu arada bazı müctehidler ictehad metodunda başka bir şahsı taklit ettiler. Ancak onlar, kendileri dışındaki müctehidler istinbat edilmiş hükümlerde taklit etmeyip, taklit ettikleri şahsın koyduğu metoda göre bizzat kendileri hüküm istinbat etme şeklinde taklit ediyorlardı. Yine bu arada bazı Müslümanlar bütün meselelerde değil, onlara sorulan belirli meselelerde Şer'î hükümlerden bir şeyin zannının talebinde güçlerini harcamada Şer'î bilgilerden bir şeyde derinleştiler. Böylece pratikte Müslümanlar arasında üç grup müctehid meydana geldi:

1. Mutlak müctehid,
2. Mezheb müctehidi,
3. Mesele müctehidi.

Mezheb müctehidi: Mezheb müctehidi; ictehad metodunda müctehitlerden birini taklit eden müctehittir. Ancak mezheb müctehidi mezheb imamını taklit etmez, hükümlerde kendi ictehad eder. Mezheb müctehidi için mezhebinin delillerini ve hükümlerini bilmesinden başka hiçbir şart yoktur. Mezhebindeki hükümlere uyabileceği gibi muhalefet de edebilir. Buna göre herhangi bir mezhebe tabi olup da, o mezhebe ictehad edebilme gücüne sahip olan bir kimsenin, bir takım hükümlerle ilgili meselelerde (kendinde) daha kuvvetli delil varsa mezheb imamının görüşlerine muhalefet etmesi caizdir. İmamların şöyle söyledikleri rivayet olunur: "Hadis sahih olduğu zaman o benim mezhebimdir ve benim sözümü duvarın arkasına atınız." Bu tür müctehidin en açık örneğini Şafii mezhebinin tabilerinden olan İmam-ı Ğazali'de görmekteyiz. İmam-ı Ğazali'nin Şafii'nin ictehadlarına ters düşen birçok ictehadı vardır.

Mesele müctehidine gelince: Bunun ne belirli şartları vardır ne de belirli bir metodu. Şer'î nassları çok iyi bir şekilde anlayabilecek şekilde bir takım lügat bilgilerine, Şer'î bilgilere sahip olan herkesin mesele müctehidi olması ve tek bir meselede ictehad etmesi caizdir. Tek bir

meselede müçtehitlerin görüşlerini, delillerini ve istidlâl/delil getirme yönünü incelemesi ve bu incelemeden sonra, görüşlerini incelediği müçtehitlerin görüşüne uygun olsun olmasın, Şer'î hüküm olduğu zannı galibine göre Şer'î hüküm hakkında belirli bir anlayışa ulaşması caizdir. Ve yine tek bir meseledeki Şer'î delilleri inceleyip Şer'î delillerden zannı galibine göre ulaştığı hükmün Şer'î hüküm olduğunu anlaması da caizdir. Araştırdığı mesele daha önceki müçtehitler tarafından araştırılmış olsun olmasın fark etmez. Tek meselede ictehad eden müctehidin ictehad ettiği mesele ile ilgili bilgilere sahip olması onun müctehid olması için yeterlidir. İctihat ettiği mesele ile ilgisi bulunmayan konularla alakalı fıkıh ve usul bilgilerine sahip olmaması ona bir zarar vermez.

Sahabe asrında olduğu gibi herhangi bir şarta bağlı kalmaksızın Şer'î nassları anlayıp doğrudan doğruya Şer'î nasslardan hükümler istinbat eden kimseler vardı. Yine belirli bir mezhebin tabisi olarak kalıp mezheb imamlarının görüşlerine ters ictehadlarda bulunan kimseler de vardı. İşte o dönemlerdeki ictehad vakiasına göre "mezheb müctehidi" ve "mesele müctehidi" ortaya çıktı. Vakıa açısından durum budur. İctihad açısından ise durum farklılık arz etmektedir. Kişi bazı nasslarla alakalı konularda müctehid iken bir kısmında ise müctehid olmamaktadır.

Ancak bazılarının; "İctihad; ictehad ile ilgili bilgileri kuşatan kişinin nefsinde ortaya çıkan bir melekedir/yetenektir" sözlerinin aslı yoktur ve vakıaya da uygun değildir. Bazen kişide yetenek olur fakat müctehid olmaz. Çünkü o bir meseleyi araştırmaya, incelemeye önem vermede kendini mükellef görmemektedir. Yetenek, kavrama ve bağlantı kurma gücü demektir. Bu yetenek bazen Şer'î ve lügavi bilgilerin tamamını kuşatmaya ihtiyaç göstermeden, Şer'î ve lügavi bilgilerin bir kısmının bilinmesi ile beraber zekâ üstünlüğü ile gerçekleşir. Bazen ise ders ve eğitim için bir ilim olarak kişi, Şer'î ve lügavi bilgilere sahip olmakla beraber aynı âlimde düşünmenin bulunmaması nedeniyle yetenek bulunmaz.

Çünkü ictehad hissedilebilir sonuçları olan hissedilebilir bir işlemdir. Yani hükme ulaşmak için ameli olarak güç harcamaktır. Fakat yeteneğin varlığı ictehad olarak isimlendirilmez. Bu nedenle kişi bazı meselelerde ictehad yapabilirken bazı meselelerde ise ictehad yapamayabilir. Buradan da anlaşılmaktadır ki ictehad, bazı konularda gerçekleşebilirken bazı konularda ise gerçekleşmemektedir.

Ancak ictehadın bir kısım meselelere ayrılabilmesi, ictehadın parçalanabileceği anlamına gelmez. Çünkü fıkıhın bazı bölümlerinde

Birinci ayet şahitlerin Müslümanlardan olduğuna nass teşkil ederken, ikinci ayet ise şahitlerin Müslümanlardan ve gayri müslimlerden olabileceğine nass teşkil etmektedir. Yani birinci ayet şahidin Müslüman olmasını şart koşarken ikinci ayet ise gayri müslimin de şahitlik yapmasına cevaz vermektedir. Dolayısıyla müctehidin iki ayetin arasını bulması gerekmektedir. Yani birinci ayetin şahitlik konusunda mutlak olduğunu ikinci ayetin ise yolculuk esnasında yapılabilecek bir vasiyet ile mukayyet olduğunu bilmesini gerektirmektedir. Diğer bir anlatımla ikinci ayetin vasiyet esnasında vasiyetin dışındaki mali muamelelerde Müslüman olmayanların şahitlik yapmasına cevaz verdiğini birinci ayetin ise mali konuların dışındaki meselelere delalet ettiğini müctehidin bilmesini gerektirmektedir. Aynı zamanda iki ayet de beyyinenin iki adil şahit üzerinde olduğuna delalet etmektedir.

Allahu Teâla'nın şu ayeti de bunu teyit etmektedir:

وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ **"Erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkek iki kadın şahit olabilir."**¹

Bu durumda Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in emzirme konusunda bir kadının şahitliğini kabul ettiğini ve davacının yemini ile beraber bir kişinin şahadetini kabul ettiğini haber veren sahih hadis ile ayetler arasındaki bağlantı nasıl kurulacaktır? İbn-i Abbas'dan; "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, yemin ve bir şahidin şahadeti ile hükmetti." Yine Cabir Radiyallahu Anhum'dan; "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şahitle beraber bir yemin ile hükmetti." Müminlerin emiri Ali b. Ebu Talib Radiyallahu Anha ise şöyle demektedir. "Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir şahidin şahitliği ve hak sahibinin de yemin etmesi ile hükmetti."

Görüldüğü üzere deliller arasında çelişki vardır. Ancak nassları inceden inceye araştıran bir müctehid ayetin şahitlik konusunda ekmele/eksiksiz nisabı/miktarı zikrettiğini, ekmele nisab tamamlanmadığı zaman şahitliğin kabul edilmeyeceği anlamına gelmediğini görür. Çünkü nisab ancak tahammül için vardır. Fakat kadı tarafından hükümde ve hükmü uygulamada şahadet nisabı şart koşulmaz. Sadece beyine/yemin şart koşulur. Beyyine ise; tek bir kadının şahadeti ile veya bir erkeğin şahitliği ile beraber hak sahibinin yemini ile hakkı/doğruyu açıklayandır. Ancak zina şahadetinde olduğu gibi şahadet nisabını tayin eden Şer'i bir

¹ Bakara 282

nassın gelmesi müstesnadır. Bu durumda nass ile şehadet nisabı kayıtlanmış olur.

Yine Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem Uhud savaşında müşriklerin Müslümanlarla beraber savaşa katılmalarını kabul etmeyip reddederek onlar hakkında; لا تستعين بالكفار "Kâfirlerden yardım istemeyiz." derken Huneyn'de ise müşriklerin yardımlarını kabul etmiştir. Burada da bu iki delil arasında uyum nasıl sağlanacaktır?

Burada müctehidin, Resulün Uhud'da müşriklerin kendi bayrakları altında savaşarak, Müslümanlara yardım etmeyi istediklerinden dolayı müşriklerin yardımını reddettiğini bilmesi gerekir. Bu nedenle Uhud'da müşriklerin yardımlarının reddedilmesindeki illetin, müşriklerin devletlerinin/bayraklarının gölgesi altında savaşmak istemeleri olduğunu anlamalıdır. Huneyn'de onların yardımlarını kabul etmesinin sebebi ise; Resulün sancağı/bayrağı altında savaşmayı kabul etmelerinden dolayı olduğunu, dolayısıyla da illet kalktığı için Huneyn'de müşriklerin yardımlarını kabul ettiğini ve yardım almanın caiz olduğunu bilmesi gerekir.

İşte, bu ve benzeri açıklamalarla delillerdeki karışıklık/çelişki görüntüsü ortadan kalkar.

Sem'î delilleri anlama ve onlar arasındaki dengeyi kurabilme gücüne sahip olmak temel şarttır. Bu nedenle mutlak müctehidin Şer'î hükümlerin kaynaklarını ve kısımlarını, isbat yollarını, delalet ettiği şeyler üzerindeki delalet yönlerini, ihtilaf mertebelerini ve onların muteber şartlarını bilmesi gerekir. Deliller birbiri ile çatıştığı zaman ise tercih yönlerini de bilmesi gerekir. Bunları bilmek ise hadis ravilerini, cerh ve ta'dil metodunu, nüzul sebeplerini ve nasslardaki nasih ve mensuhu bilmeyi gerektirir.

Lafızların delalet yönünü bilmek ise; Arapça lisanını bilmeyi, Arapça lisanındaki lafızların anlamlarını, delalet ve belağat yönlerini bilmede hâkim bir konuma sahip olmayı, güvenilir rivayete dönebilmek ve bu konuda lügatçilerin ne dediğini bilebilmek için tek bir lafızda geçerli olan ihtilafları bilmeyi de beraberinde gerektirir. Sözlüğe bakarak القراء kelimesinin temizlik ve hayz anlamına geldiğini النكاح kelimesinin cinsi münasebet ve akid anlamına geldiğini bilmek yeterli değildir. Bilakis genel bir şekilde sarf, nahv, belağat, lügat ve bunların dışındaki dallarda Arapça lisanını bilmek gerekir. Bunları bilmek, Arapça lisanına, edebiyatçıların kullanımına göre tek bir cümle, tek bir lafızdaki delalet yönüne vakıf olma imkânını, Arapça kitaplara müracaat etme ve onlardaki ibareleri anlama

imkânını sağlar. Fakat bu, bütün detaylarında müçtehit olmak demek değildir. Zira bu hususta, lügatte Esmâi, Sibavhi gibi olması şart koşulmaz. Lafzın delaleti ile cümleler ve üslûplar arasındaki ayırımı yapabilecek derecede, mutabakat, tazmin, hakikat, mecaz, kinaye, müsterek, müteradif gibi lügat konularını bilerek lügat üsluplarında âlim olmak yeterlidir.

Özetle mutlak ictihad derecesine ulaşmak için kişide iki özelliğin bulunması gerekir:

1. Sem'i delilleri anlayarak Şer'î maksatları anlamak,

2. Araçça lisanını ve ondaki cümlelerin, lafızların ve üslûpların delaletlerini bilmek.

İşte, böylece müçtehid anlayışına binaen hüküm istinbat etme imkânını elde edebilir. Mutlak müçtehid demek bütün nasları kuşatıcı olan ve ne olursa olsun herhangi bir hükmü istinbat edebilme gücüne sahip olan anlamına gelmez. Mutlak müçtehid, birçok meselede mutlak ictihad derecesine ulaşmakla beraber bunların dışındaki bazı meseleleri bilmiyor da olabilir. Bütün meselelerde ve her mesele ile ilgili hükümleri bilmesi ve idrak etmesi mutlak müçtehid olmanın şartlarından değildir. Dolayısıyla mutlak müçtehidin varlığı sanıldığı kadar zor bir iş değildir. Bilakis doğru bir şekilde bu işe önem verildiği sürece mutlak müçtehid olmak kolaydır. Şeriat ve lügat ile ilgili gerekli bilgileri öğrendikten sonra herkesin mesele müçtehidi olması da kolay bir iştir.

Taklid

Lügatte **Taklid**; düşünmeden bir başkasına uymak demektir. "Falan işte onu taklit etti" denilir. Yani düşünmeden ve incelemeyen ona tabi oldu.

Şeriatı göre ise; **taklid**, bağlayıcı herhangi bir delil olmadan başkasının sözü ile amel etmektir. İlim sahibi olmayan bir kimsenin bir müçtehidin sözü ile amel etmesi veya bir müçtehidin kendi gibi bir müçtehidin sözü ile amel etmesi birer taklittir.

Akidede ise **taklid** caiz değildir. Çünkü Allahu Teâla akidede taklit edenleri kınayarak şöyle buyurmaktadır:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ "Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denilince, hayır atalarımızı

yapar bulduğumuz şeye uyarız derler. Ya ataları bir şey akledemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler."¹

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أُولَٰئِكَ كَانُوا آبَاءَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ "Onlara; 'Gelin Allah'ın indirdiği kitaba ve peygambere uyun' denildiğinde, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter' derler. Ya ataları bir şey bilmeyen doğru yolda olmayan kimseler idiyseler."²

Şer'î hükümlerde **taklid** ise Şer'an her Müslüman için caizdir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ "Bilmiyorsanız zikir ehline sorun."³

Allahu Teâla, bilmeyen kimsenin ondan daha bilgili olan kimseye sormasını emretmektedir. Her ne kadar ayet Resulün beşer olduğunu inkâr eden müşriklerin sözlerine red olarak gelmişse de ayetin lafzı umumdur. Bu nedenle sebebin hususi olmasına değil lafzın genelliğine itibar edilir. Ayet belirli bir konuda değildir ki ayet bu konuya aittir denilsin. Ayet bilmeyen kimsenin soruyu bilen kimseye sormasını istemede geneldir. Zira ayet müşriklerden Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}'nın geçmiş ümmetlere insanoğlundan başka elçi göndermediğini öğrenmeleri için ehli kitaba sormalarını istemektedir. Bu haber müşriklerin cahili oldukları bir konu olup onlardan bilen bir kimseye sormalarını istemektedir. Ayette Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

"(Ey Muhammed!) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (Ey Muhammed!) **Doğrusu senden önce de kendilerine kitaplar ve belgelerle vahyettiğimiz bir takım adamlar gönderdik. Bilmiyorsanız zikir ehline sorun.**"⁴

Ayette geçen "**sorun**" kelimesi genel olarak gelmiştir. Yani, Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}'nın geçmiş ümmetlere beşerden başka bir kimseyi resul olarak göndermediğini öğrenmeniz için sorun, anlamını ifade etmektedir. "Sorun" lafzı iman ile değil "bilmekle" alakalıdır. Her ne kadar ayette geçen "**zikir ehli**"nden maksat ehl-i kitap ise de ifade yine genel olarak gelmiş olup bilgi sahibi olan herkesi kapsar. Müslümanlar da "**zikir ehli**"nden sayılır. Çünkü Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır.

¹ Bakara: 170

² Maide: 104

³ Nahl: 43

⁴ Nahl: 43

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ "Sana da insanlara gönderileni açıklayasın diye Zikri indirdik."¹

İster ichtihad yoluyla olsun isterse başkasından alarak olsun Şer'î hükümleri bilen kimse de ayette geçen "zikir ehlinden" sayılır. Mukallid ise bir meselede veya birçok meselede Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü öğrenmek için "soran kimsedir". Bu nedenle ayet taklidin caiz olduğuna delalet etmektedir.

Yine Cabir ^{Radiyallahu Anhum}'dan şöyle rivayet edilir:

"Adamın birinin başına taş isabet etti ve onun başını yardı. Daha sonra ise adam ihtilam oldu ve arkadaşlarına teyemmüm yapabilmem için bana ruhsat var mıdır? diye sordu. Onlar; Senin için teyemmüm yapabilme ruhsatı yoktur dediler. Adam bu cevap üzerine o haliyle gusletti ve başındaki yaraya suyun isabet etmesi nedeniyle öldü. Bu olayı duyan Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi: **إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَمَّمَّ وَيَعْصِرَ أَوْ يَعْصِبَ شَكَّ مُوسَىٰ عَلَىٰ جُرْحِهِ خَرْقَةً ثُمَّ يَمْسَحَ عَلَيْهَا وَيَغْسِلَ سَائِرَ جَسَدِهِ** "Onun teyemmüm yapması yeterdi. **Başını bir bez parçasıyla bağlar, onun üzerini mesheder ve vücudunun diğer organlarını yıkardı."** Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi: **"Dikkat edin! Bilmiyorsunuz sorunuz. Zira cahilliğin şifası sormaktır."**² Hadisten de anlaşılacağı üzere resuleri hükmü öğrenmek için onları sormaya yöneltti.

Sahih olarak Şa'bi'den rivayet edildiğine göre; "Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in ashabından altı kişi insanlara fetva veriyordu. Bunlar; İbni Mesud, Ömer b. Hattab, Ali b. Ebu Talib, Zeyd b. Sabit, Übey b. Ka'b ve Ebu Musa El Eş'ari ^{Allah onlardan razı olsun}. Üç kişi sözlerini diğer üç kişiyi dayandırıyorlardı. Abdullah b. Mesud Ömer'in sözüne, Ebu Musa Ali'nin sözüne, Zeyd de Übey b. Ka'b'ın sözlerine dayandırıyordu."

Bu durum aynı zamanda Sahabenin Müslümanları taklid ettiğine delalet etmektedir. Onlardan bir kısmı bir kısmını taklit ediyordu.

Kur'an'da taklidi kınayan ayetlere gelince: Bu ayetler, Şer'î hükümleri alma hususunda değil iman konusunda taklidi kınamaktadır. Çünkü ayetlerin konusu imandır. Ayetlerin nassı herhangi bir şeyle illetlendirilmiş olmaksızın yalnızca iman konusuna has ayetlerdir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi;

¹ Nahl: 44

² Eu Davud, Tahârâh, 284

وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ⁽²³⁾ قَالَ أَوْلَاؤُكُمْ أَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ⁽²³⁾ قَالَ أَوْلَاؤُكُمْ أَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آبَاءَكُمْ

Senden önce herhangi bir kasabaya gönderdiğimiz uyarıcıya o kasabanın şımarık varlıkları sadece: "Doğrusu babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerini izlemekteyiz" derlerdi. Gönderilen uyarıcı; "Eğer size babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş isem de mi bana uymazsınız?"¹

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ⁽¹⁶⁶⁾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا لَنَا كَرَّةٌ فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

"Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar; "Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak" derler. Böylece Allah onlara hasretini çekecekleri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkmayacaklardır."²

...Bu tapımı durduğunuz heykeller nedir? demişti. Babalarımızı onlara tapar bulduk demişlerdi."³

Bu ayetler genel olarak her şeyde değil iman ve küfür konusunda nasstırlar. Bu ayetler herhangi bir illetle de gelmiş değildir. Bir başka nassta da bu ayetlerle ilgili herhangi bir illet yoktur.

Bu nedenle; “sebebin hususi olmasına değil lafzın genelliğine itibar edilir” denilemez. Sebep açısından bu söz doğrudur. Fakat ayetin nüzul sebebini oluşturan olay, ayetin konusu açısından böyle bir kaidenin ayete uygulanmasına imkân vermez. Burada ayetin **konusuna** bakılır. Bu nedenle genellik yalnızca ayetin konusu ile sınırlıdır. Bu ise ayetin konu ettiği anlamın kuşattığı her şeyde geçerlidir. Yoksa ayetin konu ettiği anlamın kapsamına girmeyen her şey için geçerli değildir.

Yine burada; “ayet, kâfirler ve iman hakkında olmakla beraber, hükmün verilmesinde illetin varlığına veya yokluğuna itibar edileceği için ayette de herhangi bir illetin bulunmaması nedeniyle, ayeti her konuda mukallidler yönünde tevil etmek doğru olur” da denilemez. Ayette herhangi bir illet yoktur. Çünkü ayet, herhangi bir illeti kapsamına almamaktadır. Ayrıca Kitap ve Sünnetten ayeti illetlendirecek herhangi bir nass da gelmemiştir.

¹ Zuhurf; 23,24

² Bakara; 166,167

³ Enbiya; 52,53

Bu nedenle Şer'î hükümlerde taklidi men edecek herhangi nass yoktur. Aksine naslar, Sahabe ve Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem dönemindeki Müslümanların hayatı, Sahabelerin hayatı gibi konuların tamamı, Şer'î hükümler konusunda taklidin caiz olduğuna delalet etmektedirler.

Taklit, âlim olan kimse için de cahil olan kimse için de geçerlidir. Çünkü Allahu Teâla taklidi “ittiba”/uymak olarak isimlendirerek ayette şöyle demektedir: **إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا** "Nitekim kendilerine uyulanlar uyanlardan uzaklaşacaklar.." ¹

Kişinin benimsediği Şer'î hüküm ya kendisi tarafından istinbat edilmiştir ya da başkasının istinbat ettiği bir Şer'î hükümdür. Eğer bizzat kendi istinbat etmişse o müctehittir. Eğer başkasının istinbat ettiği bir hükmü almışsa başkasının görüşünü almış yani başkasının görüşüne uymuş demektir. Başkasının görüşüne uymak ise başkasını taklit etmek demektir. Bağlayıcı bir delili bilerek veya bilmeyerek taklit etmesi fark etmez. Öyleyse başkasına uyan kimse mukalliddir. İttiba demek, delili bilmeden, delil hakkında herhangi bir muhakeme yürütmeden müctehidin görüşüne bağlanmak demektir. Yani bir hüccetle bağlayıcı olmaksızın. Eğer delil hakkında muhakeme yapar ve delilden hüküm istinbat yönünü bilerek, hüküm istinbat yönünü ve hükmü kabul edersen, hükmün dayandığı delil senin için bağlayıcıdır ve bu durumda senin görüşün müctehidin görüşü gibidir. Dolayısıyla böyle bir halde sen tabi olan değil müctehid sayılırsın.

Burada açığa çıkıyor ki; “ittiba” taklit etmek demektir. Tabi olan kimse delili bilse bile yine mukallid sayılır.

Taklid Vakası

“Taklid” kelimesinin Şer'î ve sözlük tarifi, herhangi bir işte başkasına uyan kimseye mukallid dendiğine delalet etmektedir. Burada, “başkasına uymaya” itibar edilir. Bu nedenle Şer'î hükümleri bilmede insanlar iki gruba ayrılırlar:

- 1- Müctehid,
- 2- Mukallid.

Bir üçüncü grup yoktur. Çünkü vakıya göre kişi ulaştığı Şer'î hükmü ya kendi ichtihadı ile öğrenir ya da başkasının ichtihadına dayanarak

¹ Bakara: 166

öğrenir. Şer'î hükümleri öğrenme konusu bu iki halin dışına çıkamaz. Buna göre durumu ne olursa olsun müctehid olmayan kimse mukalliddir.

Taklitteki mesele; başkasından bir Şer'î hükmü alan kimsenin müctehid olup olmamasına bakılmaksızın Şer'î hükmü almasıdır. Kendisi icthad yapmaya ehil olsa bile bir müctehidin tek bir meselede müctehidlerden birini taklid etmesi caizdir. Bu durumda müctehid olan kişi taklid ettiği konuda mukallid sayılır. Bu nedenle mukallid bazen tek bir hükümde müctehid olur bazen de müctehid olmaz. Bir kişi bazen müctehid olur bazen de mukallid olur.

Herhangi bir meselede tamamıyla icthad ehliyetine haiz olan bir müctehid bir meselede icthad eder ve icthadı onu bir hükme götüürse, icthadı neticesinde ulaştığı hükme muhalif olan müctehitleri taklit etmesi caiz değildir. Zira dört durumun dışında icthad yaptığı meseledeki zannını terk etmesi caiz değildir.

1. İctihadında kullandığı delilin zayıf olduğunu, bir başka müctehidin kullandığı delilin kendi delilinden daha kuvvetli olduğunu görürse.

Bu durumda müctehidin icthad sonucunda ulaştığı hükmü terk edip delili daha kuvvetli olan hükmü alması gerekir. Daha önce icthad yaparak ulaştığı hüküm üzerinde kalması haramdır. Önceden yaptığı icthad, müctehidin icthadında yalnız kalması nedeniyle yeni hükmü almasına engel teşkil etmez. Veya bu hükmün önceden söylenmemiş olması da engel teşkil etmez. Aksi takdirde hatalı hükümde ısrar, takva ile çelişir. Çünkü ileri sürenlerin veya söyleyenlerin çokluğuna değil, delilin kuvvetli olmasına itibar edilir. Zira Tabiin veya Tabii't Tabiin tarafından Sahabenin birçok hatalı icthadı görülmüştür.

Bir müctehid, kendi delilinin zayıf olduğunu başka müctehidin delilinin ise daha kuvvetli olduğunu görürse bütün delillere ve bu delillerden yaptığı istinbata bakmaksızın başkasının görüşünü tercih eder. Bu durumda ise mukallid sayılır. Çünkü tercih yoluyla başkasının görüşünü almıştır. Böyle bir durumda o, aynı meselede kendisine iki hüküm ulaşan ve Şer'î bir tercih ile iki hükümden birini tercih eden mukallid gibidir. Ancak bir müctehid, kendi delilinin zayıf başka müctehidin delilinin ise kuvvetli olduğunu görür, muhakeme, inceleme ve istinbat sonucunda başka müctehidin ulaştığı görüşe ulaşır ve -birçok defa İmam-ı Şafii'de olduğu gibi- önceki görüşünden dönerek istinbat yoluyla

ulaştığı bir başka görüşü benimsemesi durumunda mukallid değil müctehid sayılır.

2. Bir müctehid bir başka müctehidin vakıa ile fikri birbirine bağlamaya daha muktedir olduğunu, olaylara daha vakıf bulunduğunu, delaletleri daha kuvvetli anladığını, nakli delillere daha fazla baktığını vb. durumda olduğunu görürse; belirli bir meseleyi veya meseleleri anlamada, onun doğruya daha yakın olacağını gördüğü için onu kendisine tercih eder.

Böylesi bir durumda olan bir müctehidin, ictihadına kendi ictihadından daha çok güvendiği bir müctehidi taklit etmesi ve kendi ictihadını terk etmesi caizdir.

Şa'bi'den sahih olarak rivayet edildiğine göre; Ebu Musa'nın Ali'nin sözünü kendi sözüne, Zeyd'in Übey b. Ka'bın sözünü kendi sözüne ve Abdullah b. Mes'ud'un, Ömer'in sözünü kendi sözüne tercih ettiklerini rivayet eder. Yine birçok olayda Ebu Bekir ve Ömer'in Ali'nin ictihadını kendi ictihadlarına tercih ettikleri rivayet edilir. Bütün bunlar, başkasının ictihadına güvene binaen, bir müctehidin başkasının görüşünü tercih ederek kendi görüşünden dönebileceğine delalet etmektedir. Ancak böylesi bir durum müctehid için vacib değil caizdir.

3. Halifenin müctehidin ictihadına muhalif bir Şer'î hükmü benimsemesi.

Bu durumda müctehidin kendi ictihadı ile ulaştığı hükmü terk ederek imamın benimsediği hükmü kabul etmesi gerekir. Çünkü Sahabeler; **"İmamın emri ihtilafları ortadan kaldırır"**, **"İmamın emri bütün Müslümanlara geçerlidir"** sözlerinde icma etmiştir.

4. Müslümanların maslahatı için onları tek bir sözde toplayacak bir görüşün varlığı.

Bu durumda müctehidin kendi görüşünü terk ederek Müslümanları tek bir sözde toplayacak hükmü alması caizdir. Osman ^{Radıyallahu Anha}ya biat olayında olduğu gibi.

Rivayet edildiğine göre; "Abdurrahman b. Avf fert fert, ikişer ikişer, toplu olarak, ayrı ayrı, açık ve gizli insanlara görüşlerini sorduktan sonra herkesi mescidde topladı ve ardından minbere çıktı uzunca bir dua yaptı sonra da Ali'yi çağırdı. Ali'nin elinden tutarak ona şöyle dedi: "Sen Allah'ın Kitabı ve Resulünün Sünnetine göre ve Resulünden sonra onun halifesi olan Ebu Bekir ve Ömer'in görüşlerine göre hükmedeceğine dair benimle biatlaşır mısın?" deyince Ali ^{Radıyallahu Anh}, "Allah'ın Kitabı ve Resulünün Sünneti ve kendi görüşümle ictihad etmek üzere sana biat

veriyorum" dedi. Bunun üzerine Ali ^{Radyallahu Anha,} nın elini bıraktı ve Osman ^{Radyallahu Anha,} yı çağırarak ona: "Sen Allah'ın Kitabı ve Resulünün Sünnetine göre ve Resulünden sonra onun halifesi olan Ebu Bekir ve Ömer'in görüşlerine göre hükmedeceğine dair benimle biatlaşırsınız mı?" diye sorunca Osman ^{Radyallahu Anha,} , "Evet" diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf başını mescidin tavanına doğru kaldırdı. Elini de Osman'ın eli üzerine koyarak üç defa; "Allah'ım işit ve şahit ol" dedi ve sonra da Osman'a biat etti. Ardından mescid Osman'a biat edenlerle dolup taşı. Ali ^{Radyallahu Anha,} da Osman ^{Radyallahu Anha,} ya biat edebilmek için insanların arasını yarıyordu."

Bu olayda Abdurrahman b. Avf, Ali ve Osman gibi iki müctehitten ister Ebu Bekir ve Ömer'in görüşüne muhalif bir icthad yapmış olsun, ister yalnızca onlardan birinin görüşüne muhalif olsun, isterse henüz icthad yapmadığı bir meselede olsun kendi icthadlarını bırakarak bütün meselelerde Ebu Bekir ve Ömer'in icthadına uymalarını istedi. Sahabeler ise böyle bir olayı kabul ederek bu hal üzere Osman'a biat ettiler. Hatta kendi icthadını terk etmekten sakınan Ali ^{Radyallahu Anha,} bile bu şekilde Osman ^{Radyallahu Anha,} ya biat etti. Ancak böylesi bir davranış müctehid hakkında farz değil caizdir. Ali ^{Radyallahu Anhu,} nun Ebu Bekir ^{Radyallahu Anha,} ve Ömer ^{Radyallahu Anhu,} nun icthadlarına karşı kendi icthadını terk etmeyi kabul etmemesi ve herhangi bir kimsenin de böyle bir olaya karşı çıkmaması müctehidin yukarıda anlatılan şartlar çerçevesinde kendi görüşünü terk ederek diğer müctehidin görüşünü kabul etmesinin vacib değil caiz olduğuna delalet etmektedir.

Bunların tamamı bilfiil icthad eden ve icthadı ile bir meselede bir hükme ulaşan müctehid içindir. Ancak henüz herhangi bir meselede icthad etmemiş olan bir müctehidin başka müctehitleri taklit etmesi caizdir. O meselede icthad da yapmayabilir. Çünkü icthad farz-ı ayn değil farz-ı kifayedir. Bir meselede Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükmünü bilen bir müctehidin aynı meselede tekrar icthad yapması vacib değildir. Aksine aynı meselede müctehidin yeniden icthad yapması caiz olduğu gibi bir başka müctehidi taklit etmesi de caizdir.

Ömer'in Ebu Bekir'e şöyle dediği rivayet edilir: "Görüşümüz senin görüşüne tabidir." Ömer ^{Radyallahu Anhu,} karşılaştığı bir dava hakkında Kitap ve Sünnete göre hükmetmekte, çözüme kavuşturmakta zorlandığı zaman, Ebu Bekir ^{Radyallahu Anhu,} nun böyle bir konuda hükümde bulunup bulunmadığını araştırır. Ebu Bekir ^{Radyallahu Anha,} da bulursa onun görüşü ile hükmederdi. Yine İbni Mesud ^{Radyallahu Anhum,} un Ömer ^{Radyallahu Anhu,} nun

görüşüne göre hareket ettiği rivayet edilir. Böylece Sahabenin gözleri önünde cereyan eden birçok olay vuku bulmasına rağmen onlardan herhangi birinin bunu inkâr ettiği görülmedi. Dolayısıyla bu konu hakkında Sahabelerin sükutu icması hâsıl oldu.

Müctehidin taklid etmesi ile ilgili konunun vakıası budur. **İster öğrenen tarafından olsun isterse halktan insanlar tarafından olsun müctehidin dışındaki bir kişinin taklit etmesi olayına gelince:**

Bu insanlar bir mesele ile karşılaştıkları zaman genel olarak o meselenin hükmünü sormalarından başka çıkar yolları yoktur. Çünkü Allahu Teâla yaratıklarının cehaletle ibadet etmelerini kabul etmez. İbadet ancak ilim ile bilerek olmalıdır. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ "Allah'a karşı takvalı olun. Allah size öğretiyor."¹

Yani her halde size öğreten Allah Subhânehu ve Tealâ'ya karşı takvalı olun. İlim takvadan önce gelir. Zira akli olarak takvalı olabilmek ilme sahip olmayı gerektirir ki bu da ilmin takvadan önce olması demektir.

Adeta Allahu Teâla'nın; وَاتَّقُوا اللَّهَ "Allah'a karşı takvalı olun."² ayetinin hemen ardından akla, nasıl takvalı olunur sorusu gelmektedir. Bu soruya cevap olarak da; 'Muhakkak ki Allah Subhânehu ve Tealâ size öğretiyor ve siz de buna göre sakınacaksınız' denilmektedir. Dolayısıyla ilmin amelden önce gelmesi kaçınılmaz olur.

Bunun için yerine getirmekle zorunlu olduğu bir ameli yapabilmesi için Müslüman'ın ameli yapmadan önce Allah Subhanehü ve Tealâ'nın hükmünü öğrenmesi farzdır. Çünkü bilmeden amel etmek mümkün değildir. Hükümleri öğrenmek ve bu hükümlere göre de amel edebilmek için sormak gerekir. Bu durumda olan bir kimse ise mukallid olur. Allahu Teâla ayette şöyle buyurmaktadır:

فَسَأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ "Bilmiyorsanız zikir ehline sorun."³

Bu ayet bütün muhatapları kapsar. Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem de başı yarılan adam ile ilgili sahih bir hadiste şöyle buyuruyordu:

أَلَا سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شَفَاءُ الْعِيِّ السُّؤَالُ "Dikkat edin! Bilmediğiniz zaman bilenlere sorun. Cehaletin ilacı ancak sormaktır."⁴

¹ Bakara: 282

² Bakara: 282

³ Nahl: 43

⁴ Ebu Davud, Tahârah, 284

Sahabe zamanında insanlar müçtehitlerden fetva sorarlar ve Şer'î hükümlerde onları taklid ederlerdi. Kendilerine soru sorulanlar da sorunun cevabını, delilini zikretmeden cevaplandırıyorlardı ve kimse de onları bu şekilde cevap vermelerinden dolayı engellemiyordu. Bu duruma Sahabeden herhangi bir kimse tarafından karşı çıkılmamış ve konu üzerinde icma hasıl olmuştur. Daha sonraki asırlarda Tabiin ve Tabii't Tabiin döneminde yaşayan Müslümanların da aynı minval üzere hareket ettiklerini rivayet eden binlerce olay vardır.

Öğrenen kimsenin ve cahil kimsenin Şer'î hükümde başkasını taklid etmesi, yani başkasına sorması caiz olduğu gibi sorarak öğrendiği Şer'î hükümü, doğru bir şekilde öğrendiği kendisinde sabit olunca, bildiği gibi başkasına öğretmesi de caizdir. Çünkü o, bu Şer'î hükümü amel etmek için aldı ve Şer'î hüküm olduğu onda sabitleşti. Ancak hükme ait delilin sıhhatli olduğuna güvenmemesi nedeniyle, kendisine Şer'î hükümü öğreten kimsenin dinine güvenmemesi gibi bir nedenle, bu hükme de güvenmezse amel etmesi için başkasına öğretmesi caiz değildir. Söylemesi durumunda ise hüküm hakkında kendisinde var olan şüpheyi de söylemelidir.

Herhangi bir Şer'î hükümü bilen kimsenin bildiği hükümü başkasına öğretmesi elbette ki caizdir. Bir mesele hakkındaki sözünün doğruluğu ve bilgisinin güvenilirliği gerçekleştiği zaman, söz konusu meseleyi bilen herkes bu meselede âlim sayılır.

Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹den ilmi gizlemenin yasak olduğuna dair nass rivayet edilmiştir: **"İlmi gizleyen kimseye Allah ateşten bir gömlek giydirilecektir."**¹

Bu nass bir meseledeki bilgi veya birçok meseledeki bilgi hakkında geneldir.

Ancak öğrenci kendisine öğretilene mukallid sayılmaz. Öğrenci, Şer'î hükümü istinbat eden müctehidin mukallididir. O, bu hükümü bilgi edinmek için öğrenmiştir. Çünkü taklid, âlimi taklid etmekle değil müctehidi taklid etmekle olur. Müctehidin dışındakiler ilim bakımından hangi dereceye ulaşırsa ulaşınsınlar fark etmez, âlim olmalarından dolayı onların taklid edilmesi caiz değildir. Onları taklid etmek değil onlardan ilim öğrenmek caizdir.

¹ Ahmed b. Hanbel, Bakî Mas. Mukessirîn, 10192

Mukallid, müçtehitler arasındaki ihtilaflarda seçim hakkına sahip değildir. Müçtehitler iki söz üzerinde ihtilaf ettikleri zaman bu ihtilaf mukallid için de geçerli olur. Yani Şer'î hüküm mukallid üzerinde görüş olarak aynen geçerlidir. Ancak bazı insanlar bu iki görüşün mukallid açısından tek görüş konumunda olduğunu ve mukallidin bu ikisinden birini seçme hususunda muhayyer olduğunu, maksadına uygun olana, arzusuna göre uyabileceğini zanneder. Oysa durum hiç de böyle değildir. Çünkü mü'min Şer'î hükmü almakla görevlidir. Şer'î hüküm ise Şari'in hitabıdır. O hitab da çok değil tektir. Bu hitap birkaç anlamda anlaşılırsa, hükmü anlayan ve onu taklid eden kimse hakkında bu anlayışların her biri Şer'î hükümdür. Onun dışındakiler, onun hakkında Şer'î hüküm sayılmaz. Bu durumda nasıl olur da iki farklı sözü alır ve iki farklı hükme göre de amel edebilir? Mukallid nezdinde iki farklı müctehidin sözünün çelişmesi, müçtehitlerden her birinin bir diğerinin sahip olduğu delilinin zıddı bir delile tabi olması demektir. Dolayısıyla her ikisi de birbirine zıt iki delile sahiptir. Arzuya göre ikisinden birine uymak, doğrudan doğruya **arzuya uymak** demektir. Arzuya uymak ise yasaktır. Çünkü Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ "Arzuya uymayınız..."¹

Cahil bir kimseye göre iki müctehid, müctehide göre iki delil gibidir. Birbirine zıt deliller arasında tercih yapmak müctehidin üzerine vacib olduğu gibi, aynı şekilde birbirine zıt hükümler arasında tercih yapmak da mukallidin üzerine vaciptir. Nefsin arzu ve isteklerinin hakemliği caiz olsaydı böylesi bir durum yönetici için caiz olurdu. Bu ise Sahabenin icma ile batıldır. Üstelik Kur'an meselelerinde var olan Kur'an'î disiplin de arzulara, heva ve hevese uymayı ortadan kaldırmaktadır. Allahu Teâla ayette şöyle buyurmaktadır:

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ "Bir şey de çekişirseniz onu Allah'a ve Resulüne götürün."²

Burada ise mukallidin karşılaştığı bir meselede iki müctehid anlaşmazlığa düşmüştür. Bu durumda ise meseleyi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya ve Resulüne götürmek gerekir. Sorunu Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, ya ve Resulüne döndürmek demek, müctehid nezdinde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, nın Kitabına ve Resulünün Sünnetine dönmek anlamına geldiği gibi mukallid nezdinde de Allah ve Resulünün razı olacağı tercihe dönmek demektir. Allah ve

¹ Nisa: 135

² Nisa: 59

Resulünün razı olacağı bir şeye dönmek ise hevaya ve şehvete uymaktan çok çok uzaktır. Bu nedenle mukallid kesinlikle Allah ve Resulünün razı olacağı bir tercihe binaen karşılaştığı iki görüşten birini seçmek mecburiyetindedir. Birbirine zıt olduğundan dolayı mukallidin iki farklı görüşle amel etmesi mümkün değildir. Tercih ve araştırma yapmadan arzusuna göre birbirinden farklı iki hükümden birini veya iki mezhebden birini seçmesi, hem şehvetini ve hevasını tercih etmesi hem de ^{Subhânehu ve Tealâ}ya ve Resulüne dönmeye zıd bir davranışta bulunması demektir.

Bir müctehidi diğer bir müctehide, bir hükmü birçok hükme tercih eden mukallidin tercihlerinde dikkat edeceği şeylerin en önemlisi ve en evla olanı iyi bir şekilde bilmek ve anlamaktır. Bir hadiste İbn-i Mesud Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in kendisine şöyle dediğini rivayet eder:

"Allah Subhânehu ve Tealâ'nın Resulü bana şöyle dedi: يا عبد الله بن مسعود قلت: لبيك يا رسول الله وسعديك, قال هل تدري أي الناس أعلم؟ قلت: الله ورسوله أعلم. قال: فإن أعلم الناس أبصرهم بالحق إذا اختلف الناس وإن كان مقصرا في العمل وإن كان يزحف على إسته **"Ey Abdullah b. Mesud!"** deyince ben; 'lebbeyk (buyurun) Ya Resulullah' dedim. Dedi ki; **"Kimin daha bilgili olduğunu biliyor musun?"** Ben "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dedim. Bunun üzerine; **"Amelde bir eksikliği olsa bile insanlar hak konusunda ihtilaf ettikleri zaman hakkı en iyi gören kimsedir."**¹

Buna göre; **mukallid, ilmi ve adil olması ile tanıdığı kimseyi tercih eder.** Çünkü **adil olmak** fasık olmamak, şahidin şahadetinin kabulünde başlıca bir şarttır. Öğretme esnasında Şer'î hükmü belirtmek, onun Şer'î hüküm olduğuna şahadet etmek demektir. Bu nedenle Şer'î hükmün kabulünde hükmü öğreten kimsenin **adil olması** elbette ki gereklidir. Şer'î hükmü istinbat eden kimsenin adil sıfatına sahip olması ise öncelikle şarttır. İster müctehid olsun ister öğreten kimse olsun kendisinden Şer'î hüküm alınan kimsenin adil sıfatına sahip olması şarttır. Adil olmak zorunludur.

Tabi ki **ilim** tercih unsurudur. Şafii'nin daha âlim ve mezhebinin daha doğru olduğuna inanan bir kimse arzu ve isteklerine göre o mezhebin görüşüne muhalif olan bir hükmü alamaz. Yine kim de Caferi Sadık'ın daha iyi bildiğine ve mezhebinin daha doğru olduğuna inanırsa hevasına dayanarak o mezhebe muhalif olanı alamaz. Sadece delil tercihinine dayanarak mezhebinin görüşüne muhalif bir tercih durumu ortaya çıktığında mezhebinin görüşüne muhalif görüşü alabilir, hatta almalıdır.

¹ Hakim, Müstedrek'inde tahrîc etti

Zira tercih kaçınılmazdır. Ancak bu tercihin, heva ve hevese dayanmaması da kaçınılmazdır. Mukallid her meselede mezheplerden en güzel olanı ayıklayabilecek güçte kimse değildir. Bilakis bu tercih, müctehidin elinde bulunan birbirine zıt iki delilden birini tercih etmesi gibidir. Mukallid tercihte karinelerle kendisine ulaşan bilgilerin doğruluğuna itimad eder. Bu, tercihin her hüküm için değil de bütünsel olarak almak şeklinde olduğunda söz konusudur.

Taklitte tercih iki durumda olur:

1. Genel tercih: Böylesi bir tercih Caferi Sadık, Malik b. Enes gibi müctehidi taklid etmek isteyen kimse ile alakalıdır.

2. Özel tercih ise; taklid edilmek istenilen tek bir Şer'î hükümde olur.

Her iki durumda da iyi bilmek tercih edilir. En iyi bir şekilde bilmek de iki şekilde olur:

a- Malik zamanında Medine'de meydana gelen bir olaya göre; Malik Medine'de Ebu Yusuf'dan daha âlim sayılırdı. Kufe'de ise Caferi Sadık, Ahmed b. Hanbel'den daha âlim kabul edilmiştir. Olay açısından durum budur.

b- Mukallid açısından ise, mukallidin müctehid hakkında elde ettiği bilgilerle alakalıdır.

Şu var ki, “daha iyi bilmek” tek tercih sebebi değildir. Taklidin gerçeği açısından da tek sebep değildir. Ancak o, taklit etmek isteyen kimse için genel bir sebeptir. Ayrıca genellik açısından taklid edilecek hüküm için bu tercih edilen bir sebeptir. Amma hüküm için gerçek tercih, o hükmün dayandığı delilin kuvvetliliğine göre olur. Fakat taklid eden kimsenin delili bilmediği için daha iyi bilen kimseyi tercih etmesi söz konusu oldu. Üstelik taklit eden kimsenin durumlarına göre tercih etme şekilleri vardır.

Mukallidlerin Durumları ve Tercihleri

Taklit; bağlayıcı bir delile dayanmadan başkasının sözünü almaktır. Bağlayıcı bir delile dayanmadan başkasının sözünü kabule taklit denildiği gibi bağlayıcı bir delile dayanmadan başkasının sözü ile amel etmek de taklittir. Cahil bir kimsenin müctehidin sözünü alması taklid sayılır, bir müctehidin kendisi gibi bir müctehidin görüşünü alması da taklit sayılır.

Bir meselede Resule başvurmak onu taklid sayılmadığı gibi, Sahabenin icmasına başvurmak da Sahabeyi taklid sayılmaz. Çünkü bizzat delile başvurmak başkasının sözünü almak demek değildir. Aynı şekilde cahilin müftüye bir meselenin hükmünü sorması müftüyü taklid etmek değil müftüye fetva sormak ve öğrenmektir. Mukallid ya fetva için veya öğrenmek için müftüye müracaat eder. Yani, cahil bir kimsenin öğreten bir kimseye bir mesele hakkındaki müracaatı onu öğreten kimsenin mukallidi yapmaz. Çünkü öğreten kişi ya bir Şer'î hükmü ona haber veriyordur ya da öğretiyordur.

Delilini bilerek hükmün alınmasına gelince: Böylesi bir durumda bakılır. Eğer mukallidin delili bilmesi, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in kabir ziyaretlerine cevaz veren şu; **كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُورُوهَا**; **"Sizi kabir ziyaretlerinden men etmiştim. Artık onu ziyaret edebilirsiniz"**¹ hadisini bilmesi gibi soyut bir bilgiye dayanıyorsa, bu durumda olan kimse başkasının sözünü bağlayıcı bir delile dayanmadan aldığı için mukallid sayılır. Delili bilmesi durumu değiştirmez. Kendisi bu delil ile delil getirmediğinden dolayı delili bilen kimse açısından bağlayıcı bir hüccet sayılmaz. Fakat delilin bilinmesi, muhakeme yapıp ardından delilden hüküm çıkarma şeklinde olursa bu icihad sayılır. Ve bu icihad aynı zamanda hükmü söyleyenin icihadına da uygun olabilir. Çünkü delil hakkında muhakeme yapıp o delilden hüküm çıkarma işini ancak müctehid başarabilir. Zira delili muhakeme edebilmek ve hüküm çıkarabilmek için; hakkında araştırma yapılan konu ile ilgili delillerin birbiri ile çelişip çelişmediğini, çelişme var ise bu çelişkiyi giderebilmeyi ve de delilleri derin derin inceleyebilmeyi gerektirir. Buna ancak müctehidin gücü yeter. Bu nedenle mukallid müctehidden farklıdır.

İnsanlar Şer'î hüküm açısından ya mukalliddir ya da müctehiddir. Bir üçüncüsü yoktur. Yani, ister daha önce başkası tarafından istinbat edilmiş olsun isterse ilk defa kendi istinbat ediyor olsun, kişi ya doğrudan doğruya kendisi hüküm istinbat eder ya da başkasının istinbat ettiği bir Şer'î hükmü alır. Buna göre kendinde icihad ehliyeti olmayan herkes mukalliddir. Şer'an icihad yapmak için geçerli olan bir kısım ilimleri bilip bilmemesi durumu değiştirmez. Dolayısıyla hem ammi hem de tâbi, mukallid kavramının kapsamına girer. Ancak müttebi/tâbi olan, taklit ettiği müctehidin delilini bilerek hareket eder. Ammi ise delili bilmeden kayıtsız şartsız müctehide uyar.

¹ Nesei, Eşrebeh, 5558; İbni Mace, 1560; Ahmed b. Hanbel, 4092

İster tâbi olan olsun ister ammî olsun, bir kimsenin haber vermesiyle olsa dahi öğrendiği sözün bir ictihad olduğu sabit olursa hangi müctehidin sözü olursa olsun alması caizdir. Bir mesele ile karşılaştığı zaman, konu hakkında müctehitlerin görüşlerini bilmiyor da yalnızca bir müctehidin görüşünü biliyorsa bu müctehidin istinbat ettiği Şer'î hükmü alması caizdir. Çünkü karşılaşılan herhangi bir meselede istenen şey müctehitlerin görüşlerini incelemek değil Şer'î hükmü almaktır. Böyle bir durumda tercih yapmak gerekmez. Ancak, birçok müctehidin görüşünü öğrenir ve onlardan birini almak isterse tercih yapmaktan başka çıkar yolu yoktur. Bu tercih, hükmün görünür çıkarlarına veya hevasına uygunluğuna göre yapılamaz. Zira, **Şeriattan maksat mükellefi hevasının arzu ve isteklerinden çıkarıp Allah Subhânehu ve Tealâ'ya sadık bir kul yapmaktır.** Yani tercih, kişiyi Allah ve Resulüne ulaştıracak şekilde olmalıdır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resulüne götürün."¹

Bir meseleyi Allah'a ve Resulüne götürmek demek; ya Allah Subhânehu ve Tealâ'nın sözüne ve Resulünün Sünnetine (yani Şer'î delile götürmek) ya da Allah ve Resulünün emrettikleri şeye götürmek demektir.

Buradan hareketle, mukallidlerin durumlarındaki farklılıklardan dolayı tercihler de farklı olur. Evet, cahil bir kimse açısından genel tercih delilden sonra olandır. En iyi olan, bilmek ve anlamaktır. Mukallidlerin tamamının tercihlerinde evla olan da budur. Ancak, çok iyi bilmesine veya bilmemesine göre insanların yaptıkları farklı tercihler de vardır. Babasına veya âlimlerden birisine **güvenerek** onun taklit ettiğini taklit eden kimse gibi cahil de, taklit edenlerden anlayışına ve takvasına güvendiği kimselere olan güvenine binaen müctehitlerden birini taklit eder. Cahil bir kimse için, heva ve heves yönünden değil, din yönünden tercihin durumu budur. Veya cahil bir kimse, fıkıh, hadis ve benzeri derslere devam etmesi ile Şer'î hükümleri ve delilleri öğrenir ve hükümlerle deliller arasında ayırım yapabilir. Delili bilme ve anlama derecesine binaen taklitte tercih yapar. Delilini bilmediği bir hükümle çeliştiği zaman delilini bildiği hükmü taklit eder. Böyle bir durumda olan kimse için delilini bildiği bir hüküm delilini bilmediği bir hükme göre daha tercihlidir.

Amminin konumuna uyan iki durum budur. **Ammi** ictihadta muteber ilimlerin bazısını bilmeyen kimsedir. Bu açıklamalara binaen bütün bu

¹ Nisa: 59

haller kendisine uyan bir amminin; **anlayışına ve takvasına güvenmesine** binaen, bir kimsenin taklit ettiği müctehidi taklid ederken taklid ettiği hükmün delilini gördüğü zaman, bu taklidini bırakıp delilini gördüğü hükmü taklid etmesi gerekir. Çünkü kendinde daha kuvvetli bir tercih hali oluşmuştur. Babası taklid ettiği için Şafii'yi taklid eden bir kimse, taklid ettiği (İmam Şafii) müctehidin istinbat ettiği Şer'î hükmün dışında, istinbat edilmiş bir Şer'î hükmün delilini görür ve de güvenirse bu yeni hükmü alması gerekir. Çünkü daha kuvvetli tercih sebebi vardır ki bu da Şer'î delildir. Ancak güvenmezse, tercih durumu oluşmadığı için taklit ettiği müctehidin istinbat ettiği hükmü terk etmesi gerekmez.

Ammi tercihte karineleri iştimize itimad eder. O keyfine göre çeşitli mezheplerin görüşünü alamaz. Veya her meselede kendine en kolay gelen bir mezhebin görüşüne göre de hareket edemez. Fakat hükümlere ait bilgisi arttığında tercih yapması gerekir.

Bir Müctehidden Bir Başka Müctehide Geçme

Allahu Teâla bize ne bir müctehide, ne bir imama ne de bir mezhebe uymayı emretmedi. Bize ancak Şer'î hükme uymayı emretti. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in getirdiklerini almakla ve yasakladıklarından da sakınmakla emrolunduk. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا "Resul size neyi getirdiyse onu alın sizi neden yasakladıysa onu bırakın."¹

Bu nedenle, Şeriata göre; şahıslara uyulmaz. Allah Subhânehu ve Tealâ'nın hükümlerinden başkasına uymak da Şeriata göre doğru değildir.

Fili hayatta ise; Müslümanlar, müctehitlerden birinin istinbat ettiği hükümleri taklit etmekte, onları kendilerine imam olarak almakta, hüküm istinbatında, icihadlarında takip etmiş oldukları metotları da kendilerine mezheb olarak kabul etmektedirler. Böylece Müslümanlar arasında Hanefî, Malikî, Şafii, Hanbeli, Caferi, Zeydi gibi birçok mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu mezheplere tabi olan Müslümanlar, eğer bu müctehitlerin istinbat etmiş olduğu Şer'î hükümlere tabi oluyorsa bu amelleri Şer'îdir. Çünkü böyle hareket etmekle Şer'î hükümlere tabi olmuş sayılırlar. Eğer ortaya koyduğu istinbat yerine, hükmü istinbat eden müctehidin şahsına tabi oluyorsa bu amelleri Şer'î değildir. Çünkü böyle davranmakla Şer'î hükme tabi olmuş sayılmazlar. Çünkü müctehid bile olsa bir şahsın sözü,

¹ Haşr: 7

Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın Resulü Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ın bize getirdiği emir ve yasaklardan değildir. Bu nedenle bütün mezheblere uymaktan, bu mezheblere uyan kimselerin mezheb imamlarının istinbat ettiği Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın hükümlerine uydıklarını anlamak gerekir. Eğer mezheblere uymaktan bu şekildeki bir anlayışın dışında bir anlam çıkartılırsa, bu şekilde düşünen insanlar Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın hükümlerini terk edip Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın kulları olan şahıslara tabi olduklarından dolayı, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın huzurunda sorumludurlar.

Mezheblerin istinbat ettiği hükümlere tâbi olmak açısından durum budur. Ancak bu hükümlerin terki açısından konuya yaklaşıldığında bakılır: Bir hükmü alır, ancak henüz o hükme göre amel etmeden önce hükmü terk ederse, kendisini Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın rızasına ulaştırabileceği düşüncesine binaen tercih yoluyla başka bir hükmü alabilir. Ancak bir müctehidin istinbat ettiği hükme göre amel ederse bu hüküm onun hakkında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın hükmü olur ve onu terk edip bir başka hükmü alması caiz değildir. Ancak ikinci hükmü delili ile beraber almasına karşın birinci hükmü delilsiz olarak almışsa veya öğrenme yoluyla ikinci hükmün delilinin birinci hükmün delilinden daha kuvvetli olduğu sabitleşir ve buna da kanaat getirirse birinci hükmü terk etmesi gerekir. Çünkü ikinci hükmün Şer'î delilinin daha kuvvetli olduğuna dair inancı ve onu doğru bulması, ikinci hükmü kendisi hakkında Allah ^{Subhânehu ve Tealâ'}ın hükmü haline getirir. Tıpkı bir müctehidin hüküm istinbat ettiği delilden daha kuvvetli delil bulunduğu, delilin kuvvetli olması nedeniyle eski görüşünü terk ederek yeni görüşü alması gibidir. Bu iki durumun dışında mukallidin, taklit etmiş olduğu hükmü terk edip bir başka hükmü alması caiz değildir.

Ancak farklı bir hükümde başka müctehidi taklit etmek mukallid için caizdir. Mukallidin bir meselede her âlime fetva sormasının caiz olduğuna dair Sahabenin icması vardır. Fakat mukallid kendisi için Şafii, Caferi gibi bir mezheb tayin eder ve ben falan mezhebdenim ve bu mezhebin görüşlerine bağlıyım derse bu durumda şu tafsilatlar vardır:

Eğer taklit ettiği mezhebe ameli ile ilgili her meselenin çözümü varsa yani hüküm istinbat edilmişse o mezhebin dışında başka bir mezhebi taklit edemez. Eğer ameli ile ilgili istinbat edilmiş bir hüküm yoksa bir başka mezhebi taklit etmesinde herhangi bir engel yoktur.

Ancak, bir meselede taklit etmekte olduğu hükmü terk edip bir başka hükmü almasının cevazında şu noktanın açıkça bilinmesi gerekir: Mesele bir başka mesele ile bağlantılı olmamalıdır, o mesele ile ilgili

hükümü terk etmek bir başka Şer’î hükme zarar vermemelidir. Eğer başka mesele ile bağlantısı varsa, birbiri ile bağlantılı bütün meselelerle ilgili hükümlerin hepsini birden terk etmedikçe, yalnızca bir meselenin hükümünü terk etmesi caiz olmaz. Çünkü onların hepsi tek mesele sayılır. Namaz, abdest ve namazın rükünleri gibi. Örneğin; Şafii mezhebinde olan bir kimsenin Ebu Hanife'nin “kadına dokunmak abdesti bozmaz” sözünü taklit ederek Şafii mezhebine göre namazı kılması doğru değildir. Yine ‘ne kadar çok olursa olsun namazda ameli kesir/gereğinden fazla amel namazı bozmaz’ sözünü taklit eden kimsenin, ‘Fatihayı okumak namazın rükünlerinden değildir’ sözünü taklit eden kimsenin, ‘ameli kesir namazı bozar’ diyen kimseyi veya ‘Fatihâ namazın rükünlerindedir’ diyen kimseyi taklit ederek namaz kılması doğru değildir. Dolayısıyla **terki caiz olan bir hüküm, terki ile diğer Şer’î hükümlere dayanan amelleri etkilemeyen hükümdür.**

6

ŞER'İ HÜKMÜ ÖĞRENMEK

Fetva soran kimse mukallidden farklıdır. Çünkü mukallid Şer'î hükmü alarak onunla amel eden kimsedir. Fetva soran kimse ise, ister müctehid olsun ister müctehid olmasın Şer'î hükmü bilen kimseden hükmü öğrenen kimsedir. Şer'î hükmü sadece bilgi edinmek için öğrenmiş olması veya amel etmek için öğrenmiş olması fark etmez. Bir meselede Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü öğrenmek isteyen herkese **fetva soran** denir. Bir hükümde müctehid olmayan herkes o hüküm hakkında fetva soran sayılır. Her meselede müctehid olmayan kimse, her meselede fetva soran kimse demektir. Bir takım meselelerde ictihad eden kimse ictihad etmediği diğer meselelerde fetva soran kimsedir.

Fakat soru (fetva) soran kimseye Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü açıklayan kimse de müfti/**fetva verendir**. Lügatte أفتي يفتي şeklinde kullanılan “**fetva**” kelimesi, “mesele hakkında hüküm kendisine zahir oldu” demektir. Aynı şekilde lügatte استفتي يستفي şeklinde kullanılan “**istifda**” kelimesi ise; “bir meselede fetva vermesi için bir âlime sordu” demektir.

Sahabenin ve Tabiin'in fetvaları, insanlara açıkladıkları hükümlerdir. Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın hükmünü öğrenmek farz olduğuna göre, ister müctehid olsun isterse olmasın insanlara Şer'î hükümleri öğretecek kimselerin bulunması da elbette ki lazımdır. İnsanlara hükümleri ister delilleri ile birlikte öğretsinler ister delillerini bildirmeden yalnızca hükümleri öğretsinler fark etmez. Zira başkasına hükümleri öğreten kimsenin müctehid olması şart olmadığı gibi, başkasına hükümleri öğreten Müslüman'ın delilleri açıklaması da şart değildir. Hükme vakıf olduğu zaman, hükmü bilen herkesin bildiği hükmü başkasına öğretmesi caizdir. Öyleyse insanlara hükümler hakkında fetva veren veya hükmü öğreten kimsenin illa müctehid olması şart değildir. Müctehid olmaması da caizdir. Müctehidin dışındaki bir kimse, müctehidin verdiği bir Şer'î hükme vakıf olduğu zaman bu hüküm hakkında insanlara fetva verebilir. Çünkü o, bu durumda hükmü nakleden kimsedir. Tıpkı hadis naklinde olduğu gibi burada âlim olan ile olmayan arasında fark yoktur. Hadis rivayet eden kimsenin âlim olması şart olmadığı gibi, başkasına Şer'î hükmü nakleden kimsenin de âlim olması şart değildir. Âlim olma şartı aranmadığına göre müctehid olma şartı da

elbette ki aranmaz. Ancak başkasına bir Şer'î hükmü nakleden kimsenin, naklettiği Şer'î hükmü zabtetme ve açıklama bakımından âlim olma şartı aranır. Çünkü bir hükmü zabtetme, iyice kavrama ve bilme gücüne sahip olmayan kimse hükmü başkasına nakledemez.

Bu nedenle insanlara Şer'î hükmü öğreten veya onunla insanlara fetva veren kimsenin, hükmün delilini de onlara öğretmesi veya onlara nakletmesi şart değildir. Bilakis hükmün delilini nakletmeden yalnızca Şer'î hükmü nakletmekle yetinmesi caizdir. Yani delilini açıklamadan insanlara Şer'î hükmü öğretmesi ve hükme göre fetva vermesi caizdir. Ancak insanlara naklettiği şeyin Şer'î hüküm olduğu ve falan müctehidin istinbatı olduğunu insanlara açıklaması şarttır. Yani belirli bir müctehidin görüşü olduğunu söylemesi şarttır.

Ancak insanlara bir görüş naklederek onlara “bu benim görüşümdür” demesi veya “falan müctehidin şöyle demesi delilinden hareketle bu bir hükümdür” demesi şeklinde yaptığı bir nakil Şer'î hüküm sayılmaz. Çünkü müctehitlerin sözleri Şer'î delil değildir. Onların sözlerinin, bir hükme delil olarak gösterilmesi, onun Şer'î hüküm olmasını iptal eder. Ancak ileri sürülen hüküm müctehitlerin istinbatlarına nisbet edilirse delili açıklanmasa dahi o Şer'î hüküm sayılır.

Sahabe zamanında insanlar müctehitlere soruyorlar ve Şer'î hükümlerde onlara uyuyorlardı. Onların âlimleri ise halkın sorularına delillerini zikretmeden cevap verirler ve delili zikretmeden hükmü belirtmekten men olunmazlardı. Herhangi bir Sahabenin bu tür bir olaya karşı çıkmamasına binaen cahilin, delil zikredilmeden mutlak olarak müctehide uymasının caiz olduğuna dair Sahabenin icması vardır. Bu icma, aynı zamanda delili öğrenmeden veya öğretmeden Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükümlerinin öğrenilebileceğine veya öğretilebileceğine de delildir. Bu hususta cahil de delile tabi olarak hareket eden kimse de aynıdır. Dolayısıyla her iki grubun da başkasından fetva sorması veya delilini bilseler de bilmeseler de doğru bir şekilde bildikleri bir Şer'î hükmü başkasına öğretmeleri caizdir. Çünkü bir meseleyi bilen herkes bu meselenin âlimi sayılır ve başkasına öğretmesi de caizdir. Ancak ammi olan kimse bildiği gibi hükmü nakletmekle yetinir. Tâbi olan ise hem bildiğini öğretir hem de bildiği çerçevede fetva verir. Çünkü tabi olan kimse ictihadda muteber olan birtakım bilgilere sahiptir. Tâbi olan

hükümleri kavrar, nasıl öğreteceğini ve nasıl fetva vereceğini idrak eder.

Ancak hükümleri öğrenmek veya hükümlerle ilgili bir fetva sormak, öğreten kimseyi veya fetva vereni taklit değildir. Sadece fetva sorarak ve hükmü öğrenerek hükmü istinbat eden kimseyi taklit etmektir. Fakat öğreten kimsenin şahide kıyasla fasıklığı görülmemiş adil bir kimse olması şartı vardır. Çünkü şahit, bir olayı haber veren kimsedir. Bir hükmü nakleden kimse ise Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}'nın hükmünü haber veren kimsedir. Dolayısıyla her ikisinin sözü de bir şeyi haber verdiği için **adil olmak** şartını taşıması gerekir. Aynı zamanda Allahu Teâla fasıkın sözünün kabul edilmesini yasaklamış, araştırılmasını emretmiş ve şöyle demiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا "Ey inananlar! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun iç yüzünü araştırın."¹

Ayette hem “**fasık**” kelimesinin hem de “**haber**” kelimesinin nekre olarak gelmesi, herhangi bir fasıkın herhangi bir haber ile geldiği zaman, insanların bu haberi almada durup düşünmeleri, işin açıklanmasını ve gerçeğinin ortaya çıkarılmasını istemelerinin vacib olduğuna delalet etmektedir. Bu nedenle **fasıkın** sözü kabul edilmez. Bu ayetin mefhumu muhalifi ise, **adil olan/fasık olmayan, güvenilir** bir kimsenin fetvası, öğretmesi ve benzeri sözleri kabul edilir anlamını ifade eder.

¹ Hucurat: 6

DELİLİN KUVVETLİLİĞİ

Şer’î delil, delâlet ettiği hükmün bir Şer’î hüküm olduğuna dair hüccettir. Bunun için deliline bakılarak bir hükmün Şer’î hüküm olduğuna itibar edilir. Bu nedenle Şer’î hükümlerin alınmasında temel unsur delildir. Bir olayın hükmü şöyledir şeklinde istidlal yapabilmeye elverişli bir delil geldiği zaman, delilin sıhhatine itibar edilerek bu mesele hakkındaki Şer’î hüküm budur diye hükme itibar edilir.

Ancak bir olay hakkında elverişli iki delilin gelmesi ve bu delillerden her birinin farklı bir hükme delâlet etmesi durumunda, örneğin birisi haram bir hükme diğeri de öbür delilin hilafına mübah bir hükme delâlet ediyorsa, bu durumda bir delilin diğerine tercih edilmesi gerekir. Ki böylece bir delilin diğer delilden kuvvetli olmasına binaen iki hükümden biri almabilsin.

Buradan hareketle, en kuvvetli delilin alınarak diğer delillere tercih edilebilmesi için, istidlale elverişli deliller arasında hangi delilin daha uygun olduğunu anlamada tercih yönlerini bilmek lazımdır. Bu hususta hem tercihin hem de tercih edilen yani daha kuvvetli olan delille amel etmenin vacib olduğuna dair Sahabenin ^{Allah onlardan razı olsun} icması vardır. Çünkü Sahabeler;

- Çiftlerin tenasül organlarının birleşmesi konusunda Aişe ^{Radiyallahu Anha}’nın verdiği: "İki sünnet yeri birleştiği zaman gusül vacib olur. Ben ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}’nın Resulü böyle yaptığımız zaman yıkandık"¹ haberi, Ebu Hüreyre ^{Radiyallahu Anhum}’un Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’den **"Ancak sudan dolayı su gerekir."**² haberine tercih etmişlerdir. Çünkü Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in hanımları Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in özel hayatı ile ilgili konuları erkeklerden daha iyi bilirler.

- Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in cünüp olarak sabahladığına dair hanımlarının rivayet ettikleri bir haberi Ebu Hüreyre’nin Fadl b. Abbas’tan rivayet ettiği: **"Kim cünüp olarak sabahlarsa onun orucu yoktur"**³ şeklindeki habere tercih etmişlerdir.

- Ali b. Ebu Talib, haberini kuvvetli gördüğü için Ebu Bekir’e yemin ettirmezken başkasına yemin ettirmiştir.

1 Timizi

2 Müslim

3 Ahmed

- Ebu Bekir, ninenin mirastaki payı ile ilgili Muğire'nin rivayetini, Muhammed b. Mesleme de rivayet edince kuvvetli buluyordu.

- Ömer Ebu Musa el-Eşari'nin izin konusundaki haberini Ebu Said el-Hudri de rivayetinde muvafakat ettiği zaman kuvvetli buluyordu.

Sahabe, nassları araştırıp nasslardan ümitlerini kestikten sonra kıyasa ve görüşlere yöneliyordu. Sahabelerin durumlarını araştıran, onların icthadlarında dayandıkları olaylara bakan kimse, onların iki zanni delil ile karşılaştıkları zaman kuvvetli olanı zayıf olana tercih ederek kuvvetli delille amel ettiklerini görecektir.

Yine Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in, Muaz b. Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken onun delilleri tertip edişini/sıralayışını ve bazısını bazısına tercih etmesini kabul etmesi de buna delâlet etmektedir.

Ancak iki delil birbiri ile çatıştığı zaman, iki delille de amel etme imkânı olmadığı bir durum dışında delillerden birini diğerine tercih etmek doğru değildir. Her iki delil ile amel etme imkânı delillerden birinin diğerine tercih edilerek birinin tamamen ihmal edilmesinden daha evladır. Çünkü delilde aslanan ihmal değil delille amel etmektir. Zorlama yoluyla iki delil ile amel etmek doğru değildir. Ancak, nassın delâlet ettiği şeye göre iki delil ile amel edilebilir. Birbirine zıt iki delil ile amel etmeye Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in şu sözü örnektir:

"Size şahitlerin en hayırlısını haber vereyim mi?. Şahitliğe çağrılmadan önce adamın şahitlik yapmasıdır."¹

Oysa Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bir başka hadisinde ise şöyle diyordu;
"Sonra yalan yayılacak. Hatta adam; yemine çağrılmadan yemin edecek, şahitliğe çağrılmadan şahitlik yapacak."²

Birinci hadiste Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şahitliğe çağrılmadan önce şahitlik yapmayı överken ikinci hadiste ise kınamakta, kötölemektedir. Birinci hadiste şahitliğe çağrılmadan önce şahitlik yapmayı methetmesi, onun Şari tarafından şahitlik yapmakla emrolduğuna delâlet etmektedir. İkinci hadis ise kınanan kimsenin Şari tarafından şahitlik yapmaktan yasaklandığına delâlet etmektedir. Birbirine zıt gibi görünen bu iki hadis bir araya getirildiğinde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın haklarından bir hak söz konusu

¹ Müslim, Akdiyyah, 3244; Tirmizi, Şehâdât, 2219; Ebu Davud, Akdiyyah, 3122; Ahmed b. Hanbel, Müs. Şamiyyîn, 16425; Malik, Akdiyyah, 1208

² Tirmizi, Fitne, 2091

olduğunda istek olmadan hemen şahitliğin yerine getirilmesi gerektiğini, kul haklarından bir hak söz konusu olduğunda ise, şahidin şahitliğine müracaat edilmeden önce şahitlikte bulunmaktan Şeriat Koyucu tarafından yasaklandığına delâlet ettiği görülür.

Elbette ki iki delil ile amel etme imkânını aramaya çalışmak gerekir. Eğer kuvvet ve genellik bakımından eşit seviyede olup da birbiri ile çatışan iki delil ile amel etme imkânı olmazsa duruma bakılır:

Delillerden birinin sonra geldiği öğrenilirse bu durumda sonra gelen önce gelen delili **nesh** eder. O iki delilin ikisi de zanni veya kat'i olmaları, Kitaptan veya Sünnetten olmaları durumu değiştirmez. Delillerden biri Kitaptan biri de Sünnetten olamaz. Çünkü mütevatir olsa bile Sünnet Kitabı nesh edemez.

Fakat iki delilden hangisinin sonradan söylenmiş olduğu bilinmezse bu durumda her iki delil de zannî olması kaçınılmazdır. Çünkü kat'i deliller arasında çelişki olmaz. Deliller zanni olduğunda ise tercihe başvurmak ve daha kuvvetli olan delil ile amel etmek gerekir. Delilin kuvvetli olması, delillerin tertibine göre ve zanni delillerin her çeşidinde delillendirme derecesi açısından kuvvetli olmasına göre tespit edilir. Delillerin tertibi açısından;

- Kitap mütevatir dahi olsa Sünnetten daha kuvvetlidir.
- Mütevatir Sünnet İcmadan daha kuvvetlidir.
- Tevatüren nakledilen İcma, Haber-i Ahaddan daha kuvvetlidir.
- Haber-i Ahad ise, illeti delâletten veya istinbattan veya kıyastan alınan bir kıyastan daha kuvvetlidir. Fakat illeti açıkça alınmışsa, açıkça illete delâlet eden nass gibi muamele görür ve delilin kuvveti açısından nassın hükmünü alır. Eğer illetin hükmü Kur'an'da geçiyorsa hükmü Kur'an hükmü gibidir. Sünnet ise Sünnetin hükmünü, İcma ise İcmanın hükmünü alır.

Her çeşidinde delillendirmede kabul edilmesi açısından, zanni deliller iki tanedir:

1. Sünnet,
2. Kıyas.

Delilin kuvveti açısından bunların her birinin tercihde belirli itibarı vardır. **Sünnetten bir delil; senet, metin ve delâlet ettiği şey açısından kuvvete sahip olur.**

a- Sünnetten bir delilin **senet** açısından kuvveti; aşağıdaki durumlarla alakalıdır.

1. Ravi ile alakalı olan husus;

- Rivayet ettiği nassı daha iyi bileceğinden dolayı doğrudan rivayet eden ravi dolaylı olarak rivayet eden raviye tercih edilir. Buna göre; Ebu Rafi'in, "Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in Meymune'yi ihramdan çıktıktan sonra nikâhladığı"¹ hakkındaki rivayeti, aynı konudaki ibni Abbas'ın; "ihramlı iken nikâhladığı"² rivayetine tercih edilir. Çünkü Ebu Rafi Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ile Meymune arasında elçilik yapan ve O'nun adına Meymune'nin nikâhını kabul eden kimse idi.

- Aynı şekilde ravinin fakih olmasıyla da hadis tercih edilir. Dolayısıyla ravisi fakih olan bir haber, ravisi fakih olmayan bir habere tercih edilir.

- **Yine** rivayet ettiği hadisi ezberinden rivayet eden ravinin hadisi, yazılarak rivayet eden bir ravinin hadisine tercih edilir. Her iki raviden biri ezberine güveniyor diğeri de yazdığına itimat ediyorsa, hafız olan daha evladır. Çünkü o şüpheden çok uzaktır.

- Ravisi meşhur olan bir hadis ravisi meşhur olmayan bir hadise tercih edilir.

2. Rivayetin kendisi ile alakalı olan husus;

- Mütevatir haber, ahad habere tercih edilir.

- Müsned haberin ravisi bilindiği, mürsel haberin ravisi bilinmediği için, müsned haber mürsel habere tercih edilir.

3. Rivayet zamanı ile ilgili husus;

Bülüğ çağına ermiş bir ravinin rivayeti henüz bülüğa ermemiş çocuk ravinin rivayetine tercih edilir.

4. Rivayet keyfiyeti ile ilgili olan husus;

- İttifakla Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e ulaştırılan (merfu olan) haber, merfu olarak Resule ulaşmasında ihtilaf edilen habere tercih edilir.

- Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in lafzıyla rivayet edilen haber, mana ile rivayet edilen habere tercih edilir.

5. Haberin geldiği zaman ile ilgili husus;

¹ Müslim

² Buhari

- Tarih belirtilmeden mutlak olarak rivayet edilen bir haber, geçmiş bir tarih ile belirlenen habere tercih edilir. Çünkü mutlak olan haber sonradan gelen habere daha çok benzer.

- Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in son günlerindeki bir haber, ölüm hastalığı esnasında alınan mutlak habere tercih edilir.

b- Metin açısından haberin kuvvetli olması ise; şu hususlarla alakalıdır:

1- İki haberden biri emre diğeri de yasağa işaret ediyorsa; **yasak emre tercih** edilir.

2- İki haberden biri emredici diğeri mübah kılıcı olması durumunda **mübahlığı bildiren haber emredici habere tercih** edilir.

Çünkü mübah kılıcı bir haber ile ameli gerektiren hususun en son noktası, fiili talepten mübahlığa çevirerek emri tevil etmektir. Ki bu da onun sabit olarak delâlet ettiklerindedir. Bağlayıcı bir emir ile amel, mübah olan bir şeyi tamamen iptal etmektir. Dolayısıyla iki delil ile amel ettirmek ikisinden birinin iptalinden daha evladır.

3- İki haberden birisinin emir, diğeri de haber ifade etmesi durumunda **haber emre tercih edilir**.

Çünkü delâlet açısından haber, emirden daha kuvvetlidir. Bunun için emrin hilafına haberin neshinden sakınılır. Oysa emrin neshedilmesi caizdir.

4- İki haberden birisi nehiy diğeri haber ifade etmesi durumunda, haberin emre tercih edilmesinde açıklanan sebepten dolayı **haber nehye tercih edilir**.

5- Haberın lafzı ile alakalı olan husus;

- **Lafzı Hakikata delâlet eden bir haber, lafzı mecaza eden bir habere tercih edilir.**

- **Şer'î hakikatleri kapsayan bir haber, lugavî veya örfî hakikatı kapsayan bir habere tercih edilir.** Çünkü Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Şer'î açıklamalar için gönderildi.

- **Sarahaten, delâleten veya istinbaten bir hükmün illetini içeren bir haber, hükmün illetine yer vermeyen veya ona işaret etmeyen habere tercih edilir.** Çünkü illetlendirilmiş bir haber Şer'î açıdan daha kuvvetlidir.

c- Delâlet ettiği mana bakımından haberin kuvvetli olmasına gelince;

1. İki haberden birinin hafifletici bir manayı ifade etmesi diğeri ise **zorlaştırıcı** bir manayı ifade etmesi durumunda; **hafifletmeyi gerektiren haber, zorlaştırmayı gerektiren habere tercih edilir.**

Çünkü Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ "Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez."¹

وما جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ "Allah dinde size zorluk göstermedi."²

Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem de şöyle dedi: إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ "Din kolaylıktır."³

لا ضرر ولا ضرار في الإسلام "İslam'da zarar vermek de yoktur zarara uğratılmak da yoktur."⁴

2. İki haberden biri haramı diğeri de mübahı ifade ediyorsa, **harama delâlet eden haber, mübaha delâlet eden habere tercih edilir.**

Çünkü Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

دَعَا مَا يَرِيكَ إِلَى مَا لَا يَرِيكَ "Sana şüphe vereni bırak şüphe vermeyeni al."⁵

3. İki haberden birinin tahrimi/haram kılmayı diğerininki ise vucubu/farz kılmayı ifade etmesi durumunda; **haram kılmaya delâlet eden haber, farz kılmaya delâlet eden habere tercih edilir.** Bu, tercih etmeye dair bir karine olmadığında geçerlidir.

4. İki haberden birinin farz oluş ifade etmesi diğerininki ise mübahlık ifade etmesi durumunda; **farz oluşa delâlet eden haber mübaha delâlet eden habere tercih edilir.**

Çünkü vacibin/farzın, terki günahı gerektirirken mübahın terki bir şey gerektirmez. Günahı uzaklaşmak, hiçbir şey gerektirmeyen bir şeyden uzak kalmaktan evladır. Çünkü farz oluşa delâlet eden haberde kesin bir talep vardır. Mübaha delâlet eden haber ise; ya içerisinde serbest kılma talebi olur, ya da kendisi serbest kılar. Kesin olan diğeri tercihtir.

Sünnette yapılacak tercih itibarları açısından durum budur.

Kıyas konusunda yapılan tercih itibarları ile ilgili hususa gelince:

¹ Bakara: 185

² Hac: 78

³ Buhari, İmân, 38

⁴ Malik ve Ibn Mâce Ubâde b. El-Sâmit'den rivayet ettiler.

⁵ Buhari; Tirmizi, Sıfatu'l-Kadâh, 2442; Nesei, Âdâb el-Kadâh, 5302; Ahmed b. Hanbel, Müs. Ehli Beyt, 1630; Daremi, Mukaddimeh, 165

Bu tercihler **illet** deliline göre şöyle olur:

- **Vasfın illeti kat'i nassla sabit olan bir kıyas, vasfın illeti kat'i nassla sabit olmayan kıyasa tercih edilir.** Çünkü kat'i nass ile sabit olan kıyas, kesin nass ile sabit olmayan kıyasın hilafına illetin dışından başka bir şeye ihtimal vermez.

- **İleti açık olarak sabit olan bir kıyas, illeti delâleten, istinbaten veya kıyasen sabit olan bir kıyasa tercih edilir.**

- **İleti delâleten sabit olan bir kıyas, illeti istinbaten ve kıyasen sabit olan kıyasa tercih edilir.**

- **İleti istinbaten sabit olan bir kıyas, illeti kıyasen sabit olan bir kıyasa tercih edilir.**

Dolayısıyla kıyasın tercihi illete ve illetin deliline göre olur.

Tercihlerle ilgili konuların özeti budur. Bu şekilde insan, daha kuvvetli Şer'î delili öğrenebilir ki Şer'î hükmü buna göre tercih edebilsin. Bu da iki halde mümkün olur:

1. Zannın talebinde bütün gücünü harcayamaması nedeniyle istinbata gücü olmadığı için karşılaştığı iki delilin muhakemesinde tâbi olanın halidir.

2. İki delil birbiri ile çatıştığı zaman müctehidin halidir.

Her iki halde de iki delille karşılaştığı zaman ikisinden birini tercih etmesi gerekir. İkisinden birini tercih ettiği zaman ise delili daha kuvvetli olan hükmü alması ve onunla amel etmesi, delilini zayıf gördüğü hükmü de terk etmesi gerekir.

8

ŞÛRA VEYA İSLÂM'DA GÖRÜŞ ALMAK

“Şûra” veya “görüş almak”, ya halife tarafından veya başkan, lider, komutan, sorumlu gibi herhangi bir yetki sahibi kimse tarafından gerçekleştirilir. Çünkü bunların hepsi **emir** konumundadırlar. Şûra, karı-koca arasında da olur. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ "Ana baba aralarında danışarak ve anlaşarak süttten kesmek isterlerse..."¹

İster devlet başkanı olsun, ister komutan olsun veya bunların dışında yetki sahibi bir kimse olsun, onun için görüş ortaya koymak gerekli bir iştir. Çünkü o bir nevi nasihattir. Müslümanların imamlarına ve geneline insanlara açıklanan meşru bir iştir.

Ancak devlet başkanı veya emir veya başkan gibi yetki sahibi bir kimsenin insanların görüşlerine müracaat etmesi konusu; özellikle demokratik mefhumlar Müslümanların aklını çeldikten ve aralarında yayıldıktan sonra dikkatle incelenmesi gereken karmakarışık bir konu haline geldi. "Rey/görüş" tabiri, İslâm'da "şûra" ve "müşavere" şeklinde kullanılan kelimelerin yerini aldı.

Müslümanların ve Müslüman olmayanların görüşlerini açıklamaları, ortaya koymaları caizdir. Çünkü Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} "Hılfu'l fudul" olayında ortaya konulan görüşü ikrar ederek şöyle demiştir:

ولو دعيت به لأجبت وما أحب أن أخصيس به, وأن لي به حمر النعم "İslâm geldikten sonra bile çağrılıydım ona icabet ederdim. Bu hilfe/ittifaka katılmak benim için kırmızı tüylülerden daha hayırlıdır."²

Oysa "Hılfu'l fudul" olayında ortaya atılan görüş müşrik kimselerin görüşüydü.

Ancak, görüşe başvurmak sadece Müslümanların hakkıdır. Yani şura/danışmak yalnızca Müslümanların hakkıdır. Çünkü Allahu Teâla Resulüne şöyle hitap etmektedir:

¹ Bakara: 233

² Beyhakî'nin Süneni

"İş hususunda onlara danış."¹ Yani Müslümanlara danış.

"Onların işleri aralarında şura/danışma iledir."² Çünkü birinci ayet şöyle diyor:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ
وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ "Allah'ın rahmetinden dolayı sen, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet onlara mağfiret dile. İş hakkında onlara danış."³

Bunların tamamı ancak Resul ile Müslümanlar arasında olan işlerle ilgilidir. İkinci ayet ise şöyle demektedir:

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ
"Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namaz kılanlar için daha iyi ve daha süreklidir. Onların işleri aralarında danışma iledir."⁴

Bu ayetlerde anlatılan vasıflar ancak Müslümanlara ait niteliklerdir. Bu nedenle şûra yalnızca Müslümanlar arasında gerçekleşen bir olaydır.

Şûra, Kur'an-ı Kerim'de, hadisi şeriflerde ve Müslümanların sözlerinde meşhur ve bilinen bir şeydir.

Ebu Hüreyre ^{Radyallahu Anhum}dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den daha fazla arkadaşları ile görüş alışverişinde bulunan kimseyi görmedim."⁵

Hasan ^{Radyallahu Anhum}dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Müşavere yapan her kavim işlerinin en doğrusuna ulaşır."

Böylece "görüş almak", istişare yapmak veya şûra demektir ki bu Kur'an ve Hadisin nassı ile sabittir. Ancak birçoklarının bilemediği, vakıf olmadığı bir husus var:

Hangi konular hakkında şûra veya istişare yapılır? Yani hangi konu hakkında görüş alınır ve bu görüşün hükmü nedir? Doğru veya yanlış olup olmadığına bakılmaksızın çoğunluğun görüşünü almak gerekir mi? Yoksa çoğunluğun, azınlığın veya tek kişinin görüşü olup olmadığına bakmadan yalnızca doğru olan görüşü almak mı gerekir?

¹ Âl-i İmran: 159

² Şura: 38

³ Âl-i İmran: 159

⁴ Şura: 38

⁵ Beyhaki'nin Süneni

Bu sorulara cevap verebilmek için **görüş alma** olayının mahiyetini anlamak lazımdır. Yani görüş alınmak istenen olay nedir?

Görüş almakla ilgili tafsili Şer'î delilleri anlamak ve bu delilleri “**görüş alma**” ile ilgili olaya teşrii olarak tatbik etmek gerekir.

Ancak çevremizde **görüş alma** olayı ile karşı karşıya geleceğimiz konular dört noktanın dışına çıkamaz. Dünyadaki bütün görüşler aşağıda sıralanan dört görüşten biri ya da bu görüşlerden bir parçadır veya bu görüşlerin kapsamı altına girer. Bu dört görüş şunlardır:

1. Görüş Şer'î bir hüküm yani teşrii bir görüş olur.

2. Herhangi bir işi/şeyi tarif eden bir görüş olur. Ya Şer'î hükmün ne demek olduğunun tarifi gibi Şer'î bir tarif olur ya da aklın, toplumun ve bunlara benzer bir şeyin tarifi gibi vakıayı tarif eden bir görüş olur.

3. Bir konudaki düşünceye delalet eden bir görüş olur veya uzman kimselerin kavrayabileceği teknik bir işle alakalı düşünce hakkında bir görüş olur.

4. Yerine getirilmesi gereken amellerden birine işaret eden bir görüş olur.

Dünyadaki görüşlerin vakıası işte budur. **Şûra** acaba bu görüşlerin tamamının kapsamına giriyor mu yoksa bir kısmının kapsamına mı giriyor? Bu görüşler içinden doğru veya yanlış olup olmadığına bakılmaksızın sadece çoğunluğun görüşüne uygun olan görüş mü tercih edilir yoksa çoğunluğa bakılmaksızın doğru olan görüş mü tercih edilir?

Bu sorulara cevap verebilmek için önce Kur'an'da ve Hadislerde konu ile ilgili delilleri sunmamız sonra da bu delilleri bu görüşler üzerine tatbik etmemiz gerekir.

Kur'an-ı Kerim'deki naslara baktığımız zaman **şûranın** bütün görüşleri kapsamına aldığına işaret ettiğini görürüz. Çünkü ayette Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَأْمُرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ "Onların işleri aralarında şura ile edilir."¹

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ "İş hususunda onlara danış."²

Buradaki ifade geneldir. **أْمُرُهُمْ** "Onların işleri" ifadesi Müslümanların işleri anlamına gelmektedir. Ki bu her işte geneldir. الأمر

¹ Şura: 38

² Âl-i İmran: 159

“**El-Emru**” kelimesinin başındaki لـ takısı cins içindir. Yani işin cinsi demektir. Tahsis edici herhangi bir delil olmadıkça bu ifadelerdeki umumilik/genellik devam eder. Buradaki ayette bir şeyde şûrayı tahsis eden bir delil geçmediği için ayet, her görüş hakkında genel olarak kalır.

Fakat şûra yolu ile alınan bir görüşün bağlayıcı olup olmadığı konusunda yani alınan görüşün doğru olup olmadığına bakılmaksızın çoğunluğun görüşünün tercih edilmesi veya çoğunluğa bakmadan doğru olan görüşün tercih edilmesi durumunda alınan görüşün bağlayıcı olup olmadığı konusuna gelince;

Bazı nasslar çoğunluğun görüşünü alıp kendi görüşünü bırakmanın gerektiğine delalet ederken bir kısım deliller ise çoğunluğun görüşünün bağlayıcı olmadığına delalet etmekte ve yetkili olan kimsenin hak/doğru olarak gördüğü görüşü çoğunluğa bakmadan uygulamaya koyabileceğine delalet etmektedir.

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Ebu Bekir ve Ömer’e şöyle diyor:

لَوْ اجْتَمَعْنَا فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُمْ كَمَا "Bir konu hakkındaki meşverette ittifak ettiğinizde ben size muhalefet etmem."¹

Uhud'da çoğunluğun görüşünü kabul ediyordu. Zira Allahu Teâla Resulüne şöyle diyordu: **وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ** "İş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi Şubhânehu ve Tealâ'ya tevekkül et."²

Şimdi ne zaman çoğunluğun görüşünün bağlayıcı olduğunu ne zaman da bağlayıcı olmadığını öğrenebilmemiz için önce konu ile ilgili olarak Kur'an'da ve Sünnette geçen nassları sunmamız sonra da bu nassları dünyada var olan görüşler üzerine uygulamamız gerekir.

Konu ile ilgili olarak Kur'an'da yalnızca iki ayet vardır. Bunlardan biri şu ayettir:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ "İş hususunda onlara danış."³

Bu ayet, Müslümanların görüşlerini alma hususunda Allah Subhanehû ve Tealâ'dan Resulüne bir emirdir. Ancak Allahu Teâla aynı ayette geçen: **فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ** "Karar verdin mi Allah'a tevekkül et " ifadesi ile konuyu tamamlayarak, görüşü seçim hakkını Resule

¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Şamiyyîn, 17309

² Âl-i İmran: 159

³ Âl-i İmran: 159

vermektedir. Yani şûradan sonra bir şey üzerinde bir görüşte karara vardığın zaman seni en doğru olana irşad eden işin uygulanması hakkında Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},ya tevekkül et. Ayette Allahu Teâla; "Karar verdiğiniz zaman" demiyor "**karar verdiğin zaman**" diyerek son sözü Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın Resulüne bırakmaktadır.

İkinci ayet ise; وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ "Onların işleri aralarında şûra iledir."¹

Bu ayette ise Allahu Teâla bir konu hakkında birbirlerine danışmadan ferdi görüşleri ile hareket etmedikleri için Müslümanları övmektedir. Her ne kadar ayet Müslümanları şûraya teşvik ediyorsa da ifade mücmeldir. Bunun için bu mücmeli tafsil eden Resulün fiillerini ve sözlerini bilmemiz yani Sünnete başvurmamız gerekir.

Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in sözlerine ve fiillerine başvurduğumuz zaman onun Ebu Bekir ve Ömer'e şöyle dediğini görürüz:

لَوْ اجْتَمَعْتُمْ فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُكُمْ "Bir konu hakkındaki meşverette ittifak ettiğinizde ben size muhalefet etmem."²

Hadis, Ebu Bekir ve Ömer'in bir meşverette ittifak ettikleri zaman Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in onlara muhalefet etmeyeceğini ve onların görüşlerini kabul edeceğini göstermektedir. Böylece burada Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, onlar iki kişi kendisi de tek olduğu zaman çoğunluğun görüşüne muhalefet edilmeyeceğini açıklamış olmaktadır.

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in Uhud savaşında Müslümanlardan ve İslam'a destek verenlerden görüş sahiplerini topladığını ve onların müsavere yaptığını görmekteyiz. Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, Kureyş'i şehrin dışında bırakarak Medine'yi içerden savunma görüşünde idi. Münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selül'ün görüşü de buydu. Bu görüş aynı zamanda sahabenin büyüklerinin de görüşüydü. Bedir savaşında bulunmayan heyecanlı ve ateşli birçok gencin görüşü ise Medine'nin dışında düşmanla karşılaşmaktı. Gençlerin oluşturduğu grubun görüşünü benimseyenler çoğunlukta olunca Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} kendi görüşünü ve sahabenin büyüklerinin görüşünü terk ederek çoğunluğun görüşüne uydu. Bu olay Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},in çoğunluğun görüşünü kabul ettiğine, kendi görüşünü ve sahabenin büyüklerinin görüşlerini terk ederek çoğunluğun görüşü ile amel ettiğine delalet eder. Hatta insanlar; biz Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem},

¹ Şura: 38

² Ahmed b. Hanbel, Müs. Şamiyyîn, 17309

zorladık bunu yapmak bizim için doğru değil diyerek yaptıklarından pişman olup Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'e geldiler ona: "Seni zorladık bunu yapmak bize yakışmaz. Eğer istersen Medine'de kal" dediler. Fakat ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} onların kendi görüşüne ve sahabenin ileri gelenlerinin görüşüne dönmesi yönündeki isteklerini geri çevirerek çoğunluğun görüşünde ısrar etti.

Bunun yanında ise Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in Bedir'de doğru olan görüşü kabul ettiğini görmekteyiz. Doğru bulduğunda bir kişinin görüşünü almakla yetindi.

Nitekim Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ve beraberindeki Müslümanlar Bedir suyundan uzak bir yere indiklerinde, Habbab b. Münzir bu konaklama yerinden hoşnut olmayarak Resule: "Ey Allah'ın Resülü. Bu yer, bir adım öteye veya bir adım geriye hareket edemeyeceğimiz Allah'ın seni indirdiği bir yer midir? Yoksa savaş ve hile türünden bir görüş müdür?" deyince Allah'ın Resülü; بل هو الرأي, والمكيدة **"Hayır bu harp ve hile türünden bir görüştür."** dedi. Bunun üzerine Habbab; "Ya Resulullah burası konaklamaya uygun yer değildir." dedi ve sonra da kuyuların bulunduğu yeri işaret etti. Bunun üzerine Resul ve beraberindekiler oradan kalkıp Habbab'ın gösterdiği yerde konaklayarak Habbab'ın görüşüne uydular."¹

Bu Hadiste Resul kendi görüşünü terk etti. Cemaatin görüşüne de müracaat etmeden doğru olan görüşe tabi oldu. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}, kendisinin de belirttiği üzere, harp ve hile türünden bir konuda yalnızca bir kişinin görüşünü almakla yetindi.

Hudeybiye Gazvesinde ise Resulün yalnızca kendi görüşünde ısrar ederek Ebu Bekir ve Ömer'in görüşünü tamamen geri çevirdiğini görmekteyiz. Hatta bütün Müslümanların görüşünü reddederek onların öfkelenmelerine, kızmalarına rağmen onları ısrarla kendi görüşüne bağlanmaya zorlamıştır. Ve onlara şöyle demişti;

إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَسْتُ أَغْصِيهِ وَهُوَ نَاصِرِي **"Muhakkak ki ben Allah'ın kulu ve rasulüyüm kesinlikle onun emrine isyan etmem. O, benim yardımcımdır."**²

Bu dört Hadisi dikkatlice incelediğimiz zaman şunları görmekteyiz:

¹ Beyhaki, Delailü El-Nübüvve

² Buhari, Şarvat, 2529; Ahmed b. Hanbel, Müs. Kufiyîn, 18166

a. Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem, tek başına kendi görüşüne sarılıp, bütün görüşleri bir tarafa atıyor.

b. Doğru olan görüşe dönerek bir kişiye ait olan doğru görüşü alıyor, kendi görüşünü terk ediyor ve cemaatin görüşüne de bakmıyor.

c. Çoğunluğun görüşünün yanında yer alarak, çoğunluğun görüşüne müracaat edileceğine ve muhalefet edilmeyeceğine işaret ediyor.

Bu Hadislerin tamamını ve Hadislerin gerçekleştiği olayları dikkatlice incelediğimiz zaman şunları görürüz;

- Resul'ün Hudeybiye'de Şer'î delile yani vahye bağlandığını,
- Bedir'de doğru olan görüşe bağlandığını,
- Uhud'da da çoğunluğun görüşüne bağlandığını,
- Ebu Bekir ve Ömer'e muhalefet etmediğini.

Bu durumda Resulün fiili ve sözleri üç şeye işaret etmektedir:

1. Delil getiren kimsenin kuvvetli delile bağlanması insanlara bakmaması,

2. Çoğunluğa bakmadan bilakis mutlak olarak çoğunluğa itibar etmeden doğru olana bağlanması,

3. Doğru olup olmadığına bakmadan çoğunluğun görüşüne bağlanması.

Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in fiillerinden ve sözünden istinbat edilen bu üç hükmü dünyada var olan görüşlere uyguladığımız zaman şu hususları görürüz.

1. Şer'î hüküm yalnızca delilin kuvvetine göre tercih edilir. Çünkü Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem Vahiy indiği zaman vahyi tercih etmiş ve onun dışındakileri kesinlikle reddetmiştir. Bu nedenle şöyle demiştir:

إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَكَسْتُ أَغْصِيهِ وَهُوَ نَاصِرِي "Muhakkak ki ben Allah'ın kulu ve Resulüyüm, kesinlikle onun emrine isyan etmem. O, benim yardımcımdır."¹

Şer'î deliller; Kitap, Sünnet ve Kitap ve Sünnetin delil olduğuna delalet ettiği delillerdir. Çünkü Allah Subhanehû ve Teala'dan gelen emir ve yasaklara uyan odur.

¹ Buhari, Şarvat, 2529; Ahmed b. Hanbel, Müs. Kufiyân, 18166

Delilin kuvveti, insanların ıstılahlarına veya anlayışlarına göre değerlendirilemez. Delilin kuvveti, delil getirme yönü yalnızca onun anlayışına göre olsa veya yalnızca ona ait ıstılah olsa bile, şüphetüt delil/delil şüphesine dayalı olduğu sürece yalnızca delil getiren kimse nezdinde ortaya çıkar. Çünkü insanlar nezdinde delilin kuvveti, onların Şer'î delile bakış farklılıklarına, lügat ve Şer'î açıdan delilden anlayış keyfiyetine göre farklı olur. Yoksa delilin kuvvetli olması yalnızca Hadisin kuvvetli olması demek değildir. Bilakis delilin kuvvetli olması ister Kitaptan olsun ister Sünnetten olsun, rivayet, dirayet ve anlayış durumlarına göre değerlendirilir. Bu husus Müslümanların ihtilaf etmedikleri bir konudur.

2. Bir konuda bir düşünceye delalet eden görüşte, doğrudan yana olan tercih edilir. Kalkınma meselesinde olduğu gibi. Kalkınma, fikri yükselme ile mi olur yoksa ekonomik yükselme ile mi olur? Veya devletlerarası durum şu anda falan devletten yana mıdır yoksa falan devletten yana mıdır? İç durum ve devletlerarası durum yalnızca siyasi amelleri yapmak veya siyasi amellerle birlikte askeri amelleri yapmak için uygun mudur değil midir? İşte, bu gibi soruların tamamında doğru olan görüşe müracaat edilir. Çünkü türü ne olursa olsun bunların tamamı Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in; بل هو الرأي, والحرب, والمكيدة "Bilakis o, harp ve hile cinsinden bir görüştür." sözünün kapsamına giren konulardır. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in Bedir'de Habbab b. Münzir'in görüşünü kabul edip ona uyduğu gibi her türlü teknik konuda da doğru olan görüşe başvurulur ve kabul edilir. Çünkü Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} bu yer hakkında tecrübeli olduğu için Habbab b. Münzir'in görüşünü kabul etti. Bu nedenle teknik konularda doğru olan görüş geçerlidir.

3. Çoğunluğun görüşüne göre hareket etmeyi gerektiren durumlarda çoğunluğun görüşü geçerlidir. Çünkü Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Uhud savaşında, Medine'nin dışında düşmanla karşılaşmanın hatalı, şehri içerden savunmanın daha doğru olduğu görüşünde olmasına rağmen çoğunluğun görüşüne uyarak Medine'nin dışında düşmanla karşılaştı. Aynı zamanda sahabelerin ileri gelenlerinin görüşü de Medine'nin içinde kalarak savunma yapma olduğu halde Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın Resulü, onların görüşüne de uymayıp çoğunluğun görüşüne uymuştur. Resulün bu hareketi, Ebu Bekir ve Ömer'e söylediği; لَوْ اجْتَمَعْتُمْ فِي مَشُورَةٍ مَا خَالَفْتُكُمْ "ikiniz bir meşverede ittifak ettiğiniz zaman ben size muhalefet etmem." hadisini de

açıklamaktadır. Yani Uhud'da olduğu gibi bir ameli yerine getirmekle, bir işi yapmakla ilgili her görüşte çoğunluğun görüşüne müracaat edilir. Bir başkan seçimi veya valinin azledilmesi veya bir projeyi kabul etmek ve buna benzer bir ameli yerine getirmeye irşad eden konularda çoğunluğun görüşü tercih edilir. Dolayısıyla böylesi durumlarda görüşün doğru olup olmadığına bakılmadan çoğunluğun görüşünü almak gerekir ve çoğunluğun görüşü de bağlayıcıdır.

Bu delillerin dünyada var olan görüşler üzerine tatbik edildiğinde bağlayıcı olan görüşün yani çoğunluğun görüşünün tercih edileceği durumun, Uhud'da gerçekleşen görüş cinsinden bir görüşün bulunması durumunda geçerli olacağı anlaşılır. Ki bu görüş; bir hareketi, ameli yerine getirmeye irşad eden görüştür. Bu tür bir görüşün dışındaki görüşlerde çoğunluğun görüşüne uyulmaz ve bağlayıcı da değildir.

Buna göre çoğunluğun görüşünün bağlayıcı olduğu ve tercih edileceği durumun dünyada var olan görüşler içerisinde yalnızca bir tür görüşle sınırlı olduğu, bu tür görüşün de yerine getirilmesi istenen bir amelin araştırılması esnasında çoğunluğun görüşüne uymakla sınırlı olduğu görülmektedir. Yine uygulamadan anlaşılacağı üzere Şer'î hükme, bir düşünceye veya teknik bir işe götüren görüşlerden hiçbirinde çoğunluğun görüşüne bakılmaz. Bu tür durumlarda ancak Şer'î hükme, delilin kuvvetine ve bir fikre veya teknik bir işe götüren bir görüşte yani **görüş**, **harp** ve **hile** türünden bir işte yalnızca doğru olan görüşe bakılır.

Böylece **tarif**, bağlayıcı olmayan, yani çoğunluğun görüşüne uyulmayan görüş olmaktadır. Çünkü Uhud olayına uymamaktadır. Mesele, bir fikre delalet eden görüşe uygun tarifi yapmaktır. Tarif edebilmek için Şer'î hükmün ne olduğunu, tarifini yapabilmek için aklın ne olduğunu araştırmak, bir şeyin vakıasını bilebilmek yani gerçeğini bilebilmek için araştırmak demektir. Vakıaya uygun olduğu sürece elde edilen bu sonuç tercih edilir. Bu nedenle **tarifte** doğru olan taraf tercih edilir. Tarifile ilgili konularda Şer'î delil araştırılmaz. Çoğunluğun görüşüne de önem verilmez. Burada Şer'î bir tarif ile Şer'î olmayan herhangi bir şeyin tarif edilmesi arasında fark yoktur. **Tarif**, kendisi ile alakalı her şeyi bünyesinde topladığı ve alakası olmayan her şeyi de bünyesinden çıkardığı zaman, bu tarif diğer bütün tariflere tercih edilir. Yani doğru olan **tarif** tercih edilir. Çünkü tarif olunan vakıaya uygun olan da budur. Bu vakıayı gerçek bir şekilde niteleyen niteleyicidir o.

Şûra hakkında İslâm'ın hükmü budur. Bu husus Kur'an'ın nasslarında, hadiste ve Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in amellerinde açıkça görülmektedir. Ancak dikkat edildiğinde, insanı bir işi yerine getirmeye yönlendiren görüşlerle, bir şey hakkında hüküm koymaya yani düşünceye götüren görüşler arasında ayırım yapma işlemi vakıadaki görüşler arasında karışıklık olduğu gözlemlenmektedir. Aynı kargaşa dünyada var olan görüşlere, Şer'î delillerin tatbik edilmesi esnasında da görülmektedir. Bedir ve Uhud olayları arasındaki farkta olduğu gibi.

“Dünyada var olan görüşler incelendiği zaman, bir işi yerine getirmeye sevk eden görüşle, bir düşünceye yani bir şey hakkında hüküm koymaya götüren görüşler arasında fark yoktur” denilebilir. Dolayısıyla “böyle bir farkın varlığı da nereden çıktı?” diye bir soru sorulabilir. Böyle bir soruya şu cevap verilir:

Gerçekten her iki olay arasında çok ince bir fark vardır. **Bir fikre/düşünceye götüren görüşte, işe bakılmaksızın yalnızca konu araştırılır.** Dolayısıyla araştırma sahası iş değil, konunun içeriğidir. Bir konunun araştırılmasından kasıt ise, yapılması gereken işe bakmadan araştırılan konu hakkında bir fikre ulaşmaktır.

Örneğin Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu} zamanındaki riddet harplerini Ebu Bekir, tebadan bir grubun Şer'î hükümlerin uygulanmasına karşı gelmeleri şeklinde incelerken, aynı konuyu Ömer; güçlü bir grubun devlete karşı açmış olduğu bir savaş olarak değerlendiriyor ve bunlarla yapılacak savaşa devletin gücünün yetmeyeceği şeklinde düşünüyordu. Bu nedenle Ebu Bekir: "Allah'a yemin olsun ki Allah'ın Resulüne verdikleri bir devenin yularını dahi bana vermekten sakınırlarsa onlarla savaşırım." diyordu Bu konu Ömer'de de netleşince kendi görüşünden vazgeçerek doğru görüş olan Ebu Bekir'in görüşüne uydu. Çünkü olay büyük bir grubun devlete meydan okuması değil yalnızca tebadan bir grubun karşı çıkması meselesiydi. Dolayısıyla araştırma Uhud'da olduğu gibi savaşa çıkıp çıkmamak gibi bir mesele üzerinde yapılmamaktaydı. Araştırma, Resulün ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} vefatından sonra bedevilerin zekâtlarını vermektен kaçınmaları ve devlete karşı meydan okumaları nedeniyle bir Şer'î hükmün uygulanmasına bir grubun karşı çıkması mıdır yoksa büyük bir grubun devlete meydan okuması mıdır? konusunda yapılmaktaydı. Gerçekte araştırılan mesele buydu. Bu nedenle araştırma bir fikre götüren bir konu üzerinde yapılmış ve doğru olan görüşe bağlanılmıştır. Ki bu doğru görüş de,

vatandaşlardan bir grubun bir Şer'î hükmün uygulanmasına karşı çıktıklarını gösteren Ebu Bekir'in görüşüdür.

Örneğin, Muaviye'nin, Efendimiz Ali ^{Radyallahu Anhu} ile kendisi arasında Kur'an'ın hakemliğini istediğini gösteren Mushafların kaldırılması olayında da böyle bir durum söz konusudur. Yani Mushafların kaldırılması gerçekten Kur'an'ın hakemliğine müracaat etmek için yapılan bir hareket midir yoksa Muaviye'nin Efendimiz Ali'ye karşı kullandığı bir tuzak mıdır? Ali ^{Radyallahu Anhu} bunun bir tuzak olduğunu anlarken, onunla beraber olanların birçoğu Kur'an'ın hakemliğine başvurma olarak anlamışlardır. Mushafın kaldırılmasındaki olayda, gerçek amaca ulaşabilmek için bu konu araştırılır ve bu araştırma konu hakkında insanı bir fikre götürür. Dolayısıyla da bu olayın, Efendimiz Ali ^{Radyallahu Anhu}ya karşı kullanılan bir hile olduğunu gösteren doğru görüşe bağlanılır.

- Yöneticilerin sayısının fazla olması devleti güçlendirir mi yoksa zayıflatır mı? Bir başka ifade ile yöneticilerin sayısı az olduğu zaman mı devlet güçlü olur yoksa yöneticilerin sayısının azalması, devletin de güçsüz olmasına, çok olması ise güçlü olmasına mı neden olur?

- Demokratik sistemdeki bakanlar kurulu üyelerinin sayısının azlığıyla mı sistem zayıflar yoksa çokluğuyla mı?

- İslâm nizamında, halifenin yardımcılarını azaldığında mı devlet güçlü olur yoksa yardımcılarının sayısının çokluğu devleti zayıflatır mı? Gerçeğine ulaşabilmek için bu konu araştırılır. Bu araştırma araştırmacıları bir fikre götürür ve doğru olan görüşe bağlanılır. Böylesi bir konuda doğru olan görüş ise, yöneticilerin sayısının çoğalması ile devletin zayıfladığı azaldığında ise devletin güçlendiğini ifade eden görüştür.

Bir fikre götüren görüşle ilgili olarak üç örnek, işte bunlardır. Bu örneklerden de açıkça görüleceği üzere araştırma sahası iş değil konunun içeriğidir. Her ne kadar varılan fikir, sonunda bir ameli gerektirse de araştırma asla iş üzerinde yoğunlaşmamış bilakis bir amelin yerine getirilip getirilmeyeceğini veya araştırılan konu ile varılan fikrin gerektirdiği yönde yerine getirilmesini açıklığa kavuşturan bir fikir üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırma, bir konuda bir görüşe yani bir fikre ulaşmak için yapılmaktadır.

Araştırma ile elde edilen bu görüş doğrudan doğruya amele götürmez, ancak bir fikre götürür. Elde edilen fikir bazen bir işin yerine

getirilmesini gerektirebileceği gibi bazen de gerektirmeyebilir. Bundan dolayı o bir fikre götüren bir görüş olur.

Ancak **bir işe götüren görüşe** gelince; Burada işin gerektirdiği konuya bakılmaksızın amelin yerine getirilmesi araştırılır. Bu durumda ise araştırma sahası konu değil “ameli yerine getirmek” olur. Araştırmada kastedilen ise; bir işi yerine getirip getirmemek veya belli bir niteliğe göre yerine getirmektir. Yoksa araştırmadan maksat bir konuyu araştırmak değildir. Örneğin;

- Bir halife seçmek ve ona biat etmek istenildiği zaman, hilafet farz mıdır yoksa değil midir? gibi bir konu araştırılmaz. Veya halife mi seçilsin yoksa Cumhurbaşkanı mı seçilsin? gibi bir konu da araştırılmaz. Ancak falan kişi mi seçilip ona biat edilsin yoksa falan kişi mi seçilip ona biat edilsin? sorusuna cevap aranır.

- Devletin borç alması olayı araştırıldığında borç almak caiz midir yoksa caiz değil midir? gibi bir sorunun cevabı araştırılmaz. Böyle bir durumda borç alınsın mı alınmasın mı? sorusuna cevap aranır.

- Bir yere yol açma meselesi araştırıldığında, açılmak istenen yolun yerini dolduracak bir yolun bulunmasından dolayı yeni bir yol açmak caiz midir yoksa değil midir? gibi bir mesele araştırılmaz. Sadece bu yol açılsın mı açılmasın mı? konusu araştırılır.

Yani yerine getirilip getirilmeme açısından amelin kendisi araştırılır. Amelin gerektirdiği konu araştırılmaz. Dolayısıyla, araştırma konusunu ve sahasını “bir fikre götüren görüş” oluşturmamaktadır. Araştırma, “bir işi yerine getirme” hususunda yapılmaktadır. Bu nedenle araştırma bir amele götüren görüş üzerinde olup, görüş doğrudan doğruya üzerinde durulan işin yerine getirilmesi için belirtilir.

Örneğin Ebu Bekir ^{Radiyallahu Anhu'} nun kendisinden sonra kimin halife olacağı hususunu Müslümanlarla istişare etmesi halife seçimi konusunda yapılan bir istişare idi. Yani falan kişi mi yoksa falan kişi mi halife olsun konusunda yapılan bir istişare idi. Araştırma konusu kesinlikle hilafet değildi. Bu, bir işi yerine getirmeye sevkeden bir görüş hakkında yapılan bir araştırmadır.

Yine örneğin; Efendimiz Ali ^{Radiyallahu Anha} ile Muaviye arasındaki anlaşmazlık Kur'an'ın hakemliğine müracaat etmekle sona erdiğinde, efendimiz Ali ^{Radiyallahu Anha} taraftarları arasındaki hakem seçimi de böyledir. Ali ^{Radiyallahu Anha} Abdullah b. Abbas'ı seçerken, beraberindekilerin büyük bir kısmı Ebu Musa El Eş'ari'yi seçmişlerdir.

Bu araştırma, hakemliğin kabul edilip edilmemesi konusunda yapılan bir araştırma değil kimin hakem olarak seçilmesi gerektiği konusunda yapılan bir araştırmadır. Yani bir işin yerine getirilmesindeki görüşü araştırmaktır.

Örneğin; günümüzde Müslümanların çoğu, her türlü alet ve edevatı üretebilecek çapta ağır sanayinin kurulması, risalet sahibi bir devleti tamamlayıcı ve iyice yerleştirici etkenlerden birisi olarak değerlendirirlerken, başlarındaki yöneticiler barajlar yapmak ve çiftçilerin seviyelerini yükseltmek için tarımı teşvik politikaları ile uğraşmaktadırlar. Bu araştırma, ağır sanayi mi kurulsun yoksa barajlar mı inşa edilsin konusunda yapılan bir araştırmadır. Yoksa devletin belli bir risaletinin olması gerekir mi gerekmez mi konusunda yapılan bir araştırma değildir. Bir işi yerine getirmeye sevk eden bir görüş üzerinde yapılan bir araştırmadır.

Bir işi yerine getirmeye götüren görüş hakkında yukarıda anlatılan örnekler, araştırmanın bir **konu** hakkında değil de **iş** hakkında yapıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu işler her ne kadar bazı konuların incelenmesini gerektirse de, araştırma kesinlikle konular üzerinde yoğunlaşmamaktadır. Araştırma **iş** üzerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla araştırma **görüş** hakkında değil **iş** hakkındadır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan ve örneklerden de anlaşılacağı üzere, “**bir fikre götüren görüş**” ile “**bir işi yapmaya götüren görüş**” arasında fark vardır. Her ne kadar bu farkı anlayabilmek için dikkatlice düşünmeye ve incelemeye ihtiyaç varsa da farkın varlığı kesindir.

Bütün bu açıklamalar, bir işi yapmaya götüren görüş ile bir fikre götüren görüş arasındaki farkın kavranmasında içine düşülebilecek karışıklıkları bertaraf etmek açısından yapılan açıklamalardır. Bedir olayı ile Uhud olayı arasındaki farkla ilgili olarak içine düşülebilecek karışıklık açısından konunun ele alınmasına gelince:

Şöyle sorulabilir: “Bedir olayı da Uhud olayı da savaşa gitme konusunda olduğu halde ve her iki olay arasında da fark bulunmamasına rağmen, niçin Bedir olayı bir **fikre** götüren bir görüş, Uhud olayı ise bir **iş** yerine getirmeye götüren bir görüş sayılıyor? Hâlbuki Bedir olayı ile Uhud olayı arasında hiç fark yoktur.”

Böylesi bir soruya şu cevap verilir:

Gerçekten de iki olay arasında apaçık bir fark vardır. Çünkü Bedir olayının vakıası ile Uhud olayının vakıası başka başka şeylerdir. Uhud olayında şehir dışına mı çıkalım şehir içinde mi kalalım? sorusuna cevap aranmaktaydı. Orada heyecanlı, duygusal olarak hareket eden gençlerle, akıllı ve tecrübeli olarak düşünen kimseler vardı ve araştırma, savaş yeri hakkında değildi. Oysa dağ üzerinde stratejik bir yerde ordunun düzenlenmesi gündeme geldiğinde düzenlemeyi doğrudan doğruya Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in yaptığı, okçuları dağın arka tarafına yerleştirdiğini ve kesinlikle kendisinden habersiz olarak yerlerinden ayrılmamaları gerektiğini onlara emrettiğini ve de cemaatin görüşüne müracaat etmediğini görmekteyiz. Bedir olayında ise konu, stratejik bir yerde ordunun yerleştirilmesi olduğundan dolayı Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem doğru olan görüşe müracaat etmiştir. Bir yönden olayın açıklaması budur. Bu tespite yalnızca Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in fiili değil, Habbab b. Münzir'e sözlü olarak söylediği; "**Bilakis o harp, hile ve görüşle ilgilidir.**" hadiside konuya açıklık getiren sözlü bir delildir.

Geriye tek mesele kaldı: **Sözü tercih edilecek ve doğru olanı açıklayacak olan kimdir?**

Biz biliyoruz ki Şer'î hükümlerde delili kuvvetli olan tercih edilir. Bir işi yapmaya götüren görüşlerde ise çoğunluğun görüşü, teknik işler ve tarifler gibi bir düşünceye götüren görüşlerde ise doğru olan taraf tercih edilir.

Şimdi sözü tercih edilen ve doğru olanı belirleyecek olanın kim olduğunu bilmemiz gerekiyor. Bu işte doğru olanı seçecek olan, yetki sahibi olan kimsedir. O, kavminin emiridir yani başkanıdır. Çünkü bir iş hususunda cemaatle istişare yapan odur. Eğer bir topluluk birbirleri ile istişare yapıyorlarsa, bu istişareyi ancak, onları doğru bir esasa göre yürüyecekleri görüşe ulaşmak için yapıyorlardır. Bir iş hususunda bir cemaatin yürüyüşü, cemaatin bir emirinin bulunmasını gerektirir. Böylece hakkında istişare yaptıkları hususta yetki sahibi olan kavmin/cemaatin emiridir. Dolayısıyla doğru olan görüşü tercih edecek olan da kavmin başkanıdır. Buna delil olarak ayette şöyle denilmektedir:

وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ "İş hususunda onlara danış. Karar verdiğin zaman Allah'a tevekkül et."¹

¹ Âl-i İmran:159

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Müslümanların başkanı iken şûra yapmıştır. İstişare yaptıktan sonra bir sonuca vardığında karar verdiği işi yani doğru gördüğünü uygulama yetkisini Allah ^{Subhanehû ve Teala} ona vermiştir. Bu durumda doğru olanı tercih edecek olan kişi Resul olmaktadır. Bu durum bir kavmin başkanı olan herkes için geçerlidir. Çünkü bu yalnızca Resule has değildir. Bilakis bütün Müslümanları kapsamına almaktadır. Çünkü ayeti tahsis eden bir delil bulunmadıkça Resule yapılan hitap aynı zamanda ümmetine de hitaptır. Burada ise ayetin Resul hakkında indiğini tahsis edecek herhangi bir delil bulunmadığı için hitap genel bir hitaptır.

Ancak doğru olanı tercih edecek bir başkanı olmayan bir cemaat, tercih hakkının kime verileceğini tespit etmek isterse, bu durumda cemaatin içlerinden yalnızca bir kişiye doğruyu seçme yetkisini vermesi gerekir. Hiçbir şekilde birden çok kişiyi seçmeleri caiz değildir. Bu nedenle doğru olan yalnızca bir kişi tarafından tercih edilmelidir. Evet, çoğunluk doğru olanı söyleyebilir. Veya iki kişi bir kişiye oranla doğru olanı daha iyi tespit edebilir. Fakat mesele doğrunun nerede olduğunu araştırmak değildir. Mesele doğruyu kimin belirleyeceği meselesidir. Doğruyu bir kişi mi, yoksa iki kişi mi belirleyecek? Oysa doğru, çoğunluk tarafından belirlenemez. Çünkü çoğunluk doğru olanın dışındadır. "Çoğunluk" ve "doğru olan" birbirine karşı olan bir iştir. Bazen doğru olup olmadığına bakılmaksızın çoğunluğun görüşü ile hareket edilirken bazen de çoğunluğun görüşüne bakmadan doğru olana göre hareket edilir.

Doğru olanın yalnızca **bir kişi** tarafından belirlenmesinin kesinlikle gerekli olduğu ve birden çok kişi tarafından belirlenmesinin caiz olmamasının birkaç sebebi vardır:

1. Bu işin vakıası doğruyu tercih edenin **bir kişi** olmasını gerektirmektedir. Çünkü tercih iki veya üç kişiye bırakılırsa ihtilaf etmemeleri mümkün değildir. Aralarındaki ihtilaf, onları hakem tayin etmeye zorlar. Eğer iki kişinin hakemliğine müracaat ederlerse yine ihtilaf edebilirler. Bu defa da iki kişiden birinin hakemliğine başvurmaları gerekir. Eğer üç kişinin hakemliğine başvurulursa ihtilaf etmeleri kaçınılmazdır. Bu durumda ise hakemlikte ya iki kişiye ya da bir kişiye başvurulacaktır. Eğer iki kişinin görüşüne başvurulursa çoğunluğun görüşüne başvurmuş sayılırlar. Hâlbuki istenen doğru olana başvurmadır. Bu da tek kişiye başvurmayı gerektirir. Bu nedenle ta başlangıçta bir kişinin hakemliğine müracaat etmeleri gerekir. Yani

doğruyu belirleyecek olanın yalnızca bir kişi olması gerekir. İki veya üç kişi arasında ihtilaf olabileceği gibi üçten fazla kişi arasında da olabilir. Dolayısıyla bir kişiden fazlasının hakemliği doğru değildir. Çünkü bir kişiden fazlasının hakem olması çoğunluğun hakem olması demektir ki bu doğru değildir. İstenen, çoğunluğun değil doğrunun hakemliğidir.

2. Doğru olanın belirlenmesinde aslolan bunun ancak **yetki sahibi kimse** tarafından yapılmasıdır. Yetki ise ancak bir kişide bulunur. Çünkü emir yani devlet başkanı ancak bir kişiden oluşur. İstişare sonucunda varılan işin uygulanması da ancak bir kişi tarafından yapılmalıdır. Çünkü iki kişi uygulama üsluplarında ihtilaf ederler. Aralarındaki ihtilaf ise uygulamayı engelleyebilir. Dolayısıyla yetki sahibi ancak bir kişi olabilir. Bu nedenle doğru olanı tercih edecek kişinin elbette ki **bir kişi** olması gerekir.

3. Müslümanlar katında işlerin en büyüğü Hilafet merkezidir. Şer'î hükümleri benimseme, bir hükmü bir başka hükme tercih etme yetkisini İslâm Şeriatı yalnızca Halife'ye vermiştir. Delilin kuvvetli olup olmadığına karar verme hakkını ve doğru olanı tercih etme yetkisini yalnızca halifeye vermiştir. Harp ilan etme, sulh yapma, kâfir devletlerle olan ilişkileri sınırlandırma ve bunların dışında Halifenin yetki alanına giren işlerin tamamında söz hakkı yalnızca Halifeye aittir. Doğru olarak gördüğü sürece görüşüne göre işleri gözetme hakkı yalnızca ona aittir. Sahabenin İcması da böyledir. Halifenin görüşü yalnızca bir kişinin görüşü demektir. Bu çok önemli görevin dışındaki bütün işlerde ise doğru olanın tercihinde yalnızca bir kişinin karar sahibi olması, öncelikle doğru bir harekettir.

“Şûra” ve “istişare” yani “görüşleri alma” meselesinin aslı budur. Bu konu hakkındaki Şer'î hüküm de budur. Bu hüküm her yönüyle demokratik yönetim tarzına tamamen terstir. **Görüş alma** hususunda hak olan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın hükmü işte budur. Bunun dışında demokrasiden olanlar batıldır ve alınması da caiz değildir.

9 İLİM VE KÜLTÜR

Lügatte; “adam bir ilim edindi”, “ilmin gerçeğini elde etti” “Bir şey hakkında ilim edindi”. “Onu öğrendi, bir şeyin ilmini gösterdi” denilir.

Yine Lügatte (ثقافة) “kültür” kelimesi; bir şeyi süratlice kavradı şeklinde kullanılır. Kelamı/sözü kavramak demek süratle onu anlamak demektir.

İşte, kelimelerin kullanımında bu sözlük anlamları esastır. Ancak lügat anlamları ile ilgisi olan başka anlamlara ıstılah/terim olarak kullanılması da caizdir. “Fail” kelimesinin nahivde kullanılması gibi. Meşhur ve egemen olan; kelimelerin sözlük anlamlarıdır. Bunun için eskiler türü ne olursa olsun “**ilim**” kelimesini her bilgi için kullanmışlardır. İlimlerle bilgiler arasında ayırım yapmamışlardır. Sonradan insanlar akli bilgileri ve tabiatla ilgili bilgileri bütün insanlar için genel kabul eder olmuşlardır. Bir kısım insanlar ise nakli bilgileri onu nakleden her ümmete has saymışlardır.

Sonra da “**ilim**” ve “**kültür**” kelimelerinin manaları ayrı ayrı belirli bilgilerle sınırlandırılmaya başlandı. Böylece **ilim** ve **kültür** kelimelerinin sözlük anlamlarının dışında ıstılahi anlamları oluştu. Bu ıstılahi anlamlarına göre her iki kelimenin anlamı şu şekilde olmaktadır:

İlim; tabiat, kimya ve tecrübeye dayanan diğer ilimler gibi dikkatlice bakmak, deneye tabi tutmak ve ondan sonra bir neticeye varmak yoluyla alınan bilgilerdir.

Kültür ise; tarih, lügat fıkıh, felsefe ve tecrübeye dayanmayan diğer bilgiler gibi istinbat, öğrenme ve haber alma yoluyla alınarak elde edilen bilgilerdir.

Bu arada her ne kadar “**kültür**” kavramının kapsamı içerisine girse de tecrübeye dayanmayan fakat “**ilim**” kavramının içeriğine giren matematik, mühendislik ve zanaat gibi bilgiler vardır. Bunlar her ne kadar kültürden sayılsa da her hangi bir ümmete ait olmaması nedeniyle ilim kavramı kapsamında değerlendirilir. Ticaret ve denizcilik gibi zanaata benzeyen fakat kültürle alakalı mesleklerin durumu da böyledir. Bunlar da ilimden sayılır ve her topluluk için geneldir.

Ancak resim, heykeltıraşlık ve müzik gibi sanatlar ise kültür kavramı içerisine girerler. Bunlar belirli bir hayat görüşüne tabidirler ve bu nedenle de “**özel kültür**” sayılırlar.

İlim ile kültür arasındaki fark şudur: **İlim**, evrensel olup özel olarak herhangi bir ümmete ve topluma ait değildir. **Kültür** ise; tarih, bazen hayat felsefesi ve edebiyat gibi bir ümmetin özelliklerinden ve onu diğer ümmetlerden ayıran ayrımlardan sayılan ve ümmetin ürettiklerinden olup bizzat o ümmetin kendisine ait şeylerden meydana gelir. Bazen de ticaret ve denizcilik gibi herhangi bir ümmete ait özel bir kültür olmayıp evrensel olur. Bu nedenle “**ilim**” kavramı içerisine giren şeyler evrensel olarak her ümmetten alınır. Çünkü ilim herhangi bir ümmete özel olmayıp evrenseldir. **Kültüre** gelince; ümmet kendi kültürü ile kültürlenmekle işe başlar, onu iyice anlar, kavrar, öğrenir, zihninde iyice yerleştirdikten sonra diğer kültürleri öğrenebilir.

Müslümanlar, kişinin bizzat elde ettiği ilimlerle başkasından aldığı ilimler arasında ayırım yapıyorlardı. Bu konuda İbni Haldun, Mukaddime'sinde şunları söylemektedir:

"İlimler iki sınıftır:

1. İnsanın düşünme yoluyla kendiliğinden elde ettiği doğal ilimler,
2. Başkasından nakil yoluyla elde ettiği naklî ilimler.

Aklın hakemliğine dayanan ve insanın yapısı itibarı ile fikren elde edebileceği felsefe ve hikmet gibi ilimler birinci grup ilimlerden sayılır. Beşeri gücü ile insan bu türden bilgilerle alakalı konuları, meseleleri, onlarla ilgili delilleri ve öğrenim yollarını bulur ve düşünce sahibi bir insan olması hasebiyle ulaştığı bilgilerin doğruluğuna kanaat getirinceye kadar da araştırmasını sürdürür. İkinci grup ilimler ise nakli ilimler olup bunların tamamı Şeriat tarafından bildirilen haberlere dayanmaktadır. Meselelerin detaylarını asıllarına ilhak etme dışında bu türden ilimlerde akla yer verilmez." "Akli ilimler veya tabiat ilimleri ümmetler arasında ortak ilimlerdir. Çünkü insan ona akli ile ulaşır. Nakli ilimlere gelince yalnızca İslâm milletine ve ehline aittir"

Görüldüğü üzere İbni Haldun nakli ilimleri yalnızca İslâm milletine has kılmaktadır. Oysa bu bir örnektir. Hâlbuki İslâm ümmetinin dışındaki milletlerin de kanunları veya lügatleri gibi kendilerine has nakli ilimleri vardır. İbni Haldun'un sözü ilim ile kültür arasında bir farkın var olduğuna delalet etmemektedir. Ancak akli

ilimler ile nakli ilimler arasındaki farka işaret etmektedir. Yine İbni Haldun'un sözü, Müslümanların ilim ve kültür arasında ayırım yaptıklarına da delalet etmemektedir. İbni Haldun'un sözü ancak, Müslümanların bilgiler arasında ayırım yaptıklarının ve bilgileri iki kısma ayırdıklarına delildir. Ayrıca yaptıkları ayırım sadece ilmin elde edilişi açısından yapılan bir ayırımdır. İlmin elde edilme yoluyla elde edilme açısından yapılan bir ayırım değildir. Müslümanlar bilgileri, akli metodla alınmasına binaen akli ilimler, nakli yoldan alınmasına binaen de nakli bilgiler olarak sınıflandırmışlardır. Fakat bugünkü Müslümanlar bilgiler arasında elde etme metodu açısından ayırım yapmaktadırlar ve “**ilim**” kelimesini tecrübe yoluyla elde edilen bilgiler için kullanmakta, tecrübeye dayanmayan bir yoldan elde edilen bilgiler için de “**kültür**” kelimesini kullanmaktadırlar.

İslâmî Kültür

İslâmî kültür, araştırılmasında İslâm akidesinin sebep olduğu bilgilerdir. Bu bilgiler ister tevhid ilmi gibi İslâm akidesini inceleyen, araştıran ve içeren bilgiler olsun isterse fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslâm akidesine dayalı bilgiler olsun isterse İslâm akidesinden fıskıran anlayışın gerektirdiği usul ilmi, hadis ıstılahları, Arapça lisanına ait bilgiler gibi İslâm icihadının gerektirdiği bilgiler ve hükümler olsun bunların tamamı “**İslâm kültürünü**” meydana getirirler. Bunların hepsi İslâm kültürüdür. Çünkü bunların araştırılmasında temel sebep İslâm akidesidir.

İslâm kültürünün tamamı Kitap ve Sünnete dayanır. Bu ikisinden kaynaklanmalarından, bu ikisinin anlaşılması ve gerekli kılmasından dolayı İslâm kültürünün bütün dalları elde edilmiştir. Kitap ve Sünnet de İslâm kültüründen sayılır. Çünkü İslâm akidesi Kitap ve Sünnette var olanları almayı ve içinde olana bağlanmayı gerekli kılmaktadır. Nitekim Kur'an; Resule, insanlara açıklaması için indirilmiştir. Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ "Sana da insanlara indirilene açıklayasın diye bu zikri indirdik."¹

Müslümanlar Resulün getirdiklerini almakla emrolunmuşlardır:

¹ Nahl: 44

"Resul size neyi getirdiyse onu alın sizi neden alıyorduysa ondan da sakının."¹

Resulün getirdikleri ise ancak anladıktan ve öğrendikten sonra alınabilir. Bu nedenle Kitap ve Sünnetin gerektirdiklerinden çeşitli İslâmî bilgiler var olmuştur. Böylece İslâm kültürünü, Kitap, Sünnet, lügat, sarf, nahiv, belağat, tefsir, hadis, hadis istilahları, usul, tevhid ve bunların dışındaki İslâmî bilgiler meydana getirmektedir.

Öğrenimde İslâm'ın Metodu

Öğrenim konusunda İslâm kültürüne ait bir metot vardır. Bu metot üç madde de özetlenir:

1- Doğru bir kavrayışla hakikatleri kavranacak derecede eşyalar derinlemesine incelenir, araştırılır. Çünkü İslâm kültürü, öğreniminde sabretmeye, tahammüle ihtiyaç duyulan, kökleri derinde olan fikri kültürdür.

Zira İslâm kültürü ile kültürleşmek fikri bir çalışmadır. Bu nedenle onu kavrayabilmek, önemli ölçüde akli çaba harcamayı gerektirir. Çünkü kültür işi, İslâm kültürünün cümlelerini anlamaya, vakıasını idrak etmeye ve İslâm kültürü ile vakıayı anlamada yardımcı olacak bilgiler arasında bağlantı kurmaya muhtaçtır. Bu nedenle kültürü **fikri olarak almak/öğrenmek zorunludur.**

Örneğin Müslüman'ın akidesini teslimiyetçi bir yolla değil, akılla öğrenmesi farzdır. Akidenin esası ile ilgili her şeyin öğrenilmesi esnasında fikri ameliye/zihinsel işlem ile öğrenilmesi gerekir.

Şer'î hükümler Kur'an ve Sünnette kendisiyle hitap edilen hususlar olduğu için, vakıadaki sorunun ve sorunla alakalı nassın anlaşılacak nassın vakıadaki soruna uygulanabilmesi için Şer'î hükmün Kitap ve Sünnetten zihinsel işlem ile istinbat edilmesi gerekir. Bu da elbette ki **fikri işlemi** gerektirir. Hatta delilini bilmeden Şer'î hükmü alan cahil bir kimse bile sorunu ve onu çözecek hükmü anlaması gerekir ki böylece karşılaştığı soruna uygun hükmün dışında başka sorunla ilgili bir hükmü almasın. Bunu gerçekleştirebilmesi için ise elbette ki fikri işleme ihtiyaç vardır. İster müctehid olsun isterse ammi olsun bir kimsenin İslâm kültürü ile kültürleşebilmesi için bunu fikri olarak alması gerekir, fikrî işlemin ve fikrî çaba harcamanın dışında alınamaz.

¹ Haşr:7

2- Bir şeyi öğrenen kimse öğrendiği şeye kendisi ile amel edecek derecede inanması gerekir. Yani akidesi ile ilgili olduğu sürece hiçbir şüpheye yer bırakmaması ve öğrendiği şeyle ilgili hakikatleri kesinlikle tasdik etmesi gerekir.

Hükümler ve adab gibi akidenin dışındaki konuların vakıya uygunluğunda ise zannı galibine göre hareket eder. Ancak bunların, hakkında en ufak tereddütte düşmediği, şüphenin bulaşmadığı ve kesin bir şekilde itikat ettiği bir asıla dayanması gerekir.

Hangi halde olursa olsun öğrenen bir kimsenin öğrendiği şeyi almasında inanmak şarttır. Bu inancı, ya öğrendiği şeyin aslına olan inancından gelir ya da bizzat araştırdığı şeye olan inancından gelir. Kültürün bu halin dışında alınması kesinlikle caiz değildir. Özellikle seçkin bir durumda olmak için İslâm kültürü alınırsa, burda almanın esası itikat/inanmak olmalıdır. Çünkü İslâm kültürü derin bir kültürdür. Aynı zamanda kendisi ile kültürlenmiş kimseyi harekete geçirecek, bozukluğu yakıp yok eden, alev alev yanan bir ateş kadar enerjiye ve doğru yolu aydınlatan bir nura sahiptir.

Bu fikirleri kesin bir şekilde tasdik, doğal olarak insanın içerisinde vakıya ve bu düşüncelerle bağlantılı eşya hakkında var olan mefhumlar arasında kesin bir bağlantı kurmayı gerektirir. Dolayısıyla bu fikirler insanı cânı gönülden bir istekle ve heyecanla inandığı şeyi yapmaya sevk eder. Ve bu kültürü alan nefislerde bu etki çok çok fazla olur. Zira duygular fikrin taşıdığı vakıya doğru hareketlendirilmiş olur. Çünkü kişinin öğrendiği fikirlere inanması; duygularını mefhumları ile bağlaması bu bağlamanın da kişiyi harekete geçirmesi demektir.

3- Kişi, öğrendiği kültürü hissedilen vakıadaki sorunları pratik olarak çözmeye yönelik bir şekilde öğrenmelidir. Varsayımlara dayalı bir şekilde okuyup öğrenmemelidir. Ki eşyayı değiştirebilmesi ve tedavi edebilmesi için gerçeğine uygun olduğu gibi nitelendirsin. Böylece o, kâinatta, insanda ve hayatta var olan hissedebildiği şeyleri almış olur. İnsanı, hayatı ve kâinatı tedavi etmek, hakkında hüküm vermek ve böylece de alıp almama hususunda alacağı tavrını tayin etmek veya almak ile terk etmek arasında bir seçim yapmak için öğrenir. Bu nedenle İslâm, insanın varsayımlara bağlanmasını doğru bulmaz. Örneğin Merih'te hayat olsaydı Ramazan ayında nasıl oruç tutulacaktı. Orada ay yoktur ki Ramazan ayı da var olsun! gibi bir mesele üzerinde araştırma yapılamaz. Oysa hitap ancak yeryüzünde yaşayan insana yapılmaktadır. Ancak yeryüzünde yaşayan

insan Ramazan ayına şahit olur. Dolayısıyla elbette ki oruç tutması gerekir. Fakat bazen ay görülmediği, hava bulutlu olduğu zaman ise; "صُومُوا لِرُؤْيَيْهِ وَأَقْطِرُوا لِرُؤْيَيْهِ فَإِنْ عُبِيَ عَلَيْكُمْ فَأَكْمَلُوا عِدَّةَ شَعْبَانَ ثَلَاثِينَ" (Ramazan Hilalini) **gördüğünüzde oruç tutun, (Şaban Hilalini) gördüğünüzde de orucu bozun Eğer hava bulutlu olur da (hilali) göremezseniz Şaban ayını otuza tamamlayınız"**¹ şeklindeki Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in hadisi ile belirtilen hüküm uygulanır. Bu nedenle alınan kültürün hayali veya varsayımlara dayalı değil pratiği olan kültür olması şarttır. Hayatta pratiği ile karşılaştığı zaman, -onun güzelliğini bilmek ve zihinsel zevk almak için değil- **onunla amel etmek için öğrenilmelidir.**

Öğrenimde İslâm'ın metodu işte budur. Bu metot;

- Araştırmada derinleşmek,
- Araştırma ve inceleme sonucunda elde edilen şeye inanmak,
- Hayatta onu pratik olarak uygulamak için almaktır.

Öğrenim metodu bu şekilde tam ve eksiksiz olarak tamamlandığı zaman Müslüman, derin düşünce ve çok kuvvetli bir ihsas/algılama ile hayat sorunlarını çözecek güç sahibi bir kişi olarak İslâm kültürü ile kültürleşmiş olur. İslâm kültürü Müslüman'ı olgunlaşma yolunda gönüllü, serbestçe ve doğal olarak yürür hale getirir ve bu yolda yürümeye devam ettiği sürece de hiçbir güç onu bu yoldan çıkaramaz. Çünkü bu metotla elde ettiği İslâmî düşünceler hem kültürü olan kimseyi hem de başkalarını etkileyen doğru bir gerçeklik ve en faydalı bir ilaçtır.

Üstelik bu metot, kültürleştirdiği kimseyi çok canlı kılar. Hayatta karşılaştığı sorunları en ince detaylarına inerek kolay olanını ve zor olanını çözmede Müslüman'a adeta olağanüstü bir güç verir. Böylece onda aklın kanaat getirdiği ve kalbin mutmain olduğu bir **akliyat** meydana gelir. Aynı zamanda onda kâmil bir iman ile dopdolu İslâmî bir **nefsiyet** oluşur. Bu akliyet ve nefsiyet kişiyi İslâm'ın istediği en üstün, yüce sıfatlarla sıfatlandırır. Bu akliyet ve nefsiyet ile yürümekte olduğu yolda karşılaşacakları bütün zorlukları yenebilir. Aydın derin fikirlerden meydana gelen bu İslâmî kültürde var olan bu güç, bu fikirlerin İslâm akidesi üzerine bina kılınmasından ve insanın Allahu Teâla ile olan bağlantısını idrak etmesinden kaynaklanmaktadır.

¹ Buhari, Savm, 1776

İslâmî kültür ya doğrudan doğruya Allahu Teâlâ'dandır ya da Allah ^{Subhanehû ve Teala} katından gelen Kitap ve Sünnetten istinbat edilmiş fikirlerdir. Onda, fikir olmasından dolayı **fikri yön** bulunduğu gibi, benimsenmesi esnasında Allah ^{Subhanehû ve Teala} tarafından gelmiş fikirler olarak kabul edilmesi ile Allah ^{Subhanehû ve Teala} ile bağlantısının idrak edilmesi açısından da aynı zamanda **ruhi yön** vardır. Bu nedenle onunla kültürlenene herkesi çok canlı, heyecanlı ve dev gibi pırıl pırıl parlayan aydın derin düşünce sahibi bir kişi yapar. Allah ^{Subhanehû ve Teala}'nın rızasını kazanmak uğruna nefisini Allah için feda eder.

Onunla kültürlenene kimse ne istediğini, hayatta karşılaştığı sorunları nasıl çözeceğini bilir. Çünkü o hayat mücadelesinde kendisine yönelebilecek hakikatleri önceden öğrenmiştir. Bu nedenle ne olursa olsun ne tür sorunla karşılaşır karşılaşırsa hayata dalar. O, aydın düşünce, takvaya sahip ve bütün sorunları çözecek bilgilere sahip olması nedeniyle hayır dağıtıcısıdır. Bu her yönüyle hayrı bünyesinde barındırmaktır.

İlimleri ve Kültürü Elde Etmek

İslâm kültürünü elde etmeye teşvik etmek demek Müslüman'ın sadece onunla yetineceği anlamına gelmez. Fakat kültürleşmesinde, öğreniminde İslâm'ı esas kılarak diğer kültürlerden ilimlerden almasının da mübah olduğu anlamına gelir. Müslüman'ın dilediği kültürlerle kültürleşebilme hakkı olduğu gibi ilgi duyduğu ilimleri öğrenme hakkı da vardır. Ancak hangi kültür olursa olsun **İslâm şahsiyeti**, etrafında dönüp dolaştığı esas merkez olmalıdır.

Müslümanlar çocuklarını öncelikle İslâm kültürü ile kültürleştirmede çok hırslıydılar. Çocuklarının İslâm kültürü ile kültürleştiklerinden emin olduktan sonra onlara çeşitli kültürleri öğrenme kapılarını açıyorlardı. Eğitim ve öğretim konusunda uygulanan bu metot, İslâm şahsiyetine sahip olan kişinin ancak İslâmî şahsiyet olarak kalmasını ve insan oğlunun diğer şahsiyetlerinden apayrı özel bir sığata sahip olmasını sağlar.

İslâm dışı kültürlerin alınmasında ancak nefislerde İslâm kültürünün iyice yerleştikten emin olunduktan sonra alınabileceğini belirten şart, ilim kapsamına giren konular için geçerli bir şart değildir. İlim evrensel olduğu için İslâm şahsiyeti ile alakası yoktur. Müslümanların güçlerini harcayabildikleri ölçüde ilim kapsamına giren

bilgileri elde etmede süreklilik göstermeleri zaruridir. Çünkü ilim hayatın vesilelerindedir.

Ancak ilimlerin verilmesinde, ilimlerin sonuçlarının İslâm akidesini takviye etmeye yönelik olarak İslâm'ın bakış açısı ile ittifak halinde olmasına veya akideyi sarsmamasına, olumsuz yönde etkilememesine dikkat etmek gerekir. İlmî nazariyeler/teoriler veya ilmi kanunlar hem delaleti hem de sübutu kat'i olan Kur'an'ın nassı ile çatıştığı zaman, o ilim alınmaz, öğretim konusu yapılmaz. Çünkü o ilim zannidir. Kur'an ise kat'idir/kesindir.

Örneğin; insanın aslı konusundaki Darwin'in nazariyesi, Adem'in yaratılması hususundaki Kur'an'ın nassı ile çelişmektedir. Kur'an'ın nassı ile çeliştiği için bu nazariye kesinlikle alınmaz, reddedilir.

Dolayısıyla ilimlerin alınmasında her ne kadar İslâm esas olmasa da alınan ilimlerin İslâm akidesi ile çelişmemesine dikkat etmek gerekir.

Özetle; ilimler ve kültür artırılmak istenildiği zaman İslâm akidesine çok çok özen göstermek gerekir. Hangi kültür olursa olsun elde edilirken İslâm şahsiyetinin esas bir merkez kılınmasına ve ilimlerin İslâm şahsiyeti ile çelişmemesine dikkat etmek lazımdır. Bu hırs Müslüman'da İslâm şahsiyetinin varlığını devam ettirir. Bu husus İslâm kültürünün dışındaki diğer kültürleri etkiler ve İslâm kültürünün dünyadaki diğer kültürlerden ayrı seçkin bir kültür olarak kalmasını sağlar. Bu hırs Müslümanlardan gittiği zaman Müslümanlar gevşerler ve diğer kültürleri İslâm esasının dışında almaya başlarlar. İlimleri almada İslâm akidesine önem vermezler. Bu ise İslâm şahsiyetine karşı gerçek bir tehlikenin varlığına yol açar. Hatta bu durum uzun sürer ve nesiller boyu devam ederse İslâm ümmetine büyük tehlike oluşturur.

Kültür Hareketi

Müslümanlar, halklarına İslâm Davetini taşımak için ülkeleri fethediyorlardı. İslâm Davetini taşımak ise doğal olarak kültürleşme hareketinin varlığını gerektirmektedir. Çünkü İslâm bir risalettir. Bu nedenle de elbette ki onun okutulması, öğretilmesi araştırılması gerekir. Zira anlaşılması, incelenip araştırılması hayatta yükselmeyi sağlayabilmesi ve hayata etki edebilmesi için de İslâm kültürünün inanarak alınması, onun tabiatının gereğidir.

Bu nedenle fatihlerin birçoğu âlimlerden, okuyan kimselerden ve yazarlardan meydana gelmekteydi ve fethedilen ülkelerde eğitim ve öğretim maksadıyla yazarlar, kurrular ve âlim kimseler fatihlerle beraber hareket ederlerdi. Zira fethedilen her ülkede erkeklerin, kadınların ve çocukların eğitimi için mescidler yapılmaktaydı. İnsanlara Kur'an-ı, Hadisi ve hükümleri öğretme ve İslâm'ın yayılması görevini âlimler üstleniyorlardı.

Bu nedenle kültürleştirme hareketi İslâm'ın yayılmasını ve öğretilmesini hedefliyordu. Bu yapısı ile o, bir İslâmî kültür hareketi idi. Ancak İslâmî kültür hareketi, bunların yanında tarih, lügat ve edebi yönleri de kapsıyordu.

İslâm Dışı Kültürler Karşısında Müslümanların Tavrı

Müslümanlar İran'ı, Irak'ı, Şam'ı, Mısır'ı, Kuzey Afrika'yı ve İspanya'yı fethettiler. Bu ülkelerin hepsi farklı dillere, ırklara, medeniyetlere, kanunlara ve adetlere sahiptiler. Üstelik kültürleri de farklı idi. Müslümanlar bu ülkeleri fethettikleri zaman İslâm Davetini oralara taşıdılar ve oralarda İslâm nizamını uyguladılar.

Ayrıca oralarda yaşayan insanlar iman edinceye kadar Müslüman olmaları için onları zorlamıyorlardı. Ancak İslâm ideolojisinin gücü ve doğruluğu, akidesinin kolay anlaşılması ve fitrata uygunluğu onları etkiledi ve onlar grup grup Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın dinine girdiler. Bunlara ilave olarak İslâm'ın anlaşılması herkes için kolaydı.

Harp halinde âlimler orduyla beraber hareket ediyorlar ve insanlara İslâm dinini öğretmek için çeşitli ülkelere göçüyorlardı. Bu nedenle bu ülkelerde güçlü bir İslâmî kültür hareketi meydana geldi. Bunun, insanlara dinin hakikatini ve kültürünü anlatmada çok büyük etkisi oldu. Böylece İslâm, fethedilen ülkelerdeki kültürleri ve düşünceleri etkiledi. Bütün akliyetler İslâm akliyetinin potasında eridi.

Ancak İslâm, dünyanın fikri liderlik merkezini ele almakla, insanlığı karanlıktan kurtarmak için çalışıyor ve davetini korumak ve insanlara taşıma için kuvvet hazırlasa da asla kendini kabul ettirmek için insanları zorlamıyordu. Bunlara ilave olarak ise, İslâm'ın hakikatini idrak etmeleri için akılları ve zihinleri İslâm kültürü ile donatmaya

çalışıyordu. Bu nedenle İslâm, insanların İslâm kültürüne uymalarında çok düzgün bir üslûb kullandı.

Müslümanlar Arap yarımadasından çıktıkları zaman fetih yolu ile İslâm'ı yayacaklarını anlıyorlardı. Ülkelere girdiler ve oralara İslâm'ı götürdüler. Kur'an'ı, Sünneti Nebeviyeyi ve Arapça lisanını götürdüler. İnsanlara Kur'an'ı, Hadisi ve din hükümlerini öğrettikleri gibi aynı zamanda onlara Arapça lisanını da öğretiyorlar ve İslâm kültürünün iyice yerleşmesine çok fazla önem veriyorlardı.

Bu nedenle Müslümanların yönetimleri altında çok fazla zaman geçmeden fethedilen ülkelerdeki eski kültürler iyice azalarak yok oldu. İslâm kültürü ülkelerin tek kültürü halini aldı. İslâm'ın dili olan Arapça lisanı o ülkelerdeki tek lisan oldu. Zira İslâm Devleti'nin kullandığı resmi dil yalnızca Arapça idi. Bu nedenle halklarının, dillerinin ve kültürlerinin farklılığına rağmen bütün İslâm beldelerindeki kültür tek kültür olan **İslâm kültüründen** meydana geldi. İran kültürü Şam kültüründen, Afrika kültürü Irak kültüründen ve Yemen kültürü de Mısır kültüründen farklı iken bütün akliyetler tek akliyette İslâm akliyetinde odaklaştı. Bu nedenle fethedilen toprakların tamamı daha önce farklı ülkelerden oluşmakta iken, Arap beldeleriyle beraber tek bir ülke olarak **İslâm ülkesini** meydana getirdi. Bu topraklarda yaşayan insanların tamamı da daha önce farklı halklardan ve ırklardan müteşekkil iken tek bir ümmet olarak **İslâm ümmetini** oluşturdu.

Müsteşriklerin/oryantalistlerin kasten yaptıkları ve bazı Müslüman âlimlerin de içine düştükleri fahiş bir hata vardır. Müsteşrikler; İran, Rum, Yunan, Hind ve diğer kültürlerin İslâm kültürünü etkilediğini iddia etmektedirler ve kasten de bunları yaymaktadırlar. Birçok yabancı kültürün İslâm kültürüne girdiğini söyleyenlerin sözlerindeki saptırma ne kadar da açıktır. Oysa gerçekte İslâm kültürü fethedilen ülkelere girdiği zaman bu ülkelerdeki kültürleri tamamen etkiledi, hatta neredeyse eski kültürler tamamen yok oldu. Daha önce bu ülkelerin kültürleri olarak niteledikleri kültürlerin yerini İslâm kültürü alarak bu topraklardaki tek kültür haline geldi.

İslâm dışı kültürlerin İslâm kültürünü etkilediği şüphesine gelince: Bu şüphe, Müslüman olmayanların eşya hakkındaki mefhumları değiştirmek için yaptıkları kasıtlı hareketler ve bir takım araştırmacıların dar görüşlülüklerinden dolayı kasıtlı olarak yapılan bir kargaşa ile gelmiştir. Evet, İslâm kültürünün, gelişmesi, yeşerip

gürleşmesi için yabancı kültürlerden faydalandığı ve istifade ettiği doğrudur. Fakat bu, etkilenmek değil, sadece yararlanmaktır. Bu ise; bütün kültürler için gereklidir.

Bir kültürden etkilenme ile faydalanma arasında fark şudur:

Bir **kültürden etkilenmek**; o kültürü inceleyip araştırmak ve içerdiği düşünceleri kendilerinde daha önceden var olan kültüre soyut bir şekilde benzemesi veya bu fikirlerin hoşlarına gitmesi nedeniyle alarak kendi fikirlerine katmaları demektir. Bir kültürden etkilenmek, kişiyi etkilenilen kültürde var olan fikirlere inanmaya sevk eder. Eğer ilk fetihde Müslümanlar yabancı kültürden etkilenmiş olsaydılar Roma hukukunu nakledecekler ve İslâm'dan bir parça sayarak Roma hukukunu tercüme eder ve İslâm hukukuna ilave ederlerdi. Yunan felsefesini akidelerinden bir parça yapabilirlerdi. Hayatlarını İran ve Roma hukukuna göre yönlendirebilirler ve devlet işlerinde de onların maslahatına göre hareket edebilirlerdi. Eğer böyle yapmış olsaydılar, Arap yarımadasından ilk çıkışta İslâm, istikrarsız bir tarafa yönlendirilmiş, fikirleri karmakarışık bir hale getirilerek, “İslâm” özelliğini kaybetmiş olurdu. Eğer etkilenme olsaydı böyle bir sonuç ortaya çıkardı.

Faydalanmaya gelince; faydalanma ise kültürü derinlemesine incelemek, araştırmak, İslâm kültürü ile araştırılan kültür arasındaki farkı bilmek sonra da İslâmî fikirlere herhangi bir çelişkinin sızmasına yer vermeden, hayat hakkında, teşri ve akide hakkında diğer kültürlerden her hangi bir fikri de almadan bu kültürdeki manaları, teşbihleri, edebi kültür ürünlerini, mana ve teşbihlerdeki eda güzelliklerini almaktır. Özetle İslâm dışı kültürden etkilenmeden, hayata bakış açısı üzerinde bir etki meydana getirmeden bilgilenmek için incelemektir.

Müslümanlar İslâmî fetihlerin başlangıcından kültürel ve misyoner saldırıların yoğun bir şekilde yapıldığı miladi on sekizinci asrın ortalarına kadar yani çöküş dönemine kadar İslâm akidesini kültürlerine esas olarak alıyorlardı. İslâm dışı kültürleri, içerisinde var olan fikirlere inanmak için değil, içerisinde hayattaki eşyalar hakkında var olan manalardan faydalanmak için inceliyorlardı. Bu nedenle İslâm dışı kültürlerden etkilenmediler ancak faydalandılar.

Fakat Batılıların kültürel saldırılarından sonra Müslümanlar, bunun tam tersini yaptılar. Batı kültürünü incelediler ve Batı kültürüne

ait fikirlerden hoşlandılar. Hatta onlardan bir kısmı Batı fikirlerine inanarak İslâm kültürünü tamamen bıraktı. Bir kısmı ise batı kültürüne ait fikirlerden hoşlanarak onları İslâm kültüründen sayıp İslâm kültürüne ilave etti. Böylece İslâm kültürü ile çelişmesine rağmen Batı kültürüne ait bazı fikirler İslâmî fikirlerden sayıldı.

Onlardan birçoğu "Egemenliğin kaynağı halktır" şeklinde bilinen demokratik kuralı İslâmî kural olarak kabul ettiler. Hâlbuki bu kural hâkimiyetin halka ait olduğu, kanunları koyanın halk olduğu anlamına gelmektedir. Bu ise İslâm'la tamamen çelişmektedir. Çünkü İslâm'da egemenlik halkın değil Şeriatındır. Kanunlar ise insanlar tarafından yapılmaz Allah ^{Subhanehû ve Teala} katından gelir.

Yine onlardan birçoğu İslâm'ın, demokrasi, sosyalizm ve komünizm gibi bir sistem olduğunu söylediler. Oysa;

- İslâm demokrasi ile çelişmektedir. Çünkü İslâm, devlet başkanını, Şeriatı uygulayıcı aynı zamanda da Şeriatla kayıtlı kılmıştır. Yönetici, halk tarafından ücretle tutulmuş bir kişi olmadığı gibi kendi iradesine göre hareket eden bir kişi de değildir. Bilakis o, Şeriata göre ümmetin maslahatını gözetir.

- İslâm, sosyalizm ile de çelişmektedir. Çünkü İslâm'a göre mülkiyet, keyfiyet açısından sınırlıdır. Azlık-çokluk bakımından mülkiyetin sınırlandırılması caiz değildir.

- İslâm, komünizmle de çelişmektedir. Çünkü İslâm, Allah ^{Subhanehu ve Teala}'nın varlığına imanı hayatın esası kılmakta, ferdi mülkiyeti kabul etmekte ve onu korumak için çalışmaktadır.

Fikirlerinden hoşlanılarak demokrasiyi veya sosyalizmi veya komünizmi İslâm'dan saymak yabancı kültürden faydalanmak değil ondan **etkilenmek** demektir.

Bundan daha kötüsü Batının fikri liderliği, İslâm akidesi ile çelişen bir akidedir. Onlardan bir kısmı Batı kültüründen etkilendi ve bazı öğreticiler "dini devletten ayırmak" gerekir demeye başladılar. Bazıları ise "din siyasetten başka şeydir" dedi! "Din siyasete karışmaz" diyenler oldu!

Bütün bunlar kültürel saldırılardan sonra çöküş aşısında Müslümanların İslâm dışı kültürleri inceleyip araştırdıklarına ve ondan etkilendiklerine delalet etmektedir. Oysa daha önceki dönemlerde Müslümanlar da İslâm dışı fikirleri incelediler, araştırdılar. Ancak onlardan etkilenmeden **istifade ettiler/faydalandılar**.

Böylece Müslümanların İslâm dışı kültürleri inceleme ve araştırma keyfiyetinin ve İslâm dışı kültürleri alış keyfiyetinin ortaya konulması ile diğer kültürlerden Müslümanların nasıl faydalandıkları ve nasıl etkilenmedikleri açıkça görülmüştür.

İslâm kültürünü inceleyen kimse bu kültürün içerisinde tefsir, hadis, fıkıh ve benzeri Şer'î bilgilerin, sarf, nahv, edebiyat belağat ve benzeri Arapça lisanına ait bilgilerin, mantık ve tevhid gibi de akli bilgilerin var olduğunu görür. İslâm kültürü bu üç grup bilgi dalının dışına çıkmaz.

Şer'î bilgiler kesinlikle İslâm dışı kültürlerden etkilenmemiştir. Kesinlikle faydalanmamıştır da. Çünkü Şer'î bilgilerin esası Kitap ve Sünnet ile kayıtlıdır.

-Fıkıh; Fakihler İslâm dışı kültürlerden kesinlikle faydalanmadılar, inceleyip araştırmadılar da. Çünkü İslâm Şeriatı eski Şeriatların tamamını neshetmiştir. İslâm'dan önceki Şeriatlara göre yaşayan kimseler, İslâm geldikten sonra onları tamamen bırakmakla emrolunmuşlar ve bırakmayanlar da kâfir sayılmışlardır. Bu nedenle Şeriatı göre; Müslümanların İslâm dışı Şeriatları almaları ve etkilenmeleri caiz değildir. Müslümanlar, yalnızca İslâm hükümlerini almakla kayıtlıdır. Çünkü İslâm hükümlerinin dışındakiler küfür hükümleridir ve alınmaları haramdır.

Buna binaen hükümlerin alınmasında İslâm'ın yalnızca bir metodu vardır. Bu metod; **var olan sorunu anlamak ve Şer'î delillerden bu sorunla ilgili hükmü çıkarmaktadır.**

Bu nedenle Müslümanlar, Roma hukukundan veya diğer hukuklardan kesinlikle etkilenmediler, herhangi bir şey almadılar. Ne incelediler ne de araştırdılar. Müslümanlar felsefî eserleri ve bazı ilim dalları ile ilgili eserleri tercüme etmelerine rağmen İslâm hukukunun dışındaki ne Roma hukuk ve kanunlarından, ne de Roma hukuk ve kanunlarının dışındakilerden asla herhangi bir şeyi tercüme etmediler.

Bütün bunlar fakihlerde, ne faydalanmak amacıyla ne de incelemek ve araştırmak amacıyla İslâm fikhının dışındaki hukuktan herhangi bir şeyin bulunmadığına kesinlikle delalet etmektedir.

İslâm fikhında var olan gelişme ve büyüme fethedilen topraklarda yaşayan Müslümanların karşılaştıkları olaylara çözümler aranmasının sonucudur. İslâm Devleti'nin karşılaştığı çok geniş çaplı ekonomik sorunlar ve bu devletle ilgili muhtelif işlerde ortaya çıkan meseleler,

Müslümanları, İslâmî kaidelere göre Kitap'tan ve Sünnetten veya Kitap ve Sünnetin işaret ettiği Şer'î delillerden bu meseleleri çözecek hükümler çıkarmaya ve karşılaşılan sorunlar hakkında dinlerinin hükümlerini öğrenmeye sevk etmiştir. Zira hükümler, sorunları çözmek için vardır. Dinlerinin emrettiği ve Efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in açıkladıkları da budur. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Muaz'ı Yemen'e vali olarak gönderdiğinde ona şöyle söylediği rivayet edilir:

م تحکم؟ قال بكتاب الله قال: فإن لم تجد. قال بسنة رسول الله. قال: فإن لم تجد. قال: اجتهد رأيي.
"Ne ile hükmedeceksin?" فقال: الحمد لله الذي وفق رسول رسول الله لما يجهه الله ورسوله
Muaz; Allah'ın Kitabı ile. **Kitap'ta bulamazsan?** Allah'ın Resulü'nün Sünneti ile. **Allah'ın Resulü'nün Sünnetinde de bulamazsan?** Görüşümle icihad ederim, deyince Allah Resulü Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi: **Allah'ın Resulü'nün elçisini, Allah ve Resulü'nün sevdiği şeyde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun."**¹

Bu nedenle ortaya çıkan her mesele karşısında Şer'î hüküm istinbat ederek icihad yapmak Müslümanlara farzdır. İstinbat edilen bu hükümler Kitap'tan ve Sünnetten veya Kitap ve Sünnetin işaret ettiği Şer'î delillerden çıkartılmış İslâm'a ait Şer'î hükümlerdir.

Tefsire gelince; Müslümanlar; ya kelimelerin ve cümlelerin sözlük veya Şer'î anlamlarına göre ya da ortaya çıkan olayları bu kelimelerin ve cümlelerin delalet ettiği anlamların kapsamına dahil ederek ayetlerin anlamlarını açıklamaya çalışıyorlar ve Kur'an-ı tefsir ediyorlardı. Her ne kadar ayetlerin anlamlarını açıklamada ve tefsirde genişleme olduysa da, İslâm dışı kültürden sayılması itibarı ile hayata bakış açısı ile ilgili olarak Roma veya Yunan fikirlerinden ve kanunlarından tefsire hiçbir şey girmemiştir. Evet, Kur'an dışı anlamlar olmalarına rağmen bazı müfessirlerin uydurma ve zayıf hadislere tefsirlerinde yer verdikleri ve bunların Kur'an tefsirindeki anlamlara karıştığı doğrudur. Fakat bunlar İslâm dışı kültürlerin etkisi sayılmaz. Bilakis, söylemediği halde Resulün hadislerine sokulan şeylerin İslâm kültürüne de sokulması sayılır. Hadislere iftira edilerek İslâm'a bir şeyin sokulmasıyla, İslâm'dan bir parça sayılarak İslâm dışı fikirlerin İslâm'a sokulup İslâm dışı kültürden etkilenme arasında fark vardır.

Özetle; Şer'î bilgiler, İslâm dışı kültürden kesinlikle etkilenmemiştir.

¹ Ebu Davud

Edebiyat, lisan ve benzeri bilgilere gelince: Arapça lisanının fethedilen ülkelerdeki lisanlar üzerinde, hayat işlerinde genel olarak kullanımdan kaldıracak derecede çok güçlü bir etkisi olmuştur. Kur'an'ın dili olması ve İslâm'ın anlaşılmasında temel bir parça olmasından dolayı hayattaki işlerin hemen hemen tamamında tek egemen dil Arapça idi. Bu nedenle İslâm'a tamamen inandıktan sonra fethedilen bölgelerde yaşayan halkların bu etkinin güçlenmesinde ortak oldukları görülmüştür. Çünkü Arapça, inandığı ve bağlandığı İslâm dininin bir gereğidir. Bu nedenle Arapça lisanı fethedilen bölgelerdeki dilden ve kültürden etkilenmemiştir. Tam tersine Arapça, fethedilen topraklarda kullanılan ana dili etkileyerek zayıflattı hatta bazılarında ana dil tamamen yok oldu bir kısmında ise yok olmaya yüz tuttu ve İslâm'ın tek dili olan Arapça lisanı hayatta hakim olarak kaldı. Arapça, İslâm Devleti'nin tek resmi dili ve yaygın olan dildir. Arapça; kültür, ilim ve siyaset lisanıdır.

Ancak Arap edebiyatı fethedilen bölgelerde medeni şekillerle (bina vb) bağ bahçe ile köşkler, denizler ve nehirlerle çeşitli manzaralarla vb karşılaşınca anlamlarını, hayal gücünü, benzetmelerini ve konularını artırdı, geliştirdi ve bunlardan istifade etti. Ancak İslâm ile çelişen fikirlerden etkilenmedi. Bu nedenle İslâm akidesi ile ilgili konularda ve İslâm'la çelişen meselelerde Müslüman edebiyatçıların hiçbirinin etkilenmediği ve onlardan tamamen yüz çevirdiği görülür. Yunan felsefesinin tercüme edilmesine ve Yunan felsefesine önem verilmesine, Yunan edebiyatçılarının birçok ilahı kabul etmelerine, onlara beşeri sıfatlar vermeleri ile ilgili yazılar yazmalarına rağmen bunların hiçbirini, Müslümanlarca hiçbir şekilde revaç bulmadı ve kabul görmedi. Hatta onlara kesinlikle dönüp bakmadılar bile.

Evet, bazı şahısların İslâm kültürüne uymayan bir takım davranışlarda bulunduğu, birtakım edebiyatçı, şair ve erotik konuları işleyenlerin İslâm'ın kabul etmediği anlamları kullandıkları doğrudur. Ancak bunlar İslâm toplumu içerisinde anılmayacak kadar azınlıkta kalmış kimselerdir. Bunların ortaya koydukları edebi eserlerde İslâm'ın yasakladığı şeylerin etkisi görülse de bu etki, İslâm kültürünü etkileyebilecek bir durumda olmamıştır. Bilakis İslâm kültürü, Arap edebiyatı ve Arapça lisanı şaibelerden arınmış bir halde devam etti.

Akli bilgilere gelince; Müslümanlar, hayattaki aslî vazifeleri olan İslâm'a Davetin doğası gereği diğer dinlere ve kültürlere mensup kişilerle karşılaşıyorlardı. Diğer din ve kültür sahipleri Yunan felsefesi

ile silahlanmışlardı. Bu nedenle de elbette ki onların akidelerini çürütmek, bozukluğunu ve yanlışlığını açıklamak gerekiyordu. Yine bu kimselerin anlayabileceği bir üslûbla İslâm akidesinin açıklanması da gerekmektedir. Bundan dolayı İslâm akidesinin insanlara anlayacakları bir üslûbla açıklanması ve öğretilmesi için Müslümanlar, tevhid ilmini oluşturdular. Tevhid ilminin konusunu her ne kadar İslâm akidesi oluşturuyorsa da, şekil ve eda açısından akli bilgiler kapsamına giren Tevhid ilminde Müslümanlar mantıktan faydalandılar. Bu nedenle de mantığı Arapçaya tercüme ettiler.

Buradan da açıkça anlaşılmalıdır ki **yabancı kültür** ne Şer'î bilgilerde ne Arap dili ile ilgili konularda ne de akli bilgilerde İslâm kültürünü etkilememiştir. Çöküş asrının sonlarına kadar İslâmî kültür sadece **İslâmî kültür** olarak kalmıştır.

Aynı şekilde düşünme metotları açısından da İslâm'ı anlamaları açısından da Müslümanlar, İslâm dışı kültürden etkilenmediler. Yalnızca İslâmî akideye sahip Müslümanlar olarak hayatlarını sürdürdüler.

Ancak bazı fertler akli bilgilerde yabancılardan etkilendiler ve onlarda yepyeni fikirler ortaya çıktı. Yine, yabancı felsefelerin beyinlerini bulandırması nedeniyle bazı fertler bir takım İslâmî fikirleri anlamada hataya düştüler veya akli konuları araştırırken onları sapıklığa düşmeye sevk etti. Bazı fikirleri ve İslâmî fikirleri İslâm akidesinden kopuk bir şekilde anladılar. Bunlar iki gruptur:

1. Anlayışlarındaki hata onları içerisinde buldukları yanlış bir ortama düşürmekle birlikte onlar, İslâmî zihniyeti ve İslâmî nefsiyeti taşımaya devam ettiler. Bu nedenle hatalı fikirleri içerse de onların akli ürünleri İslâm kültüründen sayıldı. Ancak onlardaki hata anlayıştan kaynaklanan bir hataydı.

2. İdraktaki sapıklık onları içerisinde buldukları hale düşürdü. İslâm akidesinden tamamen uzaklaştılar ve İslâm dışı bir akliyet taşıyor oldular. Bu nedenle onların akli ürünleri İslâm kültüründen sayılmadı.

Birinci gruptakilere gelince; Onların anlayışta hataya düşmelerinin sebebi Hind felsefesidir. Hind felsefesi, dünyadan el etek çekmeyi ve bedene azap etmeyi öngörmektedir. Bazı Müslümanlar **zühd** ile Hind çilekeşliğini birbirine karıştırarak, dünyadan el etek çekmenin, vücuda işkence yapmanın bazı hadislerde bahsedilen "**zühd**" olduğunu sandılar. İşte, bu anlayıştan tasavvufçular denilen

grup ortaya çıktı. Bu ise; “dünyadan almak” ya da “dünyadan yüz çevirmek” manasının anlaşılması üzerinde etki yaptı. Oysa “zühhdün” manası, **dünyayı bir gaye edinmemek, uğruna mal kazanılacak yüce değer haline getirmemek** anlamına gelmektedir. Yoksa “zühdden” kasıt; temiz olan şeylerden faydalanmamak değildir. Hint felsefesinde var olan dünyadan el etek çekmek ise; İslâm fikrinin tam tersine gücü yettiği halde hayatın lezzetlerinden ve temizlerinden tamamen yüz çevirmek anlamına gelmektedir. Ki bu anlayış, İslâm'la tamamen çelişir. İşte bu hatalı anlayış; Hint felsefesinin birtakım Müslümanlar tarafından incelenip araştırılmasının uzantısı olarak onların zihinlerini bulandırmasının sonucunda ortaya çıktı.

İkinci gruba gelince; Onların anlayışlarındaki sapıklığa Yunan felsefesi sebep olmuştur. Yunan felsefesi; metafizik konuları inceleyen, araştıran fikirleri gündeme getirdi. İlahın varlığı ve sıfatları ile ilgili konuların araştırılmasını sağladı.

Fethedilen bölgelerde Yunan felsefesi ile kültürlenmiş olan gayri müslimler İslâm'a hücum ettiler. Onların bu saldırıları; İslâm'a saldıranların hücumlarını reddetmek, geri püskürtmek için bir takım Müslümanları Yunan felsefesini tercüme etmeye, inceleyip araştırmaya sevk etti. İslâm'ın getirdikleri ile Yunan felsefesinden gelenler arasında bir uyum sağlamaya çalıştılar. Bu çaba ise Yunan felsefesi ile haşır-neşir olanları etkileyerek Kur'an yaratılmış mıdır değil midir? Sıfat mevsufun/vasıflanan hususun aynı mıdır yoksa değil midir? vb. gibi konuların araştırılmasına sevk etti. Ancak bu araştırmalar İslâm zihniyeti sınırında durdu. Ve bu kişiler İslâm akidesine ait fikirlere bağlı kaldılar. Onların araştırma yapmalarının sebebi kendilerinde var olan İslâm akidesi idi. Bu nedenle İslâm akidesinden çıkmadılar. İslâm akidesine uygun olmayan felsefi konulara sürüklenmediler. Onların fikirleri İslâmî fikirlere ve araştırmaları da İslâm kültürüne ait araştırmalardan sayıldı. Bu nedenle sapıtmadılar ve İslâm akidesinden çıkmadılar. İslâm akidesine bağlılıkları onları dalaletten düşmekten korudu. Bunları, Mutezile ve benzeri tevhid ilmiyle uğraşan âlimler oluşturmaktadır.

Ancak bunların yanında İslâm akidesine bağlanmadan Yunan felsefesine dalan, sürüklenen çok az sayıda şahıslar da vardı. Bunlar İslâm'la herhangi bir bağlantı kurmadan yalnızca akli esasa göre Yunan felsefesini araştırdılar. Yunan felsefesini araştırmada derinleştirdiler. Felsefeyi olduğu gibi almaya çalıştıkları gibi, Yunan felsefesini taklit

etmeye ve onun gereğini yerine getirmeye çaba harcadılar. Araştırmalarına İslâm akidesinin herhangi bir etki göstermesine yer bırakmadılar, İslâm akidesinin var olup olmadığına hiç önem vermediler. Sırf felsefi bir araştırma yaptılar. Onların Müslüman sayılmaları, araştırmalarının İslâmî alanlarda görülmesinden dolayıdır. Ancak buna neden İslâm akidesine olan bağlılıkları değil Yahudi felsefecilerde olduğu gibi içlerinde eskiden kalma mefhumlar olarak İslâm'dan birtakım kırpıntıların bulunmasıydı. Bu ise onların felsefelerini hiçbir şekilde İslâm'a yaklaştırmaz. Tam tersine Yunan felsefesi metodunda kullanılan akli bir felsefedir. Bunlar İbni Sina, Farabi, İbni Rüşd gibi Müslüman filozoflardır. Felsefeleri İslâmî bir felsefe değildir. İslâm'ın hayat hakkındaki felsefesi de değildir. İslâm'la uzaktan veya yakından kesinlikle alakası yoktur. Araştırmada İslâm akidesinin yeri olmadığı için İslâm kültüründen de sayılmaz. Çünkü araştırmada İslâm akidesine hiç önem verilmemiştir. Araştırmada söz konusu olan şey, İslâm'la ve İslâm akidesiyle herhangi bir ilgisi olmaksızın yalnızca Yunan felsefesi idi.

Müslümanların İslâm dışı kültürler karşısındaki tavırlarının özeti işte budur. Onlar fikhi hükümlerle ilgili konularda kesinlikle yabancı kültürleri incelemeler, araştırmadılar, yabancı kültürden ne faydalandılar ne de etkilendiler. Şer'î bilgilerde İslâm dışı kültürlerle alakalı hiçbir şey yoktur.

Bazı anlamlarda, benzetmelerde ve hayal gücünün artırılmasında yabancı kültürde var olan şeylerden faydalandılar. Ancak bu faydalanma Arapça dilini ve Arap edebiyatını etkilemedi. İslâm dışı kültürleri incelemeleri bu açıdan etkilenmeye yönelik bir inceleme değil faydalanmaya yönelik bir inceleme idi.

Akli ilimlere gelince; Müslümanlar, mantık ve tevhid ilminde eda üslûbu açısından akli ilimleri incelediler ve ondan faydalandılar. Ancak İslâm ve İslâm fikirleri kesinlikle etkilenmedi. Fakat bazı Müslümanlar sadece İslâm anlayışlarında etkilendiler ve bu etkilenme onların davranışlarında ve yazdıkları eserlerde açıkça görüldü. İslâmî kültürde ve İslâmî fikirlerde bu etki olmadı. Tasavvuf ehli ve felsefeciler bunlardandır.

Kültür açısından durum budur. **Tabiat, matematik, astronomi, tıp ve benzeri ilimlere gelince;** Müslümanlar bu ilimleri evrensel bir şekilde incelediler, araştırdılar ve aldılar. Bunlar hayata bakış açısına göre şekillenen ve etkilenen kültür kapsamına giren konulardan

değildir. Bunlar ancak deneye dayalı ilimlerdir. Bütün insanlar için geneldir. Herhangi bir halka ait olmayıp evrenseldir. Bu nedenle Müslümanlar bunları aldılar ve istifade ettiler.

İlmi ve İslâm kültürüne ait konularda takip edilen telif/kitap yazma üslûbuna gelince; Bunlar belli bir düzene ulaşınca kadar doğal olarak gelişti. İslâm kültürü, insanların işittiklerini ağızdan ağza birbirlerine nakletmeleri ile başladı. İslâm devletinin sınırlarının genişlemesi sonucunda ilimlerin ve bilgilerin yazılmasına şiddetle ihtiyaç duyuluncaya kadar Kur'an'ın dışında tedvini/kayda geçirilmesi yapılmış hiçbir şey yoktu. İhtiyacın ortaya çıkmasından sonra yavaş yavaş tedvin işi çoğalmaya başladı. Ancak başlangıçta düzensiz bir şekilde idi. Tefsirde, hadiste, fıkhıta, edebiyatta vs. bir meseleyi olduğu gibi yazıyorlardı. Bunların tamamı düzensiz ve bölümlerine ayrılmamış bir şekilde tek kitapta toplanmıştı. Çünkü onların nazarında bunların tamamı ilimdir. Onlara göre şu ilim ile şu ilim arasında veya şu bilgi ile şu bilgi arasında herhangi bir fark yoktur. İlimin hepsi aynı şeydir. Dünya belirli bir ilimle ayrılmış değildir. Fakat daha sonraları bilgi akımları genişleyince ve âlimlerin birçoğu bu bilgilerin tamamına aynı anda sahip olabilme gücünden yoksun kalınca, telif eserlerde yoğunlaştılar. Her grup, ilimlerden ve bilgilerden kendilerine ağır basan özel bir alana yöneldi. Böylece birbirine benzeyen konular bir arada toplanmaya başlandı. İlim ve bilgi kapsamına giren konular birbirinden ayrıldı. Âlimler bunları yavaş yavaş bir düzene koymaya başladılar. Böylece fikirler belli bir düzenlemeye ve telife yönlendirilmiş oldu.

Örneğin; Hadiste "Muvatta", edebiyatta "Kelile ve Dimne", usulde "er-Risale", fıkhıta imam Muhammedin kitapları, Dilbilgisinde "Kitabu'l Ayn", Nahivde "Sibeveyh"'in kitabı, siyrette "İbni Hişam" ve tarihte "Taberi" gibi telif eserler yazıldı. Hatta fıkhın yalnızca bir bölümünde bile kitaplar yazıldı. Ekonomide Ebu Yusuf'un "Kitabu'l Harac"ı, yönetim konusunda Maverdi'nin "el-Ahkamu's Sultaniy"esi bunlara örnektir. Daha sonra ise ilimler ve bilgiler telif eserlerin her dalını kapladı. Bu durum ilim ve bilgi kapsamına giren konuların hemen hemen her dalında mükemmel telif eserlerin yapılmasına ve eser içindeki konuların bölümlere ayrılmasına, aşama aşama belirli bir düzenlemenin yapılmasına yol açtı. Daha sonraları ise üniversitelerde yüksek tahsildeki sınıflarda ve telifte ilim ve kültür konuları birbirlerinden ayrıldı.

Burada Müslümanların başkalarından telif üslûbu ile ilgili şeyleri aldıklarını da zikretmek gerekir. Çünkü telif üslûbu ilim gibidir. Herhangi bir halka ait özel bir kültür değil geneldir.

10 İSLÂMÎ BİLGİLER

Müslümanlar hayatlarının ancak İslâm için olduğunu, varlıklarının ancak İslâm davetini taşımak uğruna olduğunu, onların yekvücut olmalarının esası ve kalkınmalarının sebebinin İslâm olduğunu, yalnızca İslâm'la onurlu, izzetli ve üstün olduklarını gördüler. Böylece nefislerinde ve akıllarında var olan İslâm'ı, samimiyetle anlamak, inceleyip öğrenmek için İslâm'a yöneldiler. Kur'an'ı anlamaya ve tefsire, hadisleri toplamaya ve rivayet etmeye, insanın sorunlarını çözen Şer'i hükümleri çıkarmaya, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in haberleri ve gazvelerini takip etmeye, ezberleyip rivayet etmeye, savaşlar ve fetihlerle ilgili olayları kaydetmeye ve rivayet etmeye yöneldiler. Kur'an'ın Arapça lisanının dışında anlaşılmasının mümkün olmadığını anladıklarında ve fetihler sonucunda Arap olanlarla olmayanların birbiri ile karışması, Araplaşmış olanların Arapçayı bozuk bir şekilde konuşmaları, Müslümanları, Arapça lisanını incelemeye, açıklamaya ve Arapça lisanı ile ilgili dilbilgisi kurallarını koymaya yöneltti. Bu amaçla Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın Kitabını ve Resulünün Sünnetini anlamak için cahiliye dönemi Arap şiirini, adetlerini, hitabetlerini, günlük yaşantılarını, özel günlerini incelemeye, araştırmaya koyuldular.

Sonra, kendilerinde var olan küfür düşüncelerinden kalıntılarla ve akli kültürle, diğer dinlere mensup kişiler İslâm'a girince; Müslümanların İslâm davetini taşımalarından dolayı Müslümanlarla İslâm düşmanları arasında fikri çatışmalar başladı. Bu nedenle de Müslümanlar, İslâm akidesini akli delil ile insanlara açıklamak için akli ilimleri inceleyip, araştırmaya yöneldiler. Müslümanlar birçok bilgi çeşidi hakkında teferruata sahip oldular.

Böylece İslâmî bilgiler çeşitlendi. Fetihlerle Müslümanların sahip oldukları topraklar genişledikçe ve insanlar Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın dinine girdikçe İslâmî bilgiler her geçen gün gelişti ve çoğaldı. İslâm Devleti'nin sınırları genişleyince devlet, fetihlerin yanında fethedilen topraklarda iyice yerleşilmeye de önem verdi. Bu nedenle birçok Müslüman kendini ilmi araştırmada, bilgilerde ve araştırmada derinleştirdi.

Böylece Müslümanlar çeşitli alanlarda İslâmî kültüre sahip oldular. İslâm'a hizmet ettiğini ve Müslümanların ilerlemelerine katkıda

bulduğunu gören insanlar bu bilgilerin tamamını öğrenmeye yöneldiler. Müslümanların tamamı diğer kültürlerin dışında kâinattaki diğer ilimlere ve tekniğe önem vermekle beraber, özellikle İslâm kültürüne önem veriyorlardı. Uzmanlık alanı ne olursa olsun her âlim, edebiyattaki konumu ne olursa olsun her edebiyatçı, hatta her matematikçi her tabiat bilimcisi veya tekniker vs. ilgi alanları ne olursa olsun herkes öncelikle ve kesinlikle İslâm kültürünü öğreniyorlardı, sonra da diğerlerini. Zira matematikte Muhammed b. el-Hasen, coğrafyada İbni Batuta, tarihte İbnü'l Esir ve şiirde Ebu Nevvas gibi şahsiyetlerin, ilgilendikleri ilimlerde meşhur olmuş bazı âlimlerin, yalnızca bu ilimleri inceledikleri anlamına gelmez. Bilakis bunlar ve bunların dışında birçokları İslâm kültürünü tamamen inceleyip öğrendikten sonra şöhret buldukları ilim dallarında derinleştirdiler, uzmanlaştılar.

İslâmî kültür iki kısımdan meydana gelir:

a. Kültür için aslî madde olanlar. Çünkü onlarda geçen manalar Müslümanların nezdinde kast olunandır. Tefsir, hadis, sîret, tarih, fıkıh, fıkıh usulü ve tevhid gibi ilimler.

b. Birinci kısımda sayılan aslî maddeyi anlamada bir vasıta olarak kullanılanlar. Arapça lisanını ait ilimler ve mantık bu gruba giren ilimlerdendir.

Müslümanlar bunların tamamını anlamaya yöneliyorlardı. Mademki kastedilen bu asli anlamların anlaşılmasına vesiledirler. Öyle ise kast edilen, anlamları bilmek; kast edilen olmalıdır. Bu nedenle tefsir, hadis, sîret, tarih, fıkıh ve fıkıh usulü ve tevhid ilimlerinin her biri hakkında kısaca bilgi vermekle yetineceğiz.

Tefsir

“Tefsir” kelimesi تفسیر kökünden türemiş تفعیل “tef'il” babından beyan/açıklama anlamına gelen bir kelimedir. Şeddesiz olarak, bir “şeyi açıkladım” şeklinde kullanıldığı gibi şeddeli olarak, “bir şeyi açıkladım” şeklinde de kullanılır. Onu açıkladığım zaman tefsir ettim demek olur. “Tefsir” ile “te'vil” kelimeleri arasındaki fark şudur:

“Tefsir”; lafız ile kast olunanı açıklamaktır,

“Te'vil” ise; mana ile kast olunanı açıklamaktır,

“Tefsir” kelimesi kullanımda Kur'an ayetlerinin açıklanması ile özdeşleşmiştir. Kur'an Arapçadır ve kelimeleri de Arapçadır. Hatta استترق

kelimesi gibi aslı Arapça olmayan kelime bile Arapça dilbilgisi kurallarına göre Arapçalaştırılmış ve Arapça kelimelerden birisi haline gelmiştir. Kur'an'ın sözlerinde kullandığı üslûb da Arapçadır. Allahu Teâla; **"Arapça bir Kur'an olarak."**¹ buyurmaktadır. Araplar Kur'an'ı okuyorlar, belağatının gücünü idrak ediyorlar ve manasını anlıyorlardı. Ancak Arapların tamamı Kur'an'ı işittikleri zaman onu icmali ve tafsili olarak anlayabilecek güçte değildiler. Çünkü Kur'an'ın Arapça belağatıyla inmiş olması bütün Arapların onun kelimelerini ve cümlelerini anlayabilmelerini gerektirmez. Zira belli dilde telif edilen her kitabı o dili konuşanların tamamı anlayamaz. Bir kitabı anlamak için sadece dil bilmek yeterli değildir. Bir kitabı anlayabilmek için kitabın kullandığı lisanı bilmekle beraber kitabı anlayabilecek derecede akli seviyenin, kavrama gücünün de bir arada bulunması gerekir. Kur'an indiği zamanda bütün Araplar Kur'an'ın bütün kelimelerini ve cümlelerini anlayabilecek durumda değildi. Akli seviyelerine, kapasitelerine göre Kur'an'ı anlamada farklılık arzediyorlardı. Bu nedenle Sahabeler Kur'an'ı anlamada ve tefsir etmede, Arapça lisanına hakimiyetlerinde, zekâ ve kavrama seviyelerindeki farklılık nedeniyle Kur'an'ı tefsir etme ve anlama gücünde de farklı bir konumdaydılar. Kur'an'ın kelimeleri aynı olmasına rağmen bütün Araplar manasını anlamıyorlardı.

Enes b. Malik'den rivayet edildiğine göre adamın birisi Ömer b. Hattab'a Allahu Teâla'nın; **وَفَاكِهِتٌ وَأَبَا**² ayetindeki **أَبَا** kelimesinin ne anlama geldiğini sordu. Ömer; **"Bize tekellüf/yapaylık ve derinleşmek yasaklandı."** diye cevap verdi. Yine Ömer ^{Radiyallahu Anhu} minberde iken; **أَوْ** **يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ**³ ayetini okudu ve ardında da **تَخَوُّفٍ** kelimesinin ne anlama geldiğini sordu Hüzeyl kabilesinden bir adam ona o, bizim lügatimizde "noksanlaşmak" anlamına gelir dedi.

Üstelik Kur'an'da, Arapça lisanını ve üslûblarını bilmekle de anlaşılamayacak birçok ayet vardır. Bunları anlayabilmek için bazı lafızlara ait bilgiye sahip olmak gerekir. Çünkü bu kelimeler Allahu Teâla'nın; **وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ**⁶ **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ**⁵ **وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا**⁴ **وَالذَّارِيَاتِ ذُرْوًا** ayetlerinde olduğu gibi daha birçok ayet belirlenmiş anlamlara işaret

¹ Yusuf: 2

² Abese-31

³ Nahl: 47

⁴ Zariyat: 1

⁵ Adiyat: 1

⁶ Kadir: 1

⁷ Feer: 1

etmektedir. Yine birçok ayeti anlamak için de nüzul sebeplerini bilmek lazımdır.

Kur'an'da; dinin aslı ile akaidle ilgili olarak özellikle Mekke'de inmiş, anlamları tamamen açık muhkem ayetler vardır. Ahkâm usulünü ilgilendiren ayetler de vardır ki bunlar genellikle Medine'de inmiş ayetlerdir. Özellikle muamelat/ilişkiler, ukubat/cezalar ve beyyinelere/ispat delilleri ile ilgili ayetler bu gruptandır.

Kur'an'da; anlamları insanlara kapalı olan müteşabih ayetler vardır. Özellikle bünyesinde birçok anlamı barındıran veya tenzih edilen akide ile çeliştiği için görünür manasından başka anlama götürülmesi gereken ayetler bu türden ayetlerdir.

Sahabeler Allah onların hepsinden razı olsun Arapçayı en iyi bilen insanlar olmalarından dolayı Kur'an'ı anlamada en fazla güç sahibi idiler. Çünkü onlar Kur'an'ın indiği dönemdeki olaylara şahit oldular. Bütün bunlara, Arapçaya olan hakimiyetlerine ve Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ile beraber olmalarına rağmen Sahabeler, Kur'an'ı tefsirde ve anlamada birbirlerinden farklı konumdaydılar. Sahabeler içerisindeki en meşhur müfessirler şunlardır: Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud ve Übey b. Ka'b. Çeşitli İslâm şehirlerinde tefsiri en çok besleyenler bu dört kişidir. Bunları tefsir sahasında bu şekilde bilgin ve yerleşik hale getiren sebepler şunlardır:

a. Arapça lisanına iyi bir şekilde hakim olma güçleri ve Arapça lisanının üslûb ve gayelerini bilmeleri,

b. Kur'an ayetlerinin inmesine sebep olayları bilebilecek kadar Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ile beraber olmaları ve ondan ayrılmamaları,

c. Anlamları en güzel bir şekilde birbirine bağlayabilecek güçte zekâ ve akıl gücüne sahip olmaları

d. İsbetli, doğru sonuçlara varmaları

Bu nedenle bunlar, akıllarının gerektirdiğine göre Kur'anı anlamadaki ictihadda zorlanmamışlardır. Bilakis tefsirde ictihad yaparak o konudaki görüşlerini söylemişler ve anlayışlarının ve ictihadlarının onları yönlendirdiği noktada karar kılmışlardır. Bu nedenle bunların tefsirleri tefsir çeşitlerinin en üstünü sayılır.

Ancak birçokları onlar aleyhinde yalan söylemişler ve söylemedikleri sözleri tefsirlerine sokmuşlardır. Bu nedenle bunların

tefsirlerinde birçok uydurma şey bulmak mümkündür. Güvenilir bir rivayetle bunlardan gelen tefsirler en kuvvetli tefsirlerdir. Ancak bunların dışında onların söyledikleri sabit olmadıkça uydurma rivayetlerin alınmaları caiz değildir. Fakat bunların tefsirlerindeki uydurma haberlerin alınmasından sakınmak demek onların tefsirlerini okumaktan sakınmak anlamına gelmez. Bu ifade, tefsirlere giren bu konuların uydurma konular olduğu için onların alınıp amel edilmemesi anlamına gelir. Fakat bu tefsirleri okuyarak bunlarda var olan şeyleri lügata, Şeriata ve akla göre doğru bir anlayışla hükmetmek faydalı bir iştir. Zira Sahabeye nisbet edilmeleri açısından senetleri zayıf olsa bile bu uydurma rivayetlerin tefsirleri anlama açısından bir değeri vardır.

Sahabelerden sonra **Tabiin** geldi. Onlardan bazıları Sahabelerden yukarıda isimleri geçen dört kişiden ve diğerlerinden tefsir hakkında yaptıkları rivayetlerle meşhur oldular. Mücahid, Ata b. Ebi Rabah, Abdullah b. Abbas'ın kölesi İkrime ve Said b. Cübeyr, tefsirde Tabiinin en meşhurlarıdır. Âlimler Tabiinden olan bu kişilerin hangisinin en güvenilir olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Rivayet yönünden en az rivayet edeni olmasına rağmen onların en güvenilir olanı Mücahid'dir. Şafii ve Buhari gibi bazı imamlar ve muhaddisler, tefsirine itimat etmişlerdir. Ancak bazıları Mücahid'in tefsirde Ehl-i Kitab'a sorduğunu söyleyerek, doğruluğu ve güvenilirliği hakkında ittifak etmelerine rağmen onun sözlerini alıp amel etmede tereddütlü ve titiz davranmışlardır. Ata b. Ebi Rabah ve Said b. Cübeyr'i güvenilirlik ve doğruluk açısından hiç kimse eleştirmemiştir. İkrime'ye gelince: Âlimlerin çoğu güvenilir ve doğru bir kimse olarak kabul etmişlerdir. Buhari ondan rivayette bulunmuştur. Bir başka grup ise onun tefsirde cüretkâr olduğunu ve Kur'an'da var olan her şeyi bildiğini iddia ettiğini rivayet ederler. Bunu da Kur'an tefsiri hakkında Sahabeden birçok rivayette bulunduğu yorarlar. İbni Abbas'tan en fazla rivayette bulunan kimseler bunlardır. Bunların yanında İbni Mesud'un talebesi Mesruk b. El Ecda' gibi Abdullah İbni Mesud'dan ve diğer Sahabelerden tefsir hususunda rivayette bulunan kimseler de vardır. Aynı şekilde Tabiinden Katade b. Diame es Sedusi El Ekmeh de tefsirde meşhur olmuş kimselerdendir. Arapça lisanında, Arap şiirinde, Arap tarih ve nesepleri hususunda çok mükemmel ve geniş bir malumata sahipti.

Tabiin asrından sonra gelen âlimler özel bir metoda göre tefsir kitapları telif etmeye başladılar. Bu metoda göre müfessir ayeti zikrediyor ardından da ayet hakkında Sahabeden ve Tabiinden gelen

rivayetleri senediyle naklediyorlardı. Bu metodu uygulayanların en meşhurları Süfyan b. Uyeyne, Vaki' İbnü'l Cerrah, Abdurrezzak ve diğerleridir. Ancak bu âlimlerin tefsirleri bize bir bütün olarak ulaşmış değildir. Tefsir-i Taberi'de olduğu gibi bazı tefsir kitaplarında onların tefsirlerinden bazı sözler bizlere ulaşmıştır. Onlardan sonra el Ferra sonra Taberi daha sonra da asırlar boyunca çağımıza kadar her asırda çıkan müfessirler birbirlerini takip etmiştir.

Tefsirde Müfessirlerin Uslûbu

Sahabeler, Kur'an ayetlerini ya kendi ichtihadlarına dayanarak ya da Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem den işiterek tefsir etmişlerdir. Çoğu zaman ayetin nüzul sebebini ve kimin hakkında indiğini de açıkladılar. Onlar bir ayetin tefsirinde, ayetten anladıkları sözlük anlamını açıklamada en kısa ifadelerle yetiniyorlardı. Örneğin; ¹وان تستقسموا بالأزلام¹ ayetini şöyle tefsir ediyorlardı:

Cahiliyede yaşayan insanlar yolculuğa çıkmak istediklerinde eline bir ok alarak şöyle diyordu: Bu ok çıkmayı emrediyor. Eğer yolculuğa çıkarsa o hayra isabet edecektir. Eline bir başka ok daha alıyor eğer onda çıkma diye yazıyorsa bu kişi yolculuğunda hayra isabet etmeyecektir diyorlardı. Ve ikisi arasında nasipsiz fal oku da alıyorlardı. İşte Allah Subhanehû ve Teala bu ayetle bu türden hareketleri yasaklamıştır.

Eğer ayetin nüzul sebebini ve kimin hakkında indiğini de zikrederlerse daha fazla açıklama yapmış oluyorlardı. Örneğin; İbni Abbas, Allahu Teâla'nın; لرأدك الى معاد “**Elbette seni dönülecek yere döndürecektir.**”² ayetini "Mekke'ye" şeklinde açıklıyordu. Ebu Hüreyre إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ “**Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete erdiremezsin.**”³ ayetini; “Amcası Ebu Talib'in Müslüman olmasını isteyen Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem hakkında inmiştir” şeklinde açıklıyordu.

Sahabelerden sonra gelen Tabiin, Sahabelerin bu türden tefsirlerini rivayet ettiler. Tabiinden bazı kimseler tefsirde ichtihad veya işitme yoluyla Kur'an'ın bazı ayetlerini bizzat kendileri tefsir etmiş veya nüzul sebeplerini zikretmişlerdir.

¹ Maide: 3

² Kasas: 85

³ Kasas: 56

Tabiinden sonra gelen âlimler Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili haberleri de naklederek tefsirde bir genişleme meydana getirdiler. Daha sonra ise her asırda ve her nesilde müfessirler Kur'an'ı tefsirde birbirlerini takip ettiler ve her dönem tefsir sahasını bir önceki döneme oranla daha da genişlettiler.

Müfessirlerin bir kısmı hükümler istinbat etmek için Kur'an ayetlerini incelemeye, açıklamaya devam ederken bir kısım “cebr” ve “ihtiyar” konularındaki mezhebi görüşlerine göre ayetleri tefsir etmeye, bir başkaları ise yasamada, kelimelerin ilminde, belâğatta, sarf ve nahivde ve benzeri konularda kendi görüşlerini ispatlamak için Kur'an ayetlerini tefsir etmeye başladılar.

Sahabe asrından günümüze kadar geçen süre içerisinde çeşitli asırlarda yapılan tefsir çalışmaları incelendiğinde her asırdaki tefsir çalışmalarının, içerisinde buldukları çağdaki ilmi hareketlerden etkilendiği, o çağda bulunan görüşlerin, nazariyelerin ve mezheplerin görüşlerinin tefsirlere yansıdığı görülmektedir. Bu nedenle içerisinde bulunduğu çağda egemen olan görüşlerden, hükümlerden ve düşüncelerden etkilenmemiş pek az sayıda tefsir vardır.

Ancak bu tefsirlerin tamamı ilk günden itibaren yani Sahabe asrından itibaren tefsir kitaplarında telif edilmemişti. Her asırda farklı bir hale intikal ederek günümüze kadar ulaşmıştır.

Başlangıçta tefsir, hadisten bir parça ve hadis bölümlerinden bir bölüm idi. Hadis, İslâmî bilgilerin tamamını bünyesinde toplayan geniş bir sahayı oluşturuyordu. Hadis ravisi fıkhi bir hükmü içeren bir hadisi rivayet ettiği gibi, Kur'an'dan bir ayeti tefsir eden bir hadisi de rivayet ediyordu. Abbasi döneminin başlangıcı ile Emevi döneminin sonlarına gelindiğinde yani hicri ikinci asırda müellifler, bir konu ile ilgili birbirine benzer hadisleri toplayarak diğerlerinden ayırmaya başladılar. İçeriğinde fıkıhla, tefsirle ilgili bilgileri barındıran hadisler birbirinden ayrıldı. Böylece hadis, sîret, tefsir ve fıkıh gibi ilim dalları doğdu. Tefsir ilmi diğer ilim dallarından ayrı olarak okunan bağımsız bir ilim dalı haline geldi. Ancak başlangıçta tefsirler, Kur'an ayetlerinin mushafta sıralanışı gibi düzenli bir şekilde bir sıra takip edilerek yazılmamıştı. Hadiste olduğu gibi çeşitli ayetlere ait tefsirler şurada burada dağınık bir şekilde bulunuyordu. Hadis ilmi ile tefsir ilmi birbirinden ayrılınca ve başlı başına bir ilim dalı haline gelinceye kadar bu durum aynen devam etti.

Tefsir bağımsız bir ilim dalı halini aldıktan sonra Kur'an tefsiri, mushafın tertibine göre Kur'an'dan her bir ayetin veya ayetten bir parçanın tefsiri düzenli bir şekilde yapılmaya başlandı.

Kur'an'ı ilk defa ayet ayet tefsir eden ve birbiri ardına bunları sıralayarak bir tefsir ortaya koyan Hicri 207 yılında vefat eden el-Ferra'dır. el Fihrist isimli kitabında İbni Nedim şöyle der: "Ömer b. Bekir, El-Ferra'ya bir mektup yazdı ve ona şöyle dedi: El Hasan b. Sehl, Kur'an'dan bana bir şey sorduğunda yanımda ona cevap verecek bir şey bulamıyorum. Eğer bu konuda bana bir usul toplar veya bu konuda bir kitap yazarsan yazdıklarını bana gönder. Bunun üzerine Ferra' arkadaşlarına: Bir araya gelin de size Kur'an'la alakalı bir kitap yazdırayım dedi ve onlar için bir gün tayin etti. Hazır olduklarında onların yanına geldi. Mescidde ezan okuyan ve namazda insanlara Kur'an okuyan bir adam vardı. Ferra' o adama yöneldi ve ona; Fatih'a'yı oku da onu tefsir edeyim sonrada Kur'an'ın tamamını tamamlarız, dedi. Adam Fatih'a'yı okudu, Ferra da tefsir etti. Bu nedenle Ebu'l Abbas; "Ferra'dan önce hiç kimse Kur'an'ı böyle tefsir etmedi. Bundan daha fazlasını yapacak kimse olduğunu da sanmıyorum." dedi.

Ferra'dan sonra Hicri 310 senesinde vefat eden ve meşhur tefsiri "Taberi"yi yazan İbni Cerir et-Taberi geldi. İbni Cerir'in tefsirinden önce İbni Cüreyc'in tefsiri gibi meşhur olmuş tefsirler vardır. İbni Cüreyc'in tefsiri, sahih olan olmayan ayırımı yapmadan buldukları hadisleri toplayan ilk muhaddislerin hadis toplama işine benzemektedir. Derler ki; "İbni Cüreyc her ayet hakkında rivayet edilenlerin sahih veya sakim (sahihten değil) olmasına bakmadan hepsini toplamıştır."

Hicri 127 de vefat eden es Süddi'nin ve Hicri 150 yılında vefat eden Mukatil'in tefsiri de aynı tür tefsirlere aittir. Abdullah b. Mübarek, Mukatil'in tefsiri hakkında şunları söylemektedir: "Eğer güvenilir olsaydı onun tefsiri ne kadar güzel bir tefsirdir."

Muhammed b. İshak'ın tefsiri de böyledir. Muhammed b. İshak tefsirinde, Vehb b. Münebbih, Kabu'l Ahbar ve bunların dışında Tevrat'tan, İncil'den rivayetlerde bulunan ve onları şerh eden kimselerin sözlerini zikretmekte, Yahudilere ve Hıristiyanlara ait haberleri nakletmektedir.

Bununla beraber bu tefsirler bizlere ulaşmamıştır. Ancak Tefsirinde Yahudilere ve Hıristiyanlara ait haberlerden en fazla bulunan kişi İbni Cerir et Taberi'dir. Daha sonra Kur'an'ı kâmil bir sıralama ile

düzenlenmiş eksiksiz kitaplarda tefsir eden müfessirler birbirlerini takip ettiler.

Tedvin edilmiş olan tefsir kitaplarını dikkatlice inceleyen kimse müfessirlerin bu tefsirlerde farklı yönleri takip ettiklerini gözlemler.

- Onlardan kimi Kur'an'ın yüceliğini ve diğerlerinden farklılığını anlatabilmek için tefsirinde Kur'an'daki belağat çeşitlerine, anlamlarına, üslûblarına daha çok önem vermişler ve tefsirlerinde bu yön ağırlık kazanmıştır. Keşşaf isimli tefsirin sahibi Muhammed b. Ömer ez-Zemahşeri bunlardandır.

- Tefsir-i Kebir ismi ile meşhur olan Fahreddin er-Râzi gibi bir kısım müfessirler ise tefsirlerinde akaid kaidelerine, asılsız haberlerle mücadeleyle önem vermişti.

- Ahkâm-ul Kur'an isimli tefsiri ile meşhur, el-Cassas lakabı ile bilinen Ebu Bekir er-Râzi gibi birtakım müfessirler ise tefsirlerinde ahkâm ayetlerine ve bu ayetlerden hükümlerin istinbatına önem vermiş, Şer'i hükümlerin ele alınmasını ön plana çıkarmışlardır.

- Babu't Te'vil Fi Meani't Tenzil isimli tefsirinde el-Hazin lakabı ile bilinen Alaaddin b. Muhammed el-Bağdadi es-Sufi gibi bir kısım müfessirler ise, geçmiş kavimlerin kıssalarını inceleyerek tarih ve İsrailiyata ait kitaplardan dilediklerini Kur'an kıssalarına ilave etmiş, Şeriata muhalif olup olmamasını, akla uygunluğunu ve Kur'an'ın kat'i ayetleri ile çelişip çelişmediğini inceleyip araştırmadan, değerli ve değersiz işittikleri her şeyi tefsirlerinde toplamışlardır.

- El-Beyan tefsirinin Sahibi Şeyh Tabressi, et-Tibyan tefsirinin sahibi Şeyh et-Tusi gibi bir takım müfessirler ise kendi mezheplerinin görüşlerini desteklemeye önem vermiş ve ayetleri bağlı olduğu grubun görüşlerini destekleyici bir şekilde tefsir etmişlerdir. Bu iki müfessir, akaidde ve hükümlerde şia mezhebinin görüşlerini desteklemişlerdir.

- Bir kısım müfessirler ise tefsirde, hiçbir tarafa bakmadan Kur'an anlamlarını ve hükümlerini açıklamaya önem vermişlerdir. Bu müfessirlerin tefsirleri, tefsirde temel tefsir kitapları olarak itibar görür. Tefsirde ve diğer konularda imamlardan sayılırlar. İbni Cerir Et Taberi'nin, Ebu Abdullah Muhammed El Kurtubi'nin ve En-Nesefi'nin tefsirleri bu türden tefsirlerdir.

Ancak yirminci asırda ve çöküş asrının sonlarında yazılan Muhammed Reşid Rıza, Tantavi Cevheri, Ahmed Mustafa el-Meragi ve

daha bir çoklarının yazdıkları tefsirlere gelince, bunlar hiçbir şekilde tefsirlerden sayılmaz ve onlara güvenilmez. Zira bu kişilerin tefsirlerinde birçok ayette Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın dinine açıkça saldırı vardır. Örneğin Muhammed Reşid Rıza tefsirinde; وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ "Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler fasıklardır."¹ ayetini tefsir ederken Hindistan'da yaşayan Müslümanların İngiliz kanunlarını almalarına ve İngiliz yargı hükümlerine boyun eğmelerine cevaz vermektedir. Eş-Şeyh Muhammed Reşid Rıza "El-Menar" ismi ile meşhur Kur'an'ı Hakim tefsirinin altıncı cildinde Maide suresindeki; وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ "Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler fasıklardır."² ayetini 406–409. sayfalarda tefsir ederken kendisine sorulan; "İngiliz kanunları ile hükmeden bir İngiliz'in yanında çalışan bir Müslüman'ın orada Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın indirdiklerinin dışındaki kanunlarla hükmetmesi caiz midir? sorusunu uzunca bir cevapla aynen şöyle cevaplandırmaktadır:

"Daru'l Harb, İslâm hükümlerinin uygulanacağı bir yer değildir. Bu nedenle, dinde Müslümanları fitneye düşmekten emin kılacak bir maslahat veya bir özrün bulunması durumu müstesna, oradan hicret etmek vaciptir. Hükümet işlerinin üstlenilmesi gibi bir yolla Müslümanların çıkarlarını koruyacak, İslâm'ın nüfuzunu kuvvetlendirecek bir vesilenin olmadığı bir durumda ve özellikle de İngiliz hükümeti gibi milletler ve halklar arasında adalete daha yakın ve kolaylaştırıcı, toleranslı bir hükümetin hakim olduğu bir bölgede, gücü yettiğince İslâm hükümlerini kuvvetlendirebilecek ve Müslümanlara hizmet edebilecek bir kimsenin ikamet etmesi gerekir. Birçok konuda işleri hakimlerin ictihadına bıraktığı için bu devletin (İngiltere'nin) kanunları İslâm Şeriatına, diğer devletlerin kanunlarından daha fazla yakındır. İslâm'da kadılık yapmaya ehil olan bir kimse iyi bir niyet ve sağlam bir kasıtle Hindistan'da hakimlik görevinde bulunsa Müslümanlara büyük hizmetlerde bulunabilir. İlim ve basiret sahibi kimseler, yargı ve yargı dışındaki hükümet işlerini, küfür kanunları ile hükmetmenin günah olacağı düşüncesiyle terk ederlerse Müslümanların dini ve dünyevi işlerinin önemli bir kısmının yok olup gideceği açıkça ortadadır" ve devamla; "Hindistan'daki Müslümanların İngiliz hükümetinde böylesi bir görev almaları ve İngiliz kanunları ile hükmetmeyi kabullenmeleri de yukarıda anlatılanlardandır. Böylesi bir

¹ Maide: 47

² Maide: 47

amel, bir ruhsattır ve Müslümanların çıkarlarını korumayı, İslâm'ı desteklemeyi kasteden bir azimet durumu yoksa iki zarardan/günahtan daha hafif olan bir günah işlenir kaidesi kapsamına girer."

Bu tür tefsirlere itibar edilmez.

Kur'an'da sonradan ortaya çıkan ilimlere ve bilgilere de yer verilmiştir diyerek Kur'an'ın onları açıkladığına delil olmak üzere tefsirini hayvan ve kuş resimleri ile dolduran Tantavi Cevheri'nin tefsiri de güvenilir olmayan tefsirlere dendir.

Şeytanların ve meleklerin varlığını inkâr eden ve Kur'an'daki bu konu ile ilgili ayetleri tevil ederek yaptığı tefsir ile kâfir olan ve İslâm'dan çıkan Mustafa Zeyd'in tefsiri de böyledir.

Bunlar ve benzeri bütün tefsirler Müslümanlarca tefsir kitaplarından sayılmazlar ve tefsirlerine de itibar olunmaz.

Tefsir Kaynakları

Tefsir kaynakları ifadesinden her müfessirin, tevhid, fıkıh, belağat, tarih ve bunlara benzer taşıdıkları şeylere göre Kur'anı tefsir etmeleri kastedilmemektedir. Bunların hiçbirisi tefsirin kaynakları değildir. Bunlar sadece tefsirde müfessire etki eden ve onu tefsirde belirli tarafa yönlendiren etkenlerdir.

Tefsir kaynaklarından maksat tefsirlerinde müfessirlerin yönelmiş oldukları yöne bakmaksızın, müfessirlerin nakilde buldukları müracaat kaynakları ve onlardan naklederek tefsirlerine aldıkları şeylerdir. Tefsir kaynaklarını incelediğimiz zaman bunların üç kaynakla sınırlı olduğunu görürüz:

1. Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem 'den nakledilen tefsir:

الصَّلَاةُ الْوَسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ "Orta namaz ikindi namazıdır."¹ şeklinde Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem den rivayet edilen hadis buna bir örnektir. Yine Ali Radyallahu Anhu nun; "Büyük hac günü' hakkında Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem e sordum. Dedi ki: **يَوْمَ النَّحْرِ** "Kurban günüdür."² şeklindeki rivayeti, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem e; "Musa, iki müddetten hangisini seçti?" sorusunu; **قَضَى أَكْثَرَهُمَا وَأَطِيبَهُمَا** "En fazla ve en

¹ Müslim, Mesâcid ve Mevâdi', 996, 997; Ahmed b. Hanbel, Müs. Aşereh, 867, Müs. Basriyyîn, 19670

² Tirmizi

güzel olanını."¹ şeklinde cevaplandırması da Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in yaptığı tefsire örnektir.

Ancak bu nevi rivayetlerin sahih kitaplarda geçtiği kesinlikle bilinmedikçe nakil için kaynak olarak güvenilmesi caiz değildir. Çünkü birçok hikâyeci ve uydurmacı kimseler bu tür rivayetlere çok şey katmışlardır. Bu nedenle bu çeşit rivayetlerde Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in sözlerine çok fazla yalan katıldığı için tefsir kaynağı olarak araştırılması gereken haberlerdendir. Bu çeşit tefsir konusunda selef/ilk dönem âlimler, yaptığı araştırmalar sonucunda elde ettiklerinin çoğunu tamamen inkâr etmişler ve "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den hiçbir tefsir rivayet edilmemiştir" demişlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği rivayet edilir: "Üç şeyin aslı yoktur: Tefsir, savaş ve gazve menkıbeleri."

Bu nedenle müfessirlerin gelen rivayetlere güvenmediklerinden dolayı gelen haberlerin sınırında kalmadıklarını, bilakis ictheadlarının kendilerini ulaştırdıkları şeye uyduklarını görürüz. Nassın belirlediği sınırdan durmamışlardır. Tefsir konusunda Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den gelenlere Sahabeden gelenler de ilave edildi ve ortaya çıkan bu nakledilen tefsire daha sonra tabiinden tefsir hakkında gelen rivayetler de ilave edildi ve nakle dayanan bu türden tefsirde zamanla önemli bir birikim meydana geldi. Bu birikim hem Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den, hem Sahabeden ve hem de Tabiin'den gelen nakillerin tamamını bünyesinde topladı. Böylece bu birikim yalnız başına tefsir olmaya yeterli hale geldi. Birinci asırda telif edilen tefsir kitapları adeta tefsirin bu çeşidi ile sınırlı kaldı.

2. Tefsir kaynaklarından biri de reydir/görüşür.

Bu, tefsirde icthead olarak isimlendirilir. Müfessirler, Arapça lisanını ve onun ifade ediliş şekillerini bildikleri gibi cahiliye şiirinde, düz yazıda vb. konulara hakimiyetleri ile Arapça kelimeleri ve bu kelimelerin anlamlarını da biliyorlardı. Kendilerinde sahihliği kabul görmüş ayetin nüzul sebeplerine de vakıf olarak bu vasıtalara (Arapça ile alakalı bilgilere) önem vermek suretiyle kavrama gücünün ve ictheadının, müfessiri götürdüğü noktalara göre Kur'an ayetlerini tefsir ediyorlardı. Rey ile Kur'an'ı tefsir etmek demek, ayet hakkında kişinin dilediğini ve nefsinin arzu ettiğini söylemesi demek değildir.

¹ Buhari

Rey ile Kur'an'ı tefsir etmek demek; şiir, düz yazı Arap adetleri ve konuşmalarından meydana gelen cahili Arap edebiyatına dayanmak ve aynı zamanda Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} zamanında cereyan eden olaylar, Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in karşılaştığı düşmanlıklar, çekişmeler, hicret, harp, fitneler ve bu esnada ortaya çıkan olaylara karşı uygulanması gereken hükümlere Kur'an'ın verdiği cevapları da dikkate alarak Kur'an'ı tefsir etmektir.

Öyleyse rey ile Kur'an-ı tefsir etmekten kasıt, müfessirde Arapça lisanı ve olaylar hakkında var olan bilgileri göz önünde bulundurarak Kur'an'ın cümlelerini anlamaktır. Ancak Efendimiz Ali ^{Radıyallahu Anhu}'nın söylemiş olduğu "Kur'an birçok anlamı taşır" sözünün anlamı, Kur'an'ı nasıl tefsir etmek istersen tefsir edebilirsin demek değildir. Bu ifadeden kasıt, bir kelime veya bir cümle birkaç yönden tefsir edilebilir. Ancak bu yönler cümlenin veya kelimenin taşıyabileceği anlamlarla sınırlıdır, kesinlikle bunların dışına çıkmaz. Buna göre rey tefsiri, kelimelerin taşıdığı anlamlarla sınırlı kalarak cümleleri anlamaktan ibarettir. Bunun için de rey tefsiri, ictehad ile tefsir şeklinde isimlendirilmiştir.

Müfessir olan Sahabeler rey ile tefsir yapıyorlar ve tefsirde birinci derecede buna itimat ediyorlardı. Sahabeler tek bir kelimenin tefsirinde bile ihtilaf edebiliyorlardı. İbni Abbas, İbni Mesut ve Mücahid gibi müfessirlerden gelen rivayetler de onların tefsirde kendi anlayışlarına itimat ettiklerine delalet etmektedir. Örneğin;

"Sizden kesin söz almış ve Tur'u tepenize dikmiştik."¹ ayetinde geçen الطُّور "Tur" kelimesini müfessirler farklı şekillerde tefsir etmektedirler. Mücahid; "Tur" kelimesini dağ olarak, İbni Abbas; "Tur Dağı" şeklinde, başkaları da; "Tur"u sıradağlar olarak tefsir etmektedirler. "Sıradağlar şeklinde yayılmamışsa Tur değildir." demişlerdir. Tefsirde varolan bu ihtilaf, nakilde var olan ihtilafın sonucu değil görüşte var olan ihtilafın sonucudur. "Tur" kelimesi gibi bir kelimedeki ihtilaf meydana gelebildiğine göre kelimenin anlamı üzerinde değil de cümlenin delalet ettiği anlamda ortaya konan görüşte ihtilafın olması elbette ki doğaldır. Bu nedenle müfessirler, kelimelerin anlamları üzerinde ihtilaf ettikleri gibi ayetlerin anlamları üzerinde de ihtilaf etmişlerdir. Sahabe tefsiri, özellikle de meşhur müfessirlerin tefsirleri incelendiğinde onların tamamının tefsirde reye itimat ettikleri görülür.

¹ Bakara: 93

Reye dayalı tefsirden sakınarak yalnızca nakle dayalı tefsir ile yetinen kimseler hakkında bazı kimselerin naklettikleri haberlere gelince:

Bunlar tefsiri istenen Arapça kelimeler ve ayetin nüzul sebebini oluşturan olaylar hakkında gerekli olan bilgileri elde edememiş yani tefsir malzemelerini henüz tamamlayamamış kimseler için söylenebilir. Yoksa yalnızca tefsir hakkında nakil olunan haberle sınırlı kalarak, insanların anlamaları için indirilmiş olan Kur'an'ı anlamaktan kaçınılamaz.

Bu hususta gelen nasslara bakıldığında bu sakınmanın sebebi açığa çıkmaktadır. Kur'an'dan bir şey sorulduğunda Said b. El Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet olunur: Ben "Kur'an hakkında bir şey söylemiyorum." Bu ifade, rey ile Kur'an'ı tefsir etmeye karşı söylenmiş bir söz değil, sadece onun Kur'an'ı rey ile kaçınarak tefsir ettiğini gösteren bir ifadedir. İbni Sirin der ki: Ebu Ubeyde'ye Kur'an'dan bir şey sorduğumda şöyle dedi: "Allah'tan kork, sana doğruluk yaraşır. Kur'an'ın hangi şey hakkında indiğini bilenler bu dünyadan göçtüler." Ebu Ubeyde'nin Sahabelerin büyüklerinden olduğu herkes tarafından bilinmektedir. O, doğru hareket etmenin ve Kur'an'ın ne hakkında indiğini bilmenin gerekliliğine işaret etmektedir. Kur'an hakkında söz söylemekten sakınmanın ve takvanın sebebini Ebu Ubeyde sözünde şöyle ifade etmektedir: "Sana doğru olmak yakışır. Kur'an'ın ne için indiğini bilen kimseler bu dünyadan göçüp gittiler." Doğruluğu ve Kur'an'ın ne için indiğini öğrenmek maksadıyla araştırma yapanlar da görüşlerini ve ictihadlarını söyleyeceklerdir. Bu nedenle tefsir konusunda Sahabelerin iki gruba ayrıldığını söyleyemeyiz. Yani bir grup Sahabenin rey ile tefsir yapmaktan sakındığını ve diğer bir kısmın ise rey ile Kur'an'ı tefsir ettiğini söyleyemeyiz. Bilakis Sahabeler Kur'an'ı rey ile tefsir ettiklerini söylüyorlardı. Sahabeler açıklamak istedikleri Kur'an'dan bir ayetin cümleleri veya kelimeleri hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadan rey ile Kur'an'ı tefsir etmekten kaçınıyorlardı. Tabiin'de de durum aynıydı.

Sahabe ve Tabiinden sonra gelenlerden bir kısmı bu sözleri duyduklarında bunları, rey ile Kur'an'ı tefsir etmekten sakındıran ifadeler olarak anladılar ve Kur'an hakkında rey ile bir şey söylemekten kaçındılar. Bir kısmı ise Sahabelerin rey ile tefsir yaptığını görebek bunlar da rey ile tefsir yaptılar. Böylece tefsir âlimleri iki kısma ayrılmış oldu:

a- Rey ile tefsirden sakınan ve yalnızca nakle dayalı tefsirle yetinenler,

b- Rey ile tefsir yapanlar.

Ancak Sahabe ve Tabiin kesinlikle iki gruba ayrılmadılar. Onlar, Kur'an hakkında hem nakle hem de reye dayalı olarak bildiklerini söylüyorlardı. Bilgiye güvenmedikleri ve bilmedikleri sürece rey ile Kur'an hakkında bir şey söylemekten ise sakınıyorlar ve uzak duruyorlardı.

3. İsrailiyat:

Müslüman olduklarını söyleyip İslâm'a giren Yahudi ve Hıristiyanlar arasında Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan kimseler de vardı. Özellikle de Yahudilerin çoğunluğu inanmayarak İslâm'a girdiler. Çünkü Yahudiler Hıristiyanlara oranla Müslümanlara daha fazla kin ve düşmanlık besliyorlardı. Bu âlimlerden (Tevrat ve İncil hakkında çok fazla bilgileri olanlardan) İsrailiyata ait birçok haber Müslümanlar arasına sızdığı gibi ayetlerin açıklamasını tamamlamak için Kur'an tefsirine de sızdı. Böylece İsrailiyat, akılları ve eğilimleri etkisi altına aldı ve birçok Kur'an ayetini işitenler bu ayetler çevresinde İsrailiyatın etkisi ile sorular sormaya başladılar.

Ashab-ı Kehf'in köpeğinin kıssasını işittiklerinde; 'köpeğin rengi nedir?' dediler.

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بَبَعْضِهَا "Sığırın bir parçası ile ona vurun."¹ ayetini işittiklerinde; 'onunla bazısına vurdukları şey nedir?' diye sormaya başladılar.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا "Bu arada ikisi - katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz- kullarımızdan birini buldular."² ayetini okuduklarında; 'Musa ile buluşan ve ondan kendisine hayra götürececek şeyleri öğretmesini isteyen o salih kul kimdir?' sorusunu sordular ve Hızır Kıssası da işte buradan çıktı.

İşte böylece hikâyeler, Yahudilere ve Hıristiyanlara ait haberler peşpeşe sıralanıyor ve bunlar hakkında sorular soruluyordu. Bu türden olmak üzere "Salih Kulun" öldürdüğü çocuğun kim olduğu, geminin ve onları misafir etmeyen köyün hangisi olduğu hakkında soruların var olduğu görülmektedir. Yine Musa ^{Aleyhisselam} ile Şuayb ^{Aleyhisselam} kıssası hakkında, Nuh'un gemisinin büyüklüğü vb. konular hakkında sorular

¹ Bakara: 73

² Kehf: 65

sorulmaktaydı. Onların bu tür sorulara cevap vermeleri ve bu konudaki bilgileri elde etme arzuları, onları Tevrat'a ve Tevrat'ta bu konular hakkında yazılmış olan açıklamalara götürdü.

İslâm'a iyi niyetle ve kötü niyetle giren Yahudilerden nakledilen haberler, hikâyeler, uydurma şeyler böylece tefsirlere sokuldu. Müslüman olan Hıristiyanlardan bir kısmı da İncil hakkındaki hikâyeleri ve haberleri tefsirlere soktular. Ancak bunlar Yahudilerin sokuşturduklarına oranla azdır.

İşte, böylece hikâyeler ve haberler hakkında söylenen birçok şeyle, tefsirde büyük bir yığın meydana getirdiler. Hatta bunlar nakli tefsir olarak rivayet edilenleri de aştı. Birçok tefsir kitabı diğer ümmetlere ait haberler ve kıssalarla, İsrailiyatla dolup taşıdı. Bunları tefsirlere sokanların en meşhurları Ka'b-ul Ahbar, Vehb b. Münebbih, Abdullah b. Selam ve diğerleridir. İşte, böylece İsrailiyat, kıssalar ve diğer haberler müfessirler nezdinde tefsir kaynaklarından bir kaynak haline geldi.

Ümmetin Bugün Müfessirlere Olan İhtiyacı

Tefsir ilmi, Şer'î bilgilerin en önemlilerinden sayılması nedeniyle, Şer'î ilimlerin en üstün olanıdır. Bu nedenle her asırda ve her nesilde tefsir ilmine çok önem vermek gerekir. Daha önceki asırlarda var olmayan yeni yeni meseleler ortaya çıktığı için ümmet bugün de müfessirlere muhtaçtır. Çünkü ortaya çıkan yeni yeni meseleler, Kur'an-ı Kerim'de zikredilen genel prensiplerin kapsamına giriyorsa bunların hükmünün bilinmesi lazımdır. Veya daha sonra onlara cüzi hükümler uygulanabilir.

Tefsir bütünlüğü içerisinde eski tefsirler, metot, şekil ve sunuş bakımından bir nevi telif hükmündedirler. Eski eserlerin üslûbunda yazılmış olan bu tefsirleri, eski eserleri okumaya alışmış olan çok az sayıdaki insanların dışında bu neslin çocukları şevkle ve istekle okuyamamaktadır. Bu nedenle fikri kitapları okur gibi, aydın derin bir fikirle Müslümanların hatta Müslüman olmayanların bile tefsir okuma arzu ve isteğini artıracak bir üslûbla yeniden tefsirlerin yazılması gerekir.

Üstelik felsefi kitapların Arapçaya tercüme edilip de müfessirlerin onlardan etkilenmelerinden sonra gelen dönemde ve haçlı savaşlarından sonra gelen dönemde, üzerinde seyrettikleri husus, Kur'an ayetleriyle alakası olmayan, tefsirden sayılmayan şeylere özen göstermekte büyük çabalar harcanılan tefsirlerin oluşumuna yol açtı. Üstelik tefsirler

İsrailiyatla doldu. Hatta İsrailiyat, müfessirler nezdinde tefsir kaynaklarından üçüncü bir kaynak haline geldi.

Bu nedenle Kur'an'ın, Sahabelerden nakledilen tefsirden de faydalanılarak ve Kur'an'ı anlamada icihad olması bakımından Sahabelerin tefsir metodu üzere tefsir edilmesi gerekir. Fakat Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹ den tefsir olarak nakledilenler eğer sahih ise Hadisten bir parça sayılırlar, Tefsir olarak itibar edilmezler. Çünkü bu durumda Kur'an gibi teşrii nass sayılır ki bu da tefsir kapsamına girmez.

Ancak müfessirin üzerinde yürümesi gereken üslûba gelince: Bu üslûb, müfessirin icad etme gücüne bağlıdır. Çünkü tefsir üslûbu, tefsirde kullanılan şekillerden bir şekildir. Bu, bir telif çeşidi olduğu için her müfessir, tefsir yaparken düzenleme, bölümlere ayırma ve sunma açısından uygun gördüğü bir üslûbu kullanır. Bu nedenle tefsirde telif üslûbunu açıklamak doğru değildir.

Fakat **tefsir metodunun açıklanması gerekir.** İnceleme, araştırma ve düşündükten sonra bulduğumuz tefsir metodunu, Kur'an tefsirinin bu metoda göre yapılması için burada sunuyoruz. Bu metot Kur'an vakiasının gerektirdiği bir metottur. Biz burada “**üslûb**” ifadesini kullanmayarak “**metot**”/devamlı olarak kararlaştırılmış bir iş ifadesini kullandık. Çünkü tefsir metodu, Kur'an'ı Kerimin işaret ettiği Şer'î delillerden ve nassların vakiasından anlaşılan icihad metodu gibi bir metottur. Bu nedenle tefsirin de bir metodu olması gerekir. Tefsir metodu, Şer'î hüküm olmasından dolayı değil, kendisine bağlanılmasından dolayı bir metottur. Çünkü metot hükümler cinsinden değildir. Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde takip edilmesini uygun gördüğümüz bu metot şu şekilde özetlenebilir:

Kur'an tefsiri, Kur'an'ın cümlelerindeki kelimelerin anlamlarını ve cümle bütünlüğü içerisinde cümlelerin anlamlarını açıklamak demektir. Kur'an'ın tefsir metodunu öğreninceye kadar:

1- Kur'an vakiasının ortaya konulması ve öncelikle bütüncül bir şekilde Kur'an gerçeğini ortaya koyacak inceleme ve araştırmanın yapılması. Kelimeleri ve anlamları açısından bu vakıaya uyan şeylerin incelenmesi,

2- Sonra da Kur'an'la gelen konuların anlaşılması, kaçınılmazdır. Kur'an vakiasını, ona uyanları ve Kur'an'ın getirdiği konuyu bilmekle kişi, Kur'an tefsirinde takip edeceği metodu anlar. Böylece tefsir

esnasında takip etmesi gereken güçlü bir yola ulaşır. Şimdi bu hususları detayları ile inceleyelim:

1- Kur'an Vakıası: Kur'an Arapçadır ve Arapça kelimelerden/sözlerden ibarettir. Dolayısıyla onun vakıasını Arapça kelimelerden olması itibarı ile anlamak gerekir. Zira kelimelerinin Arapça kelimeler, cümlelerinin de Arapça lafızlarından meydana gelen Arapça cümleler olarak idrak edilmesi/kavranması gerekir. Cümlelerinde var olan kelimelerin ne şekilde (icaz, istiare, kinaye vs.) kullanıldığını ve cümle bütünlüğü olarak da cümlelerin ne şekilde kullanıldığı kavranmalıdır. Arapça kelimelerde ve cümlelerde Arapça kullanım şekillerinden veya cümle kuruluşları açısından Arapça şekillerden meydana geldiği iyice bilinmelidir. Üstelik Arapçadaki konuşma edebiyatı ve hitap edebiyatında var olan üstün zevke sahip Arapça üslubu açısından Kur'an da var olan konuşma edebiyatı ve hitap edebiyatındaki üstün zevkin de kavranılması lazımdır.

İşte, bütün bunlar kavranıldığı zaman yani Arapça esasa tafsilatlı bir şekilde tamamen vakıf olarak Kur'an vakıasını kavradığı zaman kişi tefsir yapabilir, aksi durumda ise yapamaz. Çünkü Kur'an-ı Kerimde bulunan bütün kelimeler ve ifade tarzları Arapça kelimelerdir ve Arapların aralarında konuşa geldikleri ifadelerdir. Onların kullandıkları dildir. Bundan kıl payı kadar bile dışarı çıkmaz. Bu nedenle Kur'an, ancak bu anlayışla ve bu vakıasıyla tefsir edilebilir. Bu anlayış ve yaklaşıma sahip olunmadıkça hiçbir şekilde Kur'an'ın gerçek tefsirini yapmak mümkün değildir.

Bu nedenle Kur'an tefsiri, Kur'an'ın Arapça olmasından dolayı Arapça vakıasını kavrayarak Arapça nasslardan bir nass ve Arapça, kelam olma niteliği kavranarak yapılabilir. Zira Allahu Teâla Kitabındaki şu ayetlerde Kur'an'ın Arapça olduğunu bildirmektedir:

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا قُرْآنًا عَرَبِيًّا "Böylece biz onu Arapça Kur'an olarak indirdik."¹

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا حُكْمًا عَرَبِيًّا "Böylece biz onu Arapça bir hüküm olarak indirdik."²

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar Kur'an vakıasının kavranması ve bu vakıaya uyan Kur'an lafızları, anlamları yani lügat açısından yapılan bir açıklama idi.

¹ Ta-Ha-113

² Ra'd: 37

2- Kur'an'ın getirdiği konu açısından açıklanmasına gelince:

Kur'an'ın konusu; Allah ^{Subhanehû ve Teala} tarafından gönderilen bir elçi aracılığı ile tebliğ edilen Allah ^{Subhanehû ve Teala}'dan insanoğluna bir risalettir/mesajdır. Bu Kur'an içerisinde risaleti ilgilendiren her şey vardır. Bu hususları ana başlıkları ile şöylece özetlemek mümkündür:

a- Öğüt ve hatırlatma için; akaid, hükümler, müjde, korkutma ve kıssalar,

b- Kötülüklerden sakındırmak ve iyi amellere teşvik için; kıyamet sahneleri, cennet ve cehennem tasviri,

c- İdrak için akli meseleler,

d- İman ve amel için hissedilir hususlar ve aslı akla dayalı gaybi hususlar,

e- Ve bunların dışında insanoğlu için risaletin gerektirdiği her şey vardır.

Resulün getirdiği metodun dışında dosdoğru bir şekilde bu hususları kavramak mümkün değildir. Özellikle de Allahu Teala Kur'an'ın insanlara açıklaması için Resule indirildiğini bildirmektedir:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ "Sana da insanlara indirilenei açıklayasın diye Zikri (Kur'an'ı) indirdik."¹

Resulün metodu Sünnetidir. Yani Resulden söz, fiil ve takrirden sahih rivayetle gelen hususlardır. Bu nedenle hem Kur'an tefsirine başlamadan önce hem de tefsir esnasında mutlaka Resulün Sünnetini kavramak gereklidir. Zira Resulün Sünnetini kavramadan Kur'an'ın konusunu anlamak mümkün değildir.

Ancak bu kavrama, Sünnetin senedini kavramaktan daha çok Sünnetin metnini şuurlu/uyanık bir şekilde kavramayı gerektirmektedir. Yani bu kavrama Sünnetin lafızlarını ezberlemeyle sınırlı kalan bir kavrama değil, insanın davranışlarını yönlendiren mefhumlar olarak Sünnetin ifade ettiği fikirleri derinlemesine düşünme şeklinde olmalıdır. Diğer bir ifade ile çıkardığı Hadisin sıhhatine güvendiği sürece, Hadisin ravilerini ve senedini bilmeye veya lafızlarının ezberlenmesine önem vermemek müfessire herhangi bir zarar vermez. Müfessir için önemli olan Hadisin delâlet ettiği şeyleri kavramaktır. Çünkü tefsir, Sünnetin lafızları, senedi ve ravileri ile değil de Sünnetin delâlet ettikleri ile

¹ Nahl: 44

alakalıdır. Bu nedenle Kur'an'ı tefsir edebilmek için Sünnetin çok iyi bir şekilde anlaşılması lazımdır.

Buradan da açıkça görülmektedir ki; Kur'an-ı tefsir edebilmek için her şeyden önce ve öncelikle detaylı bir şekilde Kur'an vakıasını, Kur'an lafızları ve anlamları açısından bu vakıaya uyan şeyleri incelemek, sonra da araştırılan konuyu iyice kavramak gerekir.

Ve yine tefsir için genel bir kavrayışın yeterli olmayacağını, bilakis bütünsel bir şekilde olsa bile hem cüzî konularda hem de küllî konularda tafsili bir kavrayışa sahip olmanın zorunlu olduğunu bilmek gerekir.

İşte, bu detayı kavrayışın tasavvur edilebilmesi için, Kur'an'ın kelimeleri ve cümleleri, bu kelimeleri ve cümlelerin kullanımı açısından, Arapça yönüyle hitabında ve konuşmasındaki üstün edebiyatı açısından ve de Arapların konuşmalarında bilinen Arapça lisanı açısından Kur'an vakıasını tafsilatlı olarak kavranılmasını sağlayacak keyfiyete Şer'î bir bakış ya da işaret ortaya koymak istiyoruz:

1- Kelimeleri açısından Kur'an vakıasına gelince:

Kur'an'da, hakikat ve mecazi anlamlarda müfredatların/kelimelerin kullanıldığına şahit olmaktayız. Bazen hem sözlük anlamının hem de mecazi anlamın bir arada kullanıldığı görülmektedir. Her bir cümlede var olan karine ile kullanılan kelimedenden ne kastedildiği bilinir. Bazen kelimenin sözlük anlamı terkedilir ve mecazi anlamı kullanılır. Bu durumda ise kullanılan kelime ile sözlük anlamı kastedilmez. Bazı ifadelerde ise müfredatın sözlük anlamından mecazi bir anlama çevrildiğini gösterecek bir karinenin bulunmaması nedeniyle mecazi anlamın kullanılmayıp yalnızca sözlük anlamın kullanıldığına şahit olmaktayız.

Yine bu arada Kur'an'da çeşitli ayetlerde hem sözlük anlamına hem de hakikat olarak ve mecaz olarak sözlük anlamı dışında yeni Şer'î anlamına uyan sözlük ve Şer'î anlamlarında kullanılan müfredatlar da vardır. Hangi mananın kastedildiğini ise ayetin terkibi tayin eder.

Veya yalnızca Şer'î anlamında kullanılan sözlük anlamında kullanılmayan kelimeler vardır.

Örneğin aşağıdaki ayette; **قَرِيْبَةً** “karye” kelimesi yalnızca sözlük anlamında kullanılmıştır:

حَتَّىٰ إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ "Yine gittiler ve nihayet vardıkları karye/şehir halkı...."¹

أَخْرَجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ "Halkı zalim olan şu karyeden/şehirden bizi kurtar"²

Ancak şu ayetlerde ise; قَرْيَةٍ "karye" kelimesi mecazi anlamda kullanılmıştır.

وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا "Bulduğumuz karye'ye/ kasaba'ya sor."³

"Kasabaya" soru sorulamaz. Soru ancak kasaba halkına sorulabilir. Burada mecazi bir anlam vardır.

Şu ayetteki; قَرْيَةٍ "karye" kelimesinden kasıt da kasaba halkıdır.

وَكَايُنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أَمْرِ رَبِّهَا "Rabbinin emrinden uzaklaşıp azmış nice karye vardır."⁴

أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ "Veya herhangi biriniz alçak yerlerden gelirse..."⁵ ayetinde geçen غَائِطِ "gâit" kelimesi de mecazi anlamda kullanılan bir kelimedir. Çünkü غَائِطِ "gâit" kelimesi Arapça lisanında alçak bir yer anlamına gelmektedir. Ayette ise kaza-i hacet/ihtiyaç giderme anlamında mecazi olarak kullanılmıştır. Çünkü ihtiyacını gidermek isteyen kimse alçak bir yere gider. Böylece ayetlerde kullanılan kelimelerin mecazi anlamları ağırlık kazanmış ve sözlük anlamları unutulmuştur.

فَأَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ "Aralarında adaletle hükmet."⁶ ayeti ve قَسْطِ "Tartıyı doğru yapın."⁷ ayetlerinde geçen; قَسْطِ kelimesi ise sözlük anlamında kullanılmıştır, başka bir anlamı ifade etmez.

وَتَيَّاكَ فَطَهَّرْ "Elbiseni temizle..."⁸ ayetinde de sözlük anlamı kullanılmıştır. Bu anlam, elbiseyi pislikten temizlemektir. Çünkü; طَهَّرْ kelimesi sözlükte pis/pisliğin zıddı "temizlik" anlamına gelmektedir. Bir şeyi su ile temizlemek onu yıkamak demektir. طهر اطهر kelimeleri pisliklerden temizlenmek demektir.

¹ Kehf: 77

² Nisa: 75

³ Yusuf: 82

⁴ Talak: 8

⁵ Nisa:43

⁶ Maide: 42

⁷ Rahman:9

⁸ Müddessir: 4

Yine Allahu Teâla'nın; وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا "Eğer cünüp iseniz hemen temizleniniz."¹ ayeti ile لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ "Ona arınmış olanlardan başkası dokunamaz."² ayetinden sözlük anlamı olarak necaseti/pisliği gidermek gibi bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Çünkü mü'min necis değildir. Dolayısıyla burada sözlük anlamını kullanmak mümkün olmayacağına göre geride sadece "abdestsizliği giderme" anlamı kalır. Ayette geçen "temizlenin" kelimesi, abdestsizliği giderin, "arınmış/temizlenmiş" kelimesi ise "abdestli olanlar" anlamına gelmektedir. Çünkü "taharet" kelimesi şer'an hem büyük hem de küçük pislikten kurtulmak anlamına gelmektedir. Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir hadisinde şöyle buyurmaktadır:

بَاب لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَلَاةَ بَعْضِ طُهُورٍ "Temizlik (abdest) olmadan Allahu Teâla namazı kabul etmez."³

Allahu Teâla'nın; أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى ^(٩) عِبْدًا إِذَا صَلَّى "O yasaklayanı gördün mü? Bir kulu namaz kılararken..."⁴ ayetinde geçen صَلَّى kelimesi Şer'î anlamda kullanılmış bir kelimedir. Ancak; يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ "Nebiye salât (dua) ederler."⁵ ayetindeki يُصَلُّونَ kelimesinden kasıt ise sözlük anlamı olan duadır. Yine; فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ "Salâtı (namazı) eda ettiğinizde..."⁶ ayeti ile يَا بَنِي آدَمَ اقْمُوا الصَّلَاةَ "Ey oğulcuğum namazını kıl."⁷ ayetlerinde ve içerisinde الصَّلَاةُ "salât" lafzının geçtiği Kur'an'daki bütün ayetlerde bu kelime ancak Şer'î anlamında kullanılmıştır. Bu ise namaz kılmayı ifade eder. Bu açıklamalar Kur'an'da geçen müfredatlar açısından yapılan izahatlardır.

2- Cümleleri açısından ise durum şudur:

Bilindiği üzere Arapça, çeşitli anlamlara delâlet eden lafızlardan meydana gelmektedir. İster cümledeki ferdi anlamları açısından olsun ister topluca cümle anlamı açısından olsun cümlelerde var olan bu lafızları incelediğimiz zaman bunların tamamının iki halden meydana geldiği görülür:

a- Mutlak anlamlara delâlet eden mutlak ibareler ve lafızlar olması yönünden onlara bakmak ki bu da asli anlamlara delâlet etmesi demektir.

¹ Maide: 6

² Vakıa: 79

³ Nesei, Tahârah, 139; İbni Mace, Tahârah, 270; Daremi, Tahârah, 683

⁴ Alak: 9-10

⁵ Ahzab:56

⁶ Cuma: 10

⁷ Lokman: 17

b- Mutlak ibarelere ve lafızlara yardımcı olan anlamlara delâlet eden ibareler ve lafızlar olması yönünden bakmak ki bunlar da başkasına tabi olan delâletlerdir.

Birinci gruptakiler, mutlak anlamlara delâlet eden mutlak ibarelerden ve lafızlardan meydana gelen terkiplerdir. Müfredatlar açısından lügatte; عين “ayn”, قدر “kader”, روح “ruh” ve buna benzer kelimeler gibi **ortak anlamları** olan müfredatlar, (جاء-وأتى, أسد-وقسورة, ظن-) gibi **eşanlamlı** müfredatlar vardır. Hayz için kullanılan fakat temizlik anlamına gelen قرء kelimesi gibi **zıt anlamlar** içeren kelimeler de vardır. Aynı şekilde destekleme ve yardım anlamlarında kullanılan عزر kelimesi “kınama” ve “cezalandırma” anlamlarına da gelmektedir v.b.

Bu nedenle cümle içerisinde geçen kelimenin bu anlamlardan hangi anlama geldiğini bilmek için cümleyi anlamak gerekir. Sadece sözlüklere müracaat etmekle kelimenin anlamını kavramak mümkün değildir. Bilakis bu kelimenin içerisinde geçtiği cümleyi çok iyi bir şekilde anlamak lazımdır. Çünkü bir kelimedenden kastedilen manayı belirleyen şey, cümledir. Kelimeler için geçerli olan durum cümleler için de geçerlidir. Çünkü cümleler, mutlak anlamlara delâlet eden mutlak lafızlarla ifade tarzları olmaları bakımından delaletleri aslidir. Bu manalardan başka anlamlara delâlet edecek karineler bulunmadıkça, mutlak mana kast olunan manadır. Bu konuda Kur'an'da birçok örnek bulunduğu için burada yeniden örnekler vermeye gerek yoktur. Çünkü bu asıl olandır.

İkinci kısma gelince; Bunlar, mutlak ibarelere ve lafızlara yardımcı anlamlara delâlet eden ibareler ve lafızlardır. Zira cümlede var olan her haberin cümlede neyi kastettiğinin açıklanması gerekir. Cümle;

- Haber verenin,
- Kendisinden haber verilenin,
- Bizzat haberin durumunu ifade edecek şekilde kurulur. Cümlenin ifade ettiği mana, izah, gizleme, veciz olma, mubala etme, vb üslup çeşitleri göz önünde bulundurularak fark edilir.

Örneğin kendisinden haber verilene (özneye) değil de habere önem verildiğinde قام زيد denir. Eğer önemli olan özne ise, yani kendisinden haber verilen ise قام زيد denir. Bir soruyu cevaplandırmada veya sorunun cevabı olması durumunda ise أن زيداً قام denir. İnkari bir cevapta ise والله أن زيداً قام Zeydin kalkmasını beklemekte olan bir kimseye haber vermede ise قد قام زيد denir. Bunlar gibi Arapça nasslara dikkat etmek gerekir.

Kur'an-ı Kerim bu iki hususu bünyesinde toplamaktadır. Kur'an'da bir taraftan mutlak anlamlara delâlet eden mutlak ibareler ve lafızlar yer alırken aynı zamanda mutlak anlamlara yardımcı olan manalara delâlet eden mukayyet ibareler ve lafızlar da yer almaktadır. Bu üslûblar çeşitli belağat şekilleriyle kendini göstermektedir. Kur'an'daki bir surede veya çeşitli surelerde tekrar eden ayetler ve ayetin bölümleri yardımcı anlamların en belirgin olanlarıdır Kur'an'da tekrarlanan nasslar ve cümleler de böyledir. Tekid çeşitlerinden bir çeşidin kullanılması veya cümlenin geliş ve gidiş çeşitlerinden biri olması ve olumsuzluk ifade eden soru üslûblarından olmak üzere ve daha başka sebeplerle Kur'an'da haberin mübtedadan/öznedan önce geldiği ifadeler anlam çeşitlerinin en üstün olanlarını içermektedir. Bir ayetin veya ayette bir parçanın, cümlenin veya bir kıssanın bir bölümünün bazı sûrelerde belli bir şekilde ifade edilirken bir başka sûrede daha farklı bir şekilde ifade edildiği, bir başka yerde ise üçüncü bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Haberin mübtedadan önce gelmesi, haberin te'kid, normal olarak zikredilmesi gereken bir cümlenin bir kısmının zikredilerek diğer bir kısmının zikredilmemesi gibi asıl konumundan farklı bir şekilde kullanılan ifade tarzlarının Kur'an'da ancak, ayette var olan ibarelerin ve lafızların içerdiği mutlak anlamlara hizmet eden anlamları var etmek için olduklarını görmek mümkündür. Böylesi durumların dışında ise asıl konumunun dışında kullanılan ibarelere rastlanılmaz.

Bu açıklamalar; ister cümlelerde kullanılan kelimelere bakış açısından olsun isterse genel olarak cümleler yönünden olsun, belirli anlamlara delâlet eden kelimelerin Arap lügatındaki kelamı tesis etmesi yönünden ve belirli anlamlara delâlet eden lafızların Kur'an'daki kelamı tesis etmesi yönünden yapılan açıklamalardır.

3- Ancak cümlelerdeki kelimelerin kullanım şekli veya cümlelerin kullanımı açısından meselenin ele alınmasına gelince:

Muhakkak ki Kur'an, bu konuda dilleri üzere indiği Arapların alışageldiği üslûblar içerisinde inmiştir. Araplar için mucize olmakla beraber, Kur'an'da sözün kullanım şekli açısından Arapların kullandıkları örfün dışında bir değişiklik yoktur. Bu yönüyle Kur'an, Arapların alışageldikleri durumun aynıdır.

Arapların alışageldikleri duruma bakıldığında, Arapların cümlelerin anlamlarını korumak hedeflendiğinde kesinlikle lafızlara olduğu gibi bağlı kalmaya önem vermedikleri, görülmektedir. Yeter ki anlatılmak istenen mana korunabilsin. Bununla birlikte, belirli lafızların

kullanıldığında en ince ve en mükemmel anlamın yerine getirileceği söz konusu olduğunda ise hedeflenen anlamları gerçekleştirmek için en ince ve uygun anlamları ifade eden lafızlarda değişiklik yapmayı da doğru bulmamaktadırlar. Onlara göre bu iki durumdan biri mutlak olarak bağlayıcı değildir. Bilakis bazen lafızlara bakmadan yalnızca anlamlar cümlelere yüklenirken bazen da anlamlar cümledeki lafızlara yüklenir. Araplar, hedeflenen anlam doğru ifade ediliyorsa birbirine yakın kelimelerle veya eşanlamlı kelimelerle anlamı ifade ederlerdi. İbni Cünni, İsa b. Ömer'den şunu rivayet eder: Zerrumme'nin şu şiiri söylediğini işittim:

وظاهر لها من يابس الشَّخْتِ واستعنْ عليها الصبا واجعلْ يدك لها سترا

"Dedim ki; **بابس** kelimesini kullanarak bir şiir söyledin. Dedi ki **بابس** ve **بابس** aynı anlama gelen kelimelerdir. Yani her ikisi de **kuru** anlamına gelmektedir. Ahmed b. Yahya'dan dedi ki: İbnü'l Arabi bana şöyle bir şiir söyledi:

وموضع زير لا أريدُ مبيتهُ كأني به من شدة الرُّوعِ آنسُ

Dar bir yerde geceleme istemem

Ancak şiddetli bir korku anında orada kendimi güvende hissederim.

Bunun üzerine Ahmed b. Yahya'nın arkadaşlarından yaşlı birisi ona; "Sen daha önce bize bu şiiri **موضع زير** şeklinde değil de **موضع ضيق** şeklinde okumuştun." der. Bunun üzerine İbnü'l Arabi; Hayret! Bu kadar zamandan beri bizimle arkadaşlık yaptığın halde **موضع ضيق** kelimesi ile **زير** kelimesinin aynı anlama geldiğini bilmiyorsun!

Buna benzer uygulama Kur'an'ı Kerim'de de vardır. Birbirine eş anlamlı olan veya birbirine yakın kelimelerin kullanılması ile anlamlar zenginleştirilmiştir. Nitekim Kur'an kıraatlarında Fatiha suresindeki; **وما يمدعون إلا أنفسهم** ¹ **ملك يوم الدين** ayeti şeklinde; **وما يمدعون إلا أنفسهم** ² **وما يمدعون إلا أنفسهم** ³ **ولنبؤنهم من الجنة غرفا** **ayeti** **لنبؤنهم من الجنة غرفا** şeklinde ve daha birçok ayet kıraat kurallarına göre farklı şekillerde okunmaktadır.

Yine belli bir anlamın ifade edilmesi ancak belirli bir lafzın kullanılması ile gerçekleşiyorsa lafızlara olduğu gibi bağlı kalmak da Arapların yapageldikleri hususlardandır. Ravinin birisi şöyle bir şiir okur:

¹ Fatiha: 4

² Bakara: 9

³ Ankebut: 58

لعمرك ما دهري بتأبين مالكٍ ولا جزعٌ مما اصاب فأوجعا

Malik'in ölümüne karşı ben ne diyeyim.

Bana acı veren sıkıntı karşısında ben zayıf değilim

Şiiri okurken مالك kelimesinin yerine هالك kelimesini kullanarak لعمرك هالك der. Bunu duyan birisi fazlasıyla öfkelenerek rivayet هالك şeklinde değil مالك şeklindedir diyerek yapılan ağıtın, helak olan/ölen herhangi bir kişi hakkında değil مالك hakkındadır diyerek sebebinin de belirtir.

Kur'an'ı Kerimde onsuz anlamın ifade edilemeyeceği, kesinlikle olduğu gibi bağlı kalınması gereken lafızlar da vardır. Örneğin; تلك اذا قسمة اذى ايتini ele alalım: Ayette geçen ضيزى kelimesinin yerini tutacak eş anlamlı veya ona yakın bir kelime ile aynı anlamı ifade etmek mümkün değildir. Yani ne قسمة ظالمة ifadesi ile ne جائزة ifadesi ile ne de bir başka ifade ile aynı anlamı sağlamak mümkün değildir. Yine; إن أنكر الأصوات لصوت الحمير² ayeti kerimesinde geçen الحمير kelimesinin yerine bir başka kelimeyi kullanarak aynı anlamı ifade etmek mümkün değildir. Bu nedenle cümlede anlamı korumak için lafza olduğu gibi bağlı kalmaya özenle dikkat edilmiştir. Aynı lafızla manayı ifade etmek veya etmemek açısından durum budur.

Ancak tekil anlamların açıklanmasını korumak veya korumamak açısından konuya gelince: Hitapta, söylenen anlamlara önem vermek, Arapların alışageldikleri en büyük maksatlardandır. Buna binaen Araplar ancak anlamlara önem vermekte ve sözcükler de ancak anlamlara elverişli olacak şekilde seçilmektedir. Ancak cümlenin maksadı tekil mana olduğunda, cümlenin anlamına önem vermekle beraber müfredatların/tek tek kelimelerin anlamlarına önem vermeye yönelmek gerekir. Eğer cümlenin maksadı birleşik mana ise o takdirde okuyucunun cümledeki birleşik manayı yanlış anlamaması için tekil mana ile yetinilir.

Kur'an'ı Kerim bu üslûbu kullanmıştır. Çeşitli ayetlerde buna ait örnekler vardır. Bu nedenle وفاكهة وآبأ³ ayetinin manası hakkında sorulduğunda Ömer Radiyallahu Anhu şöyle cevap vermiştir: "**Bize tekellüf/yapaylık ve derinleşmek (gereksiz yere kurcalamak) yasaklandı.**" Yani birleşik mananın istendiği, vurgulandığı bunun gibi bir cümlede tek tek manalara önem vermemektir.

¹ Necm: 22

² Lokman: 19

³ Abese: 31

Ancak birleşik mana tekil mana üzerinde yani cümlede geçen bir kelimenin anlamı üzerinde düğümlendiği zaman ise, tek tek kelimelerin anlamlarına önem vermek gerekir. Yine bu nedenledir ki bizzat Ömer b. Hattab minberde, ¹أو يأخذهم على تخوف ayetini okuduğu sırada تخوف kelimesinin ne anlama geldiğini sormuş ve orada bulunanlardan Hüzeyl kabilesinden bir adam, biz onu “eksilme, noksanlaşma” anlamında kullanırız diyerek şu şiiri okumuştur:

تَخَوَّفَ الْحُلُّ مِنْهَا تَامِكًا قَرْدًا كَمَا تَخَوَّفَ عَوْدَ النَّبْعَةِ الْفَنُّ

Hevdec devenin hörgücünü törpüler

Tıpkı demir eğenin sert şeyleri yonttuğu gibi.

Hüzeyl kabilesinden bir adam bu şiiri okuyarak Ömer'e تخوف kelimesini tefsir edince Ömer ^{Radıyallahu Anhu} şöyle demiştir: "Ey insanlar. Cahiliye dönemindeki şiirinize sarılınız. Çünkü cahiliye şiirinde Kitabınızın tefsiri vardır."

Ayrıca Kur'an, konuşma esnasında kullandığı ifadelerde üstün edebi üslûblar kullanmaya özen gösterir. Kur'an hikâye veya talimat türünde bazen kullardan Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} ya bazen de Allah ^{Subhanehû ve Teala} 'dan kullara seslenen bir üslûb ile gelmiştir. Allah ^{Subhanehû ve Teala} 'dan kullara seslenen bir hitap ile geldiğinde, kulun kendisinden uzak olduğunu ifade etmek için uzaklık ifade eden nida edatını bizzat cümlede zikreden bir hitap ile gelmiştir. Örneğin;

يَاعِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ "Ey iman eden kullarım. Muhakkak ki arzım geniştir."²

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ "De ki; Kendi nefislerini israf eden ey kullarım."³

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا "De ki; Ey insanlar! Ben hepinize gönderilen Allah'ın Resulüyüm."⁴

"Ey insanlar" "Ey iman edenler" gibi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'nın kullara seslenişini ifade eden ayetler vardır. Kulların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ} 'ya seslenişini ifade eden ayetler ise nida harfi olan ۞ kullanılmadan gelmiştir:

¹ Nahl: 47

² Ankebut: 56

³ Zümer: 53

⁴ Araf: 158

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا
رَبَّنَا بِه **"Rabbimiz unuttuk ve yanıldıysak mesul tutma. Rabbimiz bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük
yükleme. Rabbimiz bize gücümüzün yetmeyeceğini taşıma."**¹

سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي رَبَّنَا إِنَّا لِلْإِيمَانِ
**"Rabbimiz doğrusu biz: Rabbinize
inanın diye imana çağırın bir davetçiyi işittik."**²

رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا
**"Rabbimiz, bizi hidayete erdirdikten
sonra kalplerimizi saptırma."**³

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ
**"Meryem oğlu İsa dedi
ki; Allah'ım, Rabbimiz bize gökten bir sofrayı indir."**⁴

İşte bütün bu ayetler, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kuluna yakın olduğunu kulun hissetmesi, uzaklığı ifade etmek için kullanılan nida edatı olan يَا'sız gelmiştir. Çünkü يَا harfi tenbih edatıdır. Kul nida esnasında tenbih edilmeye muhtaçtır. Allah ^{Subhanehû ve Teala} ise asla böyle değildir.

Yine açık olarak anlatılmasından haya duyulan hususlarda net ifadeler kullanmak yerine kinaye ifadeleri kullanan Kur'anı Kerimde edebi üstünlüğe ve edep ölçülerine azami derecede riayet edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de cinsi ilişkiyi anlatırken açık ifadeler kullanmak yerine kinaye olarak لباس "elbise" tabiri kullanılmıştır. Bu konuyu Allahu Teâlâ şöyle ifade etmektedir:

هِنَّ لِبَاسٍ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٍ لَهُنَّ
**"Onlar sizin için siz de onlar için bir
libassınız."**⁵ ve devamla: وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ
**"Mescitlerde
itikâfta bulunduğunuz zaman kadınlarınıza yaklaşmayın."**⁶

Kaza-i hacet/ihtiyaç gidermeyi ifade ederken de kinaye olarak;

كَأَنَّا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ
"Her ikisi de yemek yiyorlardı."⁷

Yine Kur'an-ı Kerim durumun gerektirdiği ölçüler içerisinde kula nisbet ederek üçüncü şahsa hitaptan hazır olana yani ikinci şahsa hitap haline gelen bir edebi üslûba yönelerek bir şeye dikkat çekmektedir. Tıpkı Allahu Teâlâ'nın şu ayetinde olduğu gibi:

¹ Bakara: 286

² Al-i İmran: 193

³ Al-i İmran: 8

⁴ Maide: 114

⁵ Bakara: 187

⁶ Bakara: 187

⁷ Maide: 75

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (2) الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ (3) مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ "Hamd, Din gününün sahibi, Rahman, Rahim ve alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur."¹ Hitap üçüncü ayetten sonra üçüncü şahıstan direkt olarak ikinci şahsa yönelmektedir.

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ "Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz."² Yine Allahu Teâla'nın şu sözü de böyledir:

حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرِينَكُمْ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ إِذْ كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرِينَكُمْ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ "Bulduğunuz gemi, içindikileri güzel bir rüzgârla götürürken."³

عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ (4) أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ "Yanına âmâ bir kimse geldi diye hoşlanmadı ve yüzünü çevirdi."⁴

Bu ayetin muhatabı doğrudan doğruya Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem olduğu halde ayet üçüncü şahsa hitap eder bir üslûb ile gelmektedir. Ardından gelen ayette ise hitap doğrudan doğruya Resule yönelerek şöyle demektedir: وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ "Ne bilirsin belki de o arınacak."⁵

İkinci şahıstan üçüncü şahsa ve üçüncü şahıstan birinci şahsa dönüşüm şeklinde görülen bu üslûb yüksek edebi inceliği korumak için kullanılmaktadır. Hitap üslûbunda üçüncü şahıstan birinci şahsa yönelme, ya ikinci anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır veya hitap ile karşılaşılan üçüncü şahsa yönelik anlamı hafifletmek yani ona daha yumuşak bir üslûbla hitap etmek için kullanılır. Allah Subhânehu ve Teâlâ, ya şükrederken ve ona övgülerde bulunurken edep üçüncü tekil şahıs üslûbunu kullanmayı gerektirdiğini, ibadet ve güçsüzlüğü, zayıflığı açığa çıkarma anında ise ikinci şahıs zamiri ile hitapta bulunmanın hitap edebine daha uygun olduğunu görebiliyor musun? Üçüncü şahıs üslûbu ile kınamada bulunmak kınanan kimseye daha hafif geldiği gibi muhatap açısından istifham üslûbunu kullanmak daha da uygundur.

Her şeyin yaratıcısı Allahu Teâla olduğu halde ayetlerde hayrın yaratıcısı olduğunu ifade ederken şerri zatına nisbet etmeyi terk ederek aynı zamanda bize de konuşma üslûbunu öğretmektedir. Allahu Teâla ayette; بِيَدِكَ الْخَيْرُ "Hayır yalnızca Senin elindedir."⁶ ifadesini kullanmakla yetinerek şer ifadesini kullanmamıştır. Ayetin tamamı şöyledir:

¹ Fatiha: 1,3

² Fatiha: 4

³ Yunus: 22

⁴ Abese: 1,2

⁵ Abese:3

⁶ Âl-i İmran: 26

قُلْ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ
بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
"De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Sen mülkü dilediğinden alırsın. Sen dilediğini aziz edersin. Sen dilediğini zelil edersin. Hayır, yalnızca senin elindedir. Sen, şüphe yok ki her şeye kadirsin."¹

Ayet dikkatlice okunduğunda cümlelerin gelişi "**şer**" senin elindedir ifadesini kullanmaya da uygun olduğu halde Allahu Teâla edeben **şer** ifadesini kullanmamıştır. Çünkü bu nassta insanın adlandırmasına göre Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ,} nın fiiline **hayır** ve **şer** nisbet edilmektedir. Mülk sahip olmak, izzet ve şeref, insan açısından **hayır**dır. Zelil olma ve mülkün elinden alınması ise insan açısından **şer**dir. Allahu Teâla ise bunların hepsini elinde bulunduranın kendisi olduğunu bildirmektedir. Ve ayet; **"Şüphe yok ki sen her şeye kadirsin."**² ifadesi ile sona ermektedir. Bu ifade ise hem **hayır**ı hem de **şerri** kapsayan bir ifadedir. Bununla Allahu Teâla bize hitap edebi ile nasıl edepleneceğimizi öğrenmemiz için **şerri** zikretmeden "**hayır senin elindedir**" ifadesiyle yetinmiş ve "**şer** senin elindedir" dememiştir.

Bu tür edebi üslûb, Arapların bildiği ve haberdar olduğu yüce ve edebi bir hitap şekli olup konuşmalarında buna riayet etmişlerdir. Şiirlerinde ve hitaplarında bu üslûbu kullanmışlardır. Kur'an da lafızlarında ve ibarelerinde Arapların kullandıkları lafızlara ve ibarelere göre ve konuşmalarında alışageldikleri üslûblara göre gelmiştir ve kıl kadar bile o üslûbdan ayrılmamaktadır. Kur'an'ı Kerim en belîğ bir üslûbla Arapların kullandıkları en üst seviyedeki edebi üslûbların tamamını kuşatmaktadır.

Dolayısıyla Kur'an'ın vakıyası, onun saf bir Arapça oluşudur. Arapça olmayan hiçbir dilin Kur'an'da yeri yoktur.

Bu nedenle Kur'an'ı anlamak isteyen herhangi bir kimsenin Arapçayı bilmesi gerekir. Arapça lisanından başka bir dille Kur'an'ı anlamak mümkün değildir. Bu nedenle Kur'an, ibareleri ve lafızları açısından, bu ibarelerin ve lafızların müfredatlara ve cümlelere delâletleri açısından mutlak suretle Arapça lisanının bilinmesi ve ona göre tefsir edilmesi kaçınılmazdır. Arapça lisanının gösterdiği doğrultuda ve gerektirdiği ölçüler içerisinde Kur'an tefsir edilir. Kur'an'ı Kerimi Arapça lisanının gerektirdiği ölçülerin dışında tefsir etmeye kalkışmak caiz

¹ Âl-i İmran: 26

² Âl-i İmran: 26

değildir. Bunun yolu da güvenilir bir nakil yoluyla katıksız Arap olan, Arapçayı çok çok fasih konuşabilen ve zaptına güvenilen kimselerden gelen rivayetleri dikkate almaktır.

İşte, bu esaslara göre Kur'an'daki müfredatlar ibareler ve lafızlar Arapça lisanının belirlediği sınırlar çerçevesinde tefsir edilir. Bu ölçülerin dışında tefsiri ise mutlak suretle caiz değildir. Arapça lisanı açısından Kur'an tefsirinde Kur'an'ın vakıasının gerektirdiği hususlar bunlardır.

4- Namaz, oruç gibi Şer'î manalar, faizin haram ve alışverişin helal olması gibi Şer'î hükümler, melekler ve şeytanlar gibi Şer'î manası olan fikirler açısından Kur'an tefsirine gelince;

Kur'an'ın birçok ayetlerinin;

- Mücmel olarak geldiği ve Resulün onu mufassal yaptığı/açıklığa kavuşturduğu,

- Genel olarak geldiği ve Resulün tahsis ettiği/özelleştirdiği,

- Mutlak olarak geleni de mukayyet yaptığı/sınırladığı sabittir.

Sellem Kur'an-ı Kerimde, Kur'an-ı açıklayacak olanın Resul Sallallahu Aleyhi ve olduğunun Allahu Teâla şu ayette açıkça bildirmektedir:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ "Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye Zikri indirdik."¹

Bu açıdan Kur'an'ı tefsir edebilmek için Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in, Kur'an'ın müfredatları ve cümlelerin anlamları hakkında söylediği açıklamalara vakıf olmak gerekir. Bu açıklamalar tafsil, tahsis, takyid ve diğer hususlarda olması fark etmez. Bu nedenle Kur'an'ı anlayabilmek için Kur'an'la ilgili Sünneti yani mutlak olarak Sünneti kesinlikle bilmek gerekir. Çünkü Sünnet, Kur'an'ın açıklamasıdır. Kur'an'daki hükümlerin ve fikirlerin anlamları ancak Sünnetle bilinir.

Bu nedenle Kur'an'ı Kerimi tam olarak anlayabilmek için yalnızca Arapçayı iyi bir şekilde bilmek yeterli değildir. Kur'an'ı tam olarak anlayabilmek için Arapça ile birlikte Sünneti de bilmek gereklidir. Her ne kadar Kur'an'ın lafızları ve ibareleri açısından, müfredatların ve cümlelerin delâlet ettiği anlamları anlayabilmek için başvurulması gereken tek kaynak Arapça olsa da durum değişmez. Zira Kur'an'ı tam olarak anlayabilmek için Arapça-Sünnet ikilisinin bir arada bulunması kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla Kur'an'ı tefsir etmek isteyen kimse

¹ Nahl: 44

hem Arapçayı hem de Kur'an tefsiri ile ilgili Sünneti çok iyi bilmelidir. Kur'an'ı anlamak ve tefsir etmek için Sünneti ve Arapçayı temel vasıta olarak kabul etmek gereklidir.

Nebiler, Resuller ve geçmiş ümmetler hakkında Kur'an'da geçen kıssalara gelince:

Bu konular hakkında eğer sahih bir hadis varsa alınır. Sahih bir hadis yoksa Kur'an ayetlerinin bildirdiği kadarıyla yetinilir. Bu iki kaynağın dışından herhangi bir şey almak doğru değildir. Kur'an'da geçen kıssaları anlatan müfredatları ve cümleleri anlayabilmek için Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmeye yol yoktur. Bu müfredatların ve cümlelerin anlaşılmasında Tevrat'ın ve İncil'in hiçbir ilgisi, rolü yoktur. Kur'an'daki bu konularla ilgili manaları Kuran'ın açıkça belirttiği gibi Resul ^{Sallallahu} Aleyhi ve Sellem açıklamıştır, Tevrat ve İncil değil. Bu nedenle Kur'an'ın manalarını anlamada Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmeye veya onlardan faydalanmaya asla gerek yoktur. Çünkü Kur'an bize yalnızca Resule müracaat etmemizi emretmektedir. Nebi ^{Sallallahu} Aleyhi ve Sellem'in Kur'an'ı açıkladığını bize haber vermektedir. Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmekle emrolunmadık. Kur'an'daki kıssaları ve geçmiş ümmetlerle ilgili haberleri anlamak için Tevrat'a ve İncil'e müracaat etmemiz caiz de değildir.

Aynı şekilde Tevrat ve İncil'in dışındaki tarih kitaplarına müracaat etmemize de yol yoktur. Çünkü konu, kıssaların açıklanması şerh edilmesi değildir ki bunlar, (Tevrat, İncil ve diğer tarih kitapları) bu kıssaların doğruluğunu ortaya koymada daha geniş bir kaynak oluşturmaktadırlar denilsin.

Asıl konu âlemlerin Rabbi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kelamı olduğuna inandığımız belirli nassların açıklanmasıdır. Öyleyse, geldiği lisanın gerektirdiği ölçüler, kurallar çerçevesinde ve Resul ^{Sallallahu} Aleyhi ve Sellem'in ıstılahlaştırdığı Şer'î ıstılahların gösterdiği sınırdan durmak gerekir. Zira insanlara açıklaması için Kur'an'ın Resule indirildiğini Allahu Teâlâ bildirmektedir. Buradan hareketle, Tevrat'tan, İncil'den veya tarih kitaplarından ve başka yerlerden tefsire girmiş olanların tamamını tefsirden söküp atmak gerekir. Aksi takdirde ise bunların Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kelamına ait manalar olduğu ve Alemlerin Rabbinin kelamının manaları ile alakalı olduğundan şüphe olmadığı şeklindeki bir iddia ile Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} ya iftira edilmiş olur.

Eskilerden ve yenilerden birçoklarının Kur'an'ı Kerim'in, ilim, sanat, keşifler ve benzeri şeylerin tamamını ihtiva ettiği şeklindeki

iddiaları ve bu iddialarına istinaden eskilerin ve yenilerin zikrettikleri tabii ilimler, kimya, mantık vb. gibi ilimlerin tamamının kaynağının Kur'an olduğunu söyleyenlere gelince:

Bu iddiaların aslı yoktur ve de Kur'an onları yalanlamaktadır. Kur'an vakıası hiçbir zaman onların iddia ettikleri bir şeyi belirtmek gayesini gütmeyiz. Her ayet ancak Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın azametini delâlet eden fikirleri ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın kullarının amellerindeki sorunların çözülmesi ile ilgili hükümleri anlatır. Sonradan ortaya çıkan ilimlere ne bir ayet ne de bir ayetin parçası delâlet etmez. Hatta daha da öte Kur'an'da var olan herhangi bir ayette en ufak bir şekilde bile herhangi bir ilme delâlet eden bir husus yoktur. Ancak, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın: **"Bulutları yürüten, rüzgârları gönderen Allah'tır."**¹ ayetinde olduğu gibi bazı ayetlerin birtakım ilmi hakikatlere ve nazariyelere uygun olması mümkündür. Fakat bu türden ayetler, ilmi hakikatleri ispat için değil Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın gücüne işaret için gelmiştir:

Ancak Allahu Teâlâ'nın şu ayetine gelince; **وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ** **"Biz sana kitabı her şeyi açıklayıcı olarak indirdik."**²

Ayette geçen **"her şeyden"** maksat Şer'î teklifler, kulluk ve bunlarla alakalı olan şeylerdir. Bu husus ayetin nassı ile sabittir. Ayet, Resullerin insanlara tebliğ ettiği teklifler konusu ile ilgilidir. Ayetin nassı aynen şöyledir:

وَيَوْمَ نُبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِّلْمُسْلِمِينَ **"O gün her ümmetten bir kişiyi aleyhlerine şahit tutarız. Seni de onların üzerine tastamam şahit olarak getirdik. Sana her şeyi açıklayan, hidayet ve rahmet olan, Müslümanlara da müjde olan Kitabı indirdik."**³

"Resulün ümmetine şahit olarak gelmesi" demek, Resulün tebliğ ettiklerinde şahit olması demektir. **"Her şeyi beyan etmek için Kur'an'ı indirmiş olması"**, **"hidayet, rahmet ve Müslümanlara müjde olarak gelmiş olması"**, Kur'an'ın mantık, tabiat ilimleri, coğrafya vb ilimler için olmadığını kesin olarak ortaya koymaktadır. Zira Kur'an **risaletle** ilgilidir. Kur'an, hükümleri, kulluğu ve akaidle ilgili hususları açıklayan, insanları doğruya götüren, onları dalâletten kurtaran bir rahmet,

¹ Fatır: 9

² Nahl:89

³ Nahl:89

Müslümanları Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın rızası ve cennetle müjdeleyen bir kitaptır. Onun, dinin dışındaki şeylerle ve tekliflerle hiçbir ilgisi yoktur. Böylece Kur'an'ın “**her şeyi açıklayıcı**” bir şekilde gelmesinin, İslâm ile ilgili hususları ilgilendirdiği açığa çıkmış olmaktadır.

Ancak Allahu Teâlâ'nın; مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ "Kitapta Biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık."¹ ayetinde geçen "Kitap" kelimesinden kasıt **Levh-i Mahfuz**dur ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın ilminden kinayedir. الْكِتَابِ kelimesi müşterek lafızlardandır. İçerisinde geçtiği cümle onun anlamını belirler:

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ "İşte bu kitap onda hiçbir şüphe yoktur."² ayetinde geçen الْكِتَابِ kelimesi “Kur'an” anlamındadır.

مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ "Sen kitap nedir bilmezdin."³ ayetinde geçen الْكِتَابِ kelimesi, sen "yazma bilmezdin" anlamında kullanılmaktadır.

وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ "Ana kitap onun katındadır."⁴ ayeti,

كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا "Bu, kitapta yazılmıştır."⁵

مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."⁶

لَوْلَا كِتَابٌ مِنْ اللَّهِ سَبَقَ "Eğer daha önceden Allah'ın geçmiş bir hükmü olmasaydı."⁷

إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "Apaçık bir kitapta olmasın."⁸

كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "Her şey apaçık bir kitaptadır."⁹

وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ "Ömürlerinin azalması şüphesiz kitaptadır."¹⁰ ayetlerinin tamamında geçen الْكِتَابِ kelimesi “Allah'ın ilmi” anlamında kullanılmıştır.

عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ "Ve kitabın bilgisi onun yanındadır."¹¹ ayetinde geçen كِتَابِ kelimesi Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın ilminden kinaye olan **Levh-i Mahfuz** anlamında kullanılmıştır.

¹ En'am: 38

² Bakara: 2

³ Şura: 52

⁴ Ra'd-39

⁵ İsrâ: 58

⁶ En'am: 38

⁷ Enfal: 68

⁸ Neml: 75

⁹ Hud: 6

¹⁰ Fâtır: 11

¹¹ Ra'd: 43

في الكتاب مسطوراً "Kitapta yazılmıştır."¹ ayeti de Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}'nın ilminden kinaye olarak **Levh-i Mahfuz** anlamında kullanılmıştır.

"Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."² ayeti ise açıkça Allah'ın ilmine delâlet etmektedir. Zira ayetin tamamı şöyle demektedir:

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ "Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi birer toplulukturlar. Kitapta biz hiçbir şeyi eksik bırakmadık."³

Allahu Teâlâ'nın; لا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا "Küçük büyük bir şey bırakmaksızın hepsini saymış..."⁴ ayeti de aynı şekil üzere gelmiş bir ayettir. En'am suresinde geçen ikinci bir ayet;

إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "Apaçık bir kitaptadır."⁵ ayeti de buna delâlet etmektedir. Ayet şöyle gelmiştir:

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıklarında olan tek bir tane yaş ve kuru müstesna olmamak üzere her şey apaçık bir kitaptadır."⁶

Bu ayetlerin hepsinde geçen كتاب "kitap" kelimesinden kastedilen mananın; Kur'an-ı Kerim olmadığına Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}'nın ilminden kinaye Levh-i Mahfuz anlamına geldiğine delâlet açıkça görülmektedir.

Öyleyse ayette Kur'an'ın, tabii ilimleri ve benzeri konuları içerdiğine dair bir delâlet kesinlikle yoktur. Bu durumda Kur'an bir takım ilimleri incelemekten tamamen uzaktır. Çünkü Kur'an'ın müfredatı ve cümleleri böyle bir şeye delâlet etmemektedir. Çünkü Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Kur'an'ı böyle açıklamamıştır ve hiçbir ilgisi de yoktur.

Kur'an'ın vakıası işte budur. Kur'an, Resulün Allah ^{Subhanehü ve Teala} katından getirdiğine ve Arapça nasslardan müteşekkil olduğuna açıkça

¹ İsra: 58

² En'am: 38

³ En'am: 38

⁴ Kehf: 49

⁵ En'am: 59

⁶ En'am: 59

delâlet eden bir kitaptır. O halde Arapça lisanı ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Resulünün Sünneti dışında tefsir edilemez.

Kur'an'ın tefsir keyfiyetinin belirlenmesi ile ilgili herhangi bir Şer'î delil yoktur. Çünkü bizzat Kur'an'ın kendisi bile nasıl tefsir edileceğini bize açıklamamıştır. Sahabe ^{Allah Subhanehû ve Teala onların hepsinden razı olsun} her ne kadar nüzul sebebine göre Kur'an'ı tefsir ediyordu ise de bu, tefsir kabilinden değil mevkuf hadis kabilinden bir davranıştır.

Her ne kadar şerh ve açıklama türünden bir davranış idi ise de Sahabeler, ayetlerin tefsirinde ihtilaf etmiştir. Tefsir hususunda onların belirli bir keyfiyet üzerinde icma etmemiş olmaları her birinin anladığını söylediklerine delâlet etmektedir. Onlardan bir kısmı İsrailiyat ile ilgili bazı konuları Ehli Kitaptan almış ve Tabiin de onlardan rivayette bulunurken bir kısmı ise Ehli Kitaptan bir şey almayı reddetmiştir. Ancak onların tamamı kendilerinde var olan Arapça bilgisi ve Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem,} in kavli, fiili ve takriri Sünneti ve Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Resulü'nün ahlakı ve fiziki özellikleri hakkında bildikleri bilgiler çerçevesinde Kur'an'ı anlıyorlardı. Ki bu durum onların tamamı arasında meşhurdur. Onlardan kimi, hakkında herhangi bir nass olmadığından dolayı değil, manaya güvenlerindeki tereddütleri dolayısıyla bazı ayetleri ve kelimeleri tefsir etmekten çekiniyorlardı. Hakkında güvenilir bir bilgiye sahip olmadıkça tefsir yapmıyorlardı. Ancak onların bu davranışları icma olarak isimlendirilemez. Çünkü bu hareket Resulden gelen bir delili açığa çıkarmamaktadır. Çünkü Resulün Kur'an'ı açıklaması tefsir değil Sünnettir.

Ancak bununla beraber Sahabenin, Arapçayı çok iyi bir şekilde bilmeleri, Kur'an'ın kendisine indiği Resule olan bağlılıkları, Resulün takip ettiği yolda ittifak etmeleri, Kur'an'ın müfredatlarını ve terkiplerini anlayabilmek için tek vasıta olan cahili Arap şiiri, hitabet yolları ve Arapça ile ilgili diğer hususları bilmeleri, Resulden aldıklarının ötesine geçmemeleri ve Kur'an'ı anlamada akıllarını bu iki kaynağın ışığı altında kullanmalarından dolayı bütün insanlar arasında Kur'an'ı tefsirde doğruya en yakın olan Sahabeler Kur'an'ı anlamada en hayırlı bir yolu/metodu takip etmişlerdir.

Bu nedenle, **Kur'an'ın tefsir metodu** olarak şunu uygun görmekteyiz:

1- Kur'an'ın müfredatlarını ve cümlelerini, Şer'î anlamlarını, Şer'î hükümleri, Şer'î vakıası olan fikirleri bünyesinde barındıran Kur'an'ı

anlamak ve tefsir etmek için Resulün Sünnetini bilmeyi ve Arapça lisanına iyi bir şekilde vakıf olmayı tek vasıta olarak kabul etmek.

2- Arap kelamının ve Arapların sözlerinde alışageldikleri kullanım özelliklerinin, Kur'an ve Sünnetten bir Şer'î nassta geçen Şer'î anlamlar, lafızların delâlet ettiği/gösterdiği ölçü çerçevesinde nassları anlamada akli serbest bırakmak, ne eski ve yeni âlimlerin, ne Tabiinin hatta Sahabenin anlayışına bağlı kalmamak. Çünkü öncekilerin tefsirleri birer ichtihattır. Dolayısıyla isabet etmeleri de yanılmaları da mümkündür.

Arapçaya ve Şeriata hâkimiyet, eşyalardaki yenilenme, medeni şekillerde ve olaylarda meydana gelen ilerleme çerçevesinde müfessire vakıanın daha da belirginleşmesi, akla ayeti daha da iyi anlama imkânını verebilir. Yeni buluşlar konusunda, kavramada akli serbest bırakmakla, tefsir kelimesinin gerektirdiği sınırdaki tefsir konusunda icat edicilik ve üretkenlik sağlanmış olur.

Ancak aklın serbestliği mutlak şekilde olmamalı, Kur'an'ın vakıası ve mefhumu dışına çıkmamalıdır. Aklın serbestliği öyle bir sınırdaki tutulmalıdır ki, Kur'an ayetlerinin içerdiği manalar dışına çıkılmamalı ve ayetlerin veya kelimelerin kabul etmediği manalar ona nisbet edilmemeli, tefsirde bu sapıklıktan uzak durulmalıdır.

Kur'an'ı anlamada insanı serbest bırakmak, Kur'an'ın kendisine indiği Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in haricinde hiçbir insana bağlı kalmadan nassın anlaşılmasında en geniş bir çerçevede aklın önünü açmayı gerektirir.

Geçmiş ümmetlerle ilgili olarak Kur'an'da anlatıldığı kadarıyla yetinmeyi ve İsrailiyatın tamamını silip atmayı, Kur'an'ın her türlü ilmin kaynağı olduğu iddiasını tamamıyla ortadan kaldırmayı, Kur'an'da geçen bu tür ayetlerden kastın Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın azametinin açıklanması ile ilgili olduğunu belirtmekten öteye geçmeyeceği bir anlayış sınırında durmayı gerektirecektir.

İşte, Kur'an'ı tefsir ederken müfessirin bağlı kalması gereken metot budur ve Kur'an'ı tefsir etmek isteyen kişinin de bu ağır yükü kaldırması gerekir.

11 HADİS İLMİ

Hadis ilmi, senet ve metin durumlarının kendileriyle bilindiği kanunları bilmektir. Gayesi ise sahih olan Hadisi sahih olmayanından ayırmaktır. **Hadis ilmi** iki kısma ayrılır:

- 1- Rivayeti ilgilendiren Hadis ilmi,
- 2- Dirayeti ilgilendiren Hadis ilmi.

Rivayeti ilgilendiren Hadis ilmi; Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in sözlerini, fiillerini, takrirlerini, sıfatlarını ve bunlarla ilgili rivayetleri, zaptı ve lafızlarını yazma hususlarını kapsar.

Dirayete ilgili olan kısım ise; rivayetin hakikatini, şartlarını, çeşitlerini, hükümlerini, ravilerde aranan şartları, rivayet edenlerin sınıflarını ve onlarla alakalı olan hususları kapsamına alır. Dirayeti ilgilendiren kısım, Hadisin içerdiği mananın kat'i bir nass ile çelişip çelişmediğini araştırmayı kapsar.

Hadis

Hadisçiler arasında daima kullanılan bir takım lafızların hangi anlamlara geldiğini bilmek lazımdır. Bu lafızlar şunlardır:

1- Hadis, Haber, Eser ve Sünnet. Genel olarak kullanım açısından lafızlar bunlardır.

2- Metin, sened, isnad, müsned, müsnid, kelimeleri ise Hadis lafızları ve rivayetleri açısından kullanılan terimlerdir.

3- Raviler açısından ise Muhaddis, Hafız, Huccet ve Hakim terimleri kullanılmaktadır. Hadis terminolojisinde bu lafızlar şu anlamlara gelmektedir.

1. Hadis: Söz, fiil, takrir veya Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem 'in ne uzun ne de kısa boylu olması gibi onun yaratılışını veya Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem hiç kimseye hoşlanmayacağı bir şekilde davranmaması gibi onun ahlaki özelliklerini anlatan hususlara denir.

Haber ve Sünnet lafızları eş anlamlı sözcükler olup aynı zamanda "**Hadis**" lafzıyla da eş anlamlı lafızlardır. Buna göre bunların üçü de aynı anlamı ifade etmektedir.

Eser, kelimesi ise Sahabeye dayanan Mevkuf Hadise verilen isimdir.

2. Metin: Senedin sonu kendisine varan söze denir.

Sened ise, metne ulaştıran yola denir.

İsnad Hadisi, söyleyeni çıkarmaya denir.

Müsned, mevkuf olsa bile başından sonuna kadar senedin ulaşmasına denir. Sahabeden yapılan rivayetlerin toplandığı kitaba da Müsned denir.

Musnid ise isnadıyla Hadisi rivayet eden kimseye denir.

3. Muhaddis: Rivayet ve dirayet olarak Hadisi taşıyan ve ona önem veren kimseye denir.

Hafız: Çeşitli yollardan olsa bile metni ve senedi ile birlikte yüzbin Hadisi ezberleyen ve bu konuda ihtiyaç duyduğu şeyleri anlayan kimseye denir.

Hüccet: Üç yüz bin Hadisi kuşatan kimseye denir.

Hakim: Sünnetin tamamını kuşatan kimsedir.

Hadis Ravileri

Hadis rivayeti, Hadislerin kitaplarda yazılması ile son bulur. Buhari, Müslim, ve Sünen sahiplerinin yaşadığı asır olan, Hadislerin yazıldığı asırdan sonra Hadis rivayeti yoktur. Çünkü rivayet nakilden ibaret olup bu nakil de son bulmuştur. Hadis ravilerini Sahabe, Tabiin ve Tabii't Tabiin oluşturur.

Hadis alimleri, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ı görüp ona iman eden herkesin Sahabe olduğunu söylüyorlar. Doğru olan ise, ancak kendisinde "sohbet" manası tahakkuk eden herkes Sahabe sayılır. Bu konuda Said b. el-Müseyyeb şöyle demektedir: "Bir veya iki sene Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ile arkadaşlık yapan veya onunla bir veya iki defa gazveye katılan kimse sahabe sayılır." Şu'be Musa es-Seblani'den -Onun hakkında hayır dua etti- Şöyle rivayet eder: Dedi ki; "Enes b. Malik'e; Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in ashabından senden başka kimse kaldı mı? diye sordum. Bunun üzerine Enes b. Malik şöyle cevap verdi: "Bedevilerden onu gören insanlar kaldı. Amma onunla arkadaşlık yapan kimse ise kalmadı."

Allahu Teâla'nın Kitabında ve Resulün Sünnetinde **Sahabe** ahlakları ve fiilleri ile övüldükleri için onların tamamı "**udul**/güvenilir" olarak kabul edilmişlerdir.

Tabiine gelince: Arkadaşlık yapmamış olsa bile Sahabe ile görüşüp ondan rivayette bulunan kimseye **Tabiin** denir. Said b. Kays b. Ebi Hazim, Kays b. Ubad, Ebu Sasan Husayn b. el-Münzir Tabiinin ilk halkasını oluşturanların bazısıdır.

Hadis ravileri ile ilgili tarih yazılmış ve onların her biri tanıtılmıştır. Sahabe hatadan masum değildir. El Hafız ez-Zehebi ed Dimeşki şöyle demektedir:

"Sahabe ^{Rıdvanullahı Aleyhim}e gelince olan oldu ve bitti, onların defterleri kapandı. Güvenilir kimseler hataya düştükleri gibi onlar da hataya düşmüşlerdir. Neredeyse hiç bir kimsenin hatadan kurtulması mümkün değildir. Ancak Sahabenin hatası nadiren görülmüştür ve hiçbir zaman zarar vermez. Zira amellerimizin tamamı onların naklettiklerine dayanmaktadır ki bu da onların udul olmalarının doğal bir sonucudur. Biz onlar vasıtasıyla Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın dinini biliyoruz."

Tabiin arasında kasten yalan söyleyen kimseler neredeyse yok gibidir. Ancak hataları ve yanılmaları vardır. Taşındığı ilim konusunda hatası nadir olanlar vardır. Bir kaç hatası olanlar ise, ilim ile dopdolu oldukları için hataları affolunur. Böyle olan kimsenin Hadisi nakledilir. Bu sıfatı taşıyanların rivayetleri ile hüccet/delil getirmekte ve istinbatta imamlar arasında tereddüt olmakla beraber nakilleri ile amel edilir. El-Haris el A'ver, Ahmed b. Hanbel, Salih Mevla et-Teverme, Ata b. es-Saib ve benzerleri bunlara örnektir. Ancak çok çok hata yapan ve rivayetlerinde yalnız kalanların Hadisi ile delil getirilmez. Tabiinin ilkleri hemen hemen böyle bir hataya hiç düşmemiştir. Düşenler ise onlardan sonra gelen Tabiinin küçükleridir.

Amma Tabiini görenlere gelince; Evzai gibiler bu tabakayı oluşturmaktadırlar. Bunların asrında kasten yalan söyleyenler veya hatasının çokluğundan dolayı da Hadisi terk edilenler vardır. Ümmet arasında hidayet yıldızı olarak tanınan imam Malik bile hakkında söz söylenmekten kurtulamamıştır. Delil getirme anında birisi kalkıp Malik hakkında aleyhte bir şey söylediğinde tazir ile cezalandırılır ve tahkir edilirdi. Aynı şekilde her ne kadar rivayetinde yalnız kalıp vehmedildiyse de Evzai güvenilir bir hüccettir. Zühri'den rivayet ettiği Hadisler üzerinde düşünmek gerekir.

Rivayeti Kabul Edilenler ve Edilmeyenler Cerh ve Ta'dilin Açıklanması

Rivayeti hüccet olarak kabul edilecek olan kimsenin rivayetinde **adalet** ve **zapt** sıfatlarına sahip olma şartı aranır.

“**Adalet**” sıfatına sahip olmak demek kişinin Müslüman, akıllı ve baliğ olması, fisk sebeplerinden, kötü sıfatlardan uzak olması demektir.

“**Zapt**” ise, ravinin dikkatli ve uyanık olması demektir. Ezberden rivayet ediyorsa rivayet ettiğini ezberlemiş, yazılı bir vesikadan rivayet ediyorsa yazdığını iyi korumuş, mana bakımından rivayet ediyorsa asıl metnin manasını değiştiren inceliklere aşına olması demektir.

Ravinin **adaleti**, hayırla ve kendisi hakkında yapılan övgülerle şöhret bulmasıyla sabit olur. İlim ve nakil ehli arasında adaleti ile şöhret bulan, emin oluşu ve güvenilirliği ile halk arasında övgüye mazhar olmuş kişilerin adaletlerinin ispat edilmesi için şahide ihtiyaçları yoktur. Adaleti ile şöhret bulmamış bir ravinin adaleti, aynı zamanda imamların tamamının veya bir imamın onun adaletine şehadeti ile de sabit olur.

Bir ravinin **zaptı**, zapt ve itkan/kapsamlı bilgi sahibi olmakla bilinen güvenilir bir ravinin rivayeti ile desteklenmesiyle bilinir. Yaptığı rivayetleri, güvenilir ravilerin rivayetlerine mana bakımından veya çoğuna uygun olması ile ve muhalefetlerinin çok az olması ile ravinin zaptı sabit olur.

Sebebi zikredilsin edilmesin **ta'dil** makbuldür/kabul edilir.

Cerh ise böyle değildir. İnsanlar fıskın sebeplerinde ihtilaf ettikleri için, cerhin sebebi açıklanmadan izahı yapılmadan cerh, kabul edilmez. Cerhi yapan kimse kendince fıska bir sebep görüp raviyi zayıf görebilir. Oysa gerçekte ravi zayıf olmayabilir. Yani cerh ve ta'dil ashabından birisinin inancına göre ravi zayıftır, ama gerçekte ise ravi zayıf değildir. Bu nedenle, cerh yapılırken yapılan işin cerh olup olmadığının açığa kavuşması için cerh sebebinin belirtilmesi şart koşulmuştur.

Bir kişinin ifadesiyle **cerh** sabit olur. Birden çok kişinin cerh yapması şart değildir. Öyleyse **cerh ve ta'dil**de bir kişinin sözü yeterlidir. Çünkü o, bir haberi bildirmektedir. Haberde ise bir kişinin sözü yeterlidir. Bir haberin, cerhinde veya ta'dilinde de sayı şart koşulmayıp bir kişinin haber vermesi yeterli olduğu gibi bir rivayetin cerhinde veya ta'dilinde de sayı şartı yoktur. Yalnızca bir kişinin sözü cerh ve ta'dil için yeterlidir.

Sebebi açıklanmış bir cerh ile ta'dil aynı zamanda bir kişi hakkında bir arada olduğu zaman ta'dili yapanların sayısı çok olsa bile cerhin önceliği vardır. Çünkü ta'dilde bulunanlar ravinin durumu hakkında görünen şeyleri haber vermektedirler. Cerh eden kimse ise ta'dili yapandan gizli kalanı, gizli olanı haber vermektedir. Ta'dilde bulunanların çok sayıda olmalarının ise kıymeti yoktur. Çünkü sayının çokluğu haberin kabulü için bir illet sayılmaz. İlet ravinin durumundan haberdar olup olmamaktır. Fakihler bu hususta, ta'dilde bulunanın şöyle demesi durumu ile kayıt koymuşlardır: “Cerh eden kimsenin zikrettiği sebebi öğrendim. Ancak ravi tevbe etti halini düzeltti.” Cerh eden cerhin belirli bir sebebinin zikrettiğinde ta'dil yapan kimse cerh yapan kimsenin ileriye sürdüğü sebebin butlanına/geçersizliğine yakinen delalette bulunarak cerhi ortadan kaldırır.

Ta'n/itiraz on şeyden meydana gelmektedir. Bunlardan beş tanesi adaletle, beş tanesi de zaptla ilgilidir.

Adaletle ilgili olanlar şunlardır: **Yalan, yalanla itham, fısın ortaya çıkması, ravinin meçhul olması ve bidat ehlerinden olması.**

Zapt ile ilgili olanlar ise şunlardır: **Aşırı yanılma, aşırı dikkatsizlik/gaflete düşme, vehm, güvenilir ravilere muhalefet, hafıza kötülüğü/kötü ezber.**

Meçhul olma üç kısma ayrılır:

1. Açık ve gizli olarak adaletin bilinmemesi. Böyle bir ravinin rivayeti kabul edilmez.

2. Zahiren adil iken batınen durumun meçhul olması ki bu mestur/örtülü sayılır. Böyle bir ravinin rivayeti ile delil getirilir.

3. Ravinin kendisinin bilinmemesi. Alimlerden hiçbir kimsenin onu tanımaması ve Hadisinin yalnızca bir ravi tarafından bilinmesi.

Âlimlerin kendisini tanıması ile veya ta'dilcilerin ondan Hadis rivayet etmesiyle ravi hakkındaki bilgisizlik kalkar. Bir kişinin ta'dili yeterli olduğu gibi bir kişinin rivayeti de yeterlidir. Nitekim Buhari, Murad el-Eslemi'den dolayı ondan Kays b. Ebi Hazım dışında rivayet eden olmadığı halde rivayet etmiştir. Müslim, Rabia b. Ka'b'dan dolayı ondan Ebu Seleme İbn Abdurrahman'dan başkası rivayet etmediği halde rivayet etmiştir. Zira o ikisinin bu uygulaması, bir tek kişinin rivayeti ile cehaleti kaldırmaya giden yol olmaktadır.

İslâmî Fırkaların Rivayetleri

Sahabelerin tamamı **uduldür/kesin** güvenilirdir. Bu nedenle insanlar, Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} zamanında ve ondan sonraki dönemde isnaddan sormazlardı. Ne zamanki fitneler ortaya çıktı isnaddan sormaya başladılar.

Sahabeler ve dışındakiler kendisinden Hadis alınacak kişilerin hallerini araştırmaya teşvik ettiler.

Ebu Sekine Mücaşi b. Fatine'den. Dedi ki: Ali b. Ebu Talib'i Kûfe mescidinde şöyle söylerken işittim: "Kendisinden bu ilmi aldığımız kimselere dikkat edin. Çünkü o (ilim) ancak dindir."

Dahhak b. Müzahim de şöyle der: "Bu ilim dindir. Bu ilmi aldığımız kimseyi iyice araştırın."

Muhammed b. Sirin ise şöyle demektedir: "Muhakkak ki bu Hadis dindir. Hadisi aldığımız kimseleri iyice araştırınız."

Fitnelerden sonra İslâmî fırkalar ortaya çıktı ve bunlar yeni görüşlere inandılar. Bu İslâmî fırkaların mensupları inandıkları görüşlerin İslâmî görüşler olduğunu gösterebilmek için bunların Şer'i nasslardan çıkartılmış görüşler olduğunu iddia ediyorlardı. Bunlardan bir kısmı benimsedikleri görüşleri delillendirmeye ihtiyaç duyup da hakkında Şer'i nasslarda bir delil bulamadıkları zaman görüşlerini destekleyebilecek nitelikte ortaya bir Hadis koyuyorlar ve bunu da Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e dayandırıyorlardı. Bazıları bağlı oldukları fırkaya davet ve teşvik için veya görüşlerine davet ve teşvik etmek, görüşlerini güzel göstermek için Hadisler uyduruyorlardı.

Bu yeni görüşler bidat, bu görüşleri benimseyenler de bidatçı olarak isimlendirildi. Bu nedenle böylesi gruplardan işitilenler araştırmayı ve incelemeyi gerektirmektedir. Rivayet ettikleri Hadisler başlı başına araştırma konusudur. Onlar hakkında detaylı bilgi vardır. Bidatından dolayı tekfir edilen bidatçının rivayetini reddetmekte şüphe yoktur. Tekfir edilmemekle beraber yalanı helal görürse rivayeti yine reddedilir. Eğer yalanı helal görmezse, fırkasına veya mezhebine çağırılmaması şartı ile rivayeti kabul edilir Eğer fırkasına veya mezhebine çağrıda bulunmaya devam etmiyorsa rivayeti kabul edilir. Eğer fırkasına veya mezhebine çağrıda bulunmaya devam ediyorsa rivayeti kabul edilmez ve haberi ile de delil getirilmez.

Özetle; rivayet şartlarını oluşturan adalet vasfına sahip olmak ve zapt niteliklerini kendisinde taşıyan her Müslüman'ın, fırkasına ve

mezhebine bakılmaksızın rivayeti kabul edilir. Eğer fırkasına veya mezhebine çağrıda bulunuyorsa kabul edilmez. Çünkü herhangi bir mezhebe ve gruba çağırarak caiz değildir. Ancak İslâm'a çağırıyor ve delillerini ortaya koyarak benimsediği görüşlerini açıklıyorsa rivayeti kabul edilir. Zira bu durumda İslâm'a çağırıyor sayılır. Böyle bir kimse rivayetinden dolayı kınanmaz.

Mana ve Özetleme Yoluyla Hadis Rivayetleri

Mana ile Hadis rivayet etmek caizdir. Çünkü biz Hadisin lafzı ile değil manası ile ibadet ediyoruz. Çünkü vahy Hadisin lafzı değil manasıdır. Ancak mana ile Hadisi rivayet edebilmek için rivayetin Hadisin anlatmak istediği anlamı vurgulamada âlim olması şarttır. Eğer bu konuda âlim veya arif değilse mana ile Hadis rivayet etmesi caiz değildir.

Hadisi özetlemek/kısaltmak da caizdir. Hadisin metninden çıkarılan ifade Hadisin anlatmak istediği konu ile ilgili değil ise Hadisin bir kısmını zikrederek bir kısmını bırakmak caizdir. Fakat bırakılan kısım manayı eksiltecek veya Hadiste anlatılan manayı başka bir manaya götüreceyse, **gayenin**, **istisnanın** veya benzeri şeylerin bırakılması caiz değildir. Ancak gaye ve istisna ikinci bir rivayet ise ve de bu rivayette şüphe varsa, güvendiği rivayeti rivayet edip içerisinde şüphe bulunan rivayeti bırakması gerekir.

Hadisin Kısımları

Sünnet ve **Hadisin** eş anlamlısı olan **haber**, takip ettiği yol itibarı ile "Mütevâtir Haber" ve "Ahad Haber" olmak üzere iki kısma ayrılır:

A- Mütevâtir Haber; aşağıdaki dört hususu kendinde toplayan habere denir.

1. Belirli bir sayı ile sınırlandırılmaksızın ravi sayısının bir topluluk meydana getirmesi gerekir. Topluluk sayısı olarak kabul edilen her adet diğer şartları bulundurduğunda Mütevâtir sayılır.

2. Adeten yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız olmalıdır. Şahısların ve bölgelerin değişmesi ile bunlarda değişir. Ali b. Ebi Talib gibi beş kişi, Mütevâtir Haber için yeterlidir. Fakat onun dışındaki beş kişi ise yeterli olmayabilir. Çeşitli beldeleden bir araya gelmeyen beş kişinin verdiği haber, Mütevâtir Haber için bazen yeterli olabilir. Ancak

aynı beldede olup da bir araya gelmeyen onlar kadar bir topluluğun haberi çoğu kez yeterli olmaz.

3. Adeten bir araya geldiklerinde yalan üzerinde ittifak etmeleri muhal/imkansız olan bir topluluğun başından sonuna kadar rivayet etmeleri gerekir. Rivayet tabakalarının her birinde yukarıda saydığımız şartların ikisi de tahakkuk etmezse Mütevatir sayılmaz.

4. İsnad edilen; yalnızca akıl ile sabit olmayıp, işitme ve diğer duyu organlarından birinden histe son bulmalıdır. Çünkü insad edilen hisse dayanmadığı zaman yalnızca aklın hata etmesi mümkündür, zira o yakın/kesinlik ifade etmez.

Mütevatir Haberin hükmü:

Mütevatir Haber yüzde yüz kesinlik ifade eder. Reddine hiçbir şekilde imkân vermeyecek ölçüde insanı kabule mecbur kılar. Mütevatir Haber ancak bir zorunluluktur. Çünkü incelemeye, araştırmaya muhtaç değildir. Yani Mütevatir Haber yakın/kesinlik ifade eder. Mütevatir Haber iki kısma ayrılır:

a- Lafızlarıyla Mütevatir:

"Bile bile bana yalan isnad eden kimse cehennemdeki yerini hazırlasın."¹ Hadisi, mestler üzerine mesh'e cevaz veren Hadis, havz Hadisi, şefaathadisi ve namazda elleri kaldırma Hadisi gibi Hadisler, lafızlarıyla Mütevatir Hadise örneklerdir.

2- Manasıyla Mütevatir:

Sabah namazının Sünnetinin iki rekât olması gibi çeşitli konularda bir iş üzerinde nakilcilerin ittifak ettikleri Hadislere denir. Bu türden Mütevatir Hadisler mevcuttur.

Tevatüre bakışlarında ve tevatür şartlarındaki ihtilaflar nedeniyle her ne kadar âlimler sayılarında ihtilaf etmişlerse de pek çok sayıda Mütevatir Hadis rivayet edilmiştir.

B- Ahad Haber ise; ravilerin sayısı tevatür derecesine ulaşmamış haberlere denir. Ravilerinin sayısının bir veya dört olması fark etmez. Yani Mütevatir Hadis için şart koşulan dört şarttan birisi bulunmayan rivayetlerdir.

Ravilerinin sayısı açısından Ahad Haber üç kısma ayrılır:

¹ Müslim

1. Garib Hadis: Hadisi toplayanlardan bir ravinin yalnız kalması. Yani ravinin rivayetinin herhangi bir yerinde yalnız kalmasıdır. Garib Hadis de kendi içinde iki kısma ayrılır:

- Yalnızca isnad açısından Garib Hadis,
- Hem isnad hem de metin yönünden Garib Hadis.

Sadece metin yönünden Garib Hadis yoktur. Hem metin hem de isnad yönünden Garib Hadis, bir kişinin rivayet zincirinde yalnız kalmasıdır. Köle satışını ve bağışını yasaklayan Hadis buna örnektir.¹ Sadece sened yönünden Garib Hadis ise, Sahabelerden bir cemaatin metniyle rivayet ettiği, başka bir ravinin o Hadisi bir başka Sahabeden rivayetinde yalnız kaldığı Hadistir:

الكافر يأكل في سبعة أمعاء والمؤمن يأكل في معي واحد “**Kafir yedi barsağa yer, mü'min bir tek barsağa yer.**”² hadisi buna örnektir.

2- Aziz: Birden çok dörtten az sayıda ravinin yani bir mertebede olsa bile iki veya üç kişinin rivayet ettiği Hadisler. Az sayıda olmasından dolayı “Aziz” diye isimlendirilmiştir.

3- Meşhur: Mütevatir seviyesine ulaşmayan üçten fazla kişinin rivayet ettiği Hadistir. Dillerde şöhret bulması ve durumu açık olduğu için “Meşhur” diye isimlendirilmiştir. Senedi olsa da olmasa da durum değişmez. Aynı zamanda buna “Müstefiz”/yayılan da denir.

Meşhur Hadis iki kısma ayrılır:

1. Hadisçiler arasında meşhur olan,
2. Bütün insanlar arasında meşhur olan.

Enes ^{Radiyallahu Anhum}, un şu Hadisi birinci türdendir: **“Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem bir ay boyunca Ra'l ve Zekvan'a beddua ederek kunut yaptı.”**³

Şu Hadisi ise ikinci türe örnektir; **“Müslüman elinden ve dilinden emin olunan kimsedir.”**⁴

İnsanlar arasında meşhur olanların hepsi Sahih değildir. İnsanlar arasında meşhur olup da aslı olmayan veya tamamen uydurma olan Hadisler de vardır.

¹ Buhari Ibn Ömer'den rivayet etmiştir.

² (Tirmizi, Ebu Musa El-Eşarî yoluyla rivayet etmiştir.)

³ Buhari, Cihâd ve's-Seyr, 2836; Ahmed b. Hanbel, Bakî Müs. Mukessirîn, 13227

⁴ Buhari, İmân, 9; Müslim, İmân, 85; Tirmizi, İmân, 2551; Nesei, İmân, 4910; Ebu Davud, Cihâd, 2122; Ahmed b. Hanbel, Müs. Mukessirîn, 6228; Daremi, Rekâk, 2600

يوم صومكم يوم نحركم "Oruca başladığınız gün ile kurban bayramınız aynı gündür." gibi halk arasında dönüp dolaşan fakat asla aslı olmayan çok Hadisler vardır.

İster Garib olsun, ister Aziz olsun isterse Meşhur olsun Ahad Habere ait isnadın da bir sonu vardır. Senedin sonu ya Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹de, ya Sahabede ya da Tabiinde son bulur. Sened son bulduğu yere göre üç kısma ayrılır.

1- Merfu': Söz, fiil, takrir veya vasıf olarak hassaten Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹e izafe olunan/bağlanan habere Merfu' Hadis denir. Hadisi Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹e isnad edenin bir Sahabi, bir Tabii veya onlardan sonra gelen birinin olması arasında fark yoktur.

"Biz Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹'in hayatında "şöyle yapıyorduk", "öyle diyorduk", "o namazdaydı", "bizimle beraberdi", "biz şöyle yapmakta bir sakınca görmüyorduk", "yapıyorlardı", "diyorlardı" veya "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹'in hayatında şöyle denilirdi." gibi Sahabe sözü de Merfu Hadis sayılır.

Yine;"şöyle yapmakla emrolunduk", "şöyle yapmaktan men edildik" veya "şöyle yapmak Sünnettendir." gibi Sahabe sözleri Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹e izafe edilmemiş olsa bile Merfu Hadisten sayılır. Çünkü bu tür ifadeler Resulullah'ın takririne delalet eder.

Aynı şekilde Enes Radıyallahu Anhum²un; "Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem¹'in kapısına tırnakla vurularak çalınırdı."¹

"Bilal, ezanı ikişer defa tekrarlamakla, kamette ise birer defa tekrarlamakla emir olundu."² Hadisleri Merfu Hadis sayılır.

Nuzül sebebi olarak belirtildiği takdirde Sahabenin Kur'an tefsiri de Merfu' Hadis sayılır. Amma bunun dışındaki Sahabe tefsiri Merfu Hadis sayılmaz. Çünkü Sahabeler, Kur'an tefsirinde birçok icthadta bulundular ve ihtilaf ettiler. Aynı şekilde onlardan birçoğunun Ehli Kitaptan İsrailiyat rivayet ettiklerini görmekteyiz. Bu nedenle onların Kur'an tefsirleri Merfu' Hadis sayılmaz.

2. Mevkuf: Sahabeden söz ve fiil olarak rivayet edilenlere denir. Yalnızca Sahabeye aittir. İsnadı bazen muttasıl/kesintisiz olabilir bazen de olmaz. Fakihlerin ve muhaddislerin birçoğu Mevkuf Hadisi "Eser" olarak da isimlendirmişlerdir.

¹ Bezzâr

² Müslim, Salâh, 569; Tirmizi, Salâh, 178; Ebu Davud, Salâh, 428; İbni Mace, Ezân ve's-Seneti fihi, 722; Daremi, Salâh, 1168

Mevkuf Hadis hüccet sayılmaz. Çünkü Allahu Teâla şöyle buyurmaktadır:

وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا "Resul size ne verdiyse onu alın sizi neden alkoyduysa onu da bırakın."¹ Resulün getirdiklerinin dışındakileri almayınız mefhumu, Mevkuf Hadisi de kapsar. Bu nedenle de Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in dışında herhangi bir kimseye ait söz ve fiil hüccet olamaz.

Mevkuf Hadisi Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e izafe etmek helal olmaz. Çünkü bu bir zan değil ihtimaldir. İhtimale ise itibar edilmez.

3. Maktu': Maktu' Hadis, münkati'den/kesintiliden farklıdır. Söz ve fiil olarak Tabiine ait davranışlara Maktu' Hadis denir. Maktu' Hadis delil sayılmaz. Mevkuf'dan daha zayıftır.

Ahad Haberin Kısımları

Ahad Haber üç kısma ayrılır. İster Merfu' olsun, ister Mevkuf olsun isterse maktu olsun, Hadisciler tarafından kabul edilmesi veya edilmemesi açısından Garib, Aziz ve Meşhur Hadisler üç kısma ayrılır. **sahih, hasen** ve zayıf Bunların her birinin açıklaması şöyledir:

1. Sahih:

Sahih Hadis; "Şaz ve Muallel olmayarak isnadının başından sonuna kadar adalet ve zapt sahibi kimselerin yine kendileri gibi adalet ve zapt sahibi kimselerden muttasıl senetlerle rivayet ettikleri Hadise" denir. Diğer bir ifade ile adalet ve zapt sahibi bir ravinin yine kendisi gibi birisinden, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e veya Sahabeye veya Sahabe zamanındaki diğer Müslümanlara varıncaya kadar muttasıl bir senetle rivayet edilen Hadise **Sahih Hadis** denir.

"Adalet ve zapt sahibi birisinin yine kendisi gibi birisinden muttasıl bir senetle" ifadesi ile **Sahih Hadis**, Sahih Hadis çeşitlerinden sayılmayan Mürsel, Münkati ve Mu'dal'dan korunmuş ve ayırt edilmiş olmaktadır.

Mürsel Hadis; Tabiinin Sahabeyi zikretmeden doğrudan doğruya Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den rivayette bulunmasıdır.

Münkati ise; senedinin bir yerinde veya bir kaç yerinde ravilerden birinin düştüğü Hadise denir.

¹ Haşr: 7

Mu'dal; bir veya birkaç yerinde iki ravinin düşmesidir.

Mürsel, Münkati ve Mudal, senedlerinde kopukluk olduğu için Sahih Hadis kapsamından çıkartılmışlardır.

"Şaz olmaması" ifadesi ile Sahih Hadis "Şaz" olmaktan korunmuştur.

Şaz olması demek; güvenilir bir ravinin kendinden daha güvenilir bir ravinin rivayetine muhalefet etmesi demektir.

"Muallle olmaması" ifadesi ile de Sahih Hadis "Muallle'den" korunmuş olmaktadır.

Muallle demek; içerisinde Hadisin sıhhatini zedeleyen bir **illetin** bulunması demektir. İlet, Hadiste kötü bir iş sayılmaktadır. Yani **illet**, bütün Hadis yollarınca çürüklüğünü ortaya çıkaran ve reddine etkili olan bir etkidir. Hadiscilerin çoğunun senedini Mevkuf olarak gördükleri halde yalnızca bir ravinin Muttasıl bir senetle rivayette bulunması gibi.

"Adalet sahibi birinin nakli" sözü ile açık ve gizli olarak hali bilinmeyen veya bizzat kendisi meçhul olan veya zayıflığı ile bilinen bir kimsenin rivayetinden korunmuş/ayrılmış olmaktadır. Zira bu durumda olan bir ravinin Hadisi Sahih sayılmaz.

"Zapt ehliyetine sahip, naklettiklerinden gafil olmaması, uyanık olması" Çünkü gaflette olan kimse çok çok hata yapar. Böyle birisinin naklettiği Hadis Sahih Hadis sayılmaz.

Bu nedenle Sahih bir Hadisin zikredilen şartların tamamına sahip olması gerekir. Bu şartlardan birisi yok olursa Sahih Hadis olmaz.

2. Hasen: Tahric edeni bilinen, ricali/rivayet edenleri de meşhur olan ve Hadisin çoğunun onlara dayandığı Hadise denir. Hasen Hadisi hem âlimlerin çoğu hem de fakihlerin geneli kabul ederler. Yani isnadında yalanla itham edilen kimse yoktur, Şaz Hadis de değildir.

Hasen Hadis iki çeşittir:

a. Senedinde ehliyeti gerçekleşmemiş mestur/adaleti ya da fâsıklığı belli olmayan, fakat çok çok hata yapmayan, gafil olmayan ve yalancılıkla da itham edilmeyen bir kişi bulunan Hadis. Hadisin metni benzer bir şekilde başka yollardan da rivayet edilmiştir. Böylece Şaz ve Münker olmaktan da çıkarılmış olur.

b. Ravisi doğruluk ve emanet bakımından meşhur olmakla beraber, hıfz ve itkan/sağlamlık yönünden yani zapt açısından sahihin rivayet

edenleri seviyesine ulaşmamış Hadis. Münker sayılmaz, metni Şaz ve Muallal de değildir.

Hasen Hadis, adalet sıfatına sahip fakat zaptı zayıf olan Şaz ve Muallal olmadan muttasıl senetle rivayet edilen Hadistir. Sahih Hadisle delil getirildiği gibi Hasen Hadisle de delil getirilir.

3. Zayıf: Kendisinde ne Sahih Hadis ne de Hasen Hadis sıfatlarını toplamamış olan Hadise denir. Zayıf Hadisle kesinlikle delil getirilmez.

Zayıf Hadis, çeşitli yollardan zayıf olarak geldiği zaman Sahih veya Hasen Hadis derecesine yükselir sözü yanlıştır. Bir Hadisin zayıflığı ravisinin fıkından veya fiilen yalanla itham edilmesinden kaynaklanıyorsa, sonra da bu türden olarak başka yollardan gelirse zayıflığı iyice artar.

Ancak Zayıf Hadisin içerdiği manayı Sahih bir Hadis de içeriyorsa Sahih Hadisle delil getirilir. Zayıf Hadis terk edilir. Bundan dolayı Zayıf Hadisle hiçbir şekilde ve kesinlikle delil getirilmez.

Makbul Hadis, Merdud Hadis

Hadis ehli nezdinde Hadisin **Sahih**, **Hasen** ve **zayıf** kısımlarına ayrılmasıyla Sahih ve Hasen Hadisle delil getirileceği, Zayıf Hadisle ise kesinlikle delil getirilmeyeceği açıklanmış bulunmaktadır.

Hadisi Makbul/kabul edilen veya Merdud/reddedilir kılan şey, Hadisin senedine, ravisine veya metnine bakıştır.

Bir Hadisin senedinden ravi terk edilmemişse, ravi hakkında ta'n/töhmüt yoksa metin bozuk değilse, Kur'an'a, Mütevatir Sünnete veya kat'i İcma'ya da muhalif değilse, ister Sahih olsun ister Hasen olsun bu durumda Hadis **Makbuldür**, onunla amel edilir ve Şer'i delil olarak da alınır. Eğer bir Hadis bu sıfatların dışında ise Merduddur ve onunla istidlal yapılmaz.

Buna göre bir **Merdud** Hadis, ya senedin bir kısmının terk edilmesi sebebiyle reddedilir ki bu da, terk edilenin ta'dil edilmemesi sonucunu doğurur. Ya ravilerden birinin ta'n edilmesi sebebiyle ya Hadisin metnindeki bir bozukluk sebebiyle ya da Kur'an'dan, Hadisten ve İcmadan kat'i bir delile muhalefeti sebebiyle reddedilmiştir.

Merdud Hadisin kapsamına aşağıda çeşitleri belirlenmiş Hadisler girer. Bunlar şu nitelikleri taşır:

1- Muallâk: Senedin başlangıcından itibaren arka arkaya bir veya daha fazla ravinin açıkça düşmesidir. "Daha fazla" kelimesi senedin bir kısmını veya tamamını kapsayabilen genel bir ifadedir. "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi" veya "şöyle yaptı" gibi, muhaddisin veya musannıfın bütün senedi kaldırarak doğrudan Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den rivayet etmesi de bu ifadenin kapsamına girer.

2- Mu'dal: Senedin bir veya birkaç yerinde iki veya daha çok ravinin düşmesi. Tabii't Tabii'nin irsal ettiği/sahabeyi atlayarak rivayet ettiği Hadis de Mu'dal sayılır.

Fakihlerden musannıfın/tasnif edenlerin, "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi" sözü ve "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den" sözleri mu'dal sayılmaz. Çünkü bu bir rivayet değil, bilakis istidlal ve istişhaddir/delillendirir. Dolayısıyla da böyle bir ifadeyi kullanmak doğrudur.

3- Münkatı: Nerede olursa olsun tek bir yerde Sahabeden önce ravilerinden bir ravinin düşmesidir. Her bir yerde düşen ravinin birden çok olmaması şartı ile ravinin düştüğü yerlerin çoğalması fark etmez. Bu durumda değişik yerlerinden dolayı münkatı olur. Senedin de mübhem/kapalı bir ravinin geçtiği Hadis de münkatı sayılır. Örneğin: Abdürrezzak Sevri'den, Sevri Ebu İshak'tan O, Zeyd b. Yüsey'den onun da merfu olarak Huzeyfe'den rivayet ettiği; **"Eğer o işe Ebu Bekir'i seçerseniz, Şüphesiz ki o kuvvetli ve güvenilir bir kimsedir."** Hadisinin iki yerinde kesinti vardır.

- Bu Hadisi Abdurrezzak, Sevri'den işitmemiştir. Numan b. Ebi Şeybe El Cündi'den rivayet etmiştir.

- Sevri Hadisi Ebu İshak'tan duymamıştır, Şüreyk'ten duymuştur. Öyleyse, Hadis Merduddur.

Senesinde Mübhem bir adamın zikredildiği Hadise örnek ise şudur: Ebu'l Ala b. Abdullah b. Şihir iki kişiden o da Şeddad b. Evs'ten rivayet etti: **"Ya Rabbi senden işimde sebat vermeni dilerim."** Bu senette geçen **iki kişinin** kimler olduğu belli değildir. Öyleyse bu Hadis, ravilerinde meçhul bir kimsenin bulunmasından dolayı Merduddur.

4- Şaz: İnsanlara, (diğer güvenilir ravilere) muhalif olarak Sika bir ravinin rivayet ettiği Hadise denir.

Başkasının rivayet etmediği bir Hadisi güvenilir bir ravinin rivayet etmesi Şaz sayılmaz. Çünkü başkası rivayet etmese bile güvenilir bir ravinin rivayeti kabul edilir ve onunla delil getirilir.

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ "Ameller niyetlere göredir."¹ Hadisi böyle bir Hadistir. Bu Hadisin rivayetinde Ömer yalnız kalmıştır. Ondan Alkame, ondan Muhammed İbrahim Et-Teymi ondan Yahya b. Said El- Ensari rivayet etmiştir. Sonra da bu Hadis Yahya b. Said'den tevatür yoluyla gelmiştir.

Buna göre **Şaz Hadis**; yalnızca, güvenilir bir ravinin insanlara **muhalif olarak** rivayet ettiği Hadise denir. Yani kendinden daha fazla tercih edilen kimseye muhalif olarak makbul bir ravinin rivayet ettiği Hadise denir.

5- Muallal: İçinde bir **illet** bulunan Hadise denir. Dış görünüşü itibariyle illetten salim olmakla beraber sıhhatini zedeleyen bir illetin var olduğu farkedilen bir Hadistir. Dış görünüşü itibarıyla sıhhat şartlarını bünyesinde toplayan ve ricali/rivayet edenleri güvenilir olanların isnadına yönelinilir.

6- Münker: Güvenilir olmayan ravinin rivayetinde yalnız kaldığı Hadise denir. Münker Hadis, zayıf bir ravinin kendisinden daha zayıf olan bir raviye muhalif olarak rivayet ettiği Hadistir.

7- Mevzu: Mevzu Hadis diye uydurulmuş Hadise derler. Mevzu Hadis Zayıf Hadislerin en şerlisi. Durumunu açıklama gibi bir maksadın dışında hangi sebeple olursa olsun uydurma olduğunu bile bile bir kimsenin Mevzu Hadisi rivayet etmesi caiz değildir.

Bir Hadisin mevzu olduğu ancak onu uyduranın ikrarı ile veya ikrar seviyesine varan bir seviyeye gelmesiyle bilinir. Bazen bir Hadisin uydurma olduğu, ravinin birtakım liderlerin arzusuna göre hareket ederek yalana sarılmasıyla veya isnad esnasında verdiği bir haberin ondan başkası tarafından bilinmemesi, ona şahitlik yapacak ve onu takip edecek herhangi bir kimsenin bulunmaması ile onun yalancı olduğunu açıkça ortaya koyan bir duruma düşmesi sonucunda ravinin durumuna delalet eden bir durumun ortaya çıkmasıyla Hadisin uydurma olduğu anlaşılır. Veya rivayet edilen metnin anlamlarında ve lafızlarında görülen bozuklukla veya Kur'an'ın bir kısmına, Mütevatir Sünnete ve Kat'i İcmaya muhalif olmasıyla doğrudan doğruya rivayet edilen metnin durumundan anlaşılır.

Hadis uyduranlar birkaç sınıfa ayrılır:

¹ Buhari, Bedeu'l-Vahiy, 1; Ebu Davud, Talâk, 1882; İbni Mace, Zühed, 4217

a- Onların en zararlı olanları zühd mensuplarından bir grubun sevap kazanma iddiasıyla Hadis uyduranlarıdır. İnsanların onlara olan güvenleri nedeniyle onların uydurduklarını rahatlıkla kabul ettiklerinden dolayı bunlar büyük bir tehlike arz ederler.

b- Hadis uyduran kimse uydurmayı bazen bizzat kendisi uydurur ve bunu Hadis diye yayarken bazen filozofların veya başkalarının sözlerini alarak onun Resule ait bir söz olduğunu iddia eder. Sûre sûre Kur'an'ın faziletinden bahseden Hadisler ki özellikle de Übey b. Ka'b'dan rivayet edilenler uydurma Hadislerdir. Ebu İsm'e'den onun İkrime'den onun da İbni Abbas'tan rivayet ettiği Hadisler uydurmadır. Bunların uydurma olduğu bu konuyu araştıranların araştırmaları ile ve Ebu İsmi'nin ikrarı ile sabit olmuştur. Onun şöyle söylediği rivayet edilir:

"İnsanların Kur'an'dan yüz çevirerek Ebu Hanife'nin fıkhı, Muhammed b. İshak'ın Meğazisi ile meşgul olduklarını gördüm. İnsanları Kur'an ile meşgul ettirmek gayesiyle bu Hadisleri uydurdum."

Merdud Hadis çeşitlerinin bir grubu bunlardır. Tamamı değildir. Burada bir kısmı zikredilerek bir kısmının ise zikredilmediği Merdud Hadislerin daha birçok çeşidi vardır. Makbul Hadisin Merdud Hadisten nasıl ayırt edilebileceği ile ilgili kaidenin zikredilmesi ile yetinilmesi gibi tamamını zikretmedik.

Senedi, ravileri ve metni Makbul olduğu müddetçe Sahih Hadis şartlarını taşımadığı gerekçesiyle bir Hadis reddedilmez. Yani Hadisi rivayet edenler Sahih Hadis ricalinden daha az olabilir veya senedinde zahiri iyi olarak bilinip gizli durumu bilinmeyen bir ravi veya hıfzı kötü olan bir ravi bulunabilir. Ancak, tek başına kaldığı zannedilen bir ravinin veya bir başka Hadisin şahitliği gibi bir tercih karinesiyle güçlü hale gelebilir.

Sened, raviler ve metin gerekçelerine göre kabul edilebilme imkânı oldukça bir Hadisin reddi yönünde zorlama/özen gösterilmez, aceleci davranılmaz. Özellikle de âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul görmüş ve fakihlerin geneli onu kullanmışsa o Hadis kabul edilir. Sahih Hadis şartlarını taşımasa bile o Hasen Hadis kapsamına girer. Bir Hadisin reddinde aceleci davranmak caiz olmadığı gibi Merdud bir Hadisi senedine veya ravisine veya metnine bakarak kabul etmekte iyimser olmak da caiz değildir.

Mürsel Hadis

Senedinden bir Sahabe düşen Hadistir. Bir Tabiinin; "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi", "şöyle yaptı" veya "huzurunda şöyle yapıldı" şeklinde doğrudan doğruya Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den nakletmesidir.

Mürsel Hadis, Tabiinden Ubeydullah b. Adiy b. El Hıyar, Said b. El Müseyyeb gibi şahsiyetlerin Sahabeden bir cemaata kavuşup onlarla oturmaları ve konuşma esnasında Sahabeyi zikretmeden "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle dedi" gibi bir ifade kullanmalarıdır. Bütün Tabiin arasında eşitlik olduğu yani büyük-küçük ayırımı yapılmadığı meşhurdur. Yani küçük büyük yaş ayırımına bakılmaksızın Tabiinden herhangi bir kimsenin Sahabeyi zikretmeden doğrudan doğruya Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den rivayette bulunmasıdır.

Mürsel ile delil getirmek hususunda Hadisçiler, usulcüler ve imamlar ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı Mürsel Hadisi, Münkati Hadis gibi Merdud kabul ederek onunla delil getirilemeyeceğini söylerken bir kısmı ise Mürsel Hadis ile delil getirmeyi kabul etmiştir. Mürselle delil getirmeyenler onu **illet** sebebiyle reddederler. Çünkü onda bilinmeyen bir ravi terk edilmiştir. Terk edilen ravi güvenilir olmayabilir de. Rivayette güvenilirliğe ve kesinliğe itibar edilir. Bilinmeyen bulunduğu bir rivayet hüccet olmaz. Mürsel'in reddindeki illet/kusur budur. O Sahih bir illettir ve Sahih illetle Hadisi reddetmek de doğrudur.

Ancak bu kaide Mürsele uymaz. Çünkü terk edilen (söylenilmeyen, düşürülen) ravi Sahabedir. Şahsı itibarı ile her ne kadar bilinmese bile onun Sahabe olduğu bilinmektedir. Sahabenin tamamı ise uduldür. Sika/güvenilir olmamaları mümkün değildir. Bilakis onların güvenilirlikleri kesindir. Bu nedenle Mürsel Hadisin reddinde ileri sürülen illet, Mürsel Hadise uymaz. Reddi için başka sebep de yoktur. Ayrıca Mürsel Hadis metin, senet ve ravi şartlarına da haizdir. Senedinden düşürülen **râvi** Sahabe olduğu için, **Sahabe olduğu bilindiği sürece** ravinin bilinmemesi zarar vermez. Çünkü o güvenilir bir kimsedir. Bu da Mürsel Hadisin hüccet olduğuna ve onunla delil getirileceğine delalet eder.

“Bazen, illet, Tabiinin kendi gibi olan bir Tabiinden onun da Sahabeden rivayet etmesi gibi ihtimal dahilindedir denilebilir. Sahabenin düşmesi ise ravinin düşmesi anlamına gelmez. Tam tersine o, ravilerinden birisi Sahabe olan -ki o udul sıfatına sahiptir- iki ravinin

düşmesi ihtimalini gösteren bir inkıtadır. Zira onun Tabiinden olma şüphesi vardır. Bu durumda ise Hadiste Cerh ihtimali veya zapt noksanlığı vardır ki bu nedenle de reddedilir.”

Böyle bir söz söylenebilir. Bu söze şöyle cevap verilir:

Mürsel Hadisin tarifi şöyleydi: "Tabiinin Sahabenin ismini zikretmeden Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den rivayette bulunmasıdır" Bu tarifte zikredilmeyen bir Tabiinin bir başka Tabiinden rivayeti diye bir şey yoktur. Sahabe zikredilmemekle birlikte Tabiinin düşmesi ihtimalini varsaysak dahi onun düşmesi vehm türünden bir ihtimalden öteye geçmez. Hatta o ihtimal derecesine bile ulaşmamış bir vehm etmektir. Çünkü o zikredilmeyen bir Tabiinden bir Tabiinin rivayet ettiğini vehmetmektedir. Yani o Sahabenin değil de Tabiinin düştüğünü varsaymaktadır. Bu varsayımı doğrulayacak bir delil yoktur. O sadece bir vehmdir. Vehmin hiçbir değeri yoktur, onun üzerine bir hüküm bina edilemez. Orada meçhul bir ravinin var olduğu da söylenemez. Çünkü meçhul bir ravinin var olduğunu söyleyebilmek için rivayetin isnad edeceği hiçbir şey yoktur.

Bu nedenle Mürsel Hadis, Merdud Hadislerden sayılmaz. Bilakis Mürsel Hadis kendisi ile delil getirilebilecek Makbul Hadislerdendir.

Kudsî Hadis

Kudsî Hadis; Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den Rabbinden isnad yolu ile ahad olarak bize nakledilen Hadistir. Kudsî Hadis, Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},nın kelamından ona izafe edilen bir Hadistir. Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ},ya nisbet edilmesinin sebebi ilk önce onu konuşanın Allahu Teâla olduğundan dolayıdır. Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e izafe edilmesinin sebebi ise Allahu Teâla'dan haber veren olmasından dolayıdır.

Ancak Kur'an'ı Kerim gibi değildir. Çünkü o ancak Allahu Teâla'ya izafe edilmektedir. Kur'an'dan bir ayet söyleneceği zaman; "Allahu Teâla şöyle dedi" denilir. Kudsî Hadis söylenmek istenildiğinde ise; "Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Rabbinden yaptığı rivayette şöyle dedi" denilir. Bir başka ifade ile de şöyle denilir; "Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in Rabbinden rivayetle Allahu Teâla şöyle dedi" denilir. Her iki ifadenin anlattığı anlam ise tektir.

Kur'an ile Kudsî Hadis arasındaki fark şudur:

- Kur'an'ın hem lafzı hem de manası açık vahiy ile Allahu Teâla'dandır. Kudsî Hadis ise; Lafzı Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den manası ise ilham veya uyku yoluyla Allahu Teâla'dandır.

- Kur'an, Cebrail vasıtasıyla indirilen mucize bir lafızdır. Kudsî Hadis ise mucize değildir ve Cebrail vasıtası ile de gelmemiştir.

Kur'an, Kudsî Hadis ve Kudsî olmayan Hadis arasındaki fark şudur:

- Kur'an, Cebrail'in lafzen Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e indirdiği sözlerdir.

- Kudsî Hadis; Allahu Teâla'nın ilham veya uyku yoluyla Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} 'e verdiği bir haberi Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} kendi ifadesi ile bildirdiği habere denir.

- Diğer Hadisler de Kudsî Hadis gibi manası Allah ^{Subhanehû ve Teala} dan lafzı ise Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} dendir. Ancak Allahu Teâla'ya nisbet edilmemiştir.

Allahu Teâla'ya izafe edilen Kudsî Hadisi Hadis diye isimlendirmek ıstılahi bir isimlendirmedir.

Senet Açısından Hadisin Sabit Olmaması, Onun Zayıf Hadis Olduğuna Delâlet Etmez

Hadisin kabul edilmesinde senedin kuvvetli olması şart sayılır. Ancak belli bir Hadisin senedinin zayıf olması aynı zamanda Hadisin kendisinin de zayıf olduğu hükmünün konmasını gerektirmediği bilinmelidir. Zira o Hadisin **başka bir isnadının olması mümkündür**.

Ancak bir Hadis imamı bu Hadisin bir başka isnadla rivayet edilmediğini belirtmişse durum değişir. İsnadı zayıf olan bir Hadisi bulan kimsenin “bu Hadis bu isnad ile zayıftır” demesi, bağlayıcı bir delil olmadıkça mutlak suretle metnin de zayıflığına hükmetmemesi en ihtiyatlı olan yoldur. Bu nedenle isnadın reddi Hadisin reddini de gerektirmez.

Senet açısından sabitliği gerçekleşmemiş olup da toplulukların birbirlerine nakletmeleri ile senede bakılmadan sıhhat kazanmış Hadisler vardır. Şunlar gibi;

لا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ "Varise vasiyet yoktur."¹
الدِّيَّةِ عَلَى الْعَاقِلَةِ "Diyet katilin yakın akrabası içindir."²

Bu durumda olan birçok Hadis vardır.

Şer'î Hükümlerde Hadisin Delil Sayılması

Akidede delilin, sıhhati kesinleşmiş yakın delil olması gerekir. Bu nedenle Ahad Haber rivayet ve dirayet yönünden Sahih Hadis olsa bile akidede delil olmaya elverişli değildir.

Şer'î hükümlerde ise delilin zanni olması yeterlidir. Bunun için Mütevatir Hadis Şer'î hükümlerde delil olarak kullanılabilir. Ancak Şer'î hükümlerde delil olarak kullanılacak Ahad Haberinin Sahih ve Hasen Hadis olması gerekir. Zayıf Hadis ise kesinlikle Şer'î hükümlerde delil olarak kullanılamaz. Zayıf Hadisle delil getiren kimse Şer'î delille delil getirmiş sayılmaz.

Ancak bir Hadisin, Sahih ve Hasen olarak sayılabilmesi, bütün muhaddislerce/hadis alimlerinca kabul görmesine göre değil, Hadisi tanıyabilme ehliyetine sahip olan ve onunla delil getiren kimseye göre gerçekleşir. Bazı muhaddislerce güvenilir sayılan raviler başka muhaddislerce güvenilir kabul edilmemekte veya bazılarınca maruf sayılan raviler birtakım muhaddislerce Meçhul sayılabilmektedir. Yine bir yoldan Sahih kabul edilen bir Hadis bir başka yoldan Sahih görülmemektedir. Bazılarınca Sahih kabul edilen bir rivayet yolu bazılarınca ise Sahih kabul edilmemektedir. Bazı muhaddislerin itibar etmedikleri ve itiraz ettikleri Hadisler başka muhaddisler tarafından itibar görmüş ve onunla delil getirmişlerdir. Bazı Hadisçiler tarafından itiraz edildiği halde fakihlerin geneli tarafından kabul edilen ve delil getiren Hadisler vardır.

Dolayısıyla bir görüşe veya bütün görüşlere göre bir Hadisi "Sahih" veya "Hasen" olarak kabule insanları zorlamak yanlış bir zorlamadır ve Hadis vakıasına da muhaliftir. Sıhhatine bakmadan bir Hadisi hemen kabul etmek caiz olmadığı gibi yalnızca muhaddislerden birinin ravisini kötölemesiyle bir Hadisi reddetmek ve hemen itiraz etmek de caiz değildir. Çünkü bir başka raviye göre o Hadisin makbul

¹ Buhari; Tirmizi, Vesâyâ, 2046; Nesei, Vesâyâ, 3581; Ebu Davud, Vesâyâ, 2486; İbni Mace, Vesâyâ, 2704; Ahmed b. Hanbel, Müs. Şamiyyin, 17004

² Tirmizi, Diyât, 1335; İbni Mace, Diyât, 2623

olma ihtimali vardır veya yalnızca muhaddislerden birisi onu reddetmiştir. Bir başka muhaddisin onu kabul etme ihtimali olduğu gibi muhaddislerin tamamının reddetmiş olma ihtimali de vardır. Yine imamların ve fakihlerin genelinin onunla delil getirme ihtimali de vardır.

Ravinin herkes tarafından kötülendiği bilinmedikçe veya Hadis herkes tarafından reddedilmedikçe veya Hadis dirayetinde ehliyeti olmayan fakihlerin dışında hiçbir fakih onunla delil getirmediği hemen bir Hadisin reddine girişmemek gerekir.

Ancak daha önce yukarıda saydığımız bazı şartlar görülürse bir Hadise itiraz edilir ve reddolunur. Bir Hadisi kötülemeye ve reddetmeye yönelmeden önce Hadis hakkında iyice düşünmek inceleyip araştırmak gerekir. Hadisleri ve ravileri inceleyen kimse bu konuda muhaddisler arasında birçok ihtilafın var olduğunu ve gerçekten de bunun örneklerinin çok olduğunu görür.

Örneğin Ebu Davud, Amr b. Şuayb'dan onun babasından onun da dedesinden şu Hadisi rivayet eder: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi:

الْمُسْلِمُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ يَسْعَى بِدَمَتِهِمْ أَدْنَاهُمْ وَيَجِيرُ عَلَيْهِمْ أَقْصَاهُمْ وَهُمْ يَدُّ عَلَى مَنْ سَوَّاهُمْ يَرُدُّ
مُشَدُّهُمْ عَلَى مُضْعَفِهِمْ وَمُتَسَرِّيَهُمْ عَلَى قَاعِهِمْ
"Müslümanlar kanlarında eşittirler. En yakını onun hukukunu korumaya koşar. En uzağı onlara yardım eder. Onlar kendilerinden başkalarına karşı bir el gibidirler. Güçlüleri zayıflarını korurlar. Yürüyenleri oturanlarına yardım ederler."¹

Bu Hadisin ravisi Amr b. Şuayb'dır. Amr b. Şuayb'ın, babası ve dedesi hakkında söylenen meşhur sözler (dedikodular) vardır. Buna rağmen birçokları Amr b. Şuayb'ın Hadisi ile delil getirmişken bazıları ise onu reddetmişlerdir.

Tirmizi şöyle dedi: Muhammed b. İsmail dedi ki: Ahmet, İshak ve bunların dışında bazı kimselerin Amr b. Şuayb'ın Hadisi ile delil getirdiklerini gördüm. Hâlbuki Şuayb b. Muhammed, Abdullah b. Ömer'den işitti dedi.

Ebu İsa ise şöyle dedi: "Kim Amr b. Şuayb hakkında konuşuyorsa onu zayıflatmıştır. Çünkü o dedesinin sahifesinde okuyor. Sanki onlar, bu Hadisleri onun dedesinden işitmediğini gördüler."

¹ Ebu Davud, Cihâd, 2371

Ali b. Abdullah el-Medini şöyle dedi: "Yahya b. Said dedi ki; Bize göre Amr b. Şuayb'ın Hadisi zayıftır. Fakat herhangi bir kimse Şer'î bir hükme Amr b. Şuayb'ın Hadisi ile delil getirirse onun delili Şer'î delil sayılır. Çünkü bazı muhaddislerce Amr b. Şuayb'ın Hadisi ile delil getirilir."

Örneğin Darekutni Hasan'dan Ubade'den Enes b. Malik'den naklettiği bir Hadiste Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle demektedir:

ما وزن مثل بمثل إذا كان نوعاً واحداً وما كيل فمثل ذلك فإذا اختلف النوعان فلا بأس به
"Aynı cinsten olanlar misli misline tartılır. Yine aynı türden olanlar misli misline ölçülür. Türler değiştiği zaman misli misline ölçmemekte bir sakınca yoktur."¹

Bu Hadisin isnadındaki er-Rabi' b. Subeyh'i, Ebu Zer'a güvenilir görürken başkaları zayıf görmektedir. Aynı Hadisi Bezzâr da çıkarmış ve Sahih Hadis saymıştır. Bir kimse bu Hadis ile veya isnadında er-Rabi' b. Subeyh'in bulunduğu bir Hadisle delil getirdiği zaman Şer'î bir delille delil getirmiş olur. Çünkü bu Hadisi bir grup alim Sahih kabul etmiştir. Çünkü er-Rabi' bir grup âlim tarafından güvenilir kabul edilmiştir.

Burada şöyle bir şey söylenemez: "Bir raviyi bir kimse hem ta'dil edip hem de cerh ederse, cerh ta'dilden daha evladır."

Böyle denilemez. Çünkü bu durumda bir şahıs üzerinde yine bir şahıs tarafından hem cerh hem de ta'dil gerçekleşmiştir. Fakat iki şahıs tarafından gerçekleşirse, birisi kötülerken diğeri kötülemezse caiz olur. Bazı ravilerin bazıları nezdinde kabul görürken bir başkası nezdinde ise kabul görmeme farklılığı buradan kaynaklanmaktadır.

Örneğin; Ebu Davud, Ahmed b. Hanbel, Nesei, İbni Mace ve Tirmizi Ebu Hüreyre ^{Radiyallahu Anhum} dan şu Hadisi rivayet etmektedir:

"Adamın birisi Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} e bir soru sordu ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü, Biz gemiye biniyoruz ve beraberimizde bir miktar su taşıyoruz. Yanımızdaki içme suyu ile abdest aldığımızda ise susuz kalabiliyoruz. Deniz suyu ile abdest alabilir miyiz? Allah'ın Resulü cevaben dedi ki; هُوَ الطَّهْرُ مَاؤُهُ الْحَلُّ مَيْتَهُ "Denizin suyu temizdir ve ölüsü de helaldir."²

Tirmizi, Buhari'nin bu Hadisi Sahih kabul ettiğini söyler ve İbni Abdülber, âlimlerin bu Hadisi kabul etmelerine dayanarak onun sıhhatine

¹ Darekutni

² Tirmizi, Tahârah, 64; Nesei, Tahârah, 59, Meyâhu, 330; Ebu Davud, Tahârah, 76; Ahmed b. Hanbel, Bakî Müs. Mukessirîn, 8380; Daremi, Tahârah, 723, Seyd, 1926

hükmetmektedir. İbnü'l Münzir'de onu Sahih saymaktadır. İbnü'l Esir Müsned'in şerhinde şöyle der: Bu Hadis meşhur bir Sahih Hadistir. İmamlar onu kitaplarında tahrir etmişler/almışlar ve onunla delil getirmişlerdir. Ricali/rivayet edenleri de sikadır/güvenilirdir. Bu Hadisin isnadı hakkında İmam-ı Şafii; Bu Hadisin ravilerinde bilmediğim kimse vardır demektedir. İbn Dakik el-Abd bu Hadisin hangi yönlerden illetlendirildiğini anlatır. İsnadında geçen Said b. Seleme ve Muğire b. Ebi Mürde'nin kim olduğu hakkında cehalet/bilinmemek vardır. Aynı zamanda ise bu iki ravinin bilinen kimseler olduğunu söyleyen bazı muhaddisler de vardır. Ebu Davud, El Muğire'nin bilinen bir kimse olduğunu söyler. Nesei'de onu güvenilir kabul etmiştir. İbni Abdülhakem şöyle der: Yezid b. Ebu Seleme'nin öldürülmesinden sonra Afrika halkı onun üzerinde toplandı, fakat o direndi ve kabul etmedi. El Hafız; bütün bunlardan El Muğirenin bilinmeyen kimse olduğunu iddia edenin ne kadar hata içerisinde olduğu anlaşılmaktadır, der. Fakat Said b. Seleme, rivayetinde Cülâh b. Kesir'e yer veren Safvan b. Selim'e tabi olmaktadır. Bu Hadisle delil getiren veya el-Muğire ve Said'in rivayetiyle delil getiren kimsenin delil getirmesi geçerlidir ve Şer'î bir delille delil getirmiş sayılır. Zira bazı muhaddislerce hem bu iki râvi hem de bu Hadis muteberdir.

Örneğin; Ahmed, Said b. Ebi Vakkas'tan rivayetinde şöyle der:

"Yaş hurmayı kuru hurma ile değiştirerek satmanın hükmünün Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}e sorulduğunu işittim. Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} etrafındakilere: “**Hurma kuruyunca azalır mı?**” diye sordu. Onlar da; evet dediler. Bunun üzerine kuru hurma ile yaş hurmayı değiştirmeyi yasakladı.”¹

Bu Hadisi Tirmizi, Sahih görürken, isnadında meçhul bir kimse olan Zeyd b. Ebu İyaş'ın bulunmasından dolayı içlerinde Tahavi, Taberi, İbni Hazm ve Abdülhak gibi kişilerin bulunduğu bir grup ise illetlendirmiştir. Telhis isimli kitapta buna cevaben Darakutni şöyle der: Zeyd Ebu Ayyaş güvenilir bir kimsedir. el-Münziri ise; Güvenilir kimseler ondan rivayette bulunmuşlardır. Çok şiddetli bir şekilde tenkid etmekle beraber Malik ona güvenir der. Bu Hadisle delil getiren kimse veya senesinde Zeyd b. Ayyaş'ın bulunduğu bir Hadisle delil getiren kimse Şer'î delille delil getirmiş sayılır.

¹ Ahmed b. Hanbel; Tirmizi, Buyu', 1146

Örnek: Ahmed, Ebu Davud, İbni Mace Ebu Said'den şu Hadisi rivayet eder: Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'i şöyle söylerken işittim:

لا يَخْرُجُ الرَّجُلَانِ يَضْرِبَانِ الْغَائِطَ كَاشِفَانِ عَوْرَتَهُمَا يَتَحَدَّثَانِ فَإِنَّ اللَّهَ يَمُقْتُ عَلَى ذَلِكَ
"İki kişi avret yerleri açık olarak ayak yoluna gitmesin ve bu esnada da konuşmasınlar. Çünkü Allahu Teâla bu duruma gazab eder."¹

Bu Hadisin senesinde İkrime b. Ammar el-Uceyli vardır. Müslim, Sahihinde onunla delil getirmiştir. Bazı hafızlar ise Yahya b. Kesir'den rivayette bulunan İkrimenin bu Hadisini zayıf bulmuşlardır. Bununla beraber Müslim de Yahya'dan Hadis tahrir etmektedir. Aynı zamanda Buhari'nin de Yahya'dan rivayetleri kabul ettiğini delil olarak göstermektedir. Bu Hadisle bir kimse delil getiren veya senesinde İkrime'nin bulunduğu bir Hadisle delil getiren kimse, İkrime'yi ve Hadisini kötüleyen kimselerin bulunmasına rağmen Şer'î delille delil getirmiş sayılır.

Bir başka örnek daha: Ahmed, Ebu Davud Nesei, İbni Mace ve Tirmizi; Safvan'ın kızı Yusra'dan rivayet ettiklerine göre Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle demiştir:

مَنْ مَسَّ ذَكَرَهُ فَلَا يُصَلِّ حَتَّى يَتَوَضَّأَ "Erkeklik organına dokunan kimse abdest alıncaya kadar namaz kılamaz."²

Bu Hadisi Malik, Şafii, İbni Huzeyme, İbni Hayyan, Hakim ve İbnü'l Carud tahrir etmişlerdir. Ebu Davud; Ahmed b. Hanbel'e Yusra Hadisinin Sahih olmadığını söyledim. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel: Tam tersine o, sahihtir diye cevap verdi. Bu konuda el-Beyhaki ise şöyle der: Buhari ve Müslim; Yusra'nın bu Hadisi Urve'den mi yoksa Mervan'dan mı işittikleri hususundaki ihtilaflarından dolayı sahihlerine almamaları ile beraber bu Hadisin bütün ravileriyle delil getirmişlerdir. Buhari ve Müslim bu Hadisi çıkarmamış olsalar da bu Hadisle delil getiren kimse Şer'î delille delil getirmiş olur. Zira Buhari ve Müslim'in bir Hadisi tahrir etmemiş olmaları o Hadisin delil olmamasını gerektirmez.

Bir örnek daha: حُرِّمَتِ الْخَمْرُ بِعَيْنِهَا "Hamr/şarap aynı ile haram kılınmıştır."³

أَصْحَابِي كَالنَّجْمِ بِأَيْهِمْ أَقْتَدَيْتُمْ أَهْتَدَيْتُمْ "Ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayette olursunuz."¹

¹ Ebu Davud, Tahârah, 14; Ahmed b. Hanbel, Bakî Mûs. Mukessirîn, 10884

² Tirmizi, Tahârah, 77; Nesei, Gusl ve't-Teyemmum, 4443; Ahmed b. Hanbel, Mûs. Kabâil, 26032

³ Nesei, Eşrebeh, 5589

Bu Hadisleri fakihlerin geneli kullanmışlardır. Bazı muhaddisler ise itiraz etmişlerdir. Bu iki Hadisten biri ile delil getiren kimse de Şer'î delille delil getirmiş olur.

İşte, Hadislerde, ravilerde ve muhaddisler arasındaki rivayet yollarındaki birçok ihtilaflar böylece ortaya çıkmış olmaktadır. Aynı şekilde muhaddisler, fakihlerin geneli ve müctehidler arasında da birçok ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar nedeniyle Hadis reddedilecek olursa, Sahih veya Hasen kabul edilen birçok Hadisin de reddedilmesi gerekir ve böylece Şer'î delillerden birçokları düşer, bu ise caiz değildir.

Bu nedenle muhaddislerin geneline muteber olan Sahih geçerli olmadıkça veya Sahih ve Hasen Hadislerde bulunması gereken şartlardan yoksun olmadıkça bir Hadisin reddedilmesi gerekmez. Sahih ve Hasen Hadis şartlarını bünyesinde taşıyan veya muhaddislerce muteber sayılan herhangi bir Hadisle delil getirmek caizdir ve o, kendisi ile delalet sonucunda ortaya çıkacak olan bir hükmün de Şer'î hüküm olmasını gerçekleştirecek Şer'î delil sayılır.

12 SİYRET VE TARİH

İslâmî tarihten ilk önem verilen şey Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Siyreti/siyeri ve ona tâbi olan savaşlar olmuştur. Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in doğumu, büyümesi, İslâm'a daveti, müşriklere karşı yaptığı cihad ve savaşlarla ilgili olarak hayatı hakkındaki bilgiler, Sahabe, Tabiin ve ondan sonrakilerin rivayet ettikleri Hadislere dayandırılmaktadır. Kısaca siyer, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in doğumundan vefatına kadar geçen sürede geçen olaylar hakkında verilen haberleri içermektedir.

Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in tarihi, rivayet edilen Hadisler içerisine dahildi. Muhaddisler kendilerine ulaşan Hadisleri belli bir düzene sokmadan topladıkları için onların döneminde bu konu ile ilgili Hadisler dağınık bir şekilde bulunuyordu. Hadisler bölümler halinde düzenlenmeye başlanıldığında Siyer de bağımsız bir başlık altında toplandı. Sonra ise siyerle ilgili bu bölümler Hadisten ayrılarak özel kitaplar haline getirildi. Ancak muhaddisler siyerle ilgili haberleri kendi bölümleri içerisinde tutmaya devam ettiler. Buhari'de Kitabu'l Meğazi, Müslim'de Kitabu'l Cihad ve's-Siyer bölümleri vardır.

Birçok kimse Siyer hakkında kitaplar yazdılar. Ancak ilk müellifler arasında Siyret yazarlardan bize önce ulaşan kitap İbni İshak'ın "Kitabu'l Meğazi" isimli kitabıdır. H. 153 yılında vefat eden Kitabu'l Meğazi'nin müellifi Muhammed b. İshak b. Yesar, Meğazi müelliflerinin en meşhuru sayılır. Hatta Şafii'nin şöyle dediği rivayet edilir: "Meğazi konusunda geniş bilgi sahibi olmak isteyen kimse Muhammed b. İshak'a muhtaçtır."

İbni İshak'dan sonra ise El Vakıdi gelir. H. 209 senesinde vefat eden Muhammed b. Ömer b. Vakid el Vakidi, Meğazi konusunda İbni İshak'a yakın bir seviyede bilgiye sahiptir. Tarih ve Hadis konusunda büyük bir bilgiye sahipti. Ancak ömrünün sonuna doğru karıştırdığı rivayet edilir. Bu nedenle de muhaddislerden birçoğu onu zayıf görürler. Buhari Vakıdi hakkında şöyle der: "Onun Hadisi münkerdir" Ancak muhaddisler Meğazi konusundaki ilminin genişliği noktasında onu kötülemezler. Ahmed b. Hanbel ise; "O Meğazi'yi iyi bilir" der. Vakıdi, Meğazi konusunda bir kitap yazmıştır ve İbni Sa'd "et-Tabakat" isimli kitabında Siyretten bahsederken ondan alıntılar yapmıştır. Aynı şekilde Taberi de ondan alıntılar yapmıştır.

Siyer müelliflerinin en meşhurları H. 218 yılında vefat eden İbni Hişam ile H. 230 yılında vefat eden Muhammed b. Sa'ddır.

Müslümanlar sürekli olarak Siyrete önem vermişlerdir. Hatta günümüzde bile bu önem vardır. Siyret, Müslümanların önem vermeleri gereken şeylerin başında gelmektedir. Çünkü o, amelleri, sözleri, sükûtu, nitelikleri ile ilgili olarak Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem,¹ in haberlerini içermektedir ki bunların tamamı Kur'an gibi hüküm kaynağıdır. Siyret, Şer'î hüküm kaynaklarından bir kaynaktır. Bu nedenle de Hadisten bir parça sayılır. Zira Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem,¹ den rivayet ve dirayet açısından sahih olarak bize ulaşanlar Şer'i delil sayılır. Çünkü o Sünnettendir. Üstelik Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem,¹ e uymak, Allah Subhanehü ve Teala tarafından emrolduğumuz bir iştir. Allahu Teâla şöyle demektedir:

“Allah’ın Resulünde sizin için güzel bir örnek vardır.”¹

Dolayısıyla Siyrete önem vermek ve ona tabi olmak Şer'i bir iştir. Ancak ilk dönemlerde Siyret hakkında telif eserler yazanlarla daha sonraki asırlarda gelenlerin Siyret hakkında yazdıkları eserlerin yazılış metodu arasında şu fark vardır:

İlklerin Siyrette ve tarihteki metodları haberleri rivayet etmeye dayanıyordu. Tarihçiler şifahi olarak anlatmaya başladılar. İlk nesil, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem,¹ in şahid oldukları amellerini ve davranışları hakkında rivayet edenlerden duyduklarını başkalarına rivayet ediyorlardı. Onlardan sonra gelen nesil de onlardan alarak bunu taşıdılar. Bunlardan bir kısmı şu anda bile Hadis kitaplarında görüldüğü üzere çeşitli Hadisleri kayıt ettiler.

İkinci asra gelindiğinde ise; âlimlerden bir kısmının Siyret ile ilgili haberleri toplamaya başladıklarını, onları bir araya getirdiklerini ve böylece de tamamen Hadis rivayetinde olduğu gibi ravinin ismini, kimden rivayet ettiğini zikrederek rivayet yoluyla kitaplar yazdıklarını gördük. Böylece de Hadis âlimleri ve tenkitçileri, ravileri ve senedi bilmelerine binaen Siyret hakkında, kabul edilebilen doğru haberlerle Merdud haberleri bilme imkânına sahip oldular. İşte bu, sahih olduğu zaman Siyretle delil göstermek de kendisine dayanılındır/itimad edilendir.

Çağdaş Siyret yazarları ise böyle değildir. Bunlar ravilerini zikretmeden yalnızca haberleri aktarmakla yetinmektedirler. Bu nedenle Siyrete kaynak olarak çağdaş yazarların kitaplarına itimad edilmez. Ancak yazar güvenilir bir kimse olup aynı zamanda da Siyretle ilgili olarak rivayet edilen haberleri inceleyerek yazıyorsa itimad edilir. Aksi takdirde sözleriyle delil getirilmez.

¹ Ahzab:21

Bilakis kitabında zikrettiği olayları doğru olarak öğrenebilmek için rivayet yoluyla yazılı Siyret kitaplarına veya Hadis kitaplarına başvurulur. Çünkü Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e ait haberler Sünnetten sayılır ve ancak sahih olduğu zaman alınabilir.

Sirete yönelmelerinin yanında tarihçilerin yöneldikleri ikinci bir durum daha vardır. Bu olay, Müslümanlar arasında cereyan eden harpler, Müslümanların diğer ümmetlerle yaptıkları savaşlar ve bunlara bağlı olarak gerçekleşen fetihler ve olaylar hakkındaki tarihi ve İslâmî olaylar. Bu konuda bir grup tarihçi meşhur olmuştur. Bunların başında H. 170 yılından sonra vefat eden Ebu Mahnef Lut b. Yahya b. Said b. Mahnef b. Selim el-Ezdi gelmektedir. Yazdığı en meşhur kitaplar. “Futuhu’s Şam”, “Futuhu’l Irak”, “el-Cemel”, “Sıffin” ve “Maktel el-Hüseyn” isimli kitaplardır. Her kitabın bir meseleyi açıkladığı görülmektedir. Bu şahsa ait sahih kitaplardan İbn Cerir et-Taberi'nin tarihinde naklettiklerinden başka bir şey kalmamıştır. Muhaddislerden birçoğu onu kötüleyerek o bilinmeyen bir cemaattan rivayette bulunuyor demişlerdir.

El-Medaini de meşhur tarihçilerindendir. H. 225 senesinde vefat eden bu tarihçinin ismi Ali b. Muhammed el-Medaini'dir. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in hayatı, Kureyş, kadınlar ve halifeler hakkında yazılmış kitapları vardır. Saleb en-Nahvi onu tanıtırken şöyle der: “Cahiliye dönemine ait haberleri öğrenmek isteyen kimse Ebu Ubeyde'nin kitaplarını okusun İslâm'la ilgili haberleri öğrenmek isteyen kimsenin de el-Medaini'nin kitaplarını okuması gerekir. Muhaddisler onu kötülemezler.” Meşhur Hadis ricali tenkidini yapan Yahya b. Muin, onun hakkında şöyle der: “O güvenilir bir kimsedir.”

Tarihi eserlerin yazımı da Siyret kitaplarının yazımında olduğu gibi şifahi olarak başlamıştır. Daha sonra ise bu olaylara şahid olan ilk nesil bunları rivayet etmeye başladılar. İlk nesilden sonra gelen nesil de onlardan aldıkları bu rivayetleri kendilerinden sonrakilere taşıdılar. Sonra da olaylar tedvin edilmeye/kayda geçmeye başladı. Haberlerin, olayların rivayet edilmesi açısından Siyrette uygulanan metodun aynı, İslâmî Tarihin yazılmasında da uygulanmıştır. Bu nedenle Taberi gibi, olayları sened zinciri ile aktaran eski tarih kitaplarını bulmak mümkündür. Rivayetlerin birkaç yoldan geldiği de olmuştur. Çünkü onların yazmakta takip ettikleri metod rivayet esasına dayanmaktadır.

Tarih konusunda birinci asırdan beri Müslümanlarda görülen bir başka durum daha vardır ki bunu da İran, Rum ve benzeri kavimlerin hayatıyla, Hıristiyanlık ve Yahudilerin tarihleriyle ilgili olarak yazılan haberler

oluşturmaktadır. Ancak bu konular Siyretten ve İslâm tarihinden daha az incelenmiştir. Tarihçiler bu türden tarihi bilgiler hakkında diğer ümmetlerin rivayet ettikleri haberlere itimad etmişlerdir. Raviler döneminden uzak olması, nakilde gerekli dikkatin gösterilmemesi nedeniyle tarih kitaplarının bu bölümü her ümmetin kendilerine ait haberleri artırmak istemeleri sonucunda hurafelerle, uydurma hikâyelerle dolmuştur.

Özetle, Müslümanların tarih yazmada takip ettikleri metod ya doğrudan doğruya olayları gören kimseden rivayet etmekle ya da olaylara şahid olan kimseden haberi alarak kitabında olaya yer veren kimseden rivayet şeklinde gerçekleşen sahih bir metod olmakla beraber Müslümanlar, İslâm tarihinde de diğer ümmetlerin tarihi ile ilgili konularda da önemli bir mesafe katetmemişlerdir. Ancak, onların diğer ümmetlerin tarihleri ile ilgili konularda zayıf rivayetlere itimad etmeleri nedeniyle kitaplar uydurma hikâyeler ve kıssalarla dolup taştı. Hadis ve Siyrette ravileri inceledikleri gibi İslâm tarihinde ravileri incelemediler. Halifeler ve valiler hakkındaki haberlerle yetinerek toplumun ve insanların durumları ile ilgili haberlere önem vermediler. Bu nedenle İslâmî tarih, toplum veya devlet hakkında kâmil bir tablo ortaya koymamaktadır. Bu tür bilgileri, Siyret kitaplarını, Sahabe ve Tabiin hakkındaki haberlerin rivayet edildiği Hadis kitaplarının incelenmesinden sonra almak ancak mümkündür.

İslâmî tarih kitaplarının incelenmeye, gözden geçirilmeye muhtaç olduğu bir gerçektir. Tarih kitaplarında yer alan olaylar, bu olayları rivayet eden ravilerin ve senetlerinin incelenmesinde takip edilen metodun ve aynı olaylar hakkında var olan diğer rivayetlerin ve olayların ışığı altında muhakeme yapılarak incelenmesi gerekir.

Sahabe döneminin dışındaki olayların pek fazla önemi yoktur. Amma Sahabeden kaynaklanan olaylar ise önemlidir. Çünkü Sahabenin İcması, Şer'i delildir. Çünkü orada hayatın değişim sürecinde yenilenen birçok hüküm vardır. Ve ortaya çıkan problemler Sahabe tarafından çözülmüştür. Teşrii kaynağı olması yönden bunların bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle Sahabenin tarihi, teşri maddelerinden birini oluşturmaktadır. Cihad, zimmiler, harac ve öşür, bir arazinin öşri veya haraci arazi olduğunun bilinmesi yani hangisinin sulh yoluyla hangisinin de zor kullanarak fethedildiği, eman vermek, barış yapmak, ganimetler, fey', ordunun maişeti ve daha birçok hususlarla ilgili hükümler İslâm devletinde pratik olarak uygulanmıştır. Bu nedenle Şer'i delil olarak delil getirebilmek için Sahabenin bu hususlardaki icmasını bilmek gerekir. Bir müctehid için Şer'i delil sayılabilmesi yönünden de Sahabenin münferid kaldığı noktaların bilinmesi gerekir. Özellikle Raşidi

Halifelerin yönetim, idare ve siyasetle ilgili uygulamalarını bilmek zorunludur. Muhakkak ki onlar, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'nın yönetici zihniyeti verdiklerinin ve ister Müslüman olsun ister zimmi olsun, idare edilenler üzerine hükümlerin nasıl tatbik edileceğini en güzel şekilde anlayanların en hayırlısıdır. Bu nedenle Sahabe dönemindeki İslâm devletinin tarihini bilmek zorunludur. Sahabe asrından sonraki İslâm devletinin tarihini doğru olarak bilmek de gerekir.

Müslümanların ellerinde tarih kitaplarının dışında Sahabenin hayatına kaynak teşkil edecek Ebu Ubeyd'in el-Emval'i, İmam Malik'in Muvatta'ı gibi kitaplar ve içerisinde Sahih ve Hasen rivayetlerin yer aldığı Hadis kitapları vardır.

Sahabenin dışında kalanlarla ilgili haberleri, bilgi edinmek şeklinde bilmenin bir sakıncası yoktur. Ancak bunlar tabi olunmak veya onları örnek almak için değildir. Evet Kur'an haberlerini, davranışlarını kendimiz için bir yol edinmek için değil, iman etmek, Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}'ya itaat etmek ve karşı gelenlerin akibetlerinden ibret almak için diğer bazı ümmetlerin ve peygamberlerin tarihi hakkında birtakım olayları bize anlatmaktadır. Birçoklarının iddia ettiği üzere tarihin, bir ümmetin kalkınmasında büyük bir önemi olduğu ve geçmişi bilmenin geleceğe ışık tutacağı ve geleceğin yolunu açacağı düşüncesi büyük bir hatadır. Bu bir vehmdir ve kargaşadır. Bu düşünce görünenin bilinmeyene, kesin olarak bildiğimiz ve gördüğümüz gerçeği, bazen sahih bazen yanlış, bazen doğru bazen yalan olana kıyas etmek demektir.

Doğru olan ise tarihi, kalkınmaya hatta herhangi bir araştırmaya esas olarak almanın caiz olmamasıdır. Hissedilebilen, algılanabilen bir özelliğe sahip olduğundan dolayı tedavi etmek istediğimiz vakıa ancak araştırma konusu yapılabilir. Kavrayıncaya, anlayıncaya kadar vakıa incelenir ve araştırılır. Sonra da Şer'i hükümlerle ilgili bir konu ise çözüm Şeriattan, vesileler ve üslûblardan olduğu zaman da bu vakıanın gerektirdiği şekilde bir çözüm aranır ve çözülmesi gereken olaya uygulanır. Bir Müslüman'ın Bismark'la, hatta Harun er-Reşid ile ilgili haberle uğraşmasının hiçbir faydası yoktur.

Müslüman'ın, Müslümanların ve İslâm'ın yükselmesini içeren pratik hayat vakıalarıyla, hükümler ve fikirler olarak İslâm Şeriatiyle meşgul olması, İslâm'ın yayılması ve Davetinin dünyaya taşınması için de bütün imkânlarını kullanması gerekir. Eğer insanlarla ilgili haberlerin incelenmesi bir zorunluluk ise, tedavi etmek için şu anda var olan toplumlarla ilgili haberleri ve günümüzdeki diğer ümmetlerle ilgili haberleri incelememiz,

araştırmamız gerekir. Çünkü bu ümmetlerle İslâm davetinin taşınması ve İslâm'ın yayılması uğrunda sürekli mücadele içerisinde olduğumuz için bunları bilmemiz ve ona göre de konumumuzu tespit etmemiz gerekir.

FIKİH USULÜ

Hüküm istinbat etme usulünü ve küllî genel kaidelerle onların kontrol mekanizmasını belirleyen kişinin İmam-ı Şafii olduğu kabul edilir. Her ne kadar Şafii'den sonra gelen birçok kimseler fıkıh usulü ile ilgili eserler ve birçok detaylar ortaya koydularsa da, fıkıh usulü ilminin kurucusunun İmam-ı Şafii olduğu kabul edilir.

Şafii'den önce gelen fakihler, istinbat için ellerinde sınırları tespit edilmiş ve yazılmış bir şey olmadan icihad ediyorlardı. Onlar, Şer'î manaları, Şeriatın hükümlerinin gayelerini ve hedeflerini, nassların işaret ettiği noktaları anlamalarına dayanıyorlardı. Zira bu fakihler Şeriatı yoğun bir şekilde inceleyip, araştırmaları, üzerine egzersiz yapmaları, Arap lügatına kuvvetlice hâkimiyetleri ile Şer'î nassların manalarını anlayabilme, hedefini ve maksadını idrak edebilme kabiliyetine sahiptiler. Bu nedenle de onlar ellerinde yazılmış herhangi bir usul kitabı olmadan, nasslardan, nassların mefhumlarından ve maksatlarından hükümler istinbat etmeye muvaffak oluyorlardı.

Evet, Şafii'den önce Sahabelerden, Tabiinden ve Tabii't Tabiinden fakihler, fıkıh usulü ile ilgili meseleleri konuşuyorlar, delil getiriyorlar ve itirazlarda bulunuyorlardı. Ali b. Ebu Talib'den rivayet olduğuna göre o; mutlak, mukayyed, hass, amm, nasih-mensuh gibi kavramlardan bahsediyordu. Ancak bunlar henüz sınırlandırılmış bir şekilde yazılı değildi. Bazı meselelerle ilgili fıkıh usulü kaidelerini konuşan bu fakihlerin ellerinde, Şer'î delillerin birbirleriyle çatışma ve tercih keyfiyetini bilmede müracaat edebilecekleri genel ve küllî kaideleri içeren bir metodoloji yoktu.

Şafii geldiğinde ise fıkıh usulü ile ilgili kuralları çıkardı ve Şer'î delillerin derecelerini bilmede insanlar için genel kurallar olarak ortaya koydu. Şafii'nin, fıkıh usulü hakkında yazdığı er-Risale, fıkıh usulü ilminin bir kısmını içerir. Şafii'nin kitaplarına müracaat edildiğinde, er-Risale'nin fıkıh usulü ilmi konularının bir kısmını kapsamına aldığı, usulde Şafii'nin incelediği konuların tamamını kapsamadığını görür. Şafii'nin İbtalu'l İstihsan ve Cemau'l İlim gibi başka kitapları da vardır. Hatta el-Ümm isimli kitabında da usul ilminden bahislere yer verilmektedir. Bu kitapta fer'i hükümlerle ilgili olarak küllî kurallara yer verilmektedir.

İslâm topraklarında müçtehitlere ait İslâmî kitapların tedvin edilmeye başlanması ve mezheplerin oluşumunun ortaya çıkardığı İslâm fikhindeki gelişmeler, Şafii'yi usul ilminin kurallarını ortaya koymaya sevk etmiştir.

Müçtehitlerle çeşitli mezheb mensupları arasında tartışmalar vardı. Özellikle de bu tartışmaları sevenler bu işe dalıp gidiyorlardı. Bu tartışmalar, hüküm çıkarma, inceleme ve araştırma konusunda belli esasların olmasını, belirli kuralların ve kontrol mekanizmalarının oluşturulmasına düşünmeye yöneltmiştir. Bu kaideler tek bir mecmuada toplandı ve böylece de fıkıh usulü ilmi meydana geldi.

Şafii'nin usulünde en dikkati çeken husus, usul ile ilgili meseleleri mantıki yönden değil de teşrii açıdan ele almasıdır. Çünkü araştırma ve inceleme konusunda mantıksal yolu takip etmek özellikle de fıkhıta ve usulde böyle bir metodu uygulamak, araştırma konusunda daha doğrusu ümmetin kalkınmasında en tehlikeli işlerdendir. Şafii mantıksal yoldan tamamen uzaktır. Şafii yalnızca teşri yola bağlı kalmıştır. O, hiçbir zaman varsayımlara ve nazariyelere önem vermemiştir. Ancak, Şer'î nasslardan almakta ve nassların ifade ettiği anlamların gösterdiği sınırdaki ve nassın delalet ettiği ve insanın da şahit olduğu vakıanın belirlediği sınırdaki durmaktaydı. Nasih ve Mensuh konusunda da, aynı ayet veya Hadis hakkında neshin var olduğuna delalet eden delillere dayanarak veya Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den rivayet edilen Hadislerden neshle delalet eden bir ifadenin bulunmasına dayanarak veya Resulullah'ın Ashabından kendisine ulaşan haberlere dayanarak, neshle ilgili belirli kurallar çerçevesinde duruyordu. Ondan sonra gelen birçoklarının yaptığı gibi, iki ayet veya iki Hadis arasında çatışma gördükleri zaman bunlardan birinin diğerini nesh ettiğini söyleyerek büyük hatalara düşenler gibi hareket etmemiştir. Bir kaide koyacağı zaman bu kaideyi mantıksal önermelere göre değil, Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den gelen bir Hadise veya Sahabenin fetvalarına dayanarak koyduğu kaidenin alındığı kaynakları gösteriyordu. Birtakım düzenleyici kuralları çıkarmada vakıalara, delillere ve hissedilen vakıalara tatbikine dayanan pratik bir yönelme ile hareket etmekteydi.

Şafii'nin usulünün en belirgin özelliklerinden birisi de, usul için belirli bir metodun olup olmadığına bakmadan istinbat için mutlak kuralları içermesidir. Ne kadar farklı olursa olsun her metod için elverişli bir usul koymuştur. O, doğru olan ve olmayan görüşleri bilmek için bir ölçü ve genel bir kanundur. Hüküm istinbat ederken insan kendisi için ne kadar ölçü geliştirse de, yeni hükümler istinbat ederken Şafii'nin koyduğu genel ve külli kaideleri göz önünde bulundurması gerekir.

Dolayısıyla Şafii'nin usulü mezhebine ait bir usul değildir. Onu, mezhebini savunmak ve açıklamak için de yazmış değildir. Şafii'nin usulü, hüküm çıkarmak için genel, külli kaideleri içermektedir. Mezhebi bir

çekişme nedeniyle de yazmış değildir. Ancak, ictihad üslûblarını disipline etmek ve müçtehitler için gerekli olan ölçüleri koyma isteği ile yazmıştır. Onun iyi niyeti, fıkıh usulü ilmini koymadaki doğru anlayışı, ister Şafii'nin görüşlerini destekleyenlerden olsun isterse ona muhalif olanlardan olsun, istisnasız olarak Şafii'den sonra gelen müçtehitleri ve âlimleri etkilemiştir. Hatta aralarında var olan bütün ihtilaflara ve çekişmelere rağmen, kendilerinin gerek genel külli kaidelerin konulmasında olsun, gerekse genel kurallara ve külli kanunlara uygun olarak fıkıhta ve hüküm çıkarmada Şafii'nin koyduğu yolu takip ettiklerini fark ettiler.

Şafii'den sonra fıkıh, öncesinde olduğu gibi fetvalara ve önermelere dayalı olarak değil sabit bir fıkıh usulüne bina kılındı. Ancak fıkıh usulü düşüncesi açısından âlimler, Şafii'nin izi üzere yürümekle beraber, Şafii'nin ulaştığı fıkıhla ilgili meselelere bakışlarında ihtilafa düştüler. Onlardan bir kısmı onun görüşlerine bağlı kalmış, onları açıklamış genişletmiş ve onun koyduğu metoda göre çıkartmalar yapmışlardır. Bunlar Şafii mezhebinin tabileridir. Onlardan bir kısmı, usulün bütününde olmamakla birlikte usulün bazı meselelerinde Şafii ile ihtilaf ettiler. Çünkü bütünlük, iskelet ve gidişat bakımından Şafii'nin usulünden pek fazla bir farkı yoktu. Hanefiler ve onun metodu üzere yürüyen diğerleri bunlara örnektir. Zahiriler ve Şiiiler gibi bu usulde Şafii'ye muhalif olanlar da vardı. Hanbeli'ler gibi görüşlerinde Şafii'ye tabi olanlar da vardı. Hanbeli'ler her ne kadar icma yalnızca Sahabenin İcmasıdır diyorlarsa da bunun yanında Şafii'nin usulünü de aldılar. Şafii'den sonra gelen Malikî'ler, Medine halkının amelini hüccet olarak kabul etmelerine ve bazı tafsilatlarda Şafii'ye muhalefet etmeleri ile beraber usulün çoğunu Şafii'den almışlardır. Şafii'nin metodu üzere yürüyenler ve onun görüşlerini kucaklayanlar, Şafii'nin mezhebine uyanlar olup, fıkıh usulü ilminde gelişme gösteren ve bu konuda birçok telif eserler verenlerdir.

Fıkıh usulü hakkında, Şafii'nin koyduğu metod üzere yazılan birçok kitap halen daha bu ilmin bel kemiği ve dayanağı olma özelliğini korumaktadır. Bu konuda öncekiler tarafından yazılan kitapların en önemlisini oluşturan şu üç kitaptır:

1. H. 413 yılında vefat eden Ebu'l Hüseyin Muhammed b. El Basri'nin "El Mutemed" isimli kitabı.

2. H. 478 yılında vefat eden İmamü'l Haremeyn ünvanı ile meşhur Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveyni'ye ait "El-Burhan" isimli kitap.

3. H. 478 yılında vefat eden Ebu Hamid el-Gazali'ye ait "El-Mustasfa" isimli kitap.

Bunlardan sonra gelen el-Amidi ismiyle bilinen Ebu'l Hüseyin Ali, bazı ilavelerde bulunarak bu üç kitabı "El İhkam Fi Usuli'l Ahkam" isimli bir eserde bir araya getirmiştir. Bu kitap fıkıh usulü konusunda yazılan kitapların en büyüklerinden sayılır.

Şafii'nin koyduğu temel kaideleri kabul edip de, bazı meselelerde Şafii'ye muhalif olanların başında Hanefi'ler gelmektedir. Hanefi'ler hüküm çıkarma konusunda Şafii ile ittifak etmeleri ile birlikte, furuatla/detay hükümlerle ilgili meselelerde usulde başka yöne yönelmişlerdir. Furuatla ilgili meseleleri desteklemek için usul kurallarını incelediler. Fıkıhın temelini oluşturan temel kuralları, furuatı desteklemek için kullandılar ve adeta furuu usul yerine koydular.

Onlar, mezheplerinde hüküm çıkarmada kendisine uyacakları kuralları var etmek amacıyla değil, mezheplerini desteklemek için usul ile ilgili meseleleri incelediler ve usule yöneldiler. Zira, Şafii'den önce gelen, Ebu Hanife, Şafii'nin doğduğu yıl vefat etmiştir. Yaptığı istinbatların genel kurallara göre olması mümkün değildir. Ayrıca Ebu Hanife'den sonra gelen öğrencileri Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer fıkıh usulünde telif eserler vermeye önem vermemişlerdir. Hanefi mezhebinde bunlardan sonra gelen âlimler, Hanefi mezhebinin furuatına hizmet edecek kaidelerin çıkarılmasına yöneldiler. Teşekkül eden bu kurallar furuatla ilgili meselelerin ortaya çıkmasından önce değil sonra teşekkül etmiştir. Bununla beraber bütünlüğü içerisinde Hanefi usulü Şafii usulünden çıkarılmıştır. Onların Şafii usulüne muhalefet ettikleri noktalar şunlardır:

- 1- Amm, hass gibi kesinlik ifade eder.
- 2- Şart ve vasfin mefhumuna bakılmaz.
- 3- Ravilerin çokluğu tercihe sebep değildir.

Bunlar ise külli kaideler olmayıp üsulün detaylarından sayılmaktadır.

Bu nedenle genel çerçevede Hanefi ve Şafii usulünü fıkıhta tek usul olarak saymak mümkündür. Furuatta ve bazı tafsilatta başka bir usule yönelmiş olmaları ile farklı bir usule yönelmiş olmazlar. Bilakis o, külliyyatı bütünlüğü ve kuralları ile tek usuldür. Hemen hemen Hanefi ve Şafii usul kitapları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bunların tamamı tek fıkıh usulü hakkında yapılan incelemedir. Hanefi'lerce usul kitaplarının en büyüğü H. 483 yılında vefat eden Fahrü'l İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevi'nin telif etmiş olduğu Usul-u Pezdevi'dir.

Usulde Şafii'ye muhalefet eden Zahirî'lere ve Şia'ya gelince: Onlar yalnızca tafsilatta değil usulün temel kurallarında da Şafii'ye muhalefet etmişlerdir. Zahirîler, Kıyası tamamen reddediyorlar ve yalnızca nassların zahirine dayanıyorlardı. Hatta "Celi Kıyas" diye isimlendirilen Kıyası, Kıyastan saymazlar. "Celi Kıyası" ancak nass kabul ederler. Onlar nassların sadece zahirlerine itibar etmektedirler. Bu mezhebin İmamı, H. 270 yılında vefat eden Ebu Süleyman Davud b. Halef el-İsfehani'dir. Önceleri Şafii mezhebini terk ederek Zahirî mezhebi diye isimlendirilen, nass'dan başka hiçbir şeyi kabul etmeyen kendisi için bir mezheb kurdu. İmam İbni Hazm da bunlardandır. Fıkhi araştırmalar ve delillendirme yönlerini ele alan başka usul ve fıkıh kitaplarının yazılmasına rağmen, bazı insanlar onun için propaganda yaparak ve parlak suret kazandırarak diğerlerinin onun kitaplarına yönelmelerini sağladılar. Oysa onun kitapları fıkhi araştırma ve istidlâl/delillendirme yönlerinin incelenmesi açısından diğer kitapların aşağısındadır.

Şia'ya gelince; Onlar önemli ölçüde Şafii'nin usulüne muhalefet etmiştir. Onlar imamların sözlerini Kur'an ve Sünnet gibi Şer'î delil saymışlardır. İmamların sözleri onlar katında en az Kitap ve Sünnet kadar delildir. Hatta imamların sözlerinin Sünneti tahsis ettiğini kabul ederler ve şöyle derler:

"Teşriî hikmet, hükümlerden bir grubun açıklanmasını ve bir kısmın da gizlenmesini gerektirmiştir. Allah ^{Subhânehü ve Tealâ}'nın selamı üzerine olan Resulullah, gizlediklerini vasilerin (imamların) yanında saklamıştır. Her vasi hikmet gereği uygun vakit geldiği zaman yayması için o emaneti diğerine bildirir. Bunlar tahsis edilen amm/genellik, takyid edilen mutlak, beyan edilen mücmel vb. olabilir. Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} önce genel olanı zikreder hayatında bir süre sonra da tahsisi zikrederdi. Bazen de geneli tahsis eden hass'ı zikretmeyerek onu yalnız vasisine (Ali'ye) açıklayıp onda saklardı."

İmamiye Şia'sı, imamlarını Sünnet seviyesine koymaktadırlar. Onlara göre ictehad, mezhepleri ile sınırlıdır. Müctehidin, mezhebinin görüşüne muhalefet etmesi caiz değildir. Yani müctehidin, Cafer'i Sadık'ın sözlerine muhalif olarak ictehad etmesi caiz değildir. İmamları aracılığı ile gelmedikçe Hadisleri kabul etmezler. Kıyası kabul etmezler. İmamlarından kitaplarında tevâtüren rivayet edildiğine göre Şeriat, Kıyasa tabi tutulduğu zaman din yok olur.

Muhalefet etmeleri veya muvafakat etmeleri açısından Şafii'den sonra gelen İslâm âlimlerinin durumu budur. Ancak bizzat ilim açısından duruma gelince:

Şafii'den sonra ilim genişlemiş ve şerh yapan müellifler çoğalmıştır. Ne garibtir ki Şafii'nin asrını takip eden asırlarda ictihad ve müçtehitler azalmıştır. Bilahare ictihad kapısı kapatılmıştır. Fakat bütün bunlara rağmen, fıkıh usulü ilmi gelişmiş, kuralları hakkında birçok tahkikler yapılmış ve birçok meseleler gündeme getirilmiştir.

Ancak bunların tamamı pratik açıdan değil nazari açıdan yapılmıştır. Bu nedenle ne müçtehitlerin varılmasına ne de ictihad kapısının kapandığı düşüncesinin kırılmasına etki etmemiştir. Bunlara sebep, bu asırlarda fıkıh usulü sadece nazari ve farazi bir yola girmiş, teorik konular araştırmalarda başı çekmiş ve fıkıh usulü ile ilgisi olmayan incelemeler bu konunun içerisine sokulmuştur. Araştırmacılar, vakıasının olup olmadığına bakmadan, kuralları delillerle desteklemeye, en kuvvetli delilleri seçmeye, kuralların tahkikatını ve tenkidini yapmaya önem vermişlerdir. Elleri varsayıma dayalı nazariyeler çoğaldı. Delalet konusunda varsayımlar ortaya koyarak delilleri mantık bilginlerinin taksimi gibi bölümlere ayırdılar. Ve böylece hüsn-kubuh/güzel-çirkin konuları gibi fıkıh usulü ile hiçbir şekilde alakası olmayan konuların akli mi yoksa Şer'î mi? Soruları üzerinde araştırmalar ve tartışmalar yaptılar. Nimet verene teşekkür etmek Şeriatla mı yoksa akılla mı vacib olmuştur? Gibi konuları araştırdılar. Hatta Kelam ilmi kapsamına girip fıkıh usulü kapsamına girmeyen, peygamberlerin ismeti, risaletle ilgili konularda peygamberlerin hata yapmalarının ve unutmalarının cevazı gibi konuları araştırdılar. Aynı şekilde Arap lügatı ile alakası olan ve fıkıh usulü ile alakası olmayan harf ve isimler, lügatın aslı gibi konularda da araştırmalar yaptılar. Böylece fıkıh usulü ilmini dondurdular. **Fıkıh usulü ilmini Şer'î açıdan müçtehitleri yetiştiren ve fikhî geliştiren bir yapıdan, bir âlimin en basit hükümleri dahi çıkaramayacağı derecede felsefi ve nazari araştırmalara döndürdüler. Hatta neredeyse fıkıh usulünün faydası tamamen yok oldu ve hatta onun, teşride ve hüküm çıkarmada hiçbir etkisi görülmedi.**

Gerek hükümleri istinbat etmenin gerekse teşrinin gelişmesi açısından fıkıh usulü ilminin öğrenilmesi, Arapça lisanı açısından nahv ve belağat ilminin öğrenilmesi gibi zorunludur. Bu nedenle **fıkıh usulü ilminin öğrenilmesinde nazari olarak değil de pratik olmasına en üst seviyede önem verilmelidir.** Dolayısıyla fıkıh usulünde hüküm çıkarmakla alakalı konularla yetinilmelidir. Kendisine delâlet eden deliller ile çözümler ve o

delillerin delaletlerine uygun düşen vakıalar incelenmelidir. Ta ki bu öğrenim İslâm dünyasında ve dünyanın diğer bölgelerinde her gün ortaya çıkan yeni yeni meseleleri çözebilecek, teşrii serveti ve müçtehitleri üretsin.

14 FIKİH

“**Fıkıh**”; lügatte anlamak demektir. Allahu Teâla'nın şu ayeti de bu anlamdadır:

مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ "Senin söylediğinin çoğunu fıkıh etmiyoruz."¹
Yani anlamıyoruz.

Teşri işiyle uğraşanların (usulcülerin) ıstılahında ise **fıkıh** şöyle tarif edildi: İnceleme, araştırma ve istidlal yoluyla furuatla ilgili Şer'î hükümleri bilmektir.

Şer'î hükümlerde ilim, bu Şer'î hükümlerin başladığı günden beri devam etmektedir. Zira Şer'î hükümler, Mekke'den Medine'ye hicret ile başlamıştır. Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} resul olarak gönderildikten sonra onüç yıl Mekke'de sonra da yaklaşık on yıl da Medine'de ikamet etmiştir. İşte Kur'an bu süre içerisinde inmiştir. Ancak hüküm ayetleri Medine'de inmiştir. Bu müddet içerisinde Kur'an iniyor ve Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} ortaya çıkan olaylarla ilgili hükümleri anlatıyor, ortaya çıkan sorunları çözüyordu.

Mekke'de inen ayetler hemen hemen Kur'an'ın üçte ikisini oluşturmakta ve bunlar Mekki ayetler olarak isimlendirilmektedir. Bunların tamamı neredeyse hükümlerden herhangi bir konuyu ele almamakta, dinin usulü (akideyi), Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}, Resulüne ve ahiret gününe iman gibi hususlara daveti, namaz emrini, emanet ve doğruluk gibi ahlaki sıfatlarla sıfatlanmayı, zina, öldürme, kız çocuklarını diri diri gömmek, ölçü ve tartıda hile yapmak gibi kötü davranışlardan sakınmayı açıklamakla yetiniyordu.

İkinci kısım ise, Medine'de inen ayetlerden meydana gelmekte, bunlar da yaklaşık olarak Kur'an'ın üçte birini oluşturmakta ve Medeni ayetler diye de isimlendirilmektedir. Bunlar; muamelat, alış-veriş, icare, faiz gibi muamelatla ilgili hükümleri, hadd-i zina ve hadd-i sirket gibi hadleri, kasten adam öldürenin öldürülmesi, yol kesenin cezalandırılması gibi cinayetlerle ilgili hükümleri, zina ve diğer konulardaki şahitlikler gibi beyyinat hükümlerini içermektedir. Aynı şekilde oruç, zekât, hac ve cihad gibi ibadetlerle ilgili hükümler de Medine'de inmiştir.

Buradan da açığa çıkmaktadır ki her ne kadar namaz hükümleri Mekke'de inmiş olsa da, bunlar hükümlerin tamamını oluşturmaz. Namazla ilgili hükümler ancak hükümlerden bir bölümdür. Medine'de inen ise

¹ Hud: 91

hükümlerin tamamıdır. Onun için bu hükümler ile bilgilenmek **fıkıh** sayılır. Bu nedenle fıkıh Medine'de başlamıştır dememiz çok ince bir noktaya işaretir.

Fıkıh pratik hükümler olduğuna göre, hükümler de ortaya çıkan sorunları çözmek için iniyordu. Zira ahkâm ayetlerinin çoğu ortaya çıkan Hadiseler nedeniyle inmiştir. Birbiri ile anlaşamayan iki kişi Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e geliyorlar ve Allah'ın Resulü onların arasında, Allah Subhânehu ve Tealâ'nın kendisine indirdiği hükümlerle hükmediyordu veya çözüme kavuşturulması gereken bir sorunun çözümü münasebeti ile hükmü bildiren bir veya daha fazla ayet iniyordu. İşte Kur'an'ın azar azar inmesinin anlamı budur. Ayetlerin inmesindeki teşrii yön burada bariz bir şekilde görülmektedir. Zira Kur'an, olması muhtemel varsayımları çözmüyor, bilakis bilfiil ortaya çıkan meseleleri veya insanlar arasında gerçekten var olan benzeri sorunları çözüyordu. Kur'an Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in Allah Subhânehu ve Tealâ'ya kavuşmasına kadar inmeye devam etti. Böylece Allah Subhânehu ve Tealâ dinini tamamladı ve kemale erdirdi. Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e inen en son ayet Bakara suresindeki Allah Subhânehu ve Tealâ'nın şu sözüdür:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا **"Ey iman edenler Allah'tan korkun. Faizden arta kalanı bırakın."**¹

Böylece bütün hükümler tamamlandı. Kur'an ve Resulün; kavli, fiili ve takriri amelleri, namaz ve zekât gibi ibadet türünden, emanet ve doğruluk gibi ahlaki türden, alışveriş ve icare gibi muamelat türünden, katl ve hırsızlık gibi ceza türünden, şahitlik hükümleri ve yazılı belgeler gibi beyyinat hükümleri türünden, halife ve yargı ile ilgili hükümler gibi iç siyasetle ilgili işler türünden veya savaşlar ve antlaşmalarla ilgili hükümler gibi dış siyasetle ilgili işler türünden, insanın amellerinin çeşitlerinden oluşan, insandan kaynaklanan bütün hususlara ait hükümleri kapsamaktadır. Böylece Şer'î hükümlerin varlığı ile İslâmî fıkıh da var oldu. Çünkü fıkıh, Şer'î hükümlerin toplamını bilmek demektir.

Fıkıhın Gelişmesi

Fıkıh; İslâmî bilgilerin en kıymetli olanlarından ve toplum üzerinde de etkisi en büyük olanlarındandır. İslâm kültürüne ait bölümlerin en önemlisidir. Zira İslâm kültürü, Kitap Sünnet ve bu ikisinin anlaşılması için

¹ Bakara : 278

ortaya konan ve bunların uzantısı olan bilgilerden meydana gelmektedir. İslâm kültürü, Arapça lisanı ile ilgili ilim dallarını, Hadis ilimlerini ve tefsirle ilgili ilimleri kuşatmasına rağmen, onun en belirgin yönü, hayata bakış açısı ile bağlantılı fikirler ve hayatın sorunlarını çözen çözümlerdir. Bir başka ifade ile o hem akide hem de Şer'î hükümlerde kendini gösterir. Çünkü İslâm kültürü, hayatta karşılaşılan sorunları çözmeye yönelik olarak alınan pratik kültürdür. İçerisinde akideye ait konulardan daha ziyade sorunlara ait çözümleri yani daha çok hükümleri bulundurmaktadır. Fıkıh, ancak bu hükümleri bilmekle olur.

İslâmî kültürün ve Şer'î hükümlerin öğrenilmesi Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ın resul olarak gönderilmesinden itibaren başlar. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} tek başına Şer'î hükümlerin kaynağı idi. Çünkü insanlara Allah ^{Subhânehu ve Teâlâ}ın dinini öğretmesi için gönderilmişti. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Ey Resul Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun."¹

"Sana da insanlara indirileni açıklayasın diye bu zikrî indirdik."²

Resulün dışında Müslümanlardan herhangi biri, yalnız başına herhangi bir konuda veya herhangi bir hüküm hakkında görüş belirtemez. Çünkü Resul onların aralarındadır ve herhangi bir mesele ile ilgili olarak ona müracaat etmeleri kolaydır. Resul varken ne tür bir olay olursa olsun, herhangi birinin kendinden bir görüş belirtmesine asla yol yoktur. Bu nedenle onlar, bir olayla karşılaştıklarında ve bir ihtilaf vuku bulduğunda ve onlardan birinin aklına bir şey takıldığında hemen Resule soruyorlar ve Resul bazen bir ayet ile bazen de Hadis ile görüşünü onlara bildiriyor, aralarındaki ihtilafı gideriyor ve onların sorularını cevaplandırıyor.

Ancak Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} zamanında bazı Sahabelerin icihad ettiklerine ve bazı anlaşmazlıklara icihadları ile hükmettiklerine veya bazı vakıalarla ilgili olarak hüküm istinbat ettiklerine dair gelen haberlere gelince:

Bu icihadların hiçbiri Şer'î hükümlere kaynak teşkil etmemekteydi. Bunlar ancak, Şeriati anlamak için yapılan hareketlerden, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}den gelen bir emirin yerine getirilmesi ve Şeriati tatbikinden

¹ Maide: 67

² Nahl: 44

ibarettir. O müçtehitlerin de anladıkları gibi bunlar Kitap ve Sünnete dayanmaktadır. Buna bu icihadların içerisinde meydana geldiği durum delâlet etmektedir. Zira. Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ın Ali b. Ebi Talib'i Yemen'e kadı olarak gönderirken ona şöyle dediği rivayet edilir:

إِنَّ اللَّهَ سَيَهْدِي قَلْبَكَ وَيُثَبِّتُ لِسَانَكَ فَإِذَا جَلَسَ بَيْنَ يَدَيْكَ الْخَصْمَانِ فَلَا تَقْضِيَنَّ حَتَّى تَسْمَعَ مِنَ الْآخِرِ كَمَا
"Allah, kalbine hidayet verecek ve lisanını sabitleştirecektir. Davalı ve davacı iki hasım senin önünde oturduğu zaman birinci konuşanı dinlediğin gibi diğerini de dinlemedikçe aralarında hüküm verme. Böyle davranman, durumun aydınlanması açısından senin için daha iyidir."¹

Yine Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ın Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken ona şöyle dediği rivayet olunur:

كيف تقضي إذا عرض لك قضاء ولم تجد في كتاب الله ولا في سنة رسوله ما تقضي به؟ فقال معاذ اجتهاد رأيي فقال
الرسول الحمد لله الذي وفق رسول رسول الله لما يرضي الله ورسوله "Sana bir dava geldiği zaman onun hükmünü Allah'ın Kitabında ve Resülü'nün Sünnetinde de bulamazsan ne ile hükmedeceksin? Muaz, görüşümle icihad ederim dedi. Bunun üzerine Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi: Allah'ın Resulünün elçisini Allah ve Resulünün razı olacağı hususta muvaffak kılan Allah'a hamdolsun."²

Yine aralarındaki duvarın her birinin de kendisine ait olduğunu iddia eden iki komşusu arasındaki anlaşmazlığa hükmetmesi, gidermesi için Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Huzeyfe b. el-Yeman'ı görevlendirdi.

Bir başka olayda ise Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Amr b. al-As'a şöyle dediği rivayet edilir:

أحكم في هذه القضية. فقال عمرو أجتهد وأنت حاضر؟ قال نعم ان أصبت فلك أجران وان أخطأت
"Bu dava hakkında hükmet. Bunun üzerine de Amr; Sen burada iken ben icihad mı edeyim? Diye sordu. Allah'ın Resülü ise şöyle dedi: Evet, eğer isabet edersen senin için iki sevap, hata edersen bir sevap vardır."³

Bütün bunlar ve benzerleri, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} zamanında Müslümanların yapmış olduğu icihadların, ancak Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}ın emri ile yapıldığına ve bunun kaynağının da yine kendisi olduğuna delâlet etmektedir.

¹ Ebu Davud, Akdiyyeh, 3111

² Ebu Davud

³ Buhari, Müslim

Buna göre, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in dönemi bütün İslâm kültürünün ortaya çıkıp vücut bulduğu dönemdir. Bu durum ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in gönderilişinden vefatına kadar geçen yirmi iki küsur yıl devam etti. Kur'an'ın tamamı bu zaman içerisinde indi. Ve yine Sünnet-i Şerif de bu müddette tamamlandı. Kur'an ve Sünnet; fikirler, hükümler ve kültür için İslâm'ın tek kaynağıdır.

Hicretin on birinci yılında Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in vefatı ile Sahabe dönemi başladı. Sahabe dönemi aynı zamanda tefsir ve hakkında nassın bulunmadığı ortaya koymadığı olaylarla ilgili olarak istinbat/hüküm çıkarma kapılarının açıldığı dönemdir. Sahabeler, Kur'an'ın ve Sünnetin nasslarının tamamının henüz Müslümanlar arasında yayılmadığını ve herkesin elde edebileceği şekilde bulunmadığını gördüler. Çünkü Kur'an'ın nassları, Resulün ve bazı Sahabelerin evinde özel sayfalarda yazılmış bir şekilde bir arada bulunuyordu. Sünnet ise henüz bir araya toplanmış değildi.

Sahabeler Kur'an ve Sünnetin teşrii sırasında meydana gelen birtakım olaylar hakkında hükümler koyduğunu, olması muhtemel varsayıma dayalı olaylar hakkında ise hükümler koymadığını gördüler. Müslümanlar, Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} zamanında vuku bulmayan birtakım olaylar ve sorunlarla karşılaştılar. Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}’in bu olaylar ve sorunların hükümlerini belirleyen açık nasslar bırakmadığını gördüler. Aynı zamanda Müslümanlardan her feridin Kur'an ve Sünnetin nasslarından kendi başına hüküm çıkarabilecek güçte olmadığını da gördüler. Çünkü insanlar bu nassları ancak, onlara bunları anlatacak kimseler aracılığı ile anlayabilmektedirler. Dolayısıyla da insanlara bu nassları anlatabilecek şahısların bulunması gerekmektedir. Bu nedenle, Müslümanlar arasında Kur'an'ı Kerimi ve Resulün Hadislerini yaymanın kendilerine ait bir görev olduğunu idrak ettiler.

Bu amaçla Kur'an'ı toplama ve toplanan nüshadan birçok nüshalar çoğaltarak Müslümanlar arasında yayma işini yerine getirdiler. Sünnetin rivayetinde, bunu nakleden ravilerin güvenilir kimseler olmasını sağlayacak gerekli ihtiyati tedbirleri aldılar. Aynı zamanda, Kitap ve Sünnetin nassları ile ilgili olarak Müslümanların muhtaç oldukları tefsir ve açıklamaları yapmanın da onların üzerine düşen bir görev olduğunu idrak ettiler. Ve insanlara dinlerini öğretmeye başladılar.

Sonra da insanların, hakkında nass bulunmayan olaylarla karşılaştıklarında insanlara fetva vermek zorunda olduklarını gördüler. Bu amaçla da ortaya çıkan meselelerde gerekli hükümleri istinbat etmeye, dinin en güzel emrini yerine getirmeye başladılar.

Şer'î hükümler konusunda Sahabelerin takip ettikleri metot şöyle idi:

- Karşılaştıkları olayın hükmünü gösteren Kur'an'da ve Sünnette bir nass buldukları zaman buldukları nassdan öteye geçmezler ve nassı olaya doğru bir şekilde tatbik edebilmek için bütün gayretlerini bu naslardan kastedilen manayı anlamaya harcarlardı.

- Karşılaştıkları olayın hükmünü gösteren Kur'an'da ve Sünnette bir delil bulamadıkları zaman ise, hükmü istinbat için icihad ederlerdi.

- İctihatlarında Şer'î nasları iyi bir şekilde anlamaya ve şifaen Resulden öğrendikleri bilgilere, ayetlerin inişine ve olaylara tatbik edilmelerine şahit olarak sahip oldukları bilgilere dayanıyorlardı.

Onların yaptıkları icihadları inceleyenler, hakkında nass olmayan olayı, hakkında nass bulunan olaya Kıyas ettiklerini görürler. Onlar "Maslahatı celb ve mefsedeti def etmeyi/maslahatı elde etmeyi ve zararları gidermeyi " hükümler için bir illet saymıyorlardı. Şeriatın kendisine delâlet ettiği maslahata itibar ediyorlardı. Hakkında nass bulunmayan maslahatları, hakkında nass bulunan maslahatlara Kıyas ediyorlardı. Maslahatı tespit hakkında kendi görüşlerini söylemiyorlardı. Çünkü kişisel görüşe dayanarak söz söylemek nehyedilmişti.

Tarihçiler, muhaddisler ve fakihler Sahabelerden birçok icihad nakletmişlerdir. Bunlardan, onların Şeriata ne kadar bağlı oldukları ve Şeriatı ne kadar anladıkları anlaşılmalıdır. Bunlara birkaç örnek:

Bir kadın, dostu ile kocasının oğlunu öldürmek üzere anlaşmış ve onu öldürmüştü. Olay Ömer'e intikal edince Ömer; Bir kişiye karşılık iki kişi öldürülebilir mi diye tereddüt etti. Bunun üzerine Ali ^{Radiyallahu Anhu} şöyle dedi: "Söyle bakalım, bir grup bir deveyi beraberce çalsalar ve deveyi kesip aralarında paylaşırsalar her biri bir parça alsın, her birine hırsızlık cezasını uygular mıydın? deyince Ömer: "Evet" diye cevap verdi. Ali de dedi ki; "İşte bu da öyledir." Bunun üzerine Ömer Ali'nin görüşü ile amel etti ve amiline ikisini de öldürmesini emrederek şöyle yazdı: "Eğer San'a halkının tamamı bu cinayete katılmış olsaydı hepsini öldürürdüm."

Yine bir gün ortak bir meselede ihtilaf ettiler: Bir kadın ölmüş ve geride kocası, anası, ana bir kardeşleri ve öz erkek kardeşleri kalmıştı. Ömer kocaya 1/2, anneye 1/6 ana bir kardeşlere 1/3 verdi ve öz kardeşlere hiçbir şey kalmadı. Bunun üzerine öz kardeşler ona; "Diyelim ki babamız eşekti. Biz aynı anneden değil miyiz?" Ömer görüşünü değiştirdi ve onları da mirasa ortak etti.

Eğer maslahat bizzat nassın kendisinden anlaşılıyorsa, Sahabeler nassın kendisi için geldiği maslahatı yakalayıp anlamaya çalışıyorlardı. Allahu Teâla'nın şu ayeti buna örnektir:

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ **"Sadakalar, Allah'tan bir farz olarak; ancak fakirler, miskinler, sadaka üzerinde memur olanlar, kalpleri ısındırılanlar... aittir."**¹

Allahu Teâla, kalpleri İslâm'a ısındırılanları zekât verilecek kimseler arasında saymaktadır. Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem in de kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenen bazı kimselere sadaka verdiği sabittir. Resulün vefatından sonra Ömer'in onlara zekât vermediği ve onlara şöyle dediği rivayet edilir:

"Allah İslâm'ı güçlendirdi ve artık İslâm'ın size ihtiyacı kalmadı. Eğer İslâm üzere devam ederseniz ne ala. Eğer devam etmek istemezseniz sizin ile bizim aramızda kılıç vardır."

Ömer kalplerin ısındırılmasının devletin güçsüz olması nedeniyle yapılan bir hareket olduğunu ve وَالْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ "kalplerin ısındırılması" kelimesinin de bu anlama geldiğini, söyledi. Zira Ömer'e göre; kalplerin ısındırılması ancak onlara ihtiyaç olduğu zaman geçerlidir. İslâm'ın güçlenmesi ile ise artık onlara ihtiyaç kalmadığını, ihtiyacın ortadan kalkması ile de, kalplerin ısındırılmasına neden olan illet de ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla bununla ilgili bu hüküm de kalkmıştır.

Sahabeler bilmedikleri nassları öğrenmek maksadıyla insanlara soruyorlar ve araştırıyorlardı. Sahabeler Radiyallahu Anhum Hicaz'da toplanarak Kitap ve Sünneti araştırıyorlardı. Kitap ve Sünnette bir mesele ile ilgili hükmü bulamadıkları zaman, Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem in böyle bir mesele hakkında bir hükümde bulunduğunu bilen bir kimsenin olup olmadığını araştırmak üzere Müslümanlara soruyorlardı. Bu nedenle birbirlerine müracaat ediyorlar ve sordukları mesele hakkında görüş belirtebilmek amacıyla bir araya gelip meseleyi soruşturuyorlardı.

Ebu Bekir ve Ömer hükümleri istinbat ederken halka müracaat ediyorlardı. el- Bağavi "Mesabihi's Sünne" isimli eserinde şöyle demektedir:

"Kendisine bir dava geldiği zaman Ebu Bekir, Allah Subhânehu ve Tealâ nın Kitabına bakar. Eğer orada bir hüküm bulursa onunla hükmederdi. Kitapta bulamazsa, bu konu ile ilgili olarak Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem in Sünnetinden bildiği ile hükmederdi. Eğer bu ikisinde de bulamazsa çıkıp

¹ Tevbe-60

Müslümanlara sorar ve şöyle derdi: Bana şöyle şöyle bir dava geldi. Eğer bu konuda Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in verdiği bir hükmü biliyorsanız bana söyleyin. Bazen ashabdan bir cemaat yanına gelerek Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in o konudaki hükmünü bildirirlerdi de bunun üzerine Ebu Bekir şöyle derdi: "Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in uyguladığı hükümleri ezberleyen insanları aramızda bulunduran Allah ^{Subhânehu ve Tealâ}ya hamd olsun." Eğer o meselenin hükmünü Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}in Sünnetinde de bulamazsa halkın ileri gelenlerini toplar ve onların seçkinleri ile istişare ederdi. Eğer onların görüşleri bir hüküm üzerinde birleşirse ona göre hükmederdi."

Ömer ^{Radiyallahu Anhu}nun de bildiği halde sahabeler ile istişare ettiği rivayet edilir. Hatta kendisine bir olay getirildiği zaman; "Bana Ali'yi çağırın ve bana Zeyd'i çağırın" derdi. Onlarla istişare eder sonra da ittifak ettikleri ile karar verirdi.

Sahabelerin birbirlerine müracaat ettiği bu metotla, aralarında görüş ayrılıkları nadiren görülmekteydi. Çünkü onlardan her biri kendinde var olan görüşü diğerine açıklıyor ve görüşünü hangi delille delillendirdiğini gösteriyordu. Böylece onların tamamı hak ve doğru olana yöneliyorlar ve bir kısmı diğerinin görüşüne başvuruyordu. Onlar her ne kadar bazı hükümlerle ilgili görüşlerinde ihtilaf ediyorlarsa da onların ihtilafları nadiren görülmekteydi ve ihtilafları, anlama metodunda değil anlamada oluyordu.

Fetihlerin genişlemesiyle Sahabeler çeşitli şehirlere dağılınca hakkında nass bulunmayan bir olayla karşılaştığı zaman bu Sahabeleri bir araya toplamak kolay olmadı. Şehirlerin birbirinden uzak olması ve yaşadıkları şehirde karşılaştıkları olay hakkında hemen hüküm verme zaruretinden dolayı, görüşünü diğerlerine açmaya veya başkasının görüşüne başvurmaya imkân bulamadılar ve bulunduğu yerde her Sahabe gösterdiği görüşte yalnız kaldı. Müslümanların yaşadığı şehirlerin her birinde bir veya daha fazla Sahabe bulunuyordu. Onlar buldukları yerlerde meseleler hakkında kendilerine Şer'î hükmün sorulduğu kimselerdi. Hakkında nass bulunmayan meselelerde hükümler istinbat ediyorlar, insanlara Kitap ve Sünneti öğretme görevini üstlendikleri gibi nassların açıklanması işini de üstlenmişlerdi.

O dönem, Sünnet henüz bir araya getirilmemişti. Bu nedenle de tek olay hakkında Sahabelerin görüşleri de farklı oluyordu. Onlardan her birinin istinbat ettiği ve fetva verdiği görüşüne göre bir delili vardı. Bununla beraber bu görüşlerin tamamı, onların tamamı tarafından kabul görmüş Şer'î hükümlerdi. Çünkü onlar yalnızca nassı anlama konusunda ihtilaf etmişlerdi.

İçtihat metotları ise, Kur'an ve Hadisle ilgili nassı esas alarak önce bunları araştırmaya dayanan tek bir metotları vardı. Onlara göre maslahatlar ancak Şeriatın delâlet ettiği maslahatlardır. Meseleleri ve maslahatları da Kıyaslıyorlardı. İçtihat metotlarının tek olması, anlayıştaki bu farklılık üzerinde herhangi bir etki meydana getirmiyordu. Tam tersine fıkıhın gelişmesi ve büyümesine bir sebep teşkil ediyordu. Ortaya çıkan olaylar ve sorunlar kadar fetvalar vermişlerdir. Aralarındaki ihtilaflar önemli bir yer işgal etmediği gibi fûruu konuları da aşmamıştır.

Sahabeler arasında detay konulardaki ihtilaf iki sebebe dayanmaktadır:

1. Kur'an'ın ve Sünnetin nasslarının büyük bir bölümü kast edilene delâletleri açısından katıyyet değil zannilik ifade etmekteydi. Bir nass, şu manaya delâlet edeceği gibi lügat açısından iki veya daha fazla anlama gelebilen müşterek manaya da delâlet etmesi nedeniyle bir başka manaya da delâlet etmekte veya lafız tahsis ihtimali olan genel bir lafız olabilmektedir. Onlardan her müctehid kendinde var olan karinelere göre belli bir anlamı tercih ediyordu.

2. Sünnet henüz bir araya toplanmamıştı. Bütün Hadisler bir kitapta toplanmadığı gibi bütün Müslümanların aynı seviyede istifade edebileceği şekilde Müslümanlar arasında yaygın da değildi. Sünnet henüz rivayet ve ezber yoluyla intikalini sürdürüyordu. Bazen Mısır'daki bir müctehidin bildiği bir Hadisi Şam'daki bir müctehit bilemiyordu. Daha önceden bilmediği bir Sünneti başkasından öğrendiği zaman bazı müctehitler çoğu kez verdikleri fetvadan dönüyorlardı. Bu da detay konularda ihtilaflara neden oluyordu. Ancak deliller ve usul değişmiyordu. Bu nedenle de icthad metodunda farklılık olmuyordu.

Özetle Sahabeler, Şeriatı biliyorlardı. Kur'an'ı öğrendiler ve Hadisi Resul Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den aldılar. Risalet sahibi Efendimiz Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e olan beraberliklerinden dolayı kendilerini İslâm hükümlerini uygulamaya vakfetteler. İnsanların arasında hükmediyorlar, meseleleri belli bir hükme bağlıyorlar ve onlara dinlerini öğretiyorlardı. İkamet ettikleri belde insanları için bir nur ve Şeriat için güvenilir bekçi idiler. İslâm'a davette güven veren ve sadık kimselerdi. İnsanlara Kur'an'ı okuyorlar, Şeriatı ve hükümlerini öğretiyorlardı. İnsanlara İslâm'ın öğretilmesinde teorik yolu değil pratik bir yolu takip ediyorlardı. İnsanlara, İslâm'ı ve hükümlerini, bu hükümlere göre hayatın sorunlarının nasıl çözüleceğini ve onlardan yararlanma metodunu da öğretiyorlardı.

Onlar, yönetici kimselerdi. Aynı zamanda da öğretici kimselerdi. İnsanlar, kendilerinden İslâm kültürünü, İslâm'ı almak ve hükümleri anlamak için Sahabeye doğru koşuyorlardı. Şer'î hükümler hakkında açıkladıkları görüşler fetvalar olarak isimlendirildi. Kadın erkek Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in ashabından 130 civarında fetva ezberlenmiştir. Bunların içerisinde ilim ve görüş belirtmede yedi kişi ön plana çıkmaktadır. Ve bunlar "El-Müksirûn" diye isimlendirilmiştir. Bu yedi kişi şunlardır: Ömer, Ali, İbni Mesud, Aişe, Zeyd b. Sabit, İbni Abbas ve İbni Ömer.

Halifeler, valiler ve diğer yöneticiler Şer'î hükümler konusunda fakih, âlim kimselerdi. Fetva ile meşgul idiler. Onun için İslâm onlarda cisimleşmişti. Zira akılları İslâm kültürü ile dolu idi. Fikirleri bu kültürden kaynaklanmaktaydı. Doğruladıkları mefhumları bu fikirlerin anlamları idi. Bu emirleri, yasakları ve hükümleri onlar infaz ediyorlardı. Halife ve vali düşünüyor, düşündüğü ile amel ediyor, anlıyor ve anladığı ile de hükmediyordu. Bu nedenle amelleri isabetli, işleri dosdoğru, şahsiyetleri üstün, insanlara karşı konuşmalarında doğru sözlü ve verdikleri hükümler bütün incelikleri ile İslâm çizgisine tamamen bağlı kimselerdi.

Tabiinden bir grup Sahabelerden ayrılmayarak, onlardan Kur'an'ı aldılar, Sünneti onlardan rivayet ettiler, onların fetvalarını ezberlediler ve hükümleri istinbat metotlarını anladılar.

Sahabeler hayatta iken fetva veren Tabiinin ileri gelenlerinden, Medine'de Said b. el-Müseyyeb'i, Kufe'de de Said b. Cübeyr'i zikredebiliriz. Bu nedenle Sahabeler dünyadan göçtüklerinde fıkhıta ve istinbatta onların yerini Tabiinin doldurduğunu görmekteyiz. Tabiin de ictihadlarına göre hükümler istinbat ediyorlardı. Onlar bir mesele hakkında hüküm vermek istedikleri zaman cevabını önce Allah Subhânehu ve Tealâ'nın Kitabı'nda ve Resulünün Sünnetinde arıyorlardı. Bu ikisinde bulamazlarsa Sahabelerin fetvalarını inceliyorlardı. Onlar fikhi açıdan Sahabelerin fetvaları arasında tercih yapıyorlar, onlardan bir kısmının görüşünü alıyorlar, bazen de Sahabelere muhalefet ediyorlardı.

Hüküm istinbatında Tabiin de Sahabelerin metodunu uyguluyordu. Bu nedenle verdikleri fetvalar, herhangi bir varsayıma göre değil ortaya çıkan olaylar ve sorunlar kadardı. Yani olaylar kadar fetvalar bulunmaktaydı. Yine onlar arasındaki ihtilaflar da pek fazla değildi. Aynı zamanda ihtilaf sebepleri, Sahabelerin ihtilaflarını da aşmıyordu. Bu ihtilaflar Şer'î deliller üzerinde değil, nassların anlaşılması konusunda idi. Bu nedenle onların ihtilafları Müslümanlar arasında hayatta herhangi bir etkisi olmamıştır.

İslâm Fıkhdında Çekişmelerin ve Tartışmaların Etkisi

Sahabe ve Tabiin döneminde iki büyük olay meydana gelmiştir:

1- Osman ^{Radiyallahu Anhu'} nun öldürülmesinden kaynaklanan fitne.

2- Âlimler arasında meydana gelen tartışmalar. Bu olaylar Şer'î delillerin çeşitleri hakkındaki ihtilafları doğurdu. Bu ihtilaflar da yeni siyasi grupların ve çeşitli fıkhi mezheplerin oluşumuna yol açtı.

- Zira Osman b. Affan ^{Radiyallahu Anhu'} nun öldürülmesinden sonra, Hilafet için Ali b. Ebu Talib'e biat edildi. Bunun üzerine hilafet makamına geçmek için Muaviye b. Ebu Süfyan, Ali ^{Radiyallahu Anhu'} ile çekişti ve iki grup arasında alevlenen savaş iki hakemin hakemliğinin kabullenilmesi ile sona erdi. Bu olaydan daha önce var olmayan yeni siyasi gruplar ortaya çıktı. Ve bu siyasi grupların kendisine ait görüşleri gündeme geldi. Siyasi görüşler Halife ve Hilafet konuları ile başladı. Sonra da diğer birçok hükümleri kapsadı.

Bu arada hilafeti esnasında uyguladığı siyasetten dolayı Osman'a ve tahkim olayını kabulünden dolayı Ali'ye ve zorla hilafeti ele geçirmesinden dolayı da Muaviye'ye karşı çıkan Müslümanlardan bir grup meydana geldi. Topluca onlara karşı çıktılar. Halifeye biat konusunda onların görüşleri; halife olacak kimsenin Müslümanların biatını zor kullanarak değil Müslümanların gönül rızalarıyla alınması yönündeydi. Kendinde halife olabilecek yeterliliği bulunduran herkes halife olabilir, Habeşli bir köle dahi olsa; Müslüman, erkek ve adil olduğu sürece Müslümanların ona biat etmesiyle hilafet biatı akd edilmiş/tamamlanmış olur. Ancak emrettikleri, Kitap ve Sünnetin sınırları çerçevesinde olan bir halifeye itaat gerekir. Bunlar; Osman, Ali, Muaviye veya bunları destekleyenlerden birinin rivayet ettikleri Hadislerde geçen hükümleri almıyorlar, onların rivayet ettikleri bütün Hadisleri, görüşlerini ve fetvalarını reddediyorlardı. Beğendikleri kimselerin rivayetlerini tercih ediyorlar, onların görüşlerine itibar ediyorlar, kendi âlimlerinden başka âlimleri kabul etmiyorlardı. Bunların özel bir fıkhı vardı. Bunlar “**Hariciler**” diye bilinen kimselerdir.

Yine Ali b. Ebu Talib'i ^{Radiyallahu Anhum} ve onun çocuklarını seven bir grup daha ortaya çıktı. Bunlara göre, Ali ve çocukları Hilafet makamına herkesten daha layıktır. Kendisinden sonra hilafet makamına Ali'nin geçmesini Resul ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} in vasiyet ettiğini ileri sürerler. Sahabenin çoğunluğunun Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den rivayet

ettikleri birçok Hadisi reddettiler. Sahabenin görüşlerine ve fetvalarına hiç önem vermediler. Sadece Ehl-i Beyt'ten imamlarının rivayet ettikleri Hadislere ve onlardan çıkan fetvalara önem verdiler. Kendilerine ait özel bir fıkıhları vardı. Bunlar da “Şia” diye bilinen kimselerdir.

Ancak Müslümanların çoğunluğu yukarıda zikredilen grupların peşinden gitmediler. Halifenin Kureyşli olduğunda biat edileceği görüşündedirler. İstisnasız bütün Sahabelere karşı dostluk, sevgi ve iyi duygular beslemektedirler. Aralarında var olan ihtilafların tamamı küfür ve imanla hiçbir bağlantısı olmadan zanna dayalı Şer’î hükümlerdeki icthadlardan kaynaklanmaktaydı. Sahabe arasında hiçbir ayırım yapmadan rivayet ettikleri her Hadisle delil getiriyorlardı. Zira onlara göre Sahabenin hepsi uduldür. Sahabenin her türlü fetva ve görüşlerini alıyorlardı.

Böylelikle yönetim, istinbat metodu ve delillerin çeşidi hakkındaki ihtilaflarından dolayı, birçok konuda benimsedikleri hükümler diğer siyasi mezheplerin kabullendikleri hükümlerle uyuşmamaktaydı.

Buradan da anlaşılacağı üzere; fitnenin ortaya çıkmasıyla tarihte önemli ihtilafların çıkmasına yol açan fıkhi ve siyasi bir durum meydana geldi. Ancak bu ihtilaflar Şeriat üzerinde yani İslâm dini üzerinde değil İslâm Şeriatının anlaşılmasında görülen ihtilaflardı. Bu nedenle farklı görüşlere sahip olanların tamamı Müslüman’dı. Bazen ihtilafları detay konular ve hükümleri aşarak usul/deliller, istinbat metotlarına kadar vardırıya da bu onların Müslüman olmalarını zedeleyici bir seviyede olmamıştır.

- Âlimler arasında cereyan eden tartışmalara gelince: Bu tartışmalar, siyasi ihtilaflar değil ancak fıkhi ihtilaflara yol açmıştır. Çünkü bu ihtilaflar Halife, Hilafet ve yönetim nizamı gibi konularda ortaya çıkan ihtilaflar değil, hükümler ve hüküm istinbat metodu üzerinde görülen ihtilaflardı.

Bazı müçtehitler arasında vuku bulan tartışmalar ve ihtilaflar, aralarındaki icthad metodunda farklılığın gündeme gelmesine neden olmuştur. Nitekim hüküm istinbatı konusunda Medine’de Rabia b. Ebu Abdurrahman ile Muhammed b. Şihab ez-Zühri arasında İslâmî konular üzerinde tartışmalar çıkmıştı. Bu tartışmalar, Medineli birçok fakihin Rabia'nın meclisinden ayrılmalarına ve Rabia'yı "Rabiatü'r Rey" diye lâkaplandırmalarına neden olmuştur. Aynı türden bir tartışma Kufe’de de İbrahim en-Nehai ile Şa’bi arasında vuku bulmuştur.

Bu tartışmalardan hüküm istinbatı konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Hatta müçtehitler icthadta çeşitli metotları takip eder oldular. Hicri İkinci asrın ortalarında icthadta bu metotlar ve aralarındaki ihtilaflar

iyice belirginleştii ve birçok görüşler meydana geldi. Âlimlerden ve müçtehitlerden bir grup Tabiinden ayrılmadılar ve onların uyguladıkları metot üzere yürüdüler. Ancak onlardan sonra gelenler arasındaki ihtilaflar çok genişledi. İhtilaflar nassların anlaşılması ile sınırlı kalmadı. İhtilaf ettikleri konular Şer'î delillere ulaşma sebeplerini ve lügat anlamlarını bile aşttı. Bu nedenle hem furuatla ilgili konularda hem de usul ile ilgili konularda ihtilaf ettiler. Ardından fırkalara ayrıldılar. Her fırkanın kendisine ait bir mezhebi oldu ve bundan da birçok mezhebler meydana geldi. Bu mezheblerin sayısı dörde, beşe, altıya hatta daha da fazla sayıya ulaştı.

Müçtehitler arasında ictehad metodunda görülen ihtilaflar şu üç husustaki ihtilafa dayanmaktadır:

- 1- Şer'î hükümlerin kendilerinden çıkartıldığı kaynaklar,
- 2- Şer'î nassa bakış,
- 3- Nassın anlaşılmasında takip edilen bazı lügavî manalar.

Birincisi şu dört hususla ilgilidir:

a. Sünnete güvenme metodu ve bir rivayeti diğer rivayete tercih ederken uygulanan ölçü.

Sünnete olan güven, rivayetine ve rivayet keyfiyetine, güvene bağlanmıştır. İşte, müçtehitler bu güven metodunda ihtilaf ettiler. Onlardan bir kısmı Mütevatir ve Meşhur Sünnetle delil getiriyor ve güvenilir fakihlerin rivayetlerini tercih ediyorlardı. Bu da, onların Meşhur Sünneti, Mütevatir Sünnet hükmünde görmeleri sonucunu doğurmuştur. Mütevatir ile Kur'an'daki genelliği tahsis etmişlerdir.

Bir kısmı ise ihtilafsız Medine halkının yaşantısını, rivayetlerini tercih ederek Medine halkının yaşantısına uymayan Ahad Haberleri terk etmişlerdir.

Bir kısmı ise, ister fakih olsun ister olmasın, Ehli Beyt'ten olsun olmasın, Medine halkının ameline uysun uymasın adalet sıfatına sahip güvenilir kimselerin rivayetleri ile delil getirmişlerdir.

Bir başka grup ise imamlarının dışındaki rivayetlere itibar etmemekte, Hadis rivayetinde, Hadise itibar etmede ve o Hadisi alıp onunla amel etmede kendilerine ait özel bir metoda sahipti. İtimat ettikleri belli raviler olup onların dışındakilere itimat etmiyorlardı.

Bazı müçtehitler, Sahabenin düşürülerek Tabiin'in doğrudan doğruya Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} den rivayet ettiği Mürsel Hadis konusunda

ihtilaf ettiler. Bir kısım müçtehitler Mürsel Hadisle delil getirmeyi kabul ederken bir kısmı ise kabul etmiyordu.

İşte Sünnete güven metodundaki bu ihtilaf nedeniyle bir grubun delil getirdiği bir Sünnetle diğer bir grup delil getirmiyordu. Bir kısmının tercih ettiği bir Sünnet, bir başkası nezdinde tercih edilmemiş bir Sünnet olabiliyordu. Bu ise, Sünnetin Şer'î delil olarak alınması keyfiyetinde ihtilafa götürmüştü. Böylece Şer'î deliller hakkında ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

b. Sahabenin fetvası ve takdiri.

Müçtehitler ve imamlar Sahabenin fertlerinden çıkan icthadî fetvalar hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bir kısım kimseler, herhangi bir fetva sınırına bağlı kalmadan ve fetvaların tamamının dışına da çıkmadan hangi Sahabeden çıkarsa çıksın bu fetvaları almayı kabul ediyordu.

Bir kısmı ise Sahabenin fetvalarına masum olmayan kimselerden çıkan ferdi icthadlar olarak bakıyor, bu fetvalardan herhangi birisinin alınabileceği gibi tamamen bunların tersine de fetva verilebileceği görüşündeydiler. Sahabenin fetvalarının Şer'î delil olmayıp istinbat edilmiş Şer'î hükümler olduğunu söylüyorlardı.

Bir kısım insanlar ise Sahabeden bazılarının masum olduğu, görüşlerinin ise Şer'î delil olabileceği görüşündeydiler. Sahabenin sözlerini Nebi'nin sözleri, fiillerini Nebi'nin fiilleri ve takrirlerin de Nebi'nin takrirleri gibi kabul ediyorlar ve onların dışındaki Sahabeler ise masum değildirler, dolayısıyla onların görüşleri, ne Şer'î delil olarak ne de Şer'î hüküm olarak kesinlikle alınmaz, diyorlardı.

Yine bir kısım kimseler ise, fitneye ortak olmalarından dolayı bazı Sahabelerden hiçbir şey alınmayacağını, fitneye ortak olmayanlardan ise alınabileceğini söylemektedirler.

Buradan da deliller hakkındaki görüş ihtilafından bir başka boyut ortaya çıkmıştır.

c. Kıyas.

Bazı müçtehitler Kıyasla delil getirmeyi reddettiler ve Kıyası Şer'î delil saymadılar. Bazıları ise Kıyasla delil getirip, onu Kur'an, Sünnet ve İcmadan sonra gelen bir Şer'î delil saydılar. Ancak onlar Kıyasın Şer'î delil olmasında ittifak etmeleri ile beraber hükme illet olmaya elverişli şey ve Kıyasın dayandığı husus hakkında ihtilaf ettiler.

Buradan da deliller hakkındaki görüş ihtilafı çıkmıştır.

d. İcma.

Müslümanlar İcmanın delil olmasında ittifak ettiler. Bir kısmı Sahabenin İcmasını delil sayarken bir kısmı ise Ehl-i Beyt'in İcmasını delil saymaktadır. Bir başka grup Medine halkının İcmasını, bir diğeri Hal ve Akd Ehlinin İcmasını delil saymaktadır. Yine bir başka grup ise Müslümanların İcmasını delil saymaktadır. Onlardan bir kısmı; rey birliğine dayandığı için İcmanın hüccet olduğunu ve bu nedenle de Müslümanlar bir araya toplanıp bir görüş ortaya koyarlarsa bu İcma sayılır ve onunla da delil getirilir, dediler.

Yine, muteber İcmanın, görüş birliği olmasından dolayı değil delilin varlığını ortaya çıkardığı için hüccet olduğunu söyleyenler vardır. Sahabe veya Ehl-i Beyt veya Medine halkı Resulü görmüşler ve onunla arkadaşlık yapmışlardır. Onlar uduldür. Onlar Şer'î bir görüşü söylerler ve delilini söylemezlerse, onların bu sözü, Resulün bir sözünü, bir amelini veya sükutunu keşfeden, ortaya çıkaran bir delil sayılır. Hükmü rivayet edip de delilini rivayet etmemek, delilin onlarca şöhret bulmuş olmasından dolayıdır. Bu nedenle, onlara göre **İcmanın** delil oluşunun manası, **bir delili keşfediyor olmasıdır**. Bunun için, onların bir araya gelip bir hususu müzakere etmeleri, sonra da topluca bir görüş belirtmeleri İcma sayılmaz. İcma, üzerinde ittifak etmeden belli bir görüşü söylemeleridir.

İşte, buradan da deliller hakkındaki görüş ihtilafları çıkmıştır.

İşte, bu dört husus müçtehitler arasındaki ihtilaf çizgisini biraz daha genişletmiştir. Bu ihtilaflar, Sahabe ve Tabiin döneminde olduğu gibi Şer'î nasları anlamadan kaynaklanan ihtilaflar değildir. Bilakis onu aşır, ihtilaflar Şer'î nasları anlama metodu hakkında ihtilaflara ulaşmıştır. Bir başka ifade ile bunlar hükümler konusundaki ihtilaf değildir. Bu ihtilaflar, hükümler konusundaki ihtilafları aşarak hüküm istinbat metodu hakkındaki ihtilaflara sıçramıştır.

Bu nedenle bazı müçtehitlerin; Şer'î delillerin; **Kitap, Sünnet, İmam Ali** ^{Radiyallahu Anhu}, **nun sözleri, Ehl-i Beyt'in İcması** ve **akıldan** meydana geldiğini söylediklerini görmekteyiz.

Bir başka grup müçtehit ise; Şer'î delillerin; **Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas, İstihsan, Sahabe mezhebi** ve **bizden öncekilerin Şeriatından** meydana geldiğini söylemektedirler.

Yine bir kısmı; Şer'î delillerin; **Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas** ve **İstidlal**'den meydana geldiğini söyler.

Yine bir kısmı Şer'î delillerin, sadece; **Kitap, Sünnet ve İcmadan** meydana geldiğini söyler.

Bir kısım da; **Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas ve Mesalihi Mürsele**'den meydana geldiği söylemişlerdir.

Bu nedenle müçtehitler Şer'î deliller hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar da ictihad metodundaki ihtilaflara yol açmıştır.

İctihat metodundaki ihtilafın dayandığı **ikinci** hususa gelince: Bu, Şer'î nasslara bakışla ilgilidir.

Bazı müçtehitler Şer'î nassda geçen ibareyi anlamaya bağlı kalarak, o ibarenin delalet ettiği anlamların sınırında durup onlara bağlı kalıyorlardı ki bunlar **Hadis Ehli** diye isimlendirilmişlerdir.

Bazı müçtehitler, lafızların manalarına ilaveten nasslarda geçen ibarelerin delalet ettiği makul manalara da bakmışlardır. Bunlar da **Rey Ehli** diye isimlendirilmişlerdir.

Bu nedenle de birçokları müçtehitlerin, Hadis Ehli ve Rey Ehli olmak üzere iki kısma ayrıldıklarını söylemektedirler. Ancak bu ayrım, Rey Ehli'nin teşrihlerinde Hadise yer vermedikleri, Hadis Ehli'nin de teşrihlerinde görüşe yer vermedikleri anlamına gelmemektedir. Bilakis bunların tamamı teşrihlerinde Hadise ve görüşe yer vermektedirler. Çünkü Hadisin Şer'î delil olduğunda ve nassı akılla anlayarak görüşle ictihad yapmanın Şer'î delil olduğunda müçtehitlerin tamamı müttefiktirler.

Konuyu dikkatlice inceleyen kimse meselenin Hadis Ehli veya Rey Ehli olmadığını görecektir. Asıl mesele, Şer'î hükmün dayandığı delil üzerindeki incelemedir. Bu nedenle Müslümanlar hüküm istinbat etmede önce Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Kitabına ve Resulü'nün Sünnetine dayanmaktadırlar. Kur'an ve Sünnette açık olarak bulamazlarsa, Kur'an'dan ve Sünnetten hüküm istinbat için akıllarını çalıştırıp görüşlerini çıkartırlar. Allah ^{Subhenehû ve Tealâ,} nın Kitabında geçen hüküm;

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا "Allah alışverişi helal faizi haram kıldı."¹ ayeti gibi sarîh bir hüküm ise, hükmün delili Allah ^{Subhânehu ve Tealâ,} nın Kitabıdır. Eğer hüküm;

لَا يَبِيعُ الرَّجُلُ عَلَى بَيْعِ أَخِيهِ "Biriniz kardeşine sattığını başkasına tekrar satmasın."² Hadisinde olduğu gibi sarîh bir hüküm ise, hükmün delili Hadistir.

¹ Bakara:275

² Müslim, Nikâh, 2531, Buyu', 2787; Nesei, Nikâh, 3187

Fakat Cuma ezanı esnasında icarenin/kiralamanın haram olması, fethedilen arazinin mülkiyetinin Beytü'l Mal'a, yararlanma hakkının da halka ait olması gibi konular, Kitaba ve Sünnete dayansa bile rey/görüş sayılır. Bu nedenle ister külli bir hüküm vasıtası ile bir sonuca varılsın isterse Kitaptan ve Sünnetten istinbat edilmiş olsun, hakkında açık bir nass bulunmayan her şeyin rey olduğunu iddia etmektedirler.

Oysa gerçekte, gerek genel kaide aracılığı ile elde edilsin gerekse Kitapta ve Sünnette geçen bir nassın mefhumundan istinbat edilen bir görüş olsun, rey diye isimlendirilmez. Bilakis bu, bir Şeri hükümdür. Çünkü o, bir delile dayanan bir sözdür, bir delile bağlanmaktadır.

Müçtehitlerin **Hadis Ehli** ve **Rey Ehli** diye isimlendirilmelerinin aslı şudur:

Hükümlerin istinbat edildiği esasları inceleyen bazı fakihler, Şer'î hükümlere ait manaların akılla ilgili yönlerinin de bulunduğunu bu hükümlerin insanların sorunlarını çözmek, onların çıkarlarına olan şeyleri gerçekleştirmek ve kötü şeyleri onlardan uzaklaştırmak için inmiş olduğunu gördüler. Bu nedenle nassların, ibarelerin delalet ettiği her şeyi kuşatacak şekilde geniş bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. İşte bu esasa göre nassları anlamaya, bir nassı diğer bir nassa tercih etmeye ve hakkında açık nass bulunmayan konularda istinbatta bulunmaya başladılar.

Bu arada bazı fakihler ise, Ahad Haberleri ve Sahabe fetvalarını ezberlemeye önem verdiler. İstinbatlarında nasslarının sınırında bu Ahad Haberleri ve Sahabe sözlerini anlamaya yöneldiler ve bunları karşılaştıkları yeni olaylara uyguladılar.

İşte, buradan nassların Şer'î delil sayılmasında ve illete yer verilip verilmemesi konusundaki ihtilaflar ortaya çıktı.

Rey meselesinde aslolan, reyden nehyeden delillerin var olduğudur. Buhari'de Urve b. Zübeyr'den gelen şu rivayet vardır: Dedi ki;

"Başımızda hac emiri olan Abdullah b. Amr b. el-As'ın şöyle dediğini işittim. Ben Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} i şöyle derken işittim:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْزِعُ الْعِلْمَ بَعْدَ أَنْ أَعْطَاكُمْوَهُ انْتِزَاعًا وَلَكِنْ يَنْزِعُهُ مِنْهُمْ مَعَ قَبْضِ الْعُلَمَاءِ بَعْلَمِهِمْ فَيَبْقَى نَاسٌ
جَهَالٌ يُسْتَفْتُونَ فَيُفْتُونَ بِرَأْيِهِمْ فَيَضِلُّونَ وَيَضِلُّونَ "Allah bu ilmi size verdikten sonra
silme suretiyle değil, alimleri ilimleriyle çekip alarak ilmi de alacaktır.
Geride birtakım cahil insanlar kalacaktır ve insanlar onlardan fetvalar

soracak ve onlar da reyleri/görüşleri ile fetvalar vereceklerdir. Böylece hem kendileri sapacaklar hem de başkalarını sapıtacaklardır."¹

Avf b. Malik el-Eşcai'den: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi:

تفتقر أمتي على بضع وسبعين فرقة أعظمها فتنة قوم يقيسون الدين برأيهم يجرمون به ما أحل الله ويحلون ما حرم الله "Ümmetim yetmiş kadar fırkaya ayrılacaktır. Fitne bakımından bunların en büyüğü, reyleriyle dini Kıyaslayarak Allah'ın helal kıldığını haram kılanlar ve haram kıldığını da helal kılanlardır."²

İbni Abbas'dan: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} şöyle dedi:

مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بَرَأَيْهِ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ "Kur'an hakkında kendi görüşü ile söz söyleyen kimse cehennemden yerini hazırlasın."³

İşte, bu Hadisler rey'in kınanması konusunda gayet açıktırlar. Ancak burada kınanan rey, Hanefi'lerde olduğu gibi Rey Ehli fakihlerin ortaya koydukları rey değildir. Hadislerde **kınanan rey**, senetsiz/delilsiz dayanaksız olarak Şeriat hakkında söz söylemektir.

Şer'î bir asla dayanan rey'in, Şer'î hüküm olduğuna Sahabe sözleri ve Hadisler delalet etmektedir. Zira Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} hakim'in rey ile icthad etmesine cevaz vermiştir. Gayesi hakkı bilmek ve ona tabi olmak oldukça rey ile icthadında hata ettiği zaman ona bir ecir/sevap vardır.

Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} Ahzab günü Ashabına ikinci namazını Beni Kurayza'da kılmalarını emretti. Onlardan bir kısmı icthadlarına dayanarak namazı yolda kıldılar ve bizden namazı geciktirmemizi istemedi, bizden ancak süratle hareket etmemizi istedi, diyerek nassın manasına bakmışlardır. Bir başka grup ise namazı geciktirerek Beni Kurayza'ya varıncaya kadar geciktirme şeklinde icthad ettiler ve namazı geceleyin kıldılar. Bunlar ise nassın lafzına baktılar. Resul de her iki grubun görüşlerini ikrar etti.

Muaz'dan: Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} onu Yemen'e gönderdiğinde ona şöyle dedi: كَيْفَ تَصْنَعُ إِنْ عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ قَالَ أَقْضِي بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ فَضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرِي ثُمَّ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ "Bir sorunla karşılaştığın zaman nasıl hareket edeceksin? diye sordu. Ben de; Allah'ın Kitabına göre hükmederim dedim. Allah'ın Kitabında bulamazsan? Allah'ın Resulünün Sünneti ile; Allah'ın Resulünün Sünnetinde de bulamazsan? Çekinmeden görüşümle icthad ederim dedim. Bunun üzerine

¹ Buhari, İ'tisâm bi'l-Kitâb, 6763; Müslim, İlm, 4829

² Bezzâr, Taberânî

³ Tirmizi, Tefsiri'l-Kur'an, 2875

Resulullah ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} göğsüme vurdu ve sonra da: **Allah ve Resulü'nün razı olacağı şeyde Resulünün elçisini muvaffak kılan Allah'a hamd olsun.**"¹

İşte, Rey Ehli müçtehitlerin ve fakihlerin Sünnetle amel ederek yapa geldikleri rey budur. Bu, nassa dayanan bir görüştür. Her ne kadar bunlar **Rey Ehli** diye isimlendirilmiş olsa da bunlar da Hadis Ehlidirler. Hatta Rey Ehli olarak meşhur olan Ebu Hanife'nin mezhebine tabi olan Hanefi'lerin tamamına göre sahih Hadisin dışında kalan Hasen Hadis, Kıyastan ve reyden daha evladır. Hanefi'ler Hasen bir Hadis olmasına rağmen namazda "kakhaha" Hadisini Kıyas ve reyin önüne geçirdiler. On dirhemden daha az bir değere sahip bir eşyanın çalınmasında el kesme cezasının uygulanamayacağı görüşündedirler. Oysa el kesme olayında delil olarak kullandıkları bu Hadis sahih derecesine ulaşmamış bir Hasen Hadistir. Bu da, onlara göre reyden nassın anlamak demek olduğuna delalet etmektedir. Onlar, Kıyası sahih Hadisten daha alt derecede bulunan Hasen Hadisten daha aşağı bir dereceye indirmişlerdir. İşte bu da, reyden kastın, nassın anlamak ve nassa dayanan görüş olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Rey Ehli aynı zamanda Hadis ehlidirler.

İstinbat metodunda ihtilafa yol açan üçüncü husus ise, nassları anlamada uygulanan bazı sözlük manalardır.

Arapça lisanının üslûblarını ve bunların işaret ettiği anlamları inceleme sonucunda müçtehitler arasında bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

Bir takım müçtehitler, nassın hüccet oluşunu mantukundaki hükmün sabit olmasına binaen ve mefhumu muhalifinde bu hükmün tersinin sabit olmasına binaen kabul etmektedirler.

Yine bazı müçtehitler, tahsis edilmeyen genelin, bütün fertlerini kapsamakta kesin olduğunu söylerken, bazıları ise bunun zanni olduğu kanaatindedirler.

Yine bazılarına göre mutlak emir vacib oluşu ifade eder ve karine olmaksızın mutlak emir vacib oluştan başka bir anlama delalet etmez. Bazı müçtehitlere göre ise emir, mücerred olarak bir fiilin yapılmasını ister, vacib oluşu veya başka bir hükmü belirleyen şey ise var olan karinedir.

İşte buna binaen, nassları anlamada ihtilafın ortaya çıkması, icthad metodunda da ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

¹ Ahmed b. Hanbel, Müs. Ensâr, 21000

Tabiin tabakasından sonra hüküm istinbatında görülen ihtilaflar işte böylece ortaya çıkmıştır. Ve böylece de her müctehidin kendine ait özel bir metodu olmuştur. İstinbat metodundaki bu ihtilaftan fikhî mezhebler meydana gelmiştir. Bu ihtilaflar nedeniyle fikhî servet büyük bir gelişme göstermiştir, fıkıh parlamıştır. Bu nedenle anlayıştaki bu ihtilaf doğal olup aynı zamanda fikhin gelişmesine yardımcı olmuştur.

Sahabe bazen birbirine muhalif hükümler vermişlerdir. Ali, Ömer ve Zeyd b. Sabitten öğrenmiş olmasına rağmen Abdullah b. Abbas onlara muhalefet etmiştir. Malik çok kere şeyhlerine muhalif olmuştur. Yine Cafer-i Sadık'tan öğrenmiş olmasına rağmen bazı meselelerde Ebu Hanife Cafer-i Sadık'a muhalefet etmiştir. Yine İmam Malik'den öğrenmiş olmasına rağmen bazı meselelerde Şafii, Malik'e muhalefet etmiştir. İşte böylece âlimler birbirlerine muhalefet ediyorlar, öğrenciler üstatlarına ve hocalarına muhalefet etmelerine rağmen bu hareketleri saygısızlık veya hocalarının yolundan çıkma saymıyorlardı. Bu nedenle İslâm, ictihada teşvik etmiştir. Her âlim anlıyor ve ictihad ediyordu. Bir hocanın, bir üstadın, Tabiinin veya Sahabenin görüşüne bağlı kalmak mecburiyetinde değillerdi.

İslâm Fıkhnın Büyümesi

Aralarındaki ihtilaflara rağmen Müslümanlar, müctehitleri taklit ediyorlardı. Çünkü onların ihtilaflarının temeli Şer'î delile dayanıyordu. Her müctehidin Şari'in hitabı ile ilgili anlayışı, hem kendisi hem de onu taklit eden kimse hakkında Şer'î hüküm sayılıyordu. Çünkü Şari'in hitabı Şer'î hükümdür. Şari'in hitabını anlamamanın dışında Şer'î hükme ulaşmanın yolu yoktur. Bu nedenle Şari'in hitabı ve bu hitabı anlamak Şer'î hükümdür. Ancak bu hüküm, Şari'in hitabını anlayan ve bu anlayışta hitabı anlayan taklit eden kimse için Şer'î hüküm sayılır.

Şari'in hitabını anlayabilenler ictihad ederler. Fakat ictihad derecesine ulaşamayan kimseler, hükümlerde ictihad derecesine ulaşmış ictihad edenleri taklit ederler. Burada yapılan iş, mezheplerden herhangi bir mezhebi taklit etmek olmadığı gibi, fakih bir şahsı taklit etme işi de değildir. Taklit etmek demek, fakihin istinbat ettiği Şer'î hükmü almak ve onunla amel etmek demektir. Çünkü Müslüman yalnızca Şer'î hükme uymak ve onunla amel etmekle emrolunmuştur. Müslüman herhangi bir mezhebe veya herhangi bir şahsa uymak veya mezheplerden herhangi biriyle amel etmek veya herhangi bir şahsa tabi olmakla emrolunmamıştır. Kendi ictihadı ile bir Şer'î hükme

ulaşma gücüne sahip olduğu zaman kendi ictihadı ile amel eder. Bu güce sahip olmayan kimse başkasının istinbat ettiği Şer'î hükmü alır.

İlk asırdaki müçtehitlerin sayısı binlerle ifade ediliyordu. Bu nedenle Müslümanların taklit ettikleri müçtehitlerin sayısının dört, beş, altı veya belli bir sayıdaki mezhebe sınırlı olmadığını görmekteyiz. Bilakis o dönemde birçok mezheb ve sayısız müçtehitler vardı. Her cemaat, mezhebi olsun olmasın her müctehidin istinbat ettiği hükümleri taklit ediyorlardı. Örneğin; Kufe halkının geneli Ebu Hanife ve Süfyan es-Sevri'nin fetvalarına göre amel ediyorlardı. Ancak Kufe halkından şiiiler, Cafer es-Sadık'ın mezhebine göre amel ediyorlardı. Mekke halkı İbni Cüreyh'in, Medine halkı İmam Malik'in, Basralılar Osman'ın, Şam halkı el-Evzai'nin, Mısır halkı İbn Sa'd'ın, Horasan halkı Abdullah b. Mübarek'in ve Yemen halkının bir kısmı Zeyd b. el-Hüseyin'in fetvalarına göre amel ediyordu. Yine bir çok Müslüman, Said b. el-Müseyyeb, İbni Ebi LeyLa, İkrime, Rabiati'r Rey, Muhammed b. Şihab ez-Zühri, Hasan el-Basri, el-Leys b. Sa'd, Süfyan b. Uyeyne, İshak b. Rahaveyh, Ebu Sevr, Davud ez-Zahiri, İbn Şebreme ve İbn Cerir Et-Taberi'nin fetvalarına göre amel ediyordu.

Bunların tamamı hem müçtehit hem de mezheb sahibi kimseler idi. Bu mezheplerin her birinin kendine ait bir ictihad metodu ve hükümler hakkında belirli görüşleri vardı.

Müçtehitlerden ve imamlardan birçoğu buldukları bölgelerde kadılık ve yöneticilik yapıyorlardı. İmamların, kadıların ve yöneticilerin ihtilafları, hükümlerde ihtilafa yol açmıştır. Herkes ya kendi görüşüne göre ya da görüşünü benimsediği bir fakihin görüşüne göre hükmediyordu. Bu uygulama sonucunda devlette aynı meselede çeşitli hükümler ortaya çıktı. Bu nedenle bazı âlimler, ortaya çıkan sorunlar hakkında verilen hükümlerin tek hükümde birleştirilmesi ve halifenin de bu konuda bağlayıcı bir emir çıkarması yönünde net bir tavır sergilediler. Toplumun durumunu iyi bilen bazı kimseler, kadıların yükünü hafifletmek ve işlerini kolaylaştırmak için, Kadıların ve diğerlerinin hüküm verirken müracaat edecekleri bir kitabın yazılmasını uygun görmekteydiler. Nitekim, bu konu ile ilgili olarak İbn el-Mukaffa', Halife el-Mansur'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

"Müminlerin emirinin bakacağı işlerden birisi de Basra, Kufe ve bunların dışındaki diğer şehirlerde ve yerleşim birimlerinde kadılar ve yöneticiler tarafından verilen çelişkili hükümler konusudur. Can, mal ve namus konularında verilen hükümler arasındaki ihtilaflar aşırı boyutlar kazandı. Can ve namusla ilgili bir meselede, Basra'da verilen hüküm kanı ve ırzı helal kılarken aynı meselede Kufe'de verilen hüküm haram kılmaktadır.

Benzeri ihtilaflar Kûfe civarında da görülmekte ve bir nahiyede verilen hüküm helal kılarken bir başka nahiyede verilen hüküm ise haram kılmaktadır. Ancak bu kadar çok sayıdaki farklı hükümler, yöneticileri ve emirleri altındaki kadılar tarafından Müslümanların kanları ve namusları hakkında uygulanmaktadır. Eğer Müminlerin Emiri bu değişik hüküm ve uygulamaların bir kitapta toplanıp, her bölgenin delil olarak kabul ettiği Sünnet ve Kıyas gibi delillerle bir araya getirilerek herkesin buna göre hükmetmesini emrederse ve bunun dışındakilerle hükmetmekten de alıkoyması ile ilgili bir karar çıkartırsa uygun olur kanaatindeyim. Doğru ve yanlış hüküm uygulamalar bir kitapta bir araya toplanarak bunların içerisinden doğru olanlar tespit edilip Emir'ül Müminin tarafından tatbikata konulursa Müslümanlar arasında bir birlik sağlanmış olur. Böyle bir birlik, imamdan imama Kıyamete kadar devam edip gider."

Ancak halife Mansur bu mektuptan etkilenmesine rağmen onu uygulamaya koymamıştır. Fakat Mansur, bu etkilenme ile fakihlerin ve Hadisçilerin kendilerine ulaşan nassları, ihtiyaç duydukları zaman insanların müracaat edip faydalanabilecekleri bir şekilde tedvin etmelerini istedi.

Mansur'un İbn el-Mukaffa'nın görüşüne göre devlet içerisinde insanları muayyen hükümler etrafında toplayacak şekilde anayasa ve kanunlar yapmamasının sebebi, Mansur ile İmam Malik arasında geçen olaydır. İbn Sa'd "Et-Tabakat" isimli kitabında Malik b. Enes'den şunu rivayet eder.

"Halife Mansur hacca geldiği zaman bana şöyle dedi: Senin şu kitabında yerleştirmiş olduğun şeyleri çoğaltmak sonra da bu nüshalardan birer tane Müslümanların yaşadığı şehirlere göndermek ve oradaki yöneticilerin o kitapta yazılı olanlarla amel etmelerini, kitabın dışına çıkmamalarını emretmek kararlılığındaım. Bunun üzerine ben; Ey Müminlerin Emiri böyle yapma. Çünkü insanlar birçok sözlerle karşılaştılar. Hadisleri işittiler ve rivayetlerde bulundular. Her kavim daha önce kendilerine ulaşanları aldı ve onlara göre amel etti, herkes kendisine uygun olanı seçti. İnsanları bu hal üzere bırak, dedim."

Bu nedenle Halife Mansur, mezhepleri ve görüşleri birleştirmede. Uygun gördükleri hükmü almada görüşlerinde ictihadlarında insanları serbest bıraktı. Aynı şekilde kadıları ve yöneticileri de istedikleri hükmü almada serbest bıraktı. Bunun sonucunda fıkıh imamlarından her imamın öğrencileri hocalarının görüşlerini incelemeye ve onun mezhebini şerh etmeye başladılar.

Âlimler arasında var olan bu ihtilaflara bakış değışti ve fıkıh usulünün okunup incelendiği gibi okunup incelenen "İlmü'l Hilaf" şeklinde isimlendiren özel bir ilim dalı haline geldi. Bunun üzerine de "imamların ihtilafı rahmettir" dediler. Her imamın öğrencileri detaylı konulardaki imamlarının görüşlerini şerh ve izahlarla genişletiyorlardı. İşte bu genişlemeler, bazı müçtehitlerin mezheplerinin devam etmesine bazılarının da silinmesine neden olmuştur.

Evzai, Hasan el-Basri, es-Sevri, İbni Cerir et-Taberi gibi âlimler, büyük imamlardan olup ilim ve ictihad bakımından da geniş bir yer işgal edenlerdendi. Ancak onlar detaylı konularda uzun uzun incelemelerde bulunmayıp sadece usul ile yetindiler. Mezheplerini şerh edecek öğrencileri yoktu. Bu nedenle de onların görüşleri ile amel edilmedi ve mezhepleri insanlar arasında yayılmadı.

Fakat Ebu Hanife, Cafer Sadık, Zeyd b. el-Hüseyn, Şafii, Ahmed b. Hanbel ve Malik gibi imamların talebeleri ve tabileri vardı. Onlar hocalarının görüşlerini bir arada topladılar ve mezhepleri devam etti.

Cafer-i Sadık ve onun dışındaki Ali ailesi Ebu Cafer, el-Mansur tarafından şiddetli baskı altında tutulmasına rağmen birçok hükümler istinbat edebilmiş, Şia ve Şia dışında birçok talebeleri olmuştur. Talebeleri Cafer es-Sadık'ın görüşlerini bir araya getirdiler ve görüşlerine Sünnete yakın bir gözle baktılar. Böylece mezhebi yeryüzünün birçok bölgesinde yayıldı.

Ebu Hanife'nin birçok talebeleri vardı. Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani ve Züfer en meşhur talebelerinden olup bunların tamamı Ebu Hanife gibi müçtehitlerdir. Ancak bunlar mezheplerini Ebu Hanife'nin mezhebi ile birleştirdiler. Ebu Hanife'nin mezhebinin tedvinindeki/yazılmasındaki üstünlük onlara aittir.

Aynı şekilde, Medine'de İmam Malik'in de birçok talebeleri vardı. İmam Malik geniş bir şöhrete sahipti. Özellikle de Hadis ve Hadis ricali tetkiklerinde, özellikle de "el-Muvatta" isimli kitabı ile geniş bir şöhrete sahipti. Ondan sonra gelen öğrencileri fetvalarını bir arada topladılar ve detay konularda genişlettiler ve çeşitli meselelerde fetvaları ile cevap verdiler. İmam Malik'in mezhebinin yayılmasındaki üstünlük ve katkılar da yine talebelerine aittir.

İmam Şafii ise şöhreti fıkıh ilmindeki başarısı ile kazanmıştır. Onun bu başarısını fıkıh usulü konusunda yazmış olduğu "el-Ümm", "Er Risale" ve "İbtalü'l İstihsan" isimli kitapları açıkça delalet etmektedir. İmam

Şafii'nin bu eserleri, yaşadığı asırda fikri uyanış için en büyük örnektir. er-Rabi' ve el-Müzenni gibi öğrencileri onun çizdiği bu yol üzere yürüdüler ve görüşlerini yaydılar, mezhebini açıkladılar ve mezhebini birçok bölgede yaydılar.

Ahmed b. Hanbel de böyledir. Mezhebinde Hadislerin ağırlığı olmakla beraber öğrencileri mezhebini açıkladılar ve görüşlerini yaydılar.

Bu öğrencilerin ilk üstünlükleri sadece hocalarının ve imamlarının mezheplerini yaymada değil, fikhî şerh etmede ve onun gelişmesi konusunda yaptıkları katkılarında da vardır. Hatta onların asrı fıkıhta, imamların yaşadığı asırdan daha parlak bir dönem sayılır. Çünkü hükümlerin şerhi ve delillerin tafsilatı imamların öğrencilerinin yaşadığı dönemde gerçekleşmiştir.

İşte, böylece fakihler fıkıh çalışmalarında ve şerhinde ve özellikle de fikhin gerçek temeli olan fıkıh usulünde önemli bir gayret sarf etmişlerdir. Fıkıh büyük gelişmeler gösterdi. Mezheplerin oluştuğu asırdan sonra H. 4. asırda fıkıh parlaklığının, gelişmesinin zirvesinde idi.

İslâm Fıkıhının Gerilemesi

Müçtehitlerin öğrencilerinden sonra mezheplerin tabileri ve taklitçileri geldi. Ancak bunlar, icihad ve hükümleri istinbat hususunda imamların ve mezheb sahiplerinin takip ettikleri yolu takip etmedikleri gibi, delilleri inceleyip, delillendirme keyfiyetini açıklamak, bunların hükümlere indiriliş keyfiyetini açıklamak ve meseleleri şerh etmek ile ilgili olarak müçtehit imamların öğrencilerinin takip ettikleri yolu da takip etmediler.

Her imamın tabileri veya her mezhebin âlimleri ancak kendi mezheplerinin zaferine, her vesile ile tafsili hükümlerin ve usulün desteklenmesine önem veriyordu. Delilin sıhhatli olup olmadığının incelenmesine, mezheplerinin görüşüne ters düşse bile racih olan delilin mercuh olan delile tercih edilmesine önem vermediler. Bazen sadece ellerinde var olanların sıhhatli olduğunun, karşıt görüşün ise yanlış olduğunun ispatlanması amacıyla deliller getirmeye önem verdiler. Bazen de mezheb sahiplerini ve mezheb imamlarını överek mezheplerini desteklemeye yönelik çaba harcamışlardır.

Bu mezheb âlimlerini meşgul etti ve onları ilk esas olan Kur'an ve Hadisten yüz çevirtirdi. Mezheb imamlarının görüşlerini desteklemek için, sığınmanın dışında onlardan hiç biri, Kur'anın bir nassına veya Hadise müracaat etmiyordu. Böylece araştırmaları mezhepleri ile sınırlı kalarak,

mutlak ictihada ve kendinden hükümlerin istinbat edildiği temel kaynaklara müracaata önem vermekten uzaklaştılar. Onların bütün gayret ve çabaları mezheplerinde veya mezhepleri ile ilgili bir meselede icthad yapmakla veya körü körüne taklit etmekle sınırlı kaldı.

Onlar taklitlerinde, “mezhebimizin görüşüne ters düşen her ayet ve Hadis tevil edilmiştir veya nesh edilmiştir” diyecek kadar ileri gittiler.

Mezheplerden bir mezhebi taklit etmenin Müslüman’a farz olduğunu söylediler. Ezher gibi İslâmi üniversitelerde bunu okutmaya başladılar. "Cevherü't Tevhid" isimli eserin sahibi taklidin vacip oluşu hakkında yazdığı bir şiirde şöyle der:

Onlardan birini taklit etmek vaciptir.

Anlaşılır bir lafızla kavim böyle dedi.

Bunlar bununla da yetinmeyerek Müslümanlara icthad kapısını kapatmaya kadar vardılar. İctihadın caiz olmadığını söylediler. Hatta icthad ehliyetine haiz, âlimlerden birçoğu icthad etmeye ve kendilerine müctehid dedirtme cesaretini gösteremediler.

Bu gerileme H. 4. asrın sonlarında başladı. Ancak başlangıcından H. 6. asrın sonları ile Yedinci asrın başlarına kadar yine de biraz ilerleme vardır. İctihad kapısının kapalı olduğunu söyleyen kilitçilerin zamanına kadar müçtehitler ve âlimler vardır. Fakat H. 7. asrın başlarından H. 13. asrın sonlarına kadar geçen dönem fıkıhta tamamen gerileme dönemidir.

Ancak bu çöküş İslâm sınırları çerçevesinde ve düşünmede olmuştur. Bununla beraber fikhî görüşler İslâmi görüşlerdir.

Fakat 13. asırdan sonra yani H. 1274'den şimdiye kadar İslâm dışı kanunlarla Şer’î hükümlerin birbirine karışmasıyla İslâm fikhındaki gerileme en uç noktaya ulaştı.

Bu fikhî çöküntünün arkasından halkın Şer’î hükümleri ihmal etmeye zorlandığı bir dönem başlamıştır. İslâm Şeriatı bütün âleme yeterli iken, bu dönemden sonra onu, bizzat kendi mensuplarına dar gelir hale getirdiler.

Hatta karşılaştıkları sorunların çözümünde Şer’î hükümlere ulaşamadıkları yerlerde İslâm'dan başka konularla amel etmeye zorlandılar. Hatta birçok müttaki Müslüman, İslâm Şeriatının dışındaki yasalarla muhakeme olunmayı kabul ettiler.

Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru halkın İslâm'ı bilmemesi ve fakihlerin cehaleti, geri kalmalarının ve devletlerinin yıkılmasının en büyük sebebini oluşturmaktadır.

Zira o dönemde fakihler, yeni olan her şeyin haram, her düşünürün de kâfir olduğuna fetva verecek kadar donuklaştılar. Bu fetvalar arasında kahve çıktığı zaman kahvenin, sigara kullanılmaya başlandığı zaman sigara içmenin ve halkın fes giymesinin haram olduğunu söyleyen bazı fakihlere rastlandı. Yine matbaa icad edildiği zaman devletin Kur'an'ı Kerim'i matbaada bastırmak istemesine bazı fakihler karşı çıkarak bunun haram olduğunu söylediler. Telefon çıktığında ise bazı fakihler telefonla konuşmanın haram olduğuna fetva verdiler. İşte bunlar ve benzeri bazı konular hakkında hem gülünecek hem de ağlanacak bazı fetvalar verdiler. Hatta neredeyse İslâm fihî, Müslümanlar tarafından tamamen bilinmez duruma geldi.

Durum Şer'î hükümlerin incelenmesinden Batı kanunlarının incelenmesine dönüştü. Bunun neticesi olarak da, varlığı Müslüman memleketlerinde birer utanç sayılan hukuk fakülteleri kuruldu. Bu fakültelerde Şer'î hükümler yerine, Batı kanunları tedris edilmeye başlandı.

Osmanlı Devleti'nin sonlarında -ki İslâm Devleti olarak başında Müslümanların Halifesi vardı- İslâm fihîni esas alarak Batı hukukunu kanunlaştırma yoluna girdiler. Bu amaçla H. 1286'da medeni kanun olarak el-Mecelle'yi yazdılar ve H. 1293 yılında da Mecelle'ye göre amel etmenin gerekliliği konusunda hüküm çıkardılar. Daha önce H. 1274 yılında hadler, cinayetler ve tazir cezaları yerine ceza kanunlarını, H. 1276'da da ticaret kanununu koydular. H. 1294 yılında Hilâfet nizamının tamamen ilga edilmesi için bir anayasa hazırladılar. Ancak bu anayasa iptal edildi. H. 1326'da yani M. 1908 yılında iptal edilen bu anayasayı geri getirdiler. Ancak onlar, Batı kanunlarıyla İslâm arasında bir uyumlaştırma yapmaya çalıştılar ve Hilâfet nizamını olduğu gibi bıraktılar.

İşte, böylece fihî çökerek, kanunlara dönüştü. İslâm'a uygun olduğu gerekçesiyle Şer'î hükümler terk edilerek İslâm hükümlerinin dışındaki hükümler alındı. Böylece İslâm'a uygun olan her şeyin herhangi bir insandan alınabileceği düşüncesi egemen oldu. Âlimlerin gayret ve çabaları neredeyse yok denecek derecede zayıfladı ve tamamı taklitçi oldular. Buna rağmen onlar İslâm'ın görüntüsünü temsil ediyorlardı.

Fakat, Hilâfet yıkıldıktan, İngiliz ve Fransız kâfirleri İslâm topraklarını istila ettikten ve İslâm memleketleri Arap, Türk, İran gibi milliyetçi esasa göre parçalandıktan sonra İslâm, insanlar arasındaki ilişkilerde söz sahibi olmaktan, eğitim ve öğretimden tamamen uzaklaştırıldı. İslâmî eğitim, Mısır'da Ezher, Irak'ta Necef Tunus'ta

ez-Zeytune Üniversitesi gibi yerlerde sadece Yunan felsefesi okutulur gibi okutulur hale geldi.

Böylece Müslümanlar arasındaki ilişkilerde İslâm fikhının varlığından söz edilmeyecek derecede fıkıhta korkunç bir gerileme meydana geldi.

Roma Hukukunun İslâm Fikhını Etkilediği Saçmalığı

İslâm'a kin besleyen ve Müslümanlara buğz eden bazı müsteşrikler/oryantalistler, ilk zamanlarda Müslümanların giriştikleri fetihler sonucunda, Müslümanların Roma hukukundan ve kanunlarından büyük çapta etkilendiklerini iddia etmektedirler. Roma hukukunun, İslâm fikhının kaynaklarından birini meydana getirdiğini ve bazı hükümlerinin Roma hukukundan alındığını söylediler. Bu iddiaya göre Tabiin asrında ve onlardan sonraki dönemde istinbat edilen Şer'î hükümler, Müslümanların Roma hukukundan almış oldukları Romalılara ait hükümler imiş. Bu oryantalistler, İslâmî fetihlerin yapıldığı dönemde Şam ve civarında, Filistin ve Beyrut sahilleri boyunca Kayseriye'de (Bizans'ta) Roma hukukunun okutulduğu okulların bulunduğunu söyleyerek bu iddialarını delillendirmeye çalıştılar. Aynı şekilde Şam bölgesinde Roma sistemine göre hareket eden ve Roma kanunlarına göre hükmeden mahkemelerin bulunduğunu ve İslâmî fetihlerin yapılmasından sonra da bu mahkemelerin belli bir zaman devam etmesinin, Müslümanların bu mahkemeleri kabul ettiklerinin ve onlardan bir şeyler aldıklarının, Roma sistemine ve hukukuna göre hareket ettiklerinin göstergesi olduğunu iddia ettiler. Bu iddialarını desteklemek maksadıyla da kendilerinden bir takım varsayımlar ortaya atarak şöyle dediler:

"Müslümanlar gibi birazcık olsun medeniyetten nasibini almamış bir kavmin Bizans'ın hâkimiyeti altında bulunan Şam toprakları gibi medeni şehirleri fethettikleri zaman ne yapacaklarını ve ne ile hükmedeceklerini düşünmeleri, sonra da Roma kanunlarından alıntılar yapmaları gayet doğaldır."

Ardından da İslâmî fikhın bazı bölümleri ile Roma hukukunun ve kanunlarının bazı bölümleri arasında karşılaştırma yaptığımız zaman, her ikisi arasında bir benzerliğin var olduğunu, hatta benzerlikten de öte "iddia edene delil getirmek, inkâr edene de yemin etmek düşer" gibi bazı hükümler, "fıkıh" ve "fakih" kelimeleri gibi kavramlar, olduğu gibi Roma hukukundan alındı dediler. Hatta bu müsteşrikler daha da ileri giderek "İslâm fikhının Talmud'dan hükümler aldığını, Talmud'un da bu hükümleri Roma hukukundan aldığını" söylediler. Bu durumda onların iddialarına göre İslâm fikhı, doğrudan doğruya Şam medreselerinde okutulan ve

mahkemelerinde uygulanan Roma hukukundan, Talmud'dan nakledilerek Talmud aracılığı ile Roma hukukundan alınmış olmaktadır.

Bunlar iftiraldan ve karalamalardan öteye geçmeyen herhangi bir delile dayanmadan müsteşriklerin ileri sürdükleri iddialardır. Müsteşriklerin bu iddiaları bir kaç sebepten dolayı boş ve çürüktür.

1. Ne müsteşrikler ne de başkaları, Müslüman fakihlerin veya fakihlerin dışındakilerin ne tenkid ne teyid ne alıntı yoluyla Roma hukukuna veya kanununa herhangi bir işaretle bulunduğunu söyleyemez. Hiçbir kimse az veya çok onlardan herhangi bir alıntı yapmamıştır. Bu da böyle bir şeyin söz konusu olmadığına delalet etmektedir. Bazı Müslümanlar Yunan felsefesini tercüme ettiler. Fakat Roma hukukuna ait değil bir kitabı, herhangi bir kelimeyi veya bir cümleyi dahi tercüme etmemişlerdir. Bu da, yalnızca fetihlerin yapılmasıyla Roma hukukunun kökünden kazındığını göstermektedir.

2. Müsteşriklerin, Şam bölgesinde Roma hukukunu okutan ve Roma kanunları ile hükmeden birçok mahkemenin var olduğunu söyledikleri dönemde Şam bölgesi, birçok müçtehit, âlim, kadı ve hakimle doluydu. Roma kanunlarından ve hukukundan etkilenme olsaydı doğal olarak etkilenme ilk önce bunlarda olması gerekirdi. Fakat biz, yazılı olarak bizlere ulaşmış olan bu kişilere ait fıkıhta Roma hukukundan herhangi bir etkilenmenin ve bahsin varlığına rastlamamaktayız. Bilakis onların fıkıhları Kitaba, Sünnete ve Sahabenin İcmasına dayanmaktadır. Şam bölgesinde yaşayan müçtehitlerin en meşhuru İmam-ı Evzai'dir. İmam-ı Evzai, Şam bölgesinde Roma hukukunun okutulduğu okulların en büyüklerinin yer aldığını iddia ettikleri Beyrut'ta yaşadı, hayatının tamamını orada geçirdi ve vefat etti. Görüşleri birçok muteber fıkıh kitaplarında toplandı. İmam-ı Şafii'nin el-Ümm isimli eserinin yedinci cildinde Evzai'ye ait birçok hükümler yer almaktadır. Bu kitabı okuyan herhangi bir kimse Evzai'nin Roma hukukundan yerle gök arası kadar uzak olduğunu görecektir. Hatta Evzai'nin mezhebi ve onun hakkındaki rivayetler incelendiği zaman Evzai'nin Ehl-i Hadis mezhebinden olduğu ve Hadise reyden daha fazla itimat ettiği açıkça görülecektir. Evzai'nin benzeri daha birçok fakihlerin durumu da böyledir. Eğer herhangi bir etki olmuş olsaydı bu fakihlerde etkisini göstermesi gerekirdi.

3. Müslümanlar, Allahu Teâla'nın bütün insanlara İslâm Şeriatı ile hitap ettiğine ve Efendimiz Muhammed ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem}'in bütün insanlara gönderildiğine inanırlar.

" Biz seni uyarıcı ve müjdeci olarak bütün insanlara gönderdik."¹

İslâm Şeriatına inanmayan herkesi kâfir sayarlar. İslâm hükmünün dışındaki herhangi bir hükmün küfür hükmü olduğuna, alınmasının da haram olduğuna inanırlar. Bu nedenle İslâm inancına sahip olan bu ve inancına göre hareket eden bir kimsenin İslâm hükmünün dışında herhangi bir hükmü alması mümkün değildir. Özellikle de İslâmî fetihlerin yoğun olduğu ilk asırlarda Müslümanlar İslâm risaletini taşıyorlar ve İslâm Davetini götürmek için ülkeleri fethediyorlardı. Onlar, halkını küfürden kurtarmak için ülkeleri fethederken, kökünden kazıyıp atmak ve yerine İslâm hükmünü koymak için geldikleri yerleri, küfür hükümlerini almak için fethettikleri nasıl söylenebilir?

4. Müslümanların ülkeler fethettikleri zaman medeniyet bakımından fethettikleri ülkelere daha aşağı bir seviyede oldukları iddiası da doğru değildir. Bu iddia doğru olsaydı Müslümanlar kendi hadaratlarını terk eder ve fethettikleri ülkelerdeki hadaratları alırlardı. Çünkü zayıf ve güçsüz fikir değil, güçlü fikir daha etkilidir. Üstelik Bizans'ın hâkimiyeti altında bulunan topraklarda taşınmakta olan hayat hakkındaki fikirlerin, İslâm ile çeliştiği de herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Müslümanlar, fethettikleri ülkelerin halklarını İslâm'a inanmaya zorlamamışlar, yalnızca onlardan cizye almakla yetinmişlerdir. Fakat İslâmî fikrin gücü ve İslâm hadaretinin yüceliği, Roma fikirleri ve hadaretine üstün gelerek onu ortadan kaldırmıştır. Ve bu topraklarda yaşayan insanlar İslâm akidesine inanarak Müslüman olmaları ve gönül rızasıyla İslâm'a göre bir hayat yaşamaları, İslâm fikirlerinin Roma hukukunun ve düşüncelerinin kökünü kazıdığına ve yerini aldığına delalet etmektedir. İşte konuşan bu vakia, Roma hadaretinin İslâm hadaretinden daha güçlü olduğunu ve İslâm fikhinin Roma hukukundan etkilendiği iddiasını ortaya atan müsteşrikleri yalanlamaktadır.

5. Fıkıh ve Fıkıhçı kavramları hem Kur'an'da hem de Hadisi şerifler de kullanılmaktadır. Bu kavramları Müslümanlar, Roma kanunları ile karşılaşmadan önce bilmiyor değillerdi. Zira Allahu Teâla şöyle demektedir:

"Her Müslüman fırkadan bir grup cihada gitsin, bir grup da kalsın ki dinde fakih olsun. Kardeşleri döndüklerinde öğrendiklerini onlara öğretsinler."²

Nebi ^{Sallallahu Aleyhi ve Sellem} de bir Hadiste şöyle demektedir:

¹ Sebe: 28

² Tevbe-122

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ "Allah kime hayır murad ederse onu dinde fakih kılar"¹

Yine Yemen'e gönderdiği zaman Resul'ün Muaz'a ne ile hükmedeceksin? sorusuna Muaz'ın Allah ^{Subhânehü ve Tealâ}'nın Kitabı ile sonra Resulünün Sünneti ile sonra da görüşümle ictihad ederim cevabı fikhın ta kendisidir. Sonra gönderdiği diğer valiler ve çeyrek asırdan biraz fazla süre içerisinde Sahabenin verdiği hükümler de fikhın ta kendisidir. Hal böyle iken "fıkıh" ve "fakih" kelimelerinin Roma'dan alındığı nasıl iddia edilebilir?

"İddia edenin delil getirmesi, inkâr edenin de yemin etmesi gerekir" sözü Romalılarla herhangi bir ilişki kurulmadan önce Resulün söylediği bir söz olup Ömer'in Basra Valisi Ebu Musa'ya yazdığı bir mektupta geçmektedir. Ömer'in, Romalılarla herhangi bir ilişkiye girmediği ise bilinen bir olaydır. Müslümanlar bu kavramları İslâm'ın doğuşundan beri söyledikleri halde, "fıkıh" ve "fakih" kelimelerini, "iddia edene delil, inkâr edene de yemin vardır" kuralını, Müslümanların Romalılardan aldıkları nasıl söylenebilir?

Bütün bunlardan İslâm fikhının Roma hukukundan etkilendiği safsatasının kesinlikle aslı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu iddialar Müslümanlara olan öfkelerinden ve kinlerinden dolayı için için kendini yiyen İslâm düşmanı müsteşriklerin uydurmaları ve tuzaklarıdır.

İslâmî fikhının Talmud'dan alındığı iddiasına gelince; Bu iddianın batıllığı asılsızlığı, efendimiz Musa ve İsa ^{Aleyhisselâm}'a inen Tevrat ve İncil'i tahrif eden, ellerinde var olan kitapların ise kendilerinin yazdığı Tevrat ve İncil olduğu ve Allah'tan gelen asıl kitaplar olmadığı, ellerindeki Tevrat ve İncil'in tahrif edilmiş yalanlarla dolu kitaplar olduğuna dair Kur'an'ın Yahudilere karşı yaptığı saldırılardan açıkça anlaşılmaktadır. Yahudilere karşı Kur'an'ın başlattığı bu saldırının içerisine, onların kitaplarından bir parça olan Talmud da girmektedir. Çünkü Talmud, Allah ^{Subhanehü ve Teala} katından değildir. Dolayısıyla Talmud'dan herhangi bir şeyi almak İslâm'la çelişir. Üstelik Yahudiler Müslümanlardan ayrı kabileler olup Müslümanlarla beraber yaşamıyorlardı. Onlarla Müslümanlar arasında devam eden aralıksız savaşlar sonucunda Müslümanlar onları aralarından çıkarmışlardır.

¹ Buhari, İlm, 69, Merdâ, 5213; Müslim, Zekâh, 1719, İmârah, 3549; Tirmizi, İlm, 2569; İbni Mace, Mukaddime, 216; Ahmed b. Hanbel, Mûs. Benî Hâşim, 2654, Bakî Mûs. Mukessirîn, 6896, Mûs. Şamiyyîn, 16234; Malik, Câmia, 1400; Daremi, Mukaddime, 226

Gerçek olan ve hissedilen vakıya göre de İslâm fihî Kitab'a ve Sünnete veya Kitap ve Sünnetin işaret ettiği delillere göre istinbat edilmiş hükümlerdir. Bir hükmün aslı Şer'î delile dayanmazsa İslâmî hükümlerden sayılmadığı gibi İslâm fihından da sayılmaz.

* * *